

، زما سره په يوه نظر دئ او د
ي پر علمي زېرمه باندې د دې

د سريزي پر ځای

پښتانه بايد د دې حقيقت و منلو ته غاړه کښېږدي چې پښتو ژبې ته د
غناء او بډايۍ پر لور لا اوږده مزلونه پاته دي. که داسې نه وای نو ولي به د شلمې
عيسوي پېړۍ په پای کې لا زموږ خواخوږو مشرانو له پښتو سره د (خوار کې)
لقب زياتولای. په دې لقب کې پر عاطفې اړخ سربېره د محتاجۍ ضمني معنا
هم نغښتې ده. گویا د پښتو ژبې د غناء له پاره د نور کار او زيار اړتيا سته.

د هري ژبې او په هغو کې د پښتو ژبې د بډايۍ له پاره د تحقيق، تخليق او
ترجمې درې سره برخې لازمي دي. خو لکه د لاس په گوتو کې چې توپير سته
هره ژبه بيا د خپلو غوښتنو او اړتياوو له مخې په دغو درو واړو برخو کې پر يوه
يا بله برخه باندې زور اچوي. زه له پښتو ژبې سره د نسبتاً اوږدې بلدتيا او د
هغې په گاونډ کې د نورو پر تو ژبو له مطالعې څخه دې نتيجه ته رسېدلې يم،
چې د پښتو په پياوړتيا کې بايد د ترجمې کار ته زياته پاملرنه وسي. دا ځکه د
تحقيق او تخليق هغه امکانات چې د نورو ژبو ويونکو ته ميسر دي، له بده مرغه
پښتانه يې نه لري، په تېره بيانن ورځ چې څه د پاسه درې لسيزې يې په جگړو
کې تېري سوي دي، دوه درې سربسته نسله يې له منظمو زده کړو څخه بې
برخي پاته سوي دي، د نفوسو يوه دريمه يې پر نړۍ باندې سره پاشل سوې ده
او دننه په هيواد کې يې د پوهې او فرهنگ مرکزونه له تاداوه نړول سوي دي.
خو د چا خبره "خونه که مي وسوه، دېوالونه يې پاخه سوه". د نړۍ پر هيوادو
باندې د افغانانو سره پاشني هغوی ته په نسبي توگه دا زمينه برابره کړې ده،
چې د ترجمې له پاره يې د تحقيق او تخليق په پرتله لاس تر يوه ځايه
ورسېږي. پښتانه د نړۍ له ژوندو ژبو او ژونديو ادبياتو سره تر يوې اندازې
په سوې سوي دي. د همدې ستايندو راجرې پښتانه هر ولس او هر چا ته په
پښتو ژبې باندې د نورو ژبو يو شمېر آرزو او پلټنې نه کړې ده.

د دغه حاضر کتاب ژباړونکی ډاکټر محمدصديق ظهير په دغه

ملکي لحاظ انجنير دئ او په
وکتورا بشپړه کړې ده خو له
پنوب له وخته اشنا او په دغه
کې د ديمو کراسۍ تر لسيزې
و ډېرې علمي، ادبي او سياسي
ه کې د څلوېښتمې لسيزې په
مو کراسۍ تر اعلان وړاندې
پلواکۍ د گټونکي به توگه نه
ر په يوه مقاله باندې مات سو،
تل او گټونکي په توگه ستايل
نورينو کې ډېره ښه استقبال
ي مستقل آثار يې هم په پښتو
باطو خپاره کړي دي او دا دئ
لو سره پر پښتو ژبه باندې يوه
ی دئ. د ژباړې د ژبې په باب
شريک کړي دي خو د لغاتو
ی کړې دئ.

دغه درانه اثر د ژباړلو له امله
پښتو باندې خپله پوهه نوره هم

خارجي هیوادو کي اوسې هم په دې کار کي ډېره مرسته کولای سي. دا کتاب چي ستاسي په مخکي دئ د څلورو امریکايي لیکوالو، میکایل راسکین، رابرت کورډ، جېمز میډ یورس او والټر جونز لخوا په گډه د یوه درسي کتاب په شکل په ۲۰۰۴ع کال کی د Political Science. An Introduction په نامه لیکل سوی او چاپ سوی دئ چي وروسته بیا په ۲۰۰۷ کال کي له سره کتنه ورباندي سوې ده او د لسم ځل له پاره دوباره چاپ سوی دئ. ما دا کتاب تلخیص او ترجمه کړی دئ، په دې معنی چي هغه برخي مي ځني ایستلي دي، چي د امریکې په متحده ایالاتو پوري ډېري مختصي دي او زما په نظر به یې بنیادي افغاني زده کوونکو له پاره مفهوم اخیستنه له ستونزو ډکه وي. سره له دې هم، څرنگه چي کتاب د امریکايي زده کوونکو له پاره لیکل سوی دئ، ځکه یې نو ډېر مثالونه او مسایل د امریکې په سیاسي او اجتماعي سیستم پوري اړه لري خو یقین مي دئ چي د همدې مثالو او د امریکا د سیاسي، اقتصادي، اجتماعي، او کلتوري ساختمان زده کړه زموږ ځوان نسل ته هم گټوره او هم لازمي ده.

د دې معنی هیڅکله دا نه ده، چي گویا زده کوونکي باید ټول هغه نظريات چي په کتاب کي راغلي دي په پټو سترگو ومني، او دا معنی هم نه لري چي زه گویا له ټولو سره موافق یم. زما په نظر د دې کتاب د مفاهیمو، نظرياتو او مثالونو پوهه له زد کوونکو سره دا مرسته کولای سي، چي په افغاني ټولنه کي یې د مثالونو څرک وباسي او د تطبیق ساحه یې وپلټي.

د دې کتاب دیارلس فصلونه ما ترجمه او تلخیص کړي دي. ځیني فصلونه اوږده او ځیني بیا لنډ ځکه دي، لکه مخکي چي مي وویل، موضوعات یې یوازې د هغه چا له پاره مفهوم لرلای سي چي په امریکا کي یې ډېر وخت تېر کړی وي. د ځینو فصلونو په پای کي (عمده مفاهیم) تشریح سوي دي چي زده کوونکو ته اضافي معلومات ورکوي چي د زده کوونکو له پاره بې گټي نه دي.

گړانو لوستونکو ته معلومه ده، چي و پښتو ژبي ته د مسلکي اثارو ترجمه کول ستونزمن کار دئ. ما ډېر زیار ایستلی دئ، چي ترجمه روانه او اسانه راسي، مگر بیا هم که چېرې کومه جمله مبهمه وي، لطفاً یې یو ځل بیا ولولئ بنیادي معنی یې روښانه سي. که بیا هم د جملې مفهوم روښانه نه سو نو دا زه د ځان نیمگړتیا بولم او له گړانو لوستونکو څخه هیله لرم، چي د خپلي

یو څو خبري

ما یو څه وخت په جاپان کي تېر کړی دئ او هورې مي د انجینرۍ په خانگه کي د تحصیل پر څنگ د جاپان د تاریخي او کلتوري جوړښت او همدارنگه د بېساري چټک اقتصادي او تخنیکي پرمختگ په هکله هم څه ناڅه لوستي دي. یوه موضوع چي ما ته ډېره په زړه پوري وه هغه د جاپان په دې بېساري پرمختگ کي د ژباړي رول و. کله چي جاپانیان د نولسمي پېړۍ په وروستیو کلونو کي له تقریباً درې سوه کلني انزوا څخه راووتل او د نړۍ د پرمختللي او د جاپان د وروسته پاته ساینس او تخنیک څخه خبر سول، نو په دې فکر کي سول چي څه باید وکړي.

پر وطن او قام مین جاپاني مشران له ډېرو سلاوو او مشورو وروسته دې نتیجې ته ورسېدل، چي په غرب پسې د رسېدلو او له دوی سره د رقابت کولو یوه لار دا ده چي د غرب ټول علوم ژر تر ژره جاپان ته د ترجمې له لاري راوړي. که څه هم چي د جاپان اقتصاد په هغه وخت کي دنن په شان قوي نه و بیا یې هم ډېر ځوانان خارجي هیوادونو ته د زده کړي له پاره ولېږل او هم یې د امریکې، انگلستان، فرانسې، جرمني او نورو هیوادونو څخه په لوړو امتیازاتو استادان استخدام کړل، چي جاپاني زده کوونکو ته خارجي ژبي ور زده کړي. په ډېر لږ وخت کي جاپانیان په دې وتوانېدل چي د نړۍ په ژوندیو ژبو کي ډېر زیات لیکل سوي کتابونه جاپاني ژبي ته راوړوي او له هغو څخه په گټه اخیستلو سره خپل هیواد ډېر ژر د نړۍ د پرمختللو هیوادو په ډله کي ودروي.

زما په نظر، زموږ گړان هیواد افغانستان هم باید د پرمختگ له پاره په دې لار کي جدي او هر اړخیزه گامونه واخلي او چي په وس یې کېږي د نړۍ له ژوندیو ژبو څخه د هر ډول کتابو و ترجمه کولو ته زور ورکړي. په ملي سویه باندي خو په دې نېک کار کي پراخ گامونه اخیستل او په دې لار کي پوره سرمایه گذاري کول د دولت له مهمو کارو څخه دي، خو هغه افغانان چي په

بزرگواری له مخي عفوہ راته وکړي.

له ښاغلي نسيم سليمي څخه زياته مننه کوم، چي د دې تر جمې يوه برخه يې کتلې او لازمي مشورې يې راکړي دي. زما وروڼو ډاکتر رفیق ظهير او انجينر نادر ظهير زموږ د هفته ييز چکر وهلو پر وخت د مناسبو لغاتو او اصطلاحاتو په برخه کي ډېره مرسته راسره کړېده، چي کور ودانې ورته وایم. په پای کي بايد ووايم چي دا ترجمه، لږ ده که ډېره، ښه ده که بده، د محمد معصوم هوتک له مرستي پرته يې تر تاسو ښاغلو لوستونکو پوري رسول ممکن نه وه. معصوم هوتک سربېره پر دې چي همېشه يې و دې کار ته تشويق کړی يم، دا ترجمه يې، د کلمې په واقعي معنی، ټکي په ټکي لوستلې او ايډيټ کړې ده. عمر دي يې ډېر، کور دې ودان او پر قلم دې برکت وي. زه تر حد زيات ځني ممنون يم، مگر نو د څه کم پنځوسو کالو اشنایي نتيجه بايد همداسي وي.

په درناوي

محمد صديق ظهير

ويرجينيا- امريکا

نومبر ۲۰۰۸ع

لومړی فصل

د سياست علم :

جنگ او تروريزم د امريکې د متحده ايالاتو په خلکو کي له سياست سره علاقه بيرته راژوندی کړې ده. زده کوونکو او جدي خلکو چي پخوا له سياست او سياسي مسايلو څخه مخ اړاوه، اوس يې بيرته سياست ته مخ کړی دی. مگر سره له دې هم ډېرو پوليتيکل ساينتسپانو ته دا اندېښنه پيدا سوېده، چي د امريکې په متحده ايالاتو او همدارنگه د نړۍ په ډېرو نورو هيوادونو کي خلگ په اصطلاح غير سياسي سوي دي. پوښتنه دا ده چي ولي له ډېرو کلونو راهيسي له سياست سره د خلگو علاقه مخ پر لږېدو ده. ايا علت يې له سياستوالو څخه، چي هر وخت يوازي د گوندي گټو له پاره هڅي کوي، د خلگو کرکه ده؟ او که خلگو ته دا احساس ورپيدا سوی دی چي د دوی يوه انفرادي رايه کومه گټه نه کوي؟ ايا له خلگو سره دا مفهوم پيدا سوی دی چي د سياست په ميدان کي يوازي د ثروتمندو او باقدرته خلگو، چي هر څه زړه غواړي هغه کولاي سي، اغېزه سته نو په سياست کي برخه اخيستل څه گټه لري؟

د دې کتاب تيسيز (Thesis) دا دی چي سياست مهم دی. که تاسي له سياست سره علاقه ونه ښياست او په سياست کي برخه وانخلي، يو بل څوک به دا کار وکړي او هغوی به پر هغو تصاميمو اغېزه وکړي چي زموږ او ستاسي پر ژوند اثر ښندي. د دې کتاب يوه وظيفه دا ده چي تاسي ته دا وښيي چي سياست څه شي دی او څرنگه کار ورکوي. څو تاسي په خپله گټه پوه سئ او نور څوک ونه کولای سي چي په سياست کي ستاسي له ناپوهۍ څخه ناوړه گټه واخلي.

له سياست څخه د ډېرو خلگو نفرت کېږي او ښايي دوی پر حق هم وي. سياست ښايي په خپل ذات کي يو غيراخلاقي شی وي. له قدرت څخه ناوړه استفاده او فساد د سياست مهم اجزاء تشکيلوي. مگر دا حتمي نه ده چي

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۸﴾

معلوماتو سره په بېلابېلو اشکالو سروکار لري. په خاصه توګه، تاریخ پوهان یوه پېښه په تفصیل سره څېړي، د پېښې په هکله اسناد، ارشیفونه او خبري راپورونه راغونډوي. دوی پر یوه موضوع باندې متمرکز سوي زیات معلومات [دېټا] لري، مګر د عمومي کولو [تعمیم] په هکله لږ او یا هیڅ اقدام نه کوي. له بلي خوا، بیا پولیتیکل ساینستیان خبره له تعمیم [generalization] څخه را شروع کوي. مور کولای سو د تاریخ پوهانو څېړني او ګروپرنې سره مقایسه او مقابله کړو. یو تاریخ پوه بڼایي د وایمر جرمني (۱۹۱۹ - ۱۹۳۳ع) تفصیلي څېړنه او مطالعه سر ته ورسوي، پولیتیکل ساینست بیا بڼایي دا ډول څېړنه په عین دوران کې له فرانسې، ایټالیا او روسیې سره مقایسه کړي، چې مشابهتونه او تفاوتونه یې وګوري. ځینې تاریخ پوهان هم مقایسوي څېړنه سر ته رسوي، چې په دې صورت کې نو دوی په عمل کې پولیتیکل ساینستیان هم بلل کېدای سي.

بشري جغرافیه :

بشري جغرافیه، چې له فزیکي جغرافیه سره تفاوت لري، که څه هم په دې وروستیو لسیزو کې پولیتیکل ساینستیانو له نظره اچولې ده، مګر په واقعیت کې یې په سیاست کې نفوذ زیات دی. د بشري سلوک په قلمرو پوري تړلي عناصر لکه سرحدات، نژادي ساحه، تجارت، د قدرت تمرکز او منطقه ډېر زیات سیاسي نتایج او اړخونه لري. د افغانستان، چینیا او عراق پر اېلمونه تر ډېره حده جغرافیایي اړخ لري او همدارنګه د کاناډا لاینچل فډرالیزم، چې د کوبیک ځینې خلګ غواړي ځني بېل سي، جغرافیایي اړخ لري.

اقتصاد :

اقتصاد، د ځینو اقتصاد پوهانو په عقیده، د سیاست اصلي موضوع تشکیلوي. خو پولیتیکل ساینستیان په دې هکله برعکس ادعا لري. دا خبره رشتیا ده، چې ډېرې سیاسي لانجې اقتصادي رېښې لري. اقتصادي انکشاف د ډموکراسۍ د تحقق له پاره ډېر اهمیت لري، لږ غریب هیوادونه سته چې ډیموکراتیک رژیم لري. مخ پر کښته اقتصاد د ډموکراسۍ د له منځه تلو سبب ګرزیدای سي، د وایمر جمهوریت Weimer Republic او په راوروسته

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۷﴾

ستاسي هغه څه خوښ هم وي چې زده کړه یې کوي. بیالوژیستان د خطرناکه ناروغیو باکټریایي تر مایکروسکوپ لاندې مطالعه کوي. د دوی دا باکټریایي خوښي نه وي، مګر دوی غواړي په دې پوه سي چې باکټریایي څرنگه ډېرېږي، څه ډول خطرونه ځني پېښېږي او څرنگه له منځه وړل کېدای سي. د بیالوژیستانو دې باکټریاوو ته درد (قهر) هم نه راځي چې سره چختانې او له منځه یې یوسي. دوی غواړي د طبیعت په قوانینو ځانونه پوه کړي څو وکولای سي له دې لارې له بشري ژوند سره مرسته وکړي. پولیتیکل ساینستیان له سیاست سره همدا کار کوي.

اصلي علم :

ارسطو، چې د ډیسپلین discipline ته داب ایښوونکی دی، سیاست (اصلي علم) بولي. مطلب یې دا دی چې تقریباً هر څه په یوه سیاسي زمینه کې پېښېږي او تقریباً پر نور هر څه باندې پولیس polis (د یونان ښار - دولت city-state) حکمراني کوي. څرنگه چې تقریباً هر څه سیاسي دي، نو د سیاست مطالعه [زده کړه] ګواکي تقریباً د هر څه زده کړه ده. ځینې محصلین [زده کوونکي] د زده کړې بېلابېلي څانګې تعقیبوي. پولیتیکل ساینس پخپله د اجتماعي علومو د بېلابېلو څانګو څخه متشکل دی. ځینې وخت، په دې باندې پوهېدل ګران دي چې د مثال په توګه تاریخ، بشري جغرافیه، اقتصاد، سوشیولوجي، انټروپولوجي او یا هم سایکولوجي پر کوم ځای ختمېږي او پولیتیکل ساینس پر کوم ځای پیل کېږي. دلته به، په لنډه توګه، وګورو چې پولیتیکل ساینس څرنگه له نورو اجتماعي علومو سره ارتباط لري.

تاریخ :

تاریخ د پولیتیکل ساینس له پاره د معلوماتو data یوه مهمه منبع تشکیلوي. کله چې مور د فرانسې د دریم جمهوریت (۱۸۷۱ - ۱۹۴۰ع) د سیاست په باب، یا د فرانکلین روزولت (۱۹۳۳ - ۱۹۴۵ع) په وخت کې د امریکې د جمهوري ریاست د قدرت د زیاتوب په باب او یا هم د ساړه جنګ (۱۹۴۷ - ۱۹۸۹ع) په هکله خبري کوو، مور د تاریخ مطالعه کوو. مګر تاریخ پوهان او پولیتیکل ساینستیان په دې پېښو کې بېل شیان پلټي او له دې

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۱۰﴾

پوهېدنه کي ډېره مرسته کوي. دا چي څه ډول شخصیتونه سیاست ته لېوال کېږي، یا دا چي ولي او تر کومو شرایطو لاندې خلگ د واکمنانو اطاعت کوي، سایکا لوجیکي مسایل دي چي پوهېدل یې له پولیتیکل ساینس سره مرسته کوي. د هټلر، ستالین او ماوتسي تونگ په هکله مطالعه اکثره وخت پر سایکالوجیکي تیوري گانو بنا سوي وې.

سایکالوجستان په خاصه توگه په متود ولوجي methodology کي تکړه وي، دوی شیان په عیني (واقعي او بي طرفه) توگه مطالعه کوي او موږ ته دا رابښي چي ضعیفو ادعا گانو ته د شک په سترگه وگورو.

سیاسي قدرت څه شي دئ؟

پولیتیکل ساینس ډېر وخت د نورو اجتماعي علومو له کشفیاتو او مطالعاتو څخه استفاده کوي. مگر کومه مشخصه چي پولیتیکل ساینس له نورو اجتماعي علومو څخه بېلوي، هغه و سیاسي قدرت ته د پولیتیکل ساینس خاصه توجه ده. زموږ دوهم بنسټ ایښوونکی پلار (تر ارسطو وروسته) د رنسانس د دورې فلورانسې فیلسوف نیکولو ماکیاوولي Niccolo Machiavelli دئ، چي په سیاست کي یې د قدرت پر رول ټینگار کړی دئ. تاسي کولای سئ له مخکي ذکر سوو ټولو روشنو او فکتورونو څخه کار واخلي، مگر که تاسي له هغو څخه د سیاسي قدرت د مطالعي په برخه کي استفاده ونه کړئ، تاسي به ښايي د پولیتیکل ساینس مطالعه نه کوئ. د ځينو خلگو د سیاسي قدرت political power مفهوم هم نه خوښېږي. ځکه چي له دې مفهوم څخه د جبر، عدم مساوات او کله هم د ظلم بوی راولاړېږي. ځيني خلگ د "قدرت له پاره سیاست کول" غندي او د بې له قدرته حکومت وړانديز کوي، چي په هغه کي به خلگ گویا د وروڼو او خویندو په شان د محبت او یو له بله سره د هر څه د شریکولو پر اساس ژوند سره کوي. پر دا ډول اساساتو جوړې سوي ټولني دوام نه سي موندلای، که چېرې دوام هم ومومي نو به یې د معمولي حاکم او محکوم ساختمان و یو بل شکل ته غاړه ایښي وي، چي بیا به هم د قدرت زوړ وروست بوی ځني راولاړېږي. داسي ښکاري لکه سیاسي قدرت چي د بشر په خټه کي اخیښل سوی وي. مگر سوال دا دئ چي ولي ځيني خلگ پر نورو باندې سیاسي قدرت چلوي؟ د سیاسي قدرت له پاره قاطع او صریح تشریح وجود نه لري.

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۹﴾

کي روسیه یې ښه مثالونه دي. کومي پالیسي گاني اقتصادي انکشاف منځ ته راوړي؟ حکومت باید څومره رول په اقتصاد کي ولري؟ ایا یورو euro نور هم یوروپ سره متحد کولای سي؟ کله چي اقتصاد پوهان د پالیسی په دا ډول پوښتنو کي راوښارل سي، له دوی څخه (پولیتیکل اکونومستان) جوړېږي.

سوسیولوجي :

د سوسیولوجي او پولیتیکل ساینس ځيني برخي سره گډېږي. سیمور مارټین لیپسیت Seymour Martin Lipset چي یو سوسیولوجست دئ، د پولیتیکل ساینس ته په صفت هم ډېر شهرت لري. دی د هغو لومړنیو پوهانو په ډله کي دئ چي د ډموکراسی او ثروت تر منځ یې نژدې رابطه وښودله. لکه چي په راتلونکي فصل کي به یې وگورو، پولیتیکل ساینس په ټولنه کي دا مطالعه کوي چي د سیاست په هکله "څوک څه ډول فکر کوي". سوسیولوجي بیا دا څېرې چي څرنګه د اجتماعي طبقاتو، مناطقو، مذاهبو او عمر پر اساس د خلگو سیاسي نظریات فرق کوي. په دې ترتیب نو سوسیولوجي د سیاسي کلتور، عمومي افکارو او د انتخاباتو په هکله د مطالعاتو له پاره یو تجربوي اساس برابروي.

انسان پېژندنه :

انسان پېژندنه یا انترپولوجي، چي په عنعنوي توگه د بې سوادو ټولنو مطالعي ته متوجه ده، له پولیتیکل ساینس سره بې ارتباطه غوندي ښکاري. مگر د انترپولوجي له تشریحي او مصاحبوي تخنیکونو څخه په پولیتیکل ساینس کي په زیاته پیمانته کار اخیستل کېږي. د جاپانیانو د احترام سیستم، چي موږ یې نن ورځ هم وینو، تر زر کاله لا هم پخوا منځته راغلی دئ. ځيني اوسني سیاسي سیستمونه حتی اوس هم سیاسي قدرت و عنعنوي با نفوذه کورنیو یا قبیلو ته سپاري. په افریقا کي، رایي گیری او تشدد قبیلوي کرښي تعقیبوي.

سایکالوجي :

سایکالوجي، په تېره بیا اجتماعي سایکالوجي، د پولیتیکل ساینس په

سایکالوجیکي تشریح :

د سیاست او اطاعت سایکالوجیکي تشریح له بیالوجیکي تیوریو سره تړلې ده. دواړه تیوري گاني پر هغه فرضیه باندې بنا دي، چې گویا د سیاسي گروپونو تشکیل د پېړیو تکاملي جریان په نتیجه کې منځته راغلی دی. سایکالوجستانو خپل نظریات د تجربیوي څېړنو له لارې سوتره کړي دي. یوه له هغو څخه هم د میلگرام Milgram مشهوره مطالعه او څېړنه ده، چې په هغه کې د یوه پروفیسور لخوا او څو بې خبرو شاگردانو ته هدایت ورکړه سو، چې یو مظلوم شخص ته برقي ټکانونه [شوک] ورکړي. "مظلوم شخص" چې په یوه چوکۍ پورې ټینګ تړل سوی و، په حقیقت کې یو اکټر [لوبغاړی] و، چې یوازې یې داسې اکت ګاوه چې گویا [له برقي شوکونو څخه] رنځ وړي. زیاتو شاگردانو دا غوښتل چې پر "مظلوم" باندې ډېره اندازه برقي شوک ځکه استعمال کړي چې "پروفیسور" (یعنې یو لوړ مقام د لابراتوار په سپینه چپنه کې) و دوی ته ویلي وه. د ډېرو شاگردانو دا خوښه نه وه چې مظلوم ته زجر ورکړي، مګر له ځان سره یې دا استدلال کاوه چې دوی یوازې د پروفیسور اوامر پر ځای کوي او پر مظلوم باندې چې هر څومره زجر تېرېږي هغه د پروفیسور مسئولیت دی. دوی د خپلو اعمالو مسئولیت د یو لوړ مقام په غاړه کې وراچاوه.

سایکالوجیکي مطالعاتو دا هم ښودلې ده چې زیاتره خلک په طبیعت کې مطابقت کوونکي دي. د یوه گروپ زیات غړي شیانو ته د گروپ په سترگو گوري. سایکالوجست ایروینگ جینیس Irving Janis دا وښودله چې د خارجي پالیسی ډېر اشتباهات د "گروپ په توګه فکر کولو" څخه منځته راغلي دي، چې په هغه کې د لېږد شپ گروپ ځانته وایي چې هر څه سم دي او اوسنۍ پالیسي کار ورکوي. گروپونه دې ته تمایل لري چې د شکمنو خلکو پر شک باندې سترګې پټې کړي. د مثال په توګه، دا چې جاپان به ۱۹۴۱ع کال کې پر پرل هاربر باندې Pearl Harbor حمله وکړي او یا دا چې په ۱۹۶۱ع کال کې به د کیوبا یې فراریانو د Bay of Pigs حمله ناکامه سي، چا غوږ ونه نیوه. و چارواکو ته اطاعت او گروپي فکر کول دا ښيي چې انسانان عمیق (او یا هم ښایي فطري) ضرورت لري چې په ډلو (گروپونو) کې ځانونه ځای او د دوی له نورمونو (معیارونو) سره ځانونه عیار کړي. ښایي دا به هغه څه وي چې د انساني

مګر ځیني بیولوژیکي، سایکالوجیکي، کلتوري، عقلايي او غیر عقلايي تشریحات رامنځته سوي دي، چې د سیاسي قدرت په مطالعه کې مرسته کولای سي.

بیولوژیکي تشریح :

ارسطو تر ټولو مخکې او ښایي هم تر ټولو ښه ویلي دي چې: "انسان د طبیعت له مخې یو سیاسي حیوان دی". (ارسطو د zoon politikon لغت استعمال کړی دی چې د "سیاسي حیوان" او یا هم د "اجتماعي حیوان" په توګه ترجمه کېدای سي. یونانیان په city-state ښار – دولت کې اوسېدل چې polis پولیس د اجتماع [ټولني] په معنی هم استعمالېدی). د ارسطو مقصد دا دی چې انسانان په طبیعي توګه د پیلانو او هوسیو په شان ډله ییز ژوند کوي. دوی د ځان ساتني او بقا له پاره یو بل ته ضرورت لري. دا هم طبیعي خبره ده چې دوی، لکه ټول ډله ییز حیوانات ځانونه د رهبري کوونکو او رهبري کېدونکو په ډله کې سره تنظیموي. د ارسطو د لارښودني له مخې داسې بیولوژیکي تشریح کېدای سي چې گویا د سیاسي سیستمونو تشکیلول او د هغو د لیدرانو اطاعت کول د انسان فطري سلوک دی، چې راتلونکو نسلونو ته د (ژن) [په کروموزم کې موجود عامل چې د ارثي صفاتو ناقل دی] په وسیله انتقالېږي. ځیني متفکرین استدلال کوي چې انسانان په سیاست کې هماغه د "تسلط د مراتبو سلسله" تعقیبوي چې نورو تي لرونکو (حیواناتو) وضع کړې ده. د بیالوجیکي روش برتري د هغه په ساده توب [اساني] کې ده، مګر دا روش یو لږ سوالونه هم رامنځ ته کوي. که موږ دا ومانو، چې انسانان په طبیعت کې سیاسي موجودات دي، بیا نو موږ داسې حالتونه څرنگه تشریح کولای سو چې سیاسي گروپونه سره پاشل کېږي او خلک د لیدرانو له اطاعت کولو څخه سرغړونه کوي؟ ښایي موږ دا تیوري داسې تعدیل کړو چې: انسانان نامکمله سیاسي (یا اجتماعي) حیوانات دي. ډېر وخت خلک گروپونه تشکیلوي او د لیدرانو اطاعت کوي، مګر ځیني وختونه، تر معینو شرایطو لاندې، دوی دا کار [د لیدرانو اطاعت] نه کوي. دلته نو بیا دا سوال رامنځته کېږي چې کوم شرایط د سیاسي گروپونو د تشکیل او یا انحلال سبب گرځي؟

سیاسي ژوند ته د کلتوري تیوري له نظره کتل ځیني خوش بینانه اړخونه لرلای سي. که د انسان سلوک زده کېدای سي، نو بیا بد سلوک نازده [له ځانه لیري] کېدای او ټولنه اصلاح کېدای سي. د دې نظريې په اساس، ځوانانو ته ورزده کېدای سي چې تحمل، همکاري او انصاف ولري چې په دې توګه به نو په تدریج سره د ټولني کلتور پر بڼه خوا تغیر ومومي. مګر، لکه د عراق امریکایي اشغال ګرو چې کشف کړل، په کلتور کې تغیر راوستل په بې ساري توګه ګران کار دی.

کلتور د خلکو په سیاسي سلوک کې ډېره برخه اخلي، مګر دا تیوري ځیني مشکلات هم لري. لومړی دا چې، کلتور له څه شي څخه سرچینه اخلي؟ تاریخ، اقتصاد او که مذهب؟ دوهم دا چې، که د انسانانو ټول سلوک په کلتور اړه ولري، نو بېلابېل سیاسي سیسټمونه به یو له بله دومره سره بېل وي لکه کلتورونه چې سره بیل دي. مګر، په خاصه توګه د سیاست په برخه کې، مور په ډېرو متفاوتو کلتوري ساحو کې سره ورته (مشابه) سیاسي کردارونه او مشخصات وینو. د مثال په توګه، سیاسيون په هر کلتور کې چې وي د فساد و خوا ته تمایل لري.

د معقولیت تشریح :

یو بل مکتب بیا سیاست عقلاني rational شی بولي. مطلب یې دا دی چې خلګ ډېر وخت په دې پوهېږي چې څه غواړي او د هغه څه له پاره چې کوي یې بڼه دلایل لري. د هابس Hobbes او لاک Locke په شان کلاسیک سیاسي تیوريسنان، په دې عقیده وه چې انسانان (مدني ټولنه) ځکه تشکیلوي، چې د دوی منطق ورته وایي چې دا (مدني ټولنه) تر انارشی ډېره بڼه ده. خلګ د خپل ژوند او خپل ملکیت د ساتلو له پاره حکومتونه جوړوي. که چېرې دا حکومتونه له قدرت څخه ناوړه استفاده وکړي، نو خلګ دا حق لري چې [دا حکومتونه] منحل کړي او له سره نور حکومتونه تشکیل کړي. د لاک نظريې د امریکې پر بنسټ اېښوونکو پلرونو Founding Fathers ډیر نفوذ درلودلی دی.

د بیالوجیکي، سایکالوجیکي او کلتوري تشریح مکتبونه بشري استدلال ته لږ اهمیت ورکوي. دوی ادعا لري چې انسانان د یو معین سلوک سره زېږېدلي او یا (په یوه معین سلوک باندې) محدود کړه سوي دي، او افراد

ټولنو موجودیت ممکنوي، او په نتیجه کې د نازي قتل عام Nazi Holocaust او په اوس کې د عراق د قتل عام په شان وحشتونو امکانات منځته راوړي.

کلتوري تشریح :

د انساني سلوک څومره برخه د زده کړې له لارې او په مقابل کې بیا څومره برخه د بیالوجیکي وراثت له لارې لاسته راځي؟ دا هماغه د عمرونو زوړ (ارثي که کسبي) بحث تشکیلوي [چې په انګرېزي کې د "nurture versus nature" په نامه شهرت لري]. د شلمې پېړۍ په زیاته برخه کې، د کلتوري فرضیې پلویانو cultural theorists (هغه کسان چې په دې باور لري چې انساني سلوک د زده کړې محصول دی) تسلط درلود. انټروپولوجستانو دا نتیجه ګیري کړې وه، چې د سلوک ټول تفاوتونه کلتوري دي. دوی استدلال کاوه هغه ټولني چې په سوله او یو له بل سره په همکاري کې ژوند کوي خپل اولادونه هم په همدې ډول رالویوي. سیاسي ټولني د کلتوري ارزښتونو پر اساس تشکیل او دوام مومي چې [دا کلتوري ارزښتونه] د والدینو، مکتب، کلیسا ګانو او جمعي ارتباط د وسایلو په وسیله انتقال مومي. په پولیتیکل ساینس کې د سیاسي کلتور په نامه یو بل په زړه پوري مضمون انکشاف موندلی دی. د دې مضمون څېړونکو دا بنودلې ده چې د یوه هیواد سیاسي کلتور د ډېرو اوږد مهالو فکتورونو په وسیله تشکیل موندلی وي چې دا فکتورونه دین، د اولادونو روزنه، او اقتصادي انکشاف تشکیلوي.

د کلتوري تیوري پلویان هغه وخت مشکل ویني چې سیاسي سیسټم له کلتوري سیسټم سره تماس له لاسه ورکړي. د مثال په توګه، کله چې د ایران پاچا کوبښن وکی یوې داسې اسلامي ټولني ته چې لوېدیږ ارزښتونه او د ژوند طرز یې خوښ نه و، عصریت راوړي. ایرانیانو پاچا وشاره او د یوه قرون وسطی مذهبي رهبر هر کلې یې وکړ چا چې د عنعنوي ایرانیانو خوښ ارزښتونو ته لښک ووايه. کلتوري تیوري ګاني د امریکا پر سیاست باندې هم تطبیقېدای سي. جمهوري غوښتونکي زیات وخت انتخابات ځکه ګټي چې د مذهب، فامیل او خود کفایي پر ارزښتونو، چې د امریکا په کلتور کې ژورې رېښې لري، ټینګار کوي. ډېر پوهان په دې باور دي چې اقتصادي او سیاسي پرمختګ په کلتور culture پورې ټینګ تړلی دی.

ډېره ځایه حقیقت ولري، مگر (دا نظریه) فاجعه آمېزه نتایج په بر کي لري. هغه لېډران چي د غیر معقولیت د نظريي لاري او تخنیکونه په کار اچوي، د خپلو پروپاگانډونو په منلو پیل کوي او (په نتیجه کي) خپل ملتونه جنگ، اقتصادي ورانی او استبداد ته ورپوري وهي. ځيني وخت غیر معقولیت توب [irrationalis] حتی په ډېرو پرمختللو ټولنو کي هم لیدل کېدای سي، چي د سیاست ډېره برخه د راغونډو سوو خلکو په زوره چيغي وهل او د لېډرانو د قهرمانۍ ځان بنوونه تشکیليوي.

قدرت د یو ترکیب په توگه :

د سیا سي قدرت په ټولو پورت ته [ذکر سوو] تشریح گانو کي د حقیقت عناصر وجود لري. په بېل وخت او بېلو شرایطو کي، هر یو د قدرت تشریح کولای سي. تام پین Tom Pain د سلیم عقل [common sense] په نامه پخپله رساله کي د معقولیت پر اساس دا خبره تشریح کړه چي ولي باید امریکا له برتانیې څخه جلا سي. د امریکي د آزادۍ د اعلاميې او هم د اساسي قانون تسوید کوونکي د خپل عصر د معقولیت [rationalism] تر نفوذ لاندې راغلي وه. دوی خپل استدلال داسي طرح کړ لکه د انسان سیاسي فعالیت چي د نیوټن د فزیک په شان منطقي وي.

مگر آیا دوی څومره په رشتیا سره معقول وه؟ د اتلسمي پېړۍ په اواخرو کي، د امریکي دیارلس کالوني گاني له کلتوري پلوه له برتانیې څخه بېلي سوي وې. خلکو ځانونه امریکایان بلل، نه د انگلستان د کالونۍ غړي. دوی امریکایي ورځپاڼي لوستلې او تر برتانیې یې خپل میانځي روابط او مرادوات زیات وه. بنیایي دابېلوالی به تر معقولیت دمخه کلتوري شکل درلود.

مور. همدارنگه، سایکالوجیکي او د غیر معقولیت عوامل نه سو هېرولاي. سامویل ادم Samuel Adam ځیرک انقلابي و، تامس جفرسن Thomas Jefferson تکړه لیکوال و او جورج واشنگټن George Washington یو ډېر نامتو جنرال و. له برتانیې څخه د امریکي جلا کېدل او یو نوی نظام منځته راتلل د دې ټولو عواملو [فکتورونو] یو پرله پېچلی ترکیب و. د فکتورونو دا ډول پرله پېچلی ترکیب په هر ډول سیاسي سیستم کي راتلای سي. ځيني وختونه یو فکتور تر نورو ډېر مهم برېښي، مگر مور په یقیني توگه د یوه ټاکلي

ډېر لږ وخت معقول فکر کوي. په دې صورت کي نو مور داسي حالتونه څرنگه توضیح کولای سو چي خلگ له گروپي تطابق څخه جلا کېږي او په آزاده توگه استدلال کوي. مثلاً یو څوک ویلای سي چي "زه تر هغه وخته د احمد پلوی وم تر څو چي ده دا خطرناکه اقتصادي پالیسي رامنځته کړه، اوس زه خپله رایه محمود ته ورکوم" خلگ هر وخت دا ډول معقول تصامیم نیسي. یو سیاسي سیستم چي د بشري استدلال پر فرضیه بنا وي، زیات امکان لري د عدالت او بشریت پر اساس حکومت وکړي. که (سیاسي) لېډران په دې باور وکړي چي خلگ د بیا لوجیکي وراثت او یا هم کلتوري محدودیت له مخي (د حکومت) اطاعت کوي، نو دا فکر به ورپیدا سي چي دوی (لېډران) د هر ډول فساد او بې اداره گۍ څخه تېنېدلای سي او له بلي خوا، که له واکمنانو سره دا بېره وي چي خلگ معقول دي، نو دوی به د غلطیو په تشخیص کي د خلکو وړتیا ته احترام وکړي. په نتیجه کي، که خلگ حتی په پوره ډول معقول هم نه وي، دا ښه خبره ده چي واکمنان فکر وکړي چي خلگ (معقول) دي.

د غیر معقولیت تشریح :

د نولسمي پېړۍ په اواخرو کي، ځينو متفکرینو دا نظریه رامینځ ته کړه چي خلگ، خصوصاً د سیاسي قدرت په هکله، اساساً غیر معقول irrational دي. دوی (خلگ) احساساتي دي، د [موهومي] افسانو myth او قالبی نظریاتو تر تأثیر لاندې راځي او سیاست په واقعیت کي د سمبولونو په مهارت کارول دي. یوه [سیاسي] غونډه د یوه وحشي حیوان په شان ده چي یو جذاب لیدر یې په شلاقو وهي څو د خپلي خوښي کارونه په وکړي. هغه څه چي خلگ یې معقول بولي په واقعیت کي (موهومي) افسانې دي، د کنټرولولو له پاره یې فقط [موهومي] افسانې ورته ویلې. د دې مکتب لومړنی عملي کوونکی، په ایټالیه کي د فاشیزم موسس، موسولیني Mussolini و، چي په جرمني کي هټلر Hitler د هغه لاره تعقیب کړه. یو په ژبه نرم افراطي مسلمان، اسامه بن لادن، د زرهاوو غیر معقولو احساساتي پېروانو لیدر دی. د دې [موهومي] افسانې، چي گوا کي امریکا د اسلام دښمنه ده، په منلوسره ځينو خلکو د ټروریستي اعمالو له لاري په خوښۍ سره خپل ژوند له لاسه ورکړ.

د انسانانو د سیاسي سلوک په هکله به د غیر معقولیت نظریه بنیایي تر

قدرت د لاسته راوستلو له پاره دي. مگر دلته یو خطر موجود دی. که یوازې د قدرت لاسته راوستل د سیاست هدف وگرځي، نو بیا خود خواهی، بې رحمی او ځان وړانونه منځ ته راوړي. د هتلمر رژیم د قدرت په معبود گرځولو سره ځان تباہ کړ. نکسن، د امریکا جمهور رئیس، د خپل جمهوري ریاست د قدرت له ساتني سره د افراطي علاقې په نتیجه کې جمهوري ریاست له لاسه ورکړ. لکه د نولسمې پېړۍ برتانوي تاریخ پوه او فیلسوف چې وایي: "قدرت و فساد ته تمایل لري، مطلقه قدرت په مطلق ډول سره فاسد کېږي".

آیا سیاست یو ساینس (علم) دی؟

که موږ دا نه سو ښوولای چې کوم فکتورونه په سیاست کې خومره وزن لري، نو سیاست څرنګه ساینس کېدلای سي؟ د مشکل یوه برخه خو د ساینس science په تعریف کې هم ده. په لومړي سر کې د ساینس معنی، په فرانسوي ژبه کې، په ساده توګه (پوهنه knowledge) وه. په راوروسته کې، طبیعي علومو، چې پر اندازه گیری او محاسبه باندې ولاړ دي، دا اصطلاح په کار واچوله. اوس ډېر خلګ د ساینس په هکله د دقیق او واقعي شي فکر کوي، چې پر تجربو او ډیټاګانو تکیه لري. ځینو پولیتیکل ساینستانو (چې وروسته به یې یادونه وکړو) دا کوبښن کړی دی، چې د طبیعي علومو ساینستونو له ځانه جوړ کړي، دوی ډېټا data ته کمیټي quantify رنګ ورکوي او په احصائیوي تنظیم یې داسې راکښیاسي چې ټاکل سوي فرضیې hypotheses په تصدیق کړي. کمیټي کول ډېره مرسته کوي، مګر د معنی په لحاظ د جامع او پراخو موضوعاتو په پرتله معمولاً پر وړو جزئیاتو تمرکز کوي. دا ځکه چې په عمومي توګه هغه ساحې په بر کې نیسي چې کمیټي quantify کېدای سي لکه: عامه نظر غوښتنه، د انتخاباتو نتایج او پارلماني رایې ورکول.

مګر د سیاست ډېرې ساحې کمیټي کېدونکي نه دي. مثلاً، لېډران خپل تصامیم څرنګه او ولې نیسي؟ حتی په ډیمو کراسي رژیمونو کې زیات تصامیم په پټه نیول کېږي. موږ په یقیني توګه نه پوهېږو، چې د واشنگتن په سپینه ماڼۍ، د پاریس په ایلیزه او یا د ماسکو په کرملین کې تصامیم څرنګه نیول کېږي. کله چې د کانګرس غړي پر یوه موضوع رایه ورکوي، آیا موږ په یقین سره ویلای سو، چې دوی ولې په دا یا هغه ډول رایې ورکړي؟ آیا دا ډول رایه

فکتور دروندوالی نه سو تعینولای. دې ته هم پام باید وسي چې څرنګه بېلابېل فکتورونه یو په بل کې سره ګډېږي. بیالوجیکي فکتور پر سایکلوجیکي فکتور ورځي، چې دا بیا پخپله پر کلتوري فکتور ورځي، د معقولیت او غیر معقولیت د فکتورونو تر میانځ هم درز روښانه نه دی.

یوه عامه تېروتنه دا ده، چې سیاسي قدرت ته د یو محدود او اندازه کېدونکي کمیټ په توګه کتل کېږي. قدرت د خلګو تر میانځ یوه رابطه ده، هغه وړتیا او مهارت دی چې یو فرد هغه څه چې دی یا دا یې غواړي په نورو وکولای سي. سیاسي قدرت په جوال کې یا د مګاواټ په توګه منځ ته نه راځي. په ځینو ځایونو کې انقلابیون د "قدرت نیولو" خبرې کوي، لکه قدرت چې په ملي خزانه کې ساتل سوی وي او دوی د شپې په تیاره کې پټ ورسې او راغلا یې کړي. افغان طالبانو په ۱۹۹۵ - ۱۹۹۶ع کې "قدرت ونیوی"، مګر دوی په افغانستان کې د نفوس له پلوه یو اقلیت و. ډېرو افغانانو له دوی څخه کرکه کوله او ځیني لا ورسره وجنگېدل. انقلابیون فکر کوي چې د "قدرت په نیولو" سره دوی په اتوماتیکي توګه مشروعیت او واک پیدا کوي، مګر نه یې پیدا کوي. قدرت ګټل کېږي، نیول کېږي نه.

ایا قدرت او سیاست سره مساوي دي؟ ځیني په قدرت پسې لېوني خلګ (د ډېرو سیاستمدارانو په ګډون) دواړه سره یو شی بولي، مګر دا کار د موضوع ساده کول دي. موږ سیاست د ځینو اهدافو او پالیسیو تر کیب بللای سو، چې و هغو ته د رسیدلو (لاسته راوړلو) له پاره د قدرت درلودل ضرور دي. د دې نظريې له مخې قدرت د سیاست عمده جزء تشکیلوي. دا به مشکله وي چې یو سیاسي سیستم بې له سیاسي قدرته تصور کړو. حتی یو مذهبي شخصیت چې د مینې او محبت پر اصولو حکمروایي کوي، لا هم پر خپلو پېروانو قدرت چلوي. دا به "ښکلی او مطلوب قدرت" وي، مګر بیا به هم قدرت وي. ځکه نو، قدرت د پالیسیو او تصمیمونو د عملي کولو له پاره د توان ورکولو یو ډول وسیله بلل کېدای سي. تاسې به ښایي د ستایلو وړ اهداف ولرئ، مګر که د اهدافو د سر ته رسولو او عملي کولو قدرت ونه لرئ، نو دا به یوازې په اصطلاح خیال پلو وي.

ځني بیا د سیاست جوهر د قدرت له پاره مبارزه بولي، لکه یوه ستره لوبه چې ګول یا هدف یې قدرت وي. د مثال په توګه، انتخابات د څه له پاره دي؟ د

مدلل والی (چي پر استدلال تکیه ولري):

تاسي باید خپل بامفهومه استدلال وړاندي کړی. که چېرې ستاسي نظر د یوې فرضیې رنگ په ځان کې ولري، تاسي باید هغه واضح کړی. تاسي د مثال په توګه داسي ویلای سئ، چي: "د دې څېرني له پاره، مور داسي فرضوو چي خلګ د معقولیت له مخي عمل کوي"، یا دا چي: "دا څېر نه په یوه وړو کي ښارګوټي کې د رایو وړ کوونکو د سایکالوجي په هکله ده". ستاسي خپل فرضیات ستاسي پر څېر نه او دا چي تاسي دا څېر نه څرنګه سر ته رسوئ، تأثیر کوي، مګر په صداقت او وضاحت سره د خپلو شخصي فرضیاتو وړاندي کول (د څېرني په هکله) تعصب او تنګ نظري را لږولای سي. د شلمي پېړۍ په اوایلو کې جرمني ټولنپوه [sociologist] ماکس ویبر (Max Weber)، چي په اجتماعي علومو کې یې په پراخه پیمانه کار کړی دی، په دې عقیده و، چي هره هغه څېر نه چي ستاسي خپل سیاسي نظر تقویه کوي باید د تعصب او تنګ نظری له امله هیسته وغورځول سي. ډېر لږ څېرونکي د دې عقیدې پیروي کوي، مګر د ماکس ویبر اصلي موضوع پوره منل سوې ده: د څېرني له داسي سیستم څخه ډډه وکړی چي نتیجه یې د یوه ټاکل سوي نظر تقویه او ملاتړ وي.

متوازن والی :

تاسي همدارنګه د تنګ نظری او تعصب د کمولو له پاره باید دا اعتراف وکړی چي ستاسي د موضوع په هکله نور نظرونه هم وجود لري. تاسي باید هغه روشونه چي نورو (څېرونکو) ستاسي د موضوع په هکله کارولي او هغه نتایجو ته چي دوی رسېدلي دي، بیان کړی. د څېرني په یوه معینه ساحه کې ستاسي پوهه او معلومات لوستونکي تر تأثیر لاندې راولي. که تاسي پخوانی څېرني انتقاد کړی او دا تشریح کړی چي ولي هغه څېرني نامکمله او یا ناقصي دي، دوی نور هم تر تأثیر لاندې راځي. که تاسي د نورو څېرني او روشونه څنګ پر څنګ سره کښېږدی او خپل نظر د هغوی په هکله بیان کړی نو به مو د خپلي څېرني ډېر واقعبینانه او قانع کوونکی حالت وړاندي کړی وي. تاسي خپل ځان په یوه مشخص نظر یا تیوري باندي مه منحصر کوئ بلکي پر دې اعتراف وکړی چي ستاسي نظر د څو بېلابېلو نظرونو په اړخ کې یو بل نظر دی.

ور کول د مؤکلینو غوښتنه وه، د ملت د ښېګڼي له پاره وه او که له دوی سره د انتخاباتو پر وخت د ذینفعو ګروپونو د مالي مرستو په خاطر وه. د سیاست ډېره برخه، په تېره بیا دا چي څرنګه او ولي تصامیم نیول کېږي، ډېره پرله پېچلي ده چي په کمیت سره نه سي افاده کېدلای.

آیا د دې نو معنی دا ده چي سیاست هیڅکله د طبیعي علومو په شان علم نه سي کېدای؟ پولیتیکل ساینس یو تجربوي empirical دسپلین دی چي کمیتی او کیفیتي دواړه ډوله ډاټا data راغونډوي. د دې ډول ډاټا په لرلو سره بیالوجي ته ډېر نژدې دوامداره ماډل pattern موندلای سو. او بیا نو په تدریج سره په تعمیم generalization پیل کوو. کله چي تعمیمات ټینګ او کلک سي نو بیا یې مور تیوري ګاني بولو. په ځینو حالاتو کې بیا تیوري ګاني دومره مستحکمي سي چي مور یې قوانین بللای سو. په دې توګه نو، د سیاست زده کړه او مطالعه پوهه knowledge را غونډوي، چي په اصل کې د ساینس معنی هم داده.

پولیتیکل ساینس له یو بل پلوه هم طبیعي ساینس ته ورته والی لري، او هغه دا دی چي د پولیتیکل ساینس مسلکي څېرونکي شیان هغه ډول مطالعه کوي لکه چي دي (موجود دي)، داسي یې نه مطالعه کوي لکه د دوی چي زړه غواړي او یا باید چي وي. دا کار د سیاست په مطالعه کې د ستورو او یا حجراتو تر مطالعه کولو ډېر مشکل دی. ډېر پولیتیکل ساینستیان د روانو موضوعاتو په هکله ځان لره خپل نظریات لري، چي په اسانۍ سره د دوی پر سیاسي تحلیل اثر ښندي. په رشتیا سره هم، که یوه (سیاسي) موضوع زموږ توجه دومره جلب کړي چي هغه مطالعه کړو نو بیا ښکاره ده چي مور له هغې موضوع سره ډېره علاقه لرو. که تاسي له یو سوال او یا یوې موضوع سره دومره علاقه ولری چي په مطالعه یې پیل کوئ، نو بیا د دې احتمال سته چي یوه طرف ته میلان ولری. چي په دې صورت کې (دا ډول مطالعه) د حقیقت پلټني له پاره تحقیقي څېر نه نه سي ګڼل کېدای بلکي د یو ډول ګوندي (حزبي) څرګند شکل اخلي. تاسي څرنګه کولای سئ د دې کار مخنیوی وکړی؟ د تحقیق او څېرني scholarship له پاره ځیني عنعنوي لارښودني وجود لري. یو تحقیقي کار باید مدلل، متوازن او پر شواهدو متکي وي. دا عنعنوي لارښوونې په لاندې ډول دي:

د محصلینو هدف هم وي.

په دې صورت کې تاسې ته ښایي دا فکر درپیدا سي چې له لومړي سره مو ولي دا ډول نظريات درلودلي وه. تاسې به ښایي هغه سرته مېه نظرياتو ته چې پخوا مو درلودل، د شک په سترگه وگورئ. ځکه نو، پولیتیکل ساینس خامخا د سیاست مدارۍ او سیاست مدار کېدلو زده کړه او تمرین نه دی. په داسې حال کې چې سیاست مداري د ثابتو، د خلکو خوښ او ساده سوو (عام فهمو) نظرياتو سره سروکار دی، پولیتیکل ساینس د عیني او کله کله پرله پېچلي تحلیل زده کړه او تمرین په بر کې نیسي.

پولیتیکل ساینس د قدرت خاوندانو ته د (کارونه سم نه دي) په خبرداري ورکولو سره له ښه حکومت کولو سره مرسته کوي. کویکرز Quakers دا کار (قدرت ته حقیقت ویل) بولي او ځیني وخت دا ډول مشوره له فعالو سیاستمدارانو سره مرسته کوي. د مثال په توگه، د ۱۹۶۰ع کلونو په نیمايي کې، د امریکې د متحده ایالاتو عمومي افکارو د حکومت د مشروعیت سولېدل وښودل. علتونه یې هم د ویتنام جنګ، د واپرګیټ مسئله او د امریکا پولي بحران و. د عمومي افکارو له په نظر کې نیولو سره، د سیاسي مقاماتو کاندیدانو وکولای سوای خپلي انتخاباتي مبارزې داسې وسکني چې د دې (د حکومت د مشروعیت) زوال مخه ونیسي. رونالد ریګن Ronald Reagan (د ۱۹۸۱ څخه تر ۱۹۸۹ع پوري د امریکې جمهوررئیس)، له خپل خوشحاله مزاج او له خپلو خوش بینانه نظرياتو سره، له دې نارضیاتي څخه په استفاده کولو سره دوه پلا جمهوررئیس سو.

حتی په ۱۹۵۰ع کې لا د امریکې د پولیتیکل ساینس ټولني د امریکې د سیاسي گوندونو د کمزور تیا خبرداري ورکړې و، او دا یې ښوولې وه چې په دې گوندونو کې تمرکز او کنترول له منځه تللی دی. په امریکا کې سیاسي گوندونه خپل نظر پر گوندي غړو تحمیلولای نه سي او نه هم پر دې خبره کنترول لري چې مثلاً څوک گوندي غړی دی. په کال ۱۹۸۹ کې، ډېوید ډیوک David Duke د کوکلس کلان^(۱) Ku Klux Klan یوه پخواني غړي چې د نازي اړیکې یې هم لرلې، د جمهوري غوښتونکي گوند د غړي په توگه د لوزیانو

پر شواهدو تکیه کول :

ټولي تحقیقي څېړني شواهدو ته اړتیا لري، چې د طبیعي علومو د کمي شواهدو څخه رانیولې بیا د بشري علومو تر کيفي شواهدو پورې په بر کې نیسي. پولیتیکل ساینس له دواړو (کمي او کيفي) شواهدو څخه کار اخلي. ښه داده چې هر هغه څرگندونه چې په یو بل ډول تفسیرېدای سي او یا له مناقشې سره مخامخ کېدای سي، باید پر شواهدو باندي تکیه سي. ضرور نه دی چې ډېر عام معلومات هم پر شواهدو تکیه سي، مثلاً د دې خبرې د اثبات له پاره چې د امریکې د جمهوري ریاست دوره څلور کاله ده د اساسي قانون د بیانولو ضرورت نسته (ځکه دا ډېر عادي معلومات گڼل کېږي).

مگر که ووايست چې په دې وروستيو لسيزو کې د امریکې جمهورو رئیسانو ډېر قدرت حاصل کړی دی، نو تاسې شواهدو ته اړتیا لری. تاسې باید د خپل ثبوت له پاره لږ تر لږه یوه څېړونکي ته اشاره وکړئ چې په دې هکله یې ډېر تحقیق کړی وي. دې ته فرعي (دوهم لاس) منبع وایي. یعنی دا چې د یو بل چا د فکر محصول دی. ډېر محصلین فرعي منابعو ته اشاره کوي، مگر استادان اصلي (اول لاس) منابعو ته ډېر ارزښت ورکوي. د یوې تحقیقاتي لیکنې لوستونکی باید وکولای سي وړاندي سوي شواهد مشاهده کړای سي او پر اعتبار یې قضاوت وکولای سي. تاسې نه سي کولای شواهد او منابع پټ او سري وساتئ.

پولیتیکل ساینس څه گټه لري؟

ځیني محصلین داسې فکر کوي چې پولیتیکل ساینس یوازي پر نظرياتو ولاړ دی، دوی پخپلو لیکنو کې د مخکي بیان سوو ټکو مراعات نه کوي. رشتیا خبره داده چې موږ ټول خپل ځانته ځانگړي سیاسي نظريات لرو، مگر که هغه (زموږ ځانگړي نظريات) زموږ پر څېړنه حاکم سي نو د څېړني څخه به لاسته راغلي نتایج بې ارزښته او بې اعتباره وي. مسلکي پولیتیکل ساینستستان د ریسرچ او مطالعي په جریان کې خپل شخصي نظريات په جلا گونښه کې ايرېدي. ډېر عالي متفکرین په دې توانېدلای سي، داسې نتایجو ته ورسېږي چې په واقعیت کې د دوی له پخوانیو نظرياتو سره په تضاد کې واقع سي. داسې حالت نو د رښتیني ذهني انکشاف څرگندوی گڼل کېږي، چې همدا باید

(زېږېدني) له امله پر تخت ناست دي. له منځنيو پېړيو راپدېخوا، دا اصطلاح په داسې معنی پراخه سوې ده چې نه یوازې د (حکمر وایې- حقوقي حق) بلکې د (حکمر وایې- سایکالوجیکي حق) هم په ځان کې رانغاړي. اوس مشروعیت د خلکو پر یو داسې فکري روش او رفتار باندې اطلاق کوي چې د حکومت سلطه مشروعیت لري. دا روش په ځینو هیوادو کې کمزوری او په ځینو کې قوي وي. د امریکې په متحده ایالاتو کې مشروعیت پوره لوړ دی. حتی هغه امریکایان چې (د امریکې) حکومت یې چندان خوښ نه دی، هم د حکومت اطاعت کوي. دوی حتی مالیات (چې خوښ یې نه دي) تادیه کوي. د مشروعیت ښه معیار دادی چې: څومره پولیس وجود لري؟ د سویدن او ناروې په شان هیوادونو کې د لږو پولیسو موجودیت دا څرگندوي چې ډېر لږ تهدید او اجبار ته اړتیا لیدله کېږي، یعنی د مشروعیت درجه ډېره لوړه ده. په شمالي کوریا یا هم په عراق کې د ډېرو پولیسو موجودیت دا معنی ورکوي چې تهدید ته اړتیا ښه، یعنی د مشروعیت درجه ډېره ټیټه ده.

کله چې مشروعیت کمزوری وي، لږ خلک د مالیاتو په ورکولو او د قانون په اطاعت ځانونه مکلف بولي ځکه دوی خپله حکومت ته د ناوړتیا او بې اعتبارۍ په سترگو ګوري. بالاخره، د پراخي او عمومي نافرمانۍ امکان رامنځته کېږي. لکه په ۲۰۰۰ع کال کې چې په سربیا کې پېښه سو. خلکو د جمهور رئیس سلوبدان ملاسویچ Slobodan Milosevic د جنایتکارانه واکمنۍ پر ضد په تظاهراتو پیل وکړ، د پولیسو کوتکونو او په انتخاباتو کې لاس وهنو هم ونه کولای سوا چې له قدرت څخه د ده د شړلو مخه ونیسي. په ۲۰۰۳-۲۰۰۴ع کلونو کې د عراق اجرائیه شورا له ډېرو تعلیم یافته عراقیانو څخه چې د ټولو عراقی ګروپونو نماینده ګي یې کوله، متشکله وه. مګر ډېر لږ مشروعیت یې ځکه درلودی چې د امریکایي اشغال ګرو لخوا نصب سوې وه. داسې ویل کېدای سي چې دا شورا ښه ترین حکومت و، چې عراق درلودی یا به یې ولري، مګر لږو کسانو ته یې ارزښت درلودی. بې له مشروعیته، حکومتونه بې اثره دي.

یو حکومت پر څو لارو مشروعیت لاسته راوړي. په ډېره ابتدایي سطحه کې، حکومت باید امنیت تأمین کړي څو خلک ځانونه مصئون احساس کړي. ډیر عراقیان شکایت کوي چې، صدام حسین که هر څومره بد و، مګر د ده په

Louisiana په ایالتي مقننه مجلس کې یوه چوکۍ وګټله. د جمهوري غوښتونکي ګوند ملي کمېټې هڅه وکړه چې له ډیوک څخه فاصله ونیسي، مګر ده په پرله پسې توګه ځان جمهوري غوښتونکی باله، او د ده د مخنیوي له پاره کومه قانوني لاره موجوده نه وه. د امریکې په متحده ایالاتو کې ګوندونه دومره کمزوري دي چې د هغو کسانو مخه هم نه سي نیولای چې د ګوند له نامه څخه ناوړه استفاده کوي.

ځینې پولیتیکل ساینستپانانو له ډېره وخته د ایران د پاچا د رژیم د کمزورتیا په هکله خبرداری ورکړی و. له بده مرغه دې خبرداریو ته اعتناء ونه سو. د واشنگټن پالیسي دا وه چې د ایران پاچا حمایه کړي، د ایران د پاچا د رژیم تر ړنګیدلو فقط دوی میاشتي مخکې په تهران کې د امریکې سفارت د ایران د بې ثباتۍ په هکله رپوټونه واشنگټن ته راچالانه کړل. د امریکې د خارجه وزارت مامورینو خپل سیاسي تحلیل ورځني سیاست (پالیټکس) ته ورپرېښود، دوی ونه کولای سوا (حقایق) په روښانه توګه وویني. ژورنالېستانو هم چندانې څه ونه کړل، ډېرو لږو (ژورنالستانو) د حالت د خرابیدو تر وخته پوري د ایران په هکله رپوټونه ورکول. مګر ډېر کلونه وړاندې، د ایران په برخه کې د امریکې د پولیتیکل ساینس متخصصینو د نا آرامۍ د راتګ پېښېني کړې وه. په دې نژدې کلونو کې، پولیتیکل ساینستپانانو دا خبرداری ورکړی و، چې عراق د ډیموکراسۍ له پاره آماده نه دی او د امریکې تعرض به (په عراق کې) بشپړه بې نظمي او ګډوډي منځته راوړي. د واشنگټن تصمیم نیوونکو و دې خبرداریو ته توجه ونکړه. د دې پورته خبرو څخه دا نتیجه اخیستلای سو، چې پولیتیکل ساینس ګټور کېدای سي.

عمده مفاهیم

مشروعیت، حاکمیت او واک (صلاحیت):

LEGITIMACY, SOVEREIGNTY, AND AUTHORITY

دا درې سره تړلي مفاهیم مشروعیت، واکمني او واک د پولیتیکل ساینس لپاره اساسي (مفاهیم) دي. مشروعیت legitimacy په لومړي سر کې دا معنی درلوده چې ذیحق او مشروع پاچا یا ملکه د (مشروع) تولد

رنگ سي نو بیا د ملي سمبولونو څخه کار اخیستل یوه بې خونده ټوکه بڼکاري. د فلیپین د دیکتاتور جمهور رئیس مارکوس Marcos ستره مجسمه د ریشخند او ملنډو موضوع او د رژیم د ټولو بدیو سمبول وگرځېده. یوازي سمبولونه مشروعیت منځ ته نه راوړي.

حاکمیت sovereignty (چې په زړه فرانسوي کې د [حکمراني کولو] په معنی دی) په لومړي سر کې پر سلطنتي قلمرو باندې د یوه پاچا د قدرت معنی درلوده. په راوروسته کې دا اصطلاح داسې پراخه سوه، چې د هیواد پر قلمرو باندې د ملي کنټرول معنی لري. ملتونه له خپل حاکمیت سره حسادت لري (دلته حسادت یوازي د ځان له پاره د یو شي د غوښتلو په معنی دی) او دولتونه یې په ټینګه ساتنه کوي. دوی (دولتونه) د خارجي یرغل د دفع له پاره لښکر ساتي، خپل سرحدونه د پاسپورټ او وېزې له لارې تر کنټرول لاندې راوړي او تروریستان له مینځه وړي. د حاکمیت پر سر منازعات ډېر ناوړه اشکال لري. فلسطین، چیچنیا او عراق یې څو مثالونه دي.

حاکمیت ځینې وخت یو حقوقي جعل وي. عراق خپله ظاهري واکمني په ۲۰۰۴ع کال لاسته راوړه خو بیا هم د امریکې تر نفوذ لاندې وه. حاکمیت او مشروعیت سره تړلي دي. د مثال په توګه، د لبنان مسلمانانو د عیسویانو تر کنټرول لاندې حکومت ته د غېرقانوني حکومت په سترګه کتله. په کال ۱۹۷۵ع کې د یو شمېر سیاسي - مذهبي ملیشیايي ډلو تر منځ جګړه وښتله. سوريي ختیځ لبنان له ۱۹۷۶ څخه بیا تر ۲۰۰۵ع کال پورې او اسرائیلو جنوبي لبنان له ۱۹۸۲ع څخه بیا تر ۲۰۰۰ع کال اشغال کړی و. لبنان په حقیقت کې خپل حاکمیت بایللی و، چې اوس هڅه کوي بیرته یې تر لاسه کړي. د څو لسيزو له پاره لبنان نه پر خپل قلمرو کنټرول درلودی او نه یې هم د خارجي متعرضینو مخه نیولای سواى. د مشروعیت بایلودل د حاکمیت بایلودلو ته ورسیدی.

واک (صلاحیت) authority د لیدرانو هغه سایکولوجیک توانېدل دي، چې خلګ و خپل اطاعت ته رابللای سي. واک د تعهد یو احساس دی چې د یوه مقام پر مشروعیت باندې تکیه لري. یو عسکر د خپل کپتان اطاعت کوي، موټر چلونکي د ټرافیکي ګز مې اطاعت کوي، یو شاګرد د استاد اطاعت کوي. مګر ټول خلګ د واک یا مقام اطاعت نه کوي. ځینې عسکر سرغړوونکي وي

وخت کې مور په بڼار کې ګرځېدلای سواى. لکه هابس Hobbes چې وایي د امنیت نستوالی یعنی د مشروعیت نستوالی. له امنیت سره د (قانون حکومت) هم تړلی دی. د دې شیانو په لرلو سره رژیمونه مشروعیت مومي: د ډېر وخت له پاره د یو رژیم موجودیت هم مشروعیت ته وده ورکوي. خلګ په عمومي صورت هغو حکومتونو ته احترام لري، چې له تأسیس څخه یې ډېر وخت تېر سوی وي. دا چې د امریکې اساسي قانون تر دوو پېریو زیات عمر لري د امریکې د متحده ایالاتو حکومت ته مشروعیت وربخښي. له بله پلوه، نوي حکومتونه بیا لږزنده مشروعیت لري، خلګ لږ او یا هم هیڅ احترام نه ورته لري.

یو حکومت د ښه حکومت کولو له لارې هم مشروعیت تر لاسه کوي. اقتصادي پرمختګ او د کارونو برابرول چې خلګ خپلو کورنیو ته ډوډی برابره کړای سي، مشروعیت منځته راوړي. د لوېدیځ المان حکومت، چې تر دوهمې عمومي جګړې وروسته تأسیس سو، په لومړي سر کې ډېر لږ مشروعیت درلود. مګر د سالمو سیاست مدارانو د سالمو اقتصادي پالیسیو په نتیجه کې، د ښه حکومت په تدریج سره مشروعیت تر لاسه کړ. له بلي خوا، دا لمان د وایمر جمهوریت چې تر لومړي عمومي جګړې وروسته جوړ سو، له یو لږ اقتصادي او سیاسي ستونزو سره مخامخ سو، چې مشروعیت یې له بېخه وران او د هټلر د قدرت نیولو له پاره یې لاره هواره کړه.

د حکومت ساختمان او جوړښت هم له مشروعیت سره مرسته کوي. که خلګ داسې احساس وکړي چې د حکومت په جوړښت کې یې مناسبه نمایندګي سوې ده، د حکومت د اطاعت کولو امکان یې ډېر دی. بالاخره، حکومتونه خپل مشروعیت د ملي سمبولونو له لارې ټینګوي. بیرغ، تاریخي یادوګارونه، وطن پالونکي رسم گذشتونه، تاوده نطقونه خلګ د حکومت پر مشروعیت او اطاعت کولو قانع کوي. که څه هم د لاوس خلګو د څو پېریو شاهي رژیم ته په ۱۹۷۵ع کال کې خاتمه ورکړه، په کال ۲۰۰۲ع کې د لاوس د کمونست رژیم هغه پاچا د برنزي (له ژړو جوړه سوې) مجسمې په وړاندې پر ګونډو سو، چې ۶۵۰ کاله مخکې یې د لاوس د شاهي رژیم بنسټ ایښی و. د لاوس کمونستانو هڅه کوله چې د خپل مخ پر زوال مشروعیت د تقویې لپاره ځانونه په پخوانیو پاچاهانو پورې وتړي، ځکه چې دا پخواني پاچاهان د مشروعیت داسې سمبولونه وه چې دوی پرې ښه پوهېدل. مګر، که مشروعیت

تصادفي نه دئ او که عقل او دلیل په کار واچوو، مور به په دې پوه سو چي ولي یو شي پېښېږي. مور سیاست په (طبیعی) اسلوب مطالعه کوو. هغه څه ته چي مور یي وینو نه په قهر کېږو بلکي هڅه کوو د هغوی په موجود حالت ځانونه پوه کړو. د مثال په توگه، مور خبر او رو چي یو سیاستمدار له یو چا څخه رشوت اخیستی دئ. د پولیتیکل ساینس ته په توگه، مور خپل قهر یوې خوا ته پرېږدو او داسي سوالونه مطرح کوو: آیا ډېر سیاستمداران په دغه هیواد کي رشوت اخلي؟ آیا دا یوه پخوانۍ عنعنه ده او د دغه مملکت کلتور ته د منلو وړ ده؟ آیا حتی خلگ د سیاستمدارانو څخه دا توقع لري چي بډي واخلي؟ د انتخاباتي مبارزې مصارف څومره دي؟ آیا دا ممکنه ده چي سیاستمدار بې له پیسو اخیستلو ځان یو مقام ته کانديد کړي؟ لنډه دا چي، مور باید وگورو چي آیا د نغدو پیسو غیر قانوني تبادلې د سیاسي سیستم یو جزء دئ که یا؟ که چېرې داسي وي، نو دا هیڅ مفهوم نه لري چي مور یوه انفرادي سیاستمدار ته په قهر سو. که زموږ له دې کاره بد راځي، نو مور ته ښایي د سیستم د ریفورم په باب فکر وکړو څو سیاستمداران ونه کولای سي پیسې واخلي او ریفورم هم ښایي کار ونه کړي. جاپان د (پیسو د عنعنوي سیاست) د له منځه وړلو په هڅه پخپلو انتخاباتي قوانینو کي ریفورم راوستی مگر ډېره لږ گټه یي وکړه. په سیاست کي ځیني شيان، د بکتري یا په شان ځان لره خپل ځانگړی ژوند لري.

ځیني موټر چلونکي خلاف رفتاري کوي او ځیني شاگردان په خپل کورني کار کي غفلت کوي. بیا هم، ډېر شمېر خلگ ډېر وخت د هغه واک یا مقام اطاعت کوي چي دوی یي مشروع بولي.

کله واک او صلاحیت په مقام پوري تړلی وي مگر باید روزنه یي هم وسي. د امریکې د جمهور رئیس ډېر واک او صلاحیت یوازي په جمهوري ریاست کي پروت دئ. د جرالډ فورډ Gerald Ford احترام او اطاعت کېدی که څه هم چي د جمهور رئیس او یا د جمهور رئیس د مرستیال په توگه انتخاب سوی نه و. جرالډ فورډ کله چي سپيرو اگنیو Spiro T. Agnew استعفی وکړه د جمهوري ریاست معاون سو او بیا کله چي ریچارډ نکسن Richard Nixon استعفا وکړه د امریکې جمهور رئیس سو. نیکسن د ۱۹۷۲ع کال د واټر گېټ په رسوایي کي راوښتلی سو، او اجرائیه واک یي دومره ډېر کمزوری سو، چي نور یي نو په اغېزناکه توگه حکومت نه سواي کولای. جمهور رئیس یوازي په فرمان حکومت نه سي کولای او باید د کانگرس، قضائیه قوې او مهمو ذینفعو گروپونو خپل په رضاء موافقه تر لاسه کړي. کله چي نکسن دا موافقه له لاسه ورکړه، نو د جمهور رئیس په توگه د ده قدرت د زوال سره مخامخ سو.

په لنډه توگه ویلای سو، چي مشروعیت یعنی یوه حکومت ته احترام، حاکمیت یعنی یو مملکت ته احترام، او واک یعنی یوه لیډر ته احترام. یو له دغو څخه هم اټوماتیک نه دئ بلکي دا ټول باید وگټل سي (لاسته راوستل سي). کله چي مو یو وموند دا نور هم موندلای سي. کله چي یو سره ور تړېدی عموماً دانور هم په پسې وي.

"پر حقیقت هیڅکله مه په قهر کېږه"

د جدي مطالعې په هکله دا اساسي ټکی عادي سلیم قضاوت ښکاري مگر ډېر وخت، حتی د پوهنتون په تدریس کي، سترگي پر پټېږي. کر ښپل یي په حقیقت کي د جرمني فیلسوف هېگل Hegel و ډېر مغلق فکري استدلال ته رسېږي. د ده په عقیده شيان نه د هوس له مخي او نه هم په تصادفي توگه پېښېږي، بلکي د ښو او کافي دلایلو له رویه منځ ته راځي: "هر هغه څه چي حقیقت دئ هغه معقول دئ". د دې معنی دا ده چي هیڅ شی په مکمله توگه

ایډیال پولیس polis تشریح کوي، مگر په هکله یې استدلال تر ډېره حده پوري خیالي شکل لري او د ده ایډیال سیستم یو څه د اوسني عصر فاشیزم او کمونیزم ته ورته دی. له بلي خوا، د افلاطون شاگرد، ارسطو، بیا تجربیي [empirical] پولیتیکل ساینس ته و. لکه په تېر فصل کې چې مو ولیدل، ارسطو سیاست ته د (اصلي علم) په سترګه کتله او خپل شاگردان یې د ډیټا (معلومات data) د راټولولو له پاره د یونان څو درزنو ښاري – دولتونو [city-states] ته ولېږل. د دې ډېټا پر اساس، ده خپل ستر اثر پولیتیکس politics ولیکي. افلاطون او ارسطو دواړو آتن Athens مخ پر زوال لیدي، دوی هڅه کوله چې په علت یې ځانونه پوه کړي او (د زوال) د مخنیوي له پاره یې وړاندیزونه وړاندي کړي. په دې توګه دوی یوه عنعنه راپیل کړه چې تر نني ورځې پوري د پولیتیکل ساینس زړه تشکیلوي او هغه د ښه او باثباته سیاسي سیستم د سرچینې لټول دي. ارسطو تر ټولو غوره سیستم په لاندې عبارت کې وړاندي کوي:

تر ټولو غوره سیاسي ټولنه د منځنۍ طبقې خلګو له خوا جوړېږي، او ډېر امکان سته هغه دولتونه ښه اداره ولري چې ستره او پراخه منځنۍ طبقه ولري ... او په هغه کې خلګ د متوسط او کافي ملکیت خاوندان وي، دا ځکه که ځیني ډېر څه او ځیني بیا هیڅ ونلري نو به افراطي ډیموکراسي او یا خالصه اولیګارشي او یا هم ښایي استبداد منځته راسي ... ډیموکراسي تر اولیګارشي محفوظ تره او دوام داره وي، ځکه چې په هغه کې متوسطه طبقه خلګ ډېر وي او په حکومت کې یې برخه زیاته وي. که چېرې متوسطه طبقه وجود ونه لري او غریبان په شمېر ډېر زیات وي، ناکراري او نارامي منځته راځي او دولت ډېر ژر له منځه ځي.

که څه هم پولیتیکس تر میلاد مخکې په څلرمه پېړۍ کې لیکل سوی دی، داسې ښکاري لکه ارسطو چې په اوسني عصر کې د ډیموکراسۍ د بریالیتوب او یا ناکامۍ په هکله خبري کوي یعنې دا چې ډېر څه د متوسطې طبقې په پراخوالي او ډېروالي پوري اړه لري او دا ټکی د اوسنیو څېړنو له لاري هم ثبوت سوی دی. د ارسطو څېړني هم تشریحي descriptive او هم معیاري normative وې. (تشریحي یعنې د یو شي لکه څنګه چې دی، تشریح کول او معیاري یعنې یو شي لکه څنګه چې باید وي، تشریح کول) ده د هغو حقایقو په

دوهم فصل

کلاسیکي او نوي تیوري ګاني :

د پولیتیکل ساینس ډېر نوي شاگردان دا پوښتنه کوي چې تیوري ګاني څه کوو او د څه له پاره دي؟ ولي یوازي حقایق (فاکتونه) نه راغونډوو او نه پرېږدو چې حقایق خپله ځانونه د یو منسجم واحد په توګه سره ښنال کړي. جواب دا دی چې دوی (حقایق) دا کار نه سي کولای. بېله یوې کیلی او لارښوونکي قاعدې څخه د حقایقو راغونډول د بې معنی حقایقو یو لوی کولیکسیون (مجموعه) تشکیلوي. په یقین سره تیوري ګاني هم پرله پېچلی او مجرد شکل اخیستلای او له واقعي ژوند څخه لیري کیدای سي، مګر بې له یو تیوریک لید څخه (پر یوه تیوري باندې له ولاړ نظر پرته) موږ حتی نه پوهېږو چې کوم سوالونه مطرح کړو. حتی که تاسي وویاست چې کومه تیوري نه لری، بیا به هم ښایي تاسي یوه ناویل سوې تیوري ولری. هغه سوالونه چې تاسي مطرح کوی او دا چې څه وخت یې مطرح کوی، د تیورۍ شروع ده.

د مثال په توګه، د دې کتاب جوړښت او ترکیب ته وګورئ. موږ دا نظر، (چې له څو لسیزو راهیسې په پولیتیکل ساینس کې مروج دی) قبول کړی دی چې ټولنه د سیاسي تحلیل او تجزیې له پاره د پیل مناسب ټکی دی. موږ داسې فرض کړې ده چې سیاست په ټولنه کې وده کوي. موږ د خلګو په ارزښتونو، روشنو او نظرونو پیل کوو او ګورو چې دوی څرنگه پر حکومت تأثیر کوي. د یو مشهور سوسیولوجست د یو مشهور کتاب عنوان (د سیاست ټولنیز اساسات) دی. د کتاب پیغام دا دی چې تاسي له ټولني څخه پیل کوی او تأثیر یې پر سیاست ګوری.

کلاسیکي تیوري ګاني :

ځیني کسان په دې عقیده دي چې افلاطون د پولیتیکل ساینس اساس ایښی دی. د ده د جمهوریت Republic (په نوم اثر)، د نورو اثارو تر څنګ، یو

قرارداد تیوری پلویان):

تر ماکیاوولي لږ راوروسته، (قرارداد یون) لکه هابس Hobbes، لاک Locke او روسو Rousseau، دا تحلیل کړه چې اصلاً سیاسي سیسټمونه ولي باید وجود ولري. دوی پر ډېرو ټکو اختلاف سره درلودی، مگر پر دې ټکي سره جوړ وه چې انسانانو د روسو په مفهوم په یوه ټولنیز تړون social contract کې یو له بله لاسونه سره ورکړل او اوس یې باید ومني.

تامس هابس په اوولسمه پېړۍ کې د انگلستان د داخلي جنگ په انقلابي تحولاتو کې، چې دی ورسره په مخالفت کې و، ژوند کاوه. دی ځکه مخالف و، چې دې تحولاتو خلک له بېرې او بې امنۍ سره مخامخ کړي وه. د ده په تصور، د مدني ټولني civil society تر منځه راتلو مخکې، به انسانانو د (طبیعییت په حالت کې state of nature) وحشتناکه ژوند درلود. هر سړی به د بل هر سړي دښمن و، د (هر یوه سړي جنگ د ټولو په مقابل کې) حالت به و. انسانانو به په وحشیانه اسکېرلتوب او خورۍ کې ژوند کاوه چې (نه به هنر و، نه ادبیات، او نه هم ټولنه) او تر ټولو ناوړه دا وه چې انسانان به د دایمي وېرې او غیر طبیعي مړینې له خطر سره مخامخ وه، او د انسان ژوند به منزوي، غریب، ناوولی، وحشي او لنډ و. له دې ډار او وحشت څخه د ځان د ژغورنې له پاره به (د خپلو ځاني گټو له امله) معقوله دا وه چې انسانان یو له بله سره یو ځای او مدني ټولنه تشکیلې کړي. په دې ترتیب ټولنه په طبیعي توگه له بېرې څخه راپیدا سوې ده. خلک همدا رنگه په خوښۍ سره پاچا، حتی بد پاچا ته غاړه اېږدي، ځکه چې پاچا د انارشۍ مخه نیسي. پام وکړئ چې څرنگه د هابس تیوري، یعني دا چې ټولنه پر معقول ځاني منفعت ولاړه ده، د ارسطوله تیوري سره چې وایي انسانان په طبیعي ډول (سیاسي حیوانات) دي، تفاوت لري.

یو بل انگرېز، جان لاک، هم د اوولسمې پېړۍ انقلابي تحولات ولیدل، مگر نسبتاً نرمو نتایجو ته ورسېدی. د لاک تیوري دا وه چې لومړنی طبیعي حالت state of nature دومره هم بد نه و، خلکو په مساوات او یو له بل سره په تحمل کې ژوند سره کاوه. مگر د خپل ملکیت ساتنه یې نه سواي کولای: پیسې، قباله یا قانوني محکمه نه وه، ځکه نو مالکیت معلوم نه و. د دې ستونزې د له منځه وړلو له پاره، دوی په قراردادي توگه مدني ټولني تشکیلې کړې او په دې کار سره یې (ژوند، ازادې او ملکیت) خوندي کړل. لاک ته د ملکیت

روڼا کې چې ده او شاگردانو یې راغونډ کړي وه د مطلوبو سیاسي مؤسساتو نسخه او تجویز وړاندي کړ. له هغه وخت راهیسې بیا تر نني ورځې پوري پولیتیکل ساینسستان همدا کار کوي، یعني هم د سیاسي مؤسساتو تشریح او هم یې تجویز وړاندي کوي.

په اروپا کې د منځنیو پېړیو او رنسانس د وختونو ډېرو سیاسي متفکرینو د دولت او سیاست د مطالعې او تحلیل په برخه کې د یو ډول مذهبي روش څخه کار اخیست. دوی په ډېره جدي توگه معیاري [normative] وه او ډېره هڅه یې دا وه چې (بایدوالی) وپلټي او د واقعي ژوند (سته والي) ته یې توجه لږ وه (یعني دا یې پلټل چې شیان باید څرنگه وي نه دا چې څرنگه دي). دوی د مذهبي، حقوقي او فلسفي ارزښتونو پر بنسټ کوښښ کاوه دا یقیني او ثابتې کړي چې څه ډول دولتي سیسټم انسانان هغه څه ته نژدې کوي چې د خدای رضایي.

د شپاړسمې پېړۍ په لومړیو کلونو کې، نیکولو ماکیاوولي Niccolo Machiavelli د اوسني عصر پولیتیکل ساینس ته د قدرت مسئله راداخله کړه چې (دا مسئله) د ځینو په عقیده یوه پرله پېچلې معما ده. د ده ستر اثر ټولواک (شهباز) the prince د سیاسي قدرت د لاسته راوړلو او استعمال په باب دی. ډېر فلاسفه ماکیاوولي لومړنی موډرن (د اوسني عصر) فیلسوف بولي، دا ځکه چې د ده انگېزې او توضیحات له مذهب سره هیڅ اړه نه لري. ماکیاوولي هغومره ناوړه سړی نه و لکه ځیني خلک چې وایي. دی یو ریالست و او ویل یې چې د هر ښه شي (لکه د ایټالې بیا یووالی او د هغو خارجیانو شړل چې ایټالیه یې وړانه کړه) د لاسته راوړلو له پاره ټولواک باید د قدرت د استعمال په مورد کې معقول او سخت گیره واوسي.

سره له دې چې د امریکې سیاسي متفکرینو په بې اهمیته سترگه ورته کتل او د (قدرت) څخه یې د یوه چټل شي په توگه ځان گوښه کاوه، دې روش په اروپا کې رېښې وځغلولې او د موسکا Mosca، پاریتو Pareto او مایکل Michels په سترو څېړنو کې استفاده ځني سوې ده. امریکایان د قدرت له روش سره د بین المللي روابطو د یوه مهاجر الماني پوه هانز. جې مورگین تاو Hans J. Morgenthau د لیکنو له لاري اشنا سول. ده عقیده درلوده چې (سیاست د قدرت له پاره مبارزه ده).

لاک د لیکنو څخه چې رااخیستل سوې وي او جفرسن دا کار کړی هم دی. تاسي داسي فکر مه کوئ چې سیاسي تیوري گاني بې تأثیره دي.

مارکسیستي تیوري گاني :

یوه بله سیاسي تیوري چې پر سیاست یې ډېر زیات اغېز درلودلی دی هغه مارکسیزم دی. کارل مارکس Karl Marx جرمني و، په لندن کې اوسېدی او د هیگل په فلسفه کې روزل سوی و. ده یوه ډېره پرله پېچلې تیوري، چې له درو یو له بله سره تړلیو برخو څخه جوړه سوې ده، رامنځته کړه. یوه یې د اقتصاد تیوري، بله د اجتماعي طبقې تیوري او دریمه هم د تاریخ تیوري ده. د هیگل په شان، مارکس هم استدلال کاوه چې شیان په تصادفي توگه نه پېښېږي، هر شی یو علت لري. هیگل ادعا درلوده چې د تاریخ په مخ په وړاندې تگ کې اساسي علت معنوي او غیرمادي او په خاصه توگه د زمان روح zeitgeist دی. مارکس بیا دا اساسي علت په اقتصاد کې پیدا کړ. دا درې برخې په لنډه توگه په لاندې ډول تشریح کوو:

اقتصاد :

مارکس پر (اضافي ارزښت) باندې، چې مور یې گټه profit بولو، ډېر ټینگار کاوه. کارگران شیان تولیدوي مگر د تولید سوو شیانو د ارزښت ډېره جزئي برخه دوی ته ورکول کېږي. سرمایه داران پاته برخه، چې اضافي ارزښت دی، چېب ته اچوي. کارگران، چې مارکس پرولتاریا بلل، دومره لږ لاس ته راوړي چې په هغه باندې ټول هغه څه چې دوی یې پخپله تولیدوي، نه سي رانیولای. په نتیجه کې اضافه تولید منځته راځي چې د اقتصادي بحران سبب گرځي. او بالاخره، د مارکس په عقیده، دومره لوی اقتصادي بحران به رامنځته سي چې د سرمایه داری نظام به ړنگ سي.

اجتماعي طبقه :

هره ټولنه پر دوو طبقو وېشل کېږي: یوه وړه طبقه چې د تولید آلات په اختیار کې لري او بله لویه طبقه چې د وړې طبقې له پاره کار کوي. ټولنه د لوړې طبقې په حکم چلېږي چې همدا لوړه طبقه داسي قوانین منځ ته راوړي

حقوق داسي دي لکه هابس ته له غیرطبيعي مرگ څخه بېره. ځیني فلاسفه استدلال کوي چې امریکایان د (لاک) زامن دي. د (ملکیت پرطبيعي حق) باندې امریکایان ډېر تأکید کوي.

د فرانسې ژان ژاک روسو په اتلسمه پېړي کې ژوند کاوه او د ځینو په قول، د فرانسې د انقلاب فلسفې تهداب یې کښېښود. ده د هابس او لاک تیوري گاني ومنلې مگر یو بل تاو یې ورکړ. د روسو تیوري داوه چې ژوند په طبیعي حالت کې بالکل ښه و، خلکو د (شریفو وحشیانو) په شان له حسادت، چالبازی او دوکه بازی پرته ژوند کاوه. پخپله اجتماع وه چې، د روسو په قول، انسانان یې فاسد کړل. د ده ټولنیز تړون social contract په دې مشهورو الفاظو پیل کېږي چې: "انسان ازاد زېږېدلی دی مگر هر چېرته په ځنځیرانو تړلی دی".

مگر، روسو استدلال کاوه چې ټولنه په مؤثره او جدي توگه د بشري ازادۍ پر لور اصلاح کېدای سي. یوه عادلانه ټولنه به یوه اختیاري ټولنه (کمونیټي) وي چې خپله اراده ولري، او عمومي اراده به general will د افرادو او ذیعلاقه گروپونو تر (خاصي ارادې particular will) مافوق او لوړه وي. (یعني د عوامو اراده د خواصو تر ارادې لوړه وي) په دې شان ټولنو کې انسان وقار او ازادې لاسته راوړي. ټولنه خلگ جوړوي، نه برعکس. که خلگ بد دي، داله دې سببه دي چې ټولني دوی همداسي جوړ کړي دي (چې نن ورځ هم ډېر کسان په دغه عقیده دي). له بلي خوا، په یوه ښه ټولنه کې که څوک ناوړه او بد عمل وکړي، ټولنه کولای سي (خلگ ازادۍ ته مجبور کړي) ډېر کسان د ټولیتاریانیزم totalitarianism (مطلقه او ډکټاتوري رژیم) رېښې په روسو کې ویني: لکه مکمله او بې عیبه خیالي ټولنه، د خلگو اراده چې ډیکتاتور یې د پوهېدلو ادعا کوي او د هغو خلگو ماتول چې له رژیم سره همکاري نه کوي. د امریکې بنسټ ایښوونکي پلرونه د روسو تر تأثیر لاندې نه وه راغلي. مگر د فرانسې د انقلاب لار ښوونکو روسو ته ډېره عقیده درلوده او ښایي د فرانسې د انقلاب د ناوړه پای دلیل به هم داو.

د امریکې بنسټ ایښوونکو پلرونو، هابس او لاک ډېر مطالعه کړې وه، چې تأثیر یې پر دوی ښکاره دی. د امریکې اساسي قانون بې له یوه اجتماعي قرارداد بل څه نه دی. د ازادۍ د اعلامیې ډېره برخه داسي ښکاري لکه د

د نړۍ په ډېرو برخو کې صنعت او نویتوب [modernization] منځته راوړ. دوی ډېر زیات نوي تولیدات او کشفیات منځته راوړل. مگر مارکس لیکي، دوی هم له منځه تلونکي دي. ځکه هر څومره چې سرمایه داران په اقتصاد کې گډوندي تغیرات راوړي هغومره ژر (اقتصاد) له سرمایه داري روڼا سره په ټکر کې راځي. مارکس استدلال کاوه، لکه پخوانۍ فیوډالي ټولنه چې د پرمختلونکي اقتصاد له امله شاته پاته سوه، بالاخره اقتصاد به دومره زیات له بورژوازي نظم څخه بېل سي چې سرمایه داري نظام به هم ړنگ سي. مارکس پېش بېني کوله چې وروسته به سوسیالیزم منځته راسي او موږ یې باید له راتگ سره مرسته وکړو.

مارکسيزم، لکه څرنګه چې په شوروي اتحاد او نورو کمونستي هيوادونو کې عملي سو، استبدادي نظامونه منځته راوړل او له ناکامۍ سره مخامخ سو. مگر د یوه تحلیلي سیستم په توګه، مارکسيزم اوس هم په زړه پوري او گټور دی. اجتماعي طبقه د خلکو د سیاسي نظریاتو په جوړښت او تشکل کې اهمیت لري، مگر (دا نظریات) هیڅکله یو شان نه وي. د مثال په توګه، د کارګري طبقې ډېر خلګ محافظه کاره conservative وي او د منځنۍ طبقې ډېر روشن فکران بیا لیبرال یا چپي leftist افکار لري. په امریکا کې اوس هم ډیفنډ ګروپونه interest groups په انتخاباتي مبارزو کې د زیاتو پیسو خرڅولو له لارې خپلې غوښتنې لاس ته راوړي. که څه هم، دوی هر وخت هر څه ځکه لاس ته نه سي راوړلای چې د نورو ګروپونو له مخالفت سره مخامخ کېږي. په پولیتیکل ساینس کې، د مارکس د مهمو او تلپاتو کارونو څخه یو هم د بشري ټولني په باب د ده درک دی چې وایي ټولني هیڅکله په بشپړه توګه یووالی او سوله نه سي لرلای او هر وخت له تضادونو ډکه وي. بل دا چې په هره سیاسي شخړه کې موږ باید دا پوښتنه وکړو چې: "څوک له دې سیاسي شخړې څخه گټه اخلي؟"

معاصري تیوري گاني :

د کلاسیکي لاري ځیني متفکرین معاصري تیوري گاني بې اهمیتته گڼي او په دې عقیده دي چې معاصري تیوري گاني جزئي، ښکاره، سطحی، او یا هم د کلاسیکو تیوري گانو تکراري بیان دی. یوه عالم حتی دا خبره هم کړې ده

چې دوی پر قدرت وساتي. ډېر قوانین، د مارکس په قول، د ملکیت له حقوقو سره اړه لري. بورژوازي (سرمایه داران) د خپل ملکیت له خوندي کولو سره لېونۍ مینه لري چې ملکیت، د مارکس په قول، بې له اضافي ارزښته بل څه نه دی. مارکس ویل که یو هیواد په جګړه لاس پوري کوي، علت یې دا نه دی چې عام خلګ جګړه غواړي بلکې حاکمه بورژوازي د خپلو اقتصادي گټو له پاره جګړې ته اړتیا لري. پرولتاریا، په حقیقت کې، وطن نه لري، پرولتاریا نړیوال دي او ټول د سرمایه دارانو تر ظلم لاندې رنځ وړي.

تاریخ :

د اقتصادي او طبقاتي تیوري گانو له مخې، مارکس تاریخي تغیرات تشریح کړل. کله چې د ټولني بنيادي اقتصادي اساس (زیربنا) د هغه ساختمان (روڼا) سره چې حاکمي طبقې جوړ کړی دی (لکه قوانین، موسسات، بزنسونه او داسې نور) په ټکر کې راسي، نو سیستم ړنگېږي. مارکس په دې هکله د فرانسې د انقلاب مثال راوړي. تر ۱۷۸۹ع دمخه، د فرانسې حاکمه طبقه فیوډالي اشرافیت و. د دوی د منځنیو پېړیو سیستم د مخکې او جایداد پر اړتې ملکیت، د اړتې ملکیت د ساتلو پر قوانینو، په هغه پوري پر تړلو اشرافي القابو او همدارنګه پر زړه ورتیا او عزت باندي ولاړ و. دا ټول د یوې فیوډالي ټولني متشکله برخې وې. مگر د ټولني په اقتصادي بنسټ کې تغیر راغی. د صنعت له پرمختګ سره، د مخکې مالکیت او فیوډالي ارزښتونه سره ورژېدل او د ښاري سرمایه دارانو (یا بورژوازي) یوه نوې طبقه منځته راغله چې د ژوند طرز او اقتصاد یې ډېر تفاوت درلود. د اتلسمې پېړۍ په اواخرو کې فرانسې، سره له دې چې پر صنعت ولاړ اقتصاد یې درلود مگر بیا هم پخوانی فیوډالي اشرافیت باندي حاکم و. د ټولني نظم سره وسکولېدی یعنی د ټولني اقتصادي بنسټ (زیربنا) مخ په وړاندي تللی و مگر طبقاتي روڼا superstructure تر شا پاته وه. په کال ۱۷۸۹ع کې داروڼا په یوه غږ ومب سره ونړېدله او قدرت د بورژوازی لاسته ورغی چې له ځان سره یې د ازاد بازار، فردي گټو او حقوقي (مگر نه مادي) مساوات کپیټالیستي (سرمایه داري) او لیبرال ارزښتونه منځته راوړل.

مارکس هم په دې قانع و، چې سرمایه دارانو ښه کارونه هم وکړل. دوی

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۳۸﴾

د ماډل pattern وړاندي کول دي، دا ځکه چې په دې برخه کې دوی د زیات اعتبار وړ معلومات راغونډولای سوای.

په ۱۹۶۰ع کلونو کې، د بشري سلوک مکتب د پولیتیکل ساینس په ساحه کې ډېر عمومیت پیدا کړ. مگر د ۱۹۶۰ په وروستیو کلونو کې دامکتب تر سختو انتقادونو لاندې راغی. ډېرو ځوانو پولیتیکل ساینسپالانو، چې ځینې یې د ویتنام د جګړې پر ضد د افراطي جریان تر تأثیر لاندې راغلي وه، دا شکایت کاوه چې د بشري سلوک روش ساکن [static]، محافظه کار او د عاجلو کارو له پاره غیر عملي دی.

د سیسټم تیوري :

تر عمومي جګړې وروسته په پولیتیکل ساینس کې یوه نوې اختراع د (سیاسي سیسټم) ماډل دی چې ډېوید ایسټن David Easton را منځته کړی. د دې ماډل له مخې مغلقو واقعیتونو ته د بیا لوجیکي سیسټم په توګه کتل کېږي. ژوندي موجودات ډېر پرله پېچلي او بشپړ دي. زړه، سږی، د وینو جریان، د هاضمې جهاز او مغز په داسې توګه خپل وظایف سر ته رسوي چې ژوندی موجود ژوندی ساتي. د سیسټم د تیورۍ اساس پر دې ولاړ دی چې موږ نه سو کولای د سیسټم یوه جزء ته تغیر ورکړو، ځکه چې د یوه جزء تغیر په نورو اجزاوو کې تغیر راولي. د دې ماډل د پلویانو په نظر، د یوه هیواد سیاست د بیالوجیکي سیسټم پر اساس عمل کوي.

د عصریت تیوري :

د عصریت د تیورۍ، چې یوه ډېره پراخه اصطلاح ده، رېښه په هیګل Hegel کې ده. دی دوې پېړۍ دمخه په دې عقیده و، چې د ټولني ټول اړخونه (اقتصاد، کلتور او سیاست) یو له بله په یوه بسته بندي [package] کې داسې سره تړلي دي چې ټولو ټولنو ته په یوه ټاکلي جهت کې حرکت ورکوي. هیګل فکر کاوه چې د دې پروسې اساسي علت معنوي [spiritual] دی، مګر مارکس په دې عقیده و، چې (د دې پروسې اساسي علت) اقتصاد دی: "د بخار انجن خپل له ځان سره خپله فلسفه راوړه". موږ نه سو کولای په فیوډالي ټولنه کې عصري اقتصاد ولرو. ماکس ویبر Max Weber ویل چې علت یې کلتوري

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۳۷﴾

چې ټول هغه څه چې ده د معاصرو تیوري گانو څخه زده کړي دي پریوه وړوکی ټوټه کاغذ باندې لیکل کېدای سي. مګر موږ ته نه ښایي دومره سخت گیره واوسو. معاصرو (یعني تر دوهمې نړیوالې جګړې وروسته) تیوري گانو هم څه مرسته کړې ده. حتی که دا تیوري گاني ناکامه او له نظره غورځول سوي دي، بیا یې هم ځینې په زړه پوري پوښتني رامنځته کړي دي. دا خبره هم رشتیا ده چې معاصري تیوري گاني د کلاسیکو تیوري گانو په مقایسه دومره زیات وزن نه لري. د معاصرو تیوري گانو لنډیز په لاندې ډول دی:

د بشري سلوک تیوري :

BEHAVIORLISM

کمونیسټي او فاشیستي دیکتاتورینو او دوهمې عمومي جګړې پولیتیکل ساینسپالانو دې ته اړ کړل په دې باندې ځان پوه کړي، چې سیاست په واقعیت کې څرنگه عمل کوي نه دا چې څرنگه باید عمل وکړي. تر دوهمې عمومي جګړې وروسته، د امریکې پولیتیکل ساینسپالانو د فرانسې د نولسمې پېړۍ د فیلسوف اګوستي کومتي Auguste Comte د مثبتیت positivism دکتورین تعقیب کړ. د مثبتیت دکتورین دا دی چې د ټولني په مطالعه او څېړنه کې د طبیعي ساینس له میتودونو څخه کار اخلي. د مثبتیت د دکتورین پر بنسټ، کله چې موږ د علمي مشاهدې له لارې صحیح او معتبره معلومات (ډېټا) راغونډ کړو نو به د ټولني په هکله پوهه لاسته راوړو چې ورسره به یې ټولنه پرمختګ وکړي. دې روش ته سایکالوجستانو ډېره عقیده درلوده. د بشري سلوک د تیورۍ طرفداران د انسانانو واقعي سلوک ته ډېره توجه کوي.

په ۱۹۵۰ع کلونو کې، د بشري سلوک طرفدارو پولیتیکل ساینسپالانو د طبیعي ساینس له میتود څخه په استفادې سره د انتخاباتو، د عمومي نظرغوښتنې د سروې گانو، په پارلمان کې قوانینو ته د رایې ورکولو، او د هر هغه څه په هکله چې په اعدادو سره مشخص کېدای سوای، احصائیې را غونډې کړې. د بشري سلوک د تیورۍ پلویانو د پولیتیکل ساینس له پاره یو تجربیوي empirical اساس کښېښود. د بشري سلوک مطالعه په خاصه توګه د سیاست د (اجتماعي بنسټ) او د یوه متوسط تبعه د ارزښتونو او نظریاتو په څېړنه کې ډېره ګټوره وه. د دوی له بریالیتوبونو څخه یو د خلکو د رایې گیرۍ

دئ. نورو پوهانو بیا بنوونه او روزنه، کمیونیکېشن او د منځنۍ طبقې وجود د دې پروسې اساسي علت بللی دئ. مگر ټول په دې خبره کې سره موافق دي چې دا ټول په یوه بسته بندۍ کې سره پېښېږي.

د دې تیورۍ زیات پلویان د صنعتي کېدلو پر اهمیت سره موافق دي. کله چې یو هیواد صنعتي سي، په اقتصاد، کلتور، کمیونیکېشن او سیاست کې یې هم تغیر راځي. سیمور مارتین لیپزیت Seymour Martin Lipset د خپل ۱۹۶۰ع کال د سیاسي سړي په نوم کتاب کې، هیوادونه د (بائتاته ډیموکراسي) او (بې ثباته ډیموکراسي او ډیکتاتوري) په توګه طبقه بندي کړل. د ده د دې طبقه بندۍ په حساب، کاناډا او ناروې د باثباته ډیموکراسۍ او هسپانیې او یوګوسلاویې د بې ثباته ډیموکراسۍ او ډیکتاتورۍ نمونې دي. بېله یو څو استثنايي حالاتو، هغه هیوادونه چې باثباته ډیموکراسۍ لري، د هغو هیوادو په مقایسه کې بې ثباته ډیموکراسۍ لري، ډېر ثروت، صنعت، ډاکټران، موټران او ښاري اوسېدونکي لري. لیپزیت دا موضوع داسې تشریح کړه: صنعتي هیوادونه پراخه متوسطه طبقه لري چې د ډیموکراسۍ اساس تشکیلوي.

دریم فصل

ملت، دولت او حکومت:

کوم یو مخکې دئ، دولت که ملت؟ ملت nation د خلکو هغه جمعیت دئ چې د خپل ځان په هکله د ځانګړیتوب احساس، خپل مینځي پیوستون، ګډ تاریخ او کلتور او همدارنګه ډیر وخت (مګر نه هر وخت) ګډه ژبه ولري. دولت state یو حکومتي جوړښت دئ چې عموماً مستقل وي او دومره قدرت ولري چې خپل حکم او غوښتنه عملي کړای سي. ډېر کسان داسې گومان کوي چې ګواکي ملتونو باید تر دولتونو مخکې وده کړې وي. دولتونه مصنوعي جوړښتونه دي، دوی منځته راځي او له مینځه ځي او د پېړیو په جریان کې یو او بل شکل اخلي. مروجو او معمول نظر دا دئ چې ملت اساسي عنصر دئ او خلګ تر حکومتي جوړښتونو ډېر مخکې موجود وه.

تاریخي څېړني دانظر ردوي. په ډېرو حالاتو کې دولتونو پر خپل شاوخوا ملتونه خلق کړي دي. د مثال په توګه، د جنوبي افریقا زولویان Zulus، یوه قبیلې نه ده بلکې یو مصنوعي ملت دئ چې څه کم دوې پېړۍ مخکې د یو زورور جنګیالي شاکا Shaka لخوا د ډېرو قومونو او قبیلو د سره یو ځای کولو له لارې منځته راوړه سوی دئ. نن ورځ دوی ځانونه زولویان ځکه بولي چې شاکا دوی د فتح کولو له لارې سره متحد کړل، ټول یې د یوې ژبې یعنی د ده د خپلې ژبې ویلو ته مجبور کړل او زورور جنګیالي یې ځني جوړ کړل.

فرانسه ډېر ځلي د یو (طبیعي) ملت په توګه و پام ته راګرځي. فرانسه یوه منظمه شپږضلعي ده چې مشترک تاریخ، ژبه او کلتور لري. مګر د نن ورځې فرانسه د څو بېلابېلو سیمو څخه جوړه ده چې بیخي بېلې ژبې او تاریخ لري او د پېړیو په جریان کې داسې سیمې د توري په زور سره متحدي سوي دي. پاریس د ښوونې او روزنې، ژبې او مرکزي ادارې له امله خلکو ته د فرانسویت احساس وربخښي. فرانسوي ملت یو مصنوعي تخلیق دئ چې د فرانسې دولت د خپل کار د اسانۍ له پاره منځ ته راوړی دئ.

مگر څرنګه چې ډېرو یهودیانو د ملتولۍ ډېر قوي ایډیال له ځان سره درلودی، په دې وتوانېدل چې په کال ۱۹۴۸ع کې د اسرائیلو اوسنی دولت تاسیس کړي. هغه فلسطیني عرب هم چې یهودیانو له خپله ځایه بېخاځیه او فراره کړل، همدا اوس د ملتوالي ډېر قوي ایډیال له ځان سره لري او سخت زیار باسي چې د خپل ځان دولت تاسیس کړي. آیا کولای سو د یهودیانو او فلسطینیانو په شان تیت او پرک خلک (ملتونه) ووبولو؟ دوی کېدای سي چې بالقوه ملتونه وبلل سي. ځکه دا هغه خلک دي چې غواړي، او یا مبارزه کوي، ځان په یو قلمرو کې ځای پر ځای او خپل دولت تاسیس کړي.

کله چې د قلمرو په هکله ادعا ګاني ټکر سره وکړي، نو زیات وخت جګړې منځته راځي. ډېر لږ ملتونه طبیعي سرحدات لري. په ځینو حالاتو کې، دولتونو د سرحداتو د تاسیس او ټینګولو له پاره له نظامي قوي څخه کار اخیستی دی. جرمني د الساس Alsace پر سر له فرانسې سره جګړه وکړه، د امریکې متحده ایالاتو د ټکساس پر سر له مکسیکو سره جګړه وکړه، او ارجنټاین تر نن ورځې پورې له برتانیې څخه د مال ویناس جزیرې Malvinas Islands، چې برتانیه یې فاک لینډ Fakland بولي غواړي. کومه ادعا حقیقت لري؟ د قضاوت په هکله باید له کومو معیارونو څخه کار واخیستل سي؟

د قلمرو په هکله تاریخ ډېره مرسته نه سي کولای، ځکه په هره خاوره کې تر یو چا مخکې بل څوک اوسېدل. اسرائیلیان او عرب له ډېره وخته په دې باب په دعوه لګیا دي. (که موږ ډېر شاته ولاړ سو، یو له دوی څخه لاهم پر دې مټکه لومړی نه اوسېدل). ژبه او نژاد هم په دې هکله، چې کوم قلمرو په کوم دولت اړه لري، زموږ سره مرسته نه سي کولای. د مټکې پر مخ خلک د ملتونو په توګه په واضح ډول سره اوډل سوي نه دي. بلکې په ګاونډیو هیوادونو کې سره غزېدلې دي. د مثال په توګه، ډېر الساشیان Alsations د ژبې، کلتور او کورني نومونو له مخې په جرمني پورې اړه لري یا یې اړه درلوده. مګر ډېر یې سمه او بشپړه فرانسوي وایي او ځانونه فرانسویان بولي. اوس نو آیا دا ویلای سو، چې الساشیان په چا اړه لري، په جرمني او که په فرانسه؟

نفوس:

د هر ملت د سرحداتو په دننه کې اولس اوسېږي. ډېره بڼه خبره دا ده

تر ټولو لوی مصنوعي ملت د امریکې متحده ایالات کېدای سي، چې په فلادلفیا کې یو څو تنو له دیارلسو جلا کالونیو colonies څخه جوړ کړ. سره له دې چې د بېلابېلو ژبو او کلتورونو په لسه او ملیونونه مهاجر په خپل ځان کې منحلوي، د امریکې متحده ایالاتو د کلونو په جریان کې په خلکو کې د ملت والي احساس روزلی دی. ملتونه له اسمانه څخه نه رالوېږي، دوی د انسان د استادانه تخلیق په نتیجه کې منځته راځي.

د ډېرو هیوادونو لپاره، د ملت د جوړښت پروسه لا تکمیله سوې نه ده. د هسپانیې دولت د هسپانوي ملت سره ناتکمیله توافق لري. د تولېدو Toledo او مادرید Madrid پاچهانو هڅه وکړه چې د فرانسې د مرکزیت تقلید وکړي، مګر دا کاستلیان Castilians په دې ونه توانېدل چې د هسپانیت واحد اساس پر کاتالانو Catalans، باسقیانو Basques، ګالیسیانو Galicians، اندالوسیانو Andalucians او ناواریسانو Navarese باندې تحمیل کړي. منطقیت تر دا نني ورځې پورې د هسپانیې سیاست ځوروي. د برتانیې تر تسخیر مخکې، هندوستان یوازي د یو مفهوم په حیث وجود درلود. انګرېزي ژبې، د رېل ګاډۍ خط او ټلګراف هندوستان سره وګنډی. هندوستان هم د نژاد او قوم پر اساس د جلا کیدلو په آفت اخته دی. په پنجاب کې د سیکانو تجزیه غوښتنه یې یو مثال دی.

د ملت والي عناصر:

په عمومي توګه ویل کېږي چې ملتونه ځانته ځیني ټاکلي مشخصات لکه قلمرو، نفوس، استقلال او حکومت لري. موږ د دې مشخصاتو وهر یوه ته سوالیه ایښوولای سو. دا ځکه چې دا مشخصات کله قوي او روښانه وي او کله بیا کمزوري او یا هم غایب وي.

قلمرو:

په عمومي توګه، هر ملت په یوه ټاکلي جغرافیایي ساحه کې اوسي. داسې یو ملت په مشکله موندل کېږي چې قلمرو ونه لري. مګر د هغو خلکو په هکله به څه ووايو، چې خپل (ملت) له خپل ځان سره انتقالوي؟ یهودیانو خپل د قلمرو ملت دوه زره کاله مخکې د یونان او روم په فتوحاتو کې له لاسه ورکړ.

د آزادۍ مفهوم هم ځینې مشکلات لري. کله چې یو لوی او قوي هیواد یو بل وپروکی او کمزوری هیواد تر کنترول لاندې ولري، آیا دا وپروکی هیواد آزاد او مستقل بلل کېدای شي؟ ستالین په شرقي اروپا کې مطیع او د لاس آله حکومتونه منځته راوړل (دا دلیل دی چې دا دولتونه د شوروي "اقمار" بلل کېدل) او په منځني یورپ کې شوروي ټانکو کمونستي ضد قیامونه مات او وځپل. آیا دا هیوادونه په رشتیا سره آزاد وه؟ همدا شان، آیا د امریکې متحده ایالات په کارابین Caribbean او مرکزي امریکا کې د چارو نظارت نه کوي؟ آیا هایتی Haiti چې د لنډ وخت له پاره په کال ۱۹۹۴ع کې د امریکایي قواوو لخوا اشغال سو، رشتیا مستقلة ده؟ د تعریف له مخې، ټول ملتونه مستقل او آزاد دي، خو ځینې بیا تر نورو ډېر آزاد دي.

د نورو هیوادونو، په تېره بیا د سترو قوتونو لخوا په رسمیت پېژندنه استقلال او آزادي تقویه کوي. تر دې وروسته د سفېرانو لېږل او د سفارت خانو تأسیسول د په رسمیت پېژندنې بل اړخ دی. د زیات شمېر مهمو او سترو ملتونو لخوا د یوه هیواد په رسمیت پېژندنه هغه ته مشروعیت وربخښي. که یې هېڅ یو هیواد په رسمیت ونه پېژني، نو مشروعیت یې شکمن گڼل کېږي. د سپین پوستانو د واکمنۍ په وخت کې، جنوبي افریقا له ځینو محلي تورپوستو سیمو څخه یو تش په نامه آزاد او گوداګی دولت منځته راوړ، مگر هېچا دا گوداګی په رسمیت ونه پېژندی، او ډېر ژر دا جعل سوی جمهوریت، کله چې نیلسن مانديلا په جنوبي افریقا کې واک ته ورسېدی، د جنوبي افریقا په دولت ورگډ سو.

حکومت :

ښکاره خبره ده چې یو ملت باید د خپلو خلکو د اداره کولو یو سازمان ولري. د داسې یو سازمان نسته والی انارشي ده، او ویل کېدای شي چې دا قلمرو به ډېر ژر سره تجزیه او یا به د نورو ملتونو له لخوا ونیول شي. چې حکومت نه وي، ملت نسته. افغانستان د دې انارشي یو مثال دی.

حکومت، که څه هم، په ځینو ټاکلو حالاتو کې له ملت څخه مستقل وجود لرلای شي. مثال یې تر مځکې لاندې په پټه حکومتونه یا (جلا وطنه حکومتونه) دي چې د اشغالګرو یا گوداګي حکومتونو د شړلو له پاره مبارزه

چې دا اولس یو له بل سره د پیوستون او د یوه ملت په توګه د ځانګړي توب احساس ولري. د یوې واحدې ژبې درلودل مهم دي مګر زیات وخت حتمي نه وي. د مثال په توګه، د بلجیم په هیواد کې د فرانسوي ژبو او فلمش ژبو تر منځ له ډېره وخته راهیسې اخ و ډب وجود لري. مګر سرپرېره پر دې هم په دواړو ګروپونو کې دومره خلګ سته چې بلجیمي (احساس) لري او هیواد یو موټی ساتلای شي. هغه دولتونه چې اولس یې د ژبې، کلتور او هویت له مخې توپیر ولري، څو ملتي multinational دولتونه بلل کېږي. د (پخواني) شوروي اتحاد یوازې نیم نفوس روسان وه، د شوروي د نورو ملتونو دا خوښه نه وه چې د ماسکو تر ادارې لاندې وي. دا ملتونه له شوروي څخه بېل سول او پر ځای یې پنځلس نور هیوادونه منځ ته راغلل.

ښایي د یوې منطقي خلګ ونه غواړي په یوه معین ملت پورې اړه ولري. په هسپانیه کې باسکیان Basques، په کاناډا کې د کیویک خلګ Quebecois او په عراق کې ګردان غواړي چې خپل مستقل ملتونه تشکیل کړي. که د اولس ډېره برخه خوشحاله نه وي، د ملت د سره پاشل کېدو امکان سته. ډېرو سلوواکیانو Slovaks بد وړل چې د چکانو Czechs تر ادارې لاندې وي، او په کال ۱۹۹۳ع کې یې سلوواکیه Slovakia تشکیل کړه. سلاویانو Slovenes او کروټانو Croats د سربیانو Serbs لخوا له اداره کېدلو څخه کرکه کوله او په کال ۱۹۹۱ع کې یې د یوګوسلاویا څخه خپله آزادي اعلان کړه. اېریتريا له حبشې سره تر ډېرې اوږدې ګوريلايي جګړې وروسته، په کال ۱۹۹۳ع کې خپله آزادي اعلان کړه. دا چې خلګ په یوه ټاکلي دولت کې ژوند سره کوي معنی یې حتمي دانه ده چې د دوی به دا دولت خوښ هم وي.

استقلال:

ملت باید چې آزاد وي، په دې معنی چې د یومستقل sovereign وجود په توګه خپلي چارې پخپله اداره کړي. مستعمرات هغه وخت ملت ګرځي چې په رسمي توګه آزادي لاسته راوړي، لکه د فرانسې تر لاس لاندې الجزایر چې په کال ۱۹۶۲ع کې آزاد سو. د یوه ملت فروعات، لکه کیوبک Quebec او نیواډا Nevada، ځکه ملتونه نه بلل کېږي چې استقلال نه لري. ځینې کیوبکیان اوس هم غواړي چې مستقل او آزاد واوسي.

تسلسل ولري. هره مرحله د یوه ملت په ژوند کي د یو (بحران) څرگندویه وي، چي دولت باید دبحران په ډېر یا لږ بریالیتوب سره حل کړي.

هویت :

د ملت جوړونې په لار کي لومړنی پنډل د (هویت بحران) دی. هغه خلک چي مخکي یې خپل هویت په یو قوم، منطقه او یا کوم بل ګروپ کي څرګندواوه، اوس باید لومړی او تر هر څه دمخه ځانونه د ملت تبعه وبولي. دا کار په اسانه، ژر او یا هم په اوتوماتیکه توګه نه پېښېږي. د امریکې داخلي جنگ American Civil War پر دې ټکي ولاړ و. فرانسه او برتانیه اوس هم داسي سیمه ییز ګروپونه لري چي ځانونه فرانسویان یا برتانویان نه بولي، بلکي (په فرانسه کي) ځانونه برتون Breton او کورسیکن Corsican بولي. همدا ډول (په برتانیه کي) ځانونه سکاټ Scottish، ویلش Welsh او آیریش Irish بولي. یوګوسلاویا هیڅکله د خپلو سربیانو Serbs، کروټیانو Croats، سلاونیانو Slovenes، بوسنیانو Bosnians، مسیدونیانو Macedonians او نورو له پاره ملي هویت تأسیس نکړای سواي. ډېر افریقایان اوس هم هویت څرګندونه په خپلو قومونو باندې کوي او نه وایي چي زه سوډانی یا نایجریایي یم. عراقیان ځانونه سني، شیعه او یا ګردان بولي نه عراقیان.

مشروعیت :

مشروعیت له اسمانه نه رالوېږي. لکه په لومړي فصل کي چي وویل سول، یو حکومت باید په خلکو (پخپلو اتباعو) کي د ځان په هکله احترام او په خپله خوښه اطاعت راوړېږوي او په خلکو کي باید داسي احساس راپیدا سي چي دا رژیم قانوني او پرحق وبولي. هغه رژیمونه چي د مشروعیت پرابلم ولري، په نظامي کودتا له منځه وړل کېږي. د لاتیني امریکا او افریقا هیوادونه یې مثالونه دي. یا هم د ایران او کیوبا په شان د انقلاب له لاري له مینځه ځي. بالاخره ویلای سو چي لکه د یوګوسلاویا حالت، که مشروعیت نه وي نو ملت هم وجود نه سي لرلای. د بغداد رژیم په عراق کي ډېر کمزوری مشروعیت لري.

کوي. د لويي وچي کانګرس Continental Congress یو ابتدایي حکومت و، چي د یو آزاد متحده ایالاتو د تأسیس له پاره منځته راغی او د هغه له پاره وجنګېدی، او په نتیجه کي امریکې د متحده ایالاتو حکومت ځني راوړېږدی. په کال ۱۹۴۰ع کي، له فرانسي څخه د جرمنیانو د ایستلو لپاره، جنرال چارلس دوګول د "آزادي فرانسي" حکومت اعلان کړ، چي ډېرو سترو قدرتونو د فرانسي د حکومت په توګه په رسمیت وپېژندی. په کال ۱۹۴۴ع کي، د پاریس له آزادېدلو سره له هغه څخه یو داسي حکومت جوړ سو چي قلمرو، اولس او آزادی یې درلودل.

د یوه قانوني حکومت موجودیت خامخا دا معنی نلري چي دا حکومت به اغېزمن وي او د خپل قلمرو او اولس کنترول به یې په لاس کي وي. کله چي حکومت کمزوری وي، د داخلي او خارجي مخالفت په وړاندې به د پایښت توان ونه لري. د مثال په توګه، د بوګوتا Bogota حکومت د کولمبیا پر ډېرو هغو سیمو چي د مخدره موادو د دلالانو او ګوریلیانو په ولکه کي دي، کنترول نه سي ټینګولای.

پخواني سیاسي تیوریسان، د ملت له پاره پورته بیان سوي مشخصات لازمي بولي. چېرته چي یو ملت موجود وي، حتماً باید قلمرو، نفوس، آزادي، حکومت او د ملت نور صفات ولري. معاصر پولیتیکل ساینټستان د ملت سوچه او خالص حقوقي مفهوم ایسته غورځوي او د عملي واقعیت څېړنه یې کوي. د تیوری له مخي، مثلاً X هیواد یو ملت بلل کېږي، مګر آیا دا هیواد په واقعیت کي یو پرله غښتی اولس او یو اغېزمن حکومت لري چي خپل قلمرو اداره کړای سي او کنه؟ ځیني چي ځانونه ملت بولي په حقیقت کي، د کولمبیا په شان کمزوري دولتونه دي او ځیني بیا حتی، د سومالیایا غوندي، ډېوالي (Bankrupt) او ناکامه دولتونه دي. ډېر ملتونه په پرله پسې توګه اوس هم د ملت والي پر لور تکامل کوي.

د ملت جوړونې بحرانونه :

ځیني ټولنپوهان په دي باور دي چي د ملتونو د جوړښت پروسه (د دې له پاره چي پروسه په بریالیتوب سر ته ورسېږي) دا ایجابوي چي هیوادونه تر پنځو مرحلو تېر سي او دا مرحلې هم باید په تقریبي توګه یو شانته زماني

چي نوي رایه ور کوونکي به ډېري غوښتني رامنځ ته کړي. د امریکې په متحده ایالاتو کې، ښځو د رایي حق په کال ۱۹۲۰ع کې د اساسي قانون د نولسمې ضمیمې په انفاذ سره تر لاسه کړ او د سویس ښځو د رایي حق یوازې په کال ۱۹۷۹ع کې تر لاسه کړ. خطر په دې کې دی چې نماینده ګي نه لرونکي خلګ به د حکومت په مخالفت کې ودرېږي او د رژیم مشروعیت ته به تاوان ورسېږي. بالاخره، رژیم معمولاً دې نتیجې ته رسېږي چې خلګو ته برخه ورکول تر انقلاب ښه دي. لکه د نولسمې پېړۍ د برتانیې د پارلمان یوه غړي چې ویلي دي: "موږ د سرونو د ماتولو پر ځای رایي شمېرو". د جنوبي افریقا د سپین پوستو اقلیتي حکومت په دې اساسي ټکي باندې ډېر وروسته وپوهیدی.

د برخي اخیستنې د بحران د حل ډېره ښه لاره دا ده، لکه برتانیې چې په نولسمه پېړۍ کې غوره کړه، او هغه دا چې ورو او واړه ګامونه واخیستل سي. برتانیې د یو لړ اصلاحي قوانینو له لاري انتخاباتي امتیازات ګام په ګام پراخ کړل او ډېرو خلګو ته یې د رایي حق ورکړ. په دې توګه هم حقوقي مؤسساتو او هم خلګو د عیارېدلو له پاره وخت ودرلودی. رایي ورکولو معنی درلوده او برخه اخیستنې واقعي او رښتینې وه. کله چې د رایي حق په ناڅاپي توګه خلګو ته ورارتاوی، چندانې ښه نتیجه نه ورکوي. په هسپانیې کې نارینه وو ته د عامه رایي حق د کاغذ پر مخ په کال ۱۸۷۴ع کې، تر برتانیې ډیر کلونه مخکې ورکول سوی و. مګر په عمل کې، محلي اداره چیانو او داخله وزارت د انتخاباتو نتایج په کنټرول کې درلودل. په دریمه نړۍ کې (چې زیاتو بې سوادو خلګو ته په یوه پلا د رایي حق ورکړه سو) محلي سیاستوال او قبیلوي مشران خلګو ته وایي چې څرنګه او چا ته رایي ورکړي.

توزیع:

د (توزیع بحران) هیڅکله په بشپړه توګه حل سوی نه دی. دا بحران له دې کلاسیکې پوښتني سره اړه لري چې (چا ته څه رسېږي). کله چې د اتباعو پراخي پر ګڼې په انتخاباتو کې برخه واخلي، دوی زیات وخت د خپل ځان په ګټه د ملت د عایداتو په توزیع کې د تغیر غوښتنه کوي. دوی دا پوښتنه کوي چې "ولي باید بډایان هر څه ولري؟" د کارګري طبقې زیات خلګ هغه ګوند ته

نقوذ:

دهویت او مشروعیت سره په ارتباط کې، د (نقوذ بحران) دا معنی لري چې یو ملت باید په دې وتوانېږي چې ټول ولس، حتی د لیرو او یا د کلتور له مخي متفاوتو سیمو خلګ، د حکومت د حکم منلو ته اړ کړي. د نقوذ یوه ساده ازموینه دا ده چې: آیا ټولي سیمي مالیات ورکوي؟ که داسې نه وي نو د نقوذ ستونزه موجوده ده. په عادي توګه، رژیم خپل امر چلونه لومړی په پایتخت کې ټینګوي او ورو ورو یې اطرافو ته ورغځوي. په اطرافو کې کله کله له مقاومت سره مخامخ کېږي چې د ماتولو له پاره یې نظامي قوت ته اړتیا سته. د نقوذ نښتوالی دا معنی لري چې حکومت یوازې د کاغذ پر مخ یو قانون (لکه د مخدره موادو د قاچاق پر ضد قانون) درلودلای سي مګر د هیواد ډېره برخه، د ځینو حکومتي مامورینو په شمول، قانون ته اهمیت نه ورکوي. افغانستان یو ډېر ښه مثال دی چې حکومت تر پایتخت یعنی تر کابل د باندې ډېر لږ وجود لري. د افغانستان په ولایاتو کې، جنګسالاران او قاچاق سالاران د ټوپک په زور حکم چلوي.

برخه اخیستنې:

کله چې خلګ زیات پوه سي، په حکومت کې خپل رغ پورته کوي. دا احساس په عمومي توګه د هغو خلګو لخوا پیل کېږي چې ژوند یې سم او مشهوره وي. شتمن او د لوړ مقام ښاري اوسېدونکي پاچا یا ملکې ته وایي، "که ته له موږ څخه مالیات او عسکري خدمت غواړې، نو موږ هم په پالیسي کې څه ویل غواړو". څرنګه چې سلطان مالیاتو ته ډېره زیاته اړتیا لري، نو د دې له پاره چې د دوی موافقه تر لاسه کړي، د انګلیس د پارلمان او د سوېډن د ریکس ډاګ Riksdag په شان یوه نماینده ګي کوونکې ډله body representative منځته راوړي. په لومړي سر کې د ټولني د ممتاز ډلې نماینده ګي کېږي مګر ورو ورو د برخي اخیستنې غوښتنه د ټولني نورو برخو ته ورغږېږي او عام نارینه او ښځې د رایي ورکولو د حق غوښتنه کوي. د ملت د تکامل له پاره، په خلګو کې د برخي اخیستنې د احساس منځته راتلل ضرور دي.

رژیمونه زیات وخت ډېرو خلګو ته د رایي ورکولو د حق له پراخولو سره مقاومت کوي، یعنی نه غواړي ډېرو خلګو ته د رایي حق ورکړي. دوی بېرېږي

په یوه وخت کې مخامخ کېدل د دې هیوادونو پر کمزوري اقتصاد او کمزورو حقوقي مؤسساتو ډېر لوی بار وي، چې تر منزله یې نه سي رسولای. ځکه نو په دې هیوادونو کې انقلاب او یا هم نظامي رژیم منځته راځي. تر ټولو مخکې د خلکو برخه اخیستنه له منځه ځي چې نتیجه یې د دریمې نړۍ په ډېرو هیوادونو کې د ډیکتاتورې رژیمونو تسلط دی.

حکومت څه شي دئ او څه کوي؟

له ځینو بدوي ټولنو پرته د نورو اکثر و ټولنو پوره تعریف سوی، حکومتی جوړښت او ساختمان درلودلی دی. لکه مخکې چې مو ولیدل، لاک Locke، چې د امریکې بنسټ ایښوونکو پلرونو ډېر څه ځني پور کړي دي، په دې نظر و، چې حکومت د حقوقو او ملکیت د ساتنې یوه آله او وسیله ده. لاک پخپل کتاب کې چې د مدني حکومت دوه تړونونه (Two treaties of civil government) نومېږي لیکي: "د حکومت تر بیرغ لاندې د خلکو د سره یو ځای کېدلو ... ستر او عمدۀ هدف د خپل ملکیت (او په دې توگه د خپلو طبیعي حقوقو) ساتنه ده. د لاک په عقیده، حکومت د حاکم او محکوم تر مینځ یو قرارداد څرگندوي چې د هغه له مخې به خلگ تر هغه وخته پوري د واک خاوندان حمایه کوي چې حکومت د دوی په گټه کار کوي. حکومتونه د تهدید د قانوني استعمال انحصار په لاس کې لري. (یعني یوازي حکومت کولای سي له تهدید څخه کار واخلي). یاغیان او داړه ماران هم کولای سي له تهدید څخه کار واخلي، مگر هغه به تر قانون دباندي او غیر قانوني وي.

حکومتونه ورځ په ورځ پراخېږي او لویېږي. له لومړۍ عمومي جگړې راهیسي چې په کال ۱۹۱۴ع کې پیل سوه، نن ورځ د پرمختللو صنعتي هیوادونو حکومتونه د داخلي ناخالص تولید gross domestic product پنځه چنده مصرفوي. یعنی په سلو کې له نهه GDP څخه خبره په سلو کې پنځه څلوېښتو ته رسېدلې ده. حتی د امریکې متحده ایالات چې د لوی او پراخ حکومت مخالف دي او څو پلا یې هڅه کړې ده چې په فدرالي مصارفو کې کموالی راولي، بیا هم دا مصارف په ۱۹۶۰ع کال کې د GDP په سلو کې ۲۷ وه، چې په کال ۱۹۹۸ کې په سلو کې ۳۳ ته لوړ سول. په نورو هیوادو کې حکومت

رایې ورکوي چې دوی ته د لوړ مزد، زیاتو تعلیمي امکاناتو او ډېرو اجتماعي مرستو وعده ورکوي. همدا علت دئ چې په برتانیه او ناروې کې لیبرال گوندونو او په جرمني او سویډن کې سوسیال ډموکرات گوندونو وده وکړه. دوی قدرت ته ورسېدل او د پراخو اجتماعي خدماتو دولتونه welfare states یې تأسیس کړل چې پر مالیاتو یې تکیه درلوده. د دې مالیاتو دروند بار د بډایانو پر اوږو پروت و. د امریکې کارگري طبقې خپلي زیاتي رایې فرانکلین روزویلټ Franklin D. Roosevelt او لینډن جانسن Lyndon Johnson ته ورکړې چې د عایداتو دوباره توزیع سر ته ورسوي.

د توزیع بحران هیڅکله پای ته ځکه نه رسېږي چې د ټولني غریبه برخه لاریات اجتماعي خدمات غواړي. په داسې حال کې چې د ټولني غني برخه چې محافظه کار گوندونه یې نمایندګي کوي، دا استدلال کوي چې اجتماعي خدمات تر کنټرول وتلي دي، مالیات ډېر لوړ دي او اجتماعي امتیازات ډېر سخاوتمندانه دي. کله چې محافظه کاران انتخابات وگټي، دوی هڅه کوي د اجتماعي خدماتو پروگرامونه لنډ او غوڅ کړي لکه په کال ۱۹۷۹ع کې چې مارگریت تاجر Margaret Thatcher په برتانیه او رونالد ریګن Ronald Reagan په امریکا کې دا کار وکړ. کله چې محافظه کاران دا کار وکړي نو د امتیازاتو د قطع کېدلو له بهرې د رایې ورکونکو رغونه پورته کېږي. دا دوام داړه ریسمان کشي د پرمختللي او صنعتي ډیموکراټیکو هیوادونو په ډېرو انتخاباتو کې روانه ده.

ډېرو لږو ملتونو ته دا ښه چانس برابر سوی دئ چې له دې بحرانونو سره په یوه وخت کې، چې تر منځ یې زماني فاصله موجوده وي، معامله وکړي. دا ډول نېکمرغه شرایط (یعني چې له یوه بحران سره په یوه وخت کې معامله وسي) د هیواد حقوقي مؤسساتو (لکه گوندونو، پارلمان، اجرائیه څانګو او نورو ته) د دې توان ورکوي چې له هر نوي بحران سره د مخامخ کیدلو پر وخت قوت او تیاری ولري. مگر که دا ټول پنځه سره بحرانونه پر یوه وخت رامنځته سي نو بیا به یو هیواد څه کوي؟ په خاصه توگه په دریمه نړۍ کې داسې حالات سته چې ډېر هیوادونه د هویت او مشروعیت جدي ستونزې لري مگر دا ځني غوښتل کېږي چې پرله پېچلي قوانین وضع کړي، ټولو اتباعو ته د رایې حق ورکړي او ټولو خلکو ته په مساوي توگه ښه ژوند برابر کړي. له دې ټولو سره

اختیار کي لري او یا په اقتصاد کي هیڅ برخه نه لري او د اجتماعي خدماتو welfare په پروگرام کي هم ډېره لږ برخه اخلي. دا هیوادونه د ایډیالوجی په لحاظ د ادم سمیت Adam Smith پیروي کوي. د ادم سمیت استدلال داو، چي په اقتصاد کي د حکومت مداخله اقتصادي پرمختګ کمزوری کوي او نېکمرغي او سوکالي کموي. تامس جفرسن Thomas Jefferson په لنډ ډول وایي چي، "ډېر ښه حکومت هغه دی چي ډېر لږ حکومت کوي"، تیوري یې دا ده چي خصوصي تشبث او شخصي ابتکار یو ملت هم آزاد او هم نېکمرغه کوي.

رفاهي دولت welfare state هم د اقتصاد او صنعت ډېره لږ برخه په اختیار کي لري مګر د ټولني له غریبي طبقې سره د مرستې له پاره د ثروت دوباره توزیع سر ته رسوي. (د دوباره توزیع معنی دا ده چي دولت له خلګو څخه مالیات راټولوي او یوه برخه یې بېرته خلګو ته ورکوي) د شمالي اروپا رفاهي دولتونه، چي کله کله د (سوسیال ډیموکراسی) په نامه هم یادېږي، و خپلو خلګو ته له (زانګو څخه تر قبره) پوري امتیازات وړاندي کوي، چي روغتیايي بیمه، د ماشومانو پاملرنه او تقاعد په بر کي نیسي. د دې خدماتو د مصارفو د پوره کولو له پاره دا دولتونه پر خلګو باندي ډېر زیات مالیات وضع کوي. په سویډن او ډنمارک کي مالیات د GDP تر نیمايي زیاته برخه تشکیلوي. مګر صنعت بیا هم شخصي دی او د پیسو ګټلو سرمایه داري سیستم پکښې چلېږي.

د دولتي مالکیت سیستم Statism یو پخوانی سیستم دی چي تر لایسه فیره یې هم مخکي وجود درلود. د دولتي مالکیت په سیستم کي دولت (یعني ملي حکومت) اول لمبر سرمایه دار وي او د ټولو عمده صنایعو مالکیت او اداره په لاس کي لري. مګر و خلګو ته د اجتماعي خدماتو له برابرولو سره علاقه نه لري. د دولتي مالکیت سیستم هغه وخت پیل سو، چي د فرانسې پاچهانو د یوه داسي قوي او مرکزي دولت بنسټ کېښود، چي د فرانسې د ثروت او قدرت له پاره یې د صنعت اداره او څارنه کوله. دا سیستم چي ځیني وخت پخپل فرانسوي نوم اتاتیزمي etatisme باندي یادېږي، د رېل ګاډي خط، د فولادو فابریکې، بانکونه، نفتي تاسیسات او د داسي نورو اقتصادي مؤسساتو دولتي مالکیت په بر کي نیسي. واړه او متوسط بزښونه په شخصي لاسونو کي وي. د

نور هم رشد کړی دی. د مثال په توګه، په سوېډن کي حکومتي مصارف په ۱۹۶۰ع کال کي په سلو کي ۳۱ وه چي په کال ۱۹۹۸ کي په سلو کي ۶۱ ته اوچت سول. ځیني دا استدلال کوي د حکومت د مصارفو کال په کال زیاتوب تمام نه سي لرلای، ځکه د خلګو غوښتنې له حکومت څخه هم مخ پر زیاتېدو دي.

د حکومتونو طبقه بندي کول:

ډېر تیوریسان په دي باور دي، چي حکومت باید د خلګو له پاره د باثباته ژوند کولو شرایط، او اقتصادي او اجتماعي سوکالي برابرې کړي. د دې خبري معنی خامخا دا نه ده چي حکومت باید په مستقیمه توګه اقتصاد او یا ټولنه اداره کړي او نه هم دا معنی لري چي ګواکي ټول حکومتونه مخکي ذکر سوي وظایف تر سره کوي، فاسد او کمزوري حکومتونه دا کار نه کوي مګر د دوی د پرنګېدو او له منځه تللو خطر هم وجود لري.

یو ملت باید تر ټولو مخکي د ځان ساتنه وکړي او خپل پایښت تأمین کړي. د نړیوالي ټولني لخوا د یوه ملت آزادي او د سرحداتو تمامیت یعني حاکمیت په رسمیت پېژندنه په دې کار کي مرسته کوي. همدا رنگه د هیواد ثبات هم مهم دی. له سیاسي پلوه ټینګ او ثابت ملت له یوه ګوند څخه وبل او یا له یوه لیډر څخه و بل ته د قدرت د انتقال یو منظم سیستم لري. د عدالت او امنیت په برابرولو او د ملکیت په ساتني سره حکومت داخلي سوله تأمینولای سي. یو حکومت همدارنگه کولای سي د کار، تعلیم او صحي خدماتو په برابرولو سره د خلګو ملاتړ تر لاسه کړي او خلګ به هم د رژیم مشروعیت ومني.

حکومت څرنگه کولای سي د خپلو خلګو اقتصادي او اجتماعي نېکمرغی په ښه توګه تأمین کړي؟ دولتونه له دوو پوښتنو سره مخامخ وي:

۱. د اقتصاد څومره برخه باید د دولت په لاس او یا تر ادارې لاندي وي؟
۲. د ملت د شتمنی څومره برخه باید د ټولني له غریبي برخي سره د مرستې له پاره دوباره توزیع سي؟

په جواب کي یې څلور اساسي روشونه وجود لري: خپل سر ته پرېښوول Laissez-faire (لایسه فېره)، دولتي مالکیت، سوسیالیزم او رفاهي دولت welfare state.

په لایسه فیره سیستم کي حکومت د اقتصاد او صنعت ډېره لږ برخه په

دولت د عصريت د عامل په توگه :

په امریکا کې یوه اساسي عقیده دا ده چې حکومت (چې په نورو هیوادو کې یې "دولت" بولي) باید وروکی او محدود وساتل سي. په نوره نړۍ کې، دولت قدرت د یو طبیعي او ښه شي په توگه منل سوی دی. په فرانسه کې، د مثال په توگه، شپاړسم لویې Louis XI په پنځلسمه پېړۍ کې یو قوي دولت پیل کړ، او اتلسم لویې او همدارنگه کارډینل ریخلیو Cardinal Richelieu په اوولسمه پېړۍ کې پسي پراخ کړ. دې قوي دولت strong state د فرانسې په شعور کې ځان ځای کړ، او وروسته د اروپا ډېرو برخو ته وروغزېدی. د فرانسې په ډول قوي دولت د اقتصاد او معارف اداره او څارنه کوله، مالیات یې راټولول، لویې لارې او کانالونه یې جوړ کړل، او دایمي اردو یې منځته راوړ. یوې ډلې ممتازو مامورینو به، چې په ځانگړو ښوونځیو کې به روزل سوي وه، د مملکت اداره پر غاړه درلودله.

د تفکر دا ډول طرز تر شلمې پورې پسي اوږد سو او اوس هم وجود لري. کله چې فرانسې په کال ۱۸۷۰-۱۸۷۱ کې د جرمني لخوا ماته وخوړله، د فرانسې نخبه گانو elite له دولت څخه د عصريت د عامل په توگه کار واخیست. پاریس هڅه وکړه چې یو واحد او سره پيوند اولس منځته راوړي او په اصطلاح د (بزگرو څخه فرانسویان) جوړ کړي. د معارف مرکزي سیستم محلي ژبني لهجې له منځه یووړې، راکد کلیوالي عنعنات یې مات کړل او غوره استعدادونه یې د پوهنتونونو له پاره را جلب کړل. کله چې فرانسه یو ځل بیا په دوهمه عمومي جگړه کې ماته سوه، د فرانسې نخبه گانو بیا هم د فرانسې د بیا ودانولو او عصري کولو له پاره د دولت له قدرت څخه کار واخیست.

آیا دې کار گټه وکړه؟ فرانسه بیرته پر پښو ودرېدله، مگر آیا دا تر ټولو چابکه او یا تر ټولو اغېزناکه لار وه؟ برتانیې او د امریکې متحده ایالاتو په نسبتاً ډېره لږ دولتي څارنه ډېر زیات پرمختگ وکړ، د آزاد بازار د اقتصاد رقابتي روحيې دا دنده ژر او ارزانه تر سره کړه. (که څه هم دا مقایسه دومره هم مناسبه نه ده، برتانیې او د امریکې متحده ایالاتو په خپلو سرحداتو کې د قوي او پراختیا غوښتونکي جرمني سره مخامخ نه وه. که چېرې دوی هم د داسې زورور قوت سره مخامخ وای، نو د دوی د حکومتونو مداخله به هم زیاته وای). جاپان د دولت تر رهبرۍ لاندې د عصري پرمختگ یو بل مثال دی. په

دولتي مالکیت سیستم د اروپا او لاتینې امریکې په ډېرو هیوادونو کې منځته راغی. فرانسه، برازیل او مکسیکو د دولتي مالکیت سیستمونه وه مگر اوس ریفرم پکښې روان دی. ځینې بیا د جاپان د اقتصاد بیوروکراتیکي اداره او څارنه د دولتي مالکیت د سیستم یو شکل بولي. ډېرو پرمختیایي هیوادونو د دولتي مالکیت سیستم په دې دلیل تعقیب کړ، چې د نوو صنایعو د منځته راوړلو له پاره یوازې دولت پوره پیسې، ایډیایوې او وړتیاوې لري. اقتصادي نتایج دا ښيي چې د دولت په مالکیت کې اقتصادي مؤسسات او کارخانې بې اغېزې او بې کفایتې وي، ځکه د بیروکراتانو لخوا اداره کېږي او له رقابت سره مخامخ نه وي، ډېر وخت په تاوان چلېږي او د ملي خزاني له لارې یې تاوان ورکول کېږي (سبسېډي کېږي). د چيلي هیواد چې د دولتي مالکیت پر سیستم ولاړ و، د دولت د اقتصادي مؤسساتو او کارخانو تر شخصي کېدلو وروسته ډېر پر مخ ولاړی.

یو سوشیالیستي سیستم بیا د دولتي مالکیت تر څنګ په پراخه پیمانې اجتماعي خدمات وړاندې کوي. مثال یې پخوانی شوروي اتحاد دی چې په هغه کې د تولید تقریباً ټول وسایل د حکومت په مالکیت کې وه او ادعا یې کوله چې حکومت د ټولني د گټو له پاره ټول اقتصاد چلوي. مگر، په اروپا کې د کمونستي رژیمونو (دوی ځانونه "سوشیالست" بولي، مور یې "کمونست" بولو) ښکېدلو دا وښودله چې د دې حکومتونو د اقتصادي ادارې چندانې خوند نه و. نن ورځ یوازې شمالي کوریا او کیوبا د سوشیالیزم د مثالونو په توگه پاته دي او د دوی سیستمونه هم و تغیر ته آماده دي.

په عمل کې، حکومتونه اکثره وخت د دې څلورو سیستمونو عناصر سره یو ځای کوي. حتی د امریکې په متحده ایالاتو غوندي بیخي لایسزه فیري سیستم کې هم د اقتصاد یوه اندازه اداره او څارنه وجود لري او هم اجتماعي خدمات موجود دي. د چین او ویتنام په کمونستي رژیمونو کې، چې یو وخت مطلق سوشیالستي وه، اوس شخصي او سرمایه داري سکتورونه وده کوي. په اوسني عصر کې، مور په شرقي اروپا، فرانسه او لاتینه امریکا کې د دولتي مالکیت په برخه کې خورا لوی بدلون ولید. د سویډن په شان رفاهي دولتونو هم د ډېرو امیتازاتو او ډېرو لوړو مالیاتو ستونزې احساس کړي دي.

د عمومي سياست جوړول :

ټول عصري حکومتونه عمومي پالیسي جوړوي. کمزوري او فاسد حکومتونه په دې چارو کې لږ برخه اخلي. د زاییر (چي اوس کانگو بلل کېږي) جمهور رئیس موبوتو یوازي د پیسو په ټولولو او د خپلي خپتي په ډکولو بوخت و، چي د حکومتونو په هکله د ارسطو طبقه بندي اوس هم رشتیا کوي. په مشروع سیستمونو کې، د ملي غوښتنو د تحقق له پاره عمومي پالیسي گاني منځته راځي. دا پالیسي گاني قوانین، قضایي احکام، تقنیني فرمانونه (چي د اجرائیه قوې لخوا صادرېږي) او اداري تصمیمونه په بر کې نیسي.

که څه هم حکومتونه ادعا کوي چي هغه پالیسي گاني او پروگرامونه تعقیبوي چي د ملت په گټه وي، دا پروگرامونه زیاتره وخت د بانفوذه گروپونو [interest groups] پر خوا ور رغړي. څرنگه چي پیسي (بودجه) محدودې دي نو ټول خلگ چي هر څه غواړي نه یې سي درلودلای. آیا د امریکې د متحده ایالاتو له پاره په عراق کې ډیموکراسي راوستل ډېر مهم دي او که د سپین بېرو او سپین سرو له پاره د دوا د مصارفو تادیه کول؟ آیا د معارف د سويې د لوړلو له پاره پیسي ولگول سي او که زیات پولیس استخدام سي؟ تصمیم نیوونکي باید د بحثونو، او گوندي مناقشو او کله د رد رشوت پر مبنا پرله پېچلي انتخابونه وکړي. د هر ډول انتخاب او پرېکړې په صورت کې د ځینو خلگو او گروپونو سره مرسته کېږي او ځینو ته بیا تاوان رسېږي. د پردې تر شا، ډېر وخت پیسي سره لاس پر لاس کېږي. د عمومي پالیسي په هکله د تصمیم نیولو جریان له عمومي دود سره سم (سیاست) بلل کېږي. دا ډول سیاست هیڅکله په بشپړه توگه پاک نه وي ځکه هر وخت له قدرت او پیسو سره تړلی وي. لکه یو سیاستوال چي وایي:

"سیاست د یو حساس گل په شان دی چي د وده کولو له پاره یو څه چټلی (سره) ته اړتیا لري".

عمده مفاهیم

اغېزمن، کمزوري او ناکام دولتونه :

ټول دولتونه د دولت په شان کار نه ورکوي (د دولت په شان وظیفه سر ته نه رسوي)، ځیني دولتونه هیڅ کار نه ورکوي. یوازي دا چي یو هیواد خپل

کال ۱۸۶۸ع له میجی تجدد Meiji Restoration سره سم، جاپان د صنایعو بېلابېلي څانگي سامورایي کورنیو ته وسپارلې، سرمایه یي ورته برابره کړه او ورته یي وویل چي د غرب ټول ښه شیان کاپي او جاپان ته یي رانقل کړي. د (غني ملت، قوي اردو) تر شعار لاندې، جاپان د یوه نسل په دوران کې د لاسي صنایعو له مرحلې څخه د درنو صنایعو مرحلې ته ورسېدی. تر دوهمي عمومي جگړې وروسته، د مالي وزارت او هم د صنایعو او بین المللي سوداگري وزارت د جاپان د چټک اقتصادي پرمختگ څارنه او لارښوونه پر غاړه واخیستله. دې وزارتونو بانکي پورونه پرمختیایي صنایعو ته ورپورې وهل، د خارجي رقابت مخه یي ونیوله، او د نړۍ بازارونه یي په جاپاني تولیداتو وبوزول. دمخه تر دې چي مور ووايو چي د دولت لخوا د اقتصاد اداره (رهنمایي سوي اقتصاد) کار نه ورکوي، مور باید دا تشریح کړو، چي ولې یي د جاپان له پاره کار وکړی. ښکاره خبره ده چي جاپانیان بالکل بېل او د همکارۍ کلتور لري. دا رنگه دولتي لارښوونه او اداره د امریکې په اقتصادي او کلتوري زمینه کې ښایي کار ور نه کړي.

آیا دولت باید د عصري پرمختگ عامل وگوزي؟ آیا لازمه ده چي حکومت د اقتصادي پلانونو، سلا مشورو او پورونو د وړاندې کولو له لاري د اقتصاد څارنه او اداره وکړي؟ عنعنوي امریکایي جواب دا دی چي "یوه، دا کار به شیان سره گډوډ کړي". مگر که په غور سره وگورو وینو چي په امریکا کې هم فدرالي حکومت د ټولني د پرمختگ له پاره دا کار کړی دی. ډېري مځکي یي د عامه گټې له پاره ولکه کړي او د رېل گاډۍ خط ته یي د نورو په مځکو کې د تېریدلو حق ورکړی دی. په ۱۹۳۰ کلونو کې د تینسی Tennessee د وادي پروژې د امریکې یوې ډېري وروسته پاتي برخي ته برېښنا وروستله. د کمپیوټر په برخه کې له سخت رقابت سره د مخامخ کېدلو له امله، د امریکې حکومت د محافظه کار رونالد ریگن د جمهوري ریاست په دوران کې د خصوصي شرکتونو یو کانسرسيوم consortium (د اقتصادي شرکتونو اتحادیه) منځته راوړ شو تر نورو مځکي د کمپیوټر نوي نسل پلان او جوړ کړي. یعنی امریکې هم له دولت څخه د عصري پرمختگ له پاره د یو عامل په توگه کار اخیستی دی. د اوسني عصر د سیاست له مهمو پوښتنو څخه یوه دا ده چي مور څومره او په کومه اندازه د دولت مداخله غواړو؟

فتوحاتو له لاري جوړ سوي او ټينگ سوي دي. د بدعت، بغاوت او تجزيه غوښتنې جريانات د برچې په زور مات سوي دي. په ځينو سيمو کې اوس هم دا حال روان دی.

د هر حکمران له پاره، د دولت پايښت تر ټولو لومړی اهميت لري. پاچهان او جمهور رئيسان دواړه، د خارجي حملې او داخلي تجزيې د مخنيوي له پاره هر هغه څه چې لازم وي سر ته رسوي. دوی له هر ډول تهديد سره د مقابلي له پاره نظامي قوت جوړوي او سمبالوي يې. د دې معنی دا ده چې دوی بايد خپل سياسي سيستم هم پراخ او عصري کړي.

تر ټولو مخکي، دولتونه بايد په پرله پسې توگه ماليات زيات کړي څو د اردو او د هغه د وسايلو مصارف تاديه کړای سي. د روسیې ستر پيتر Peter the Great خپلو مامورينو ته امر وکړ، چې "پيسې، څومره چې امکان لري راغونډې کړئ، ځکه پيسې د جنگ شريانونه دي". د فرانسې پاچهانو د دولت د عايداتو د زياتولو له پاره يو مرکانتلسټ (تجارتې) اقتصادي سيستم منځته راوړ، چې خپل صنايع يې زيات حمايه کول. د جنگ له پاره د پيسو راغونډولو اړتيا ځيني پاچهان دې ته مجبور کړل چې يو څه قدرت له پارلمان سره هم شريک کړي. د مالياتو وضع کول د مقننه هيئت (مقننه قوه) لومړنی قدرت تشکيلوي. لومړي جېمز James I او لومړي چارلز Charles I، کله چې په اروپا کې د خپلو جنگونو د تمويل له پاره، د پارلمان له سلا پرته ماليات وضع کړل، انگلستان يې داخلي جنگ ته ور ارتاو کړ. کله چې د انگلستان داخلي جنگ English Civil War بريالی پای ته ورسېدی، د پارلمان غړو په کال ۱۶۴۹ع کې د چارلز سر ورغوخ کړ او په نتيجه يې کې د اولس کور House of Commons (د انگلستان ولسي جرگه) د تفوق له پاره لاره هواره کړه.

د ستري او ښه تره اردو له پاره اړتيا پاچهان و دې ته اړ کړل چې د خپل سلطنت په تنظيم او اداره کې سمون او پرمختيا راولي. دوي د مالياتو او عسکرو ډېروالي ته اړه درلوده. په پنځلسمه پېړۍ کې د باروتو او توپونو تر منځه راتلو مخکي، فيوډالي خانانو د سلطان په مقابل کې په خپلو قصرنو کې د ځان دفاع کولای سوای. مگر کله چې پاچهانو زيات توپونه لاسته راوړل، دا قصرونه يې مات او فيوډالي خانان يې مطيع کړل. باروتو د فيوډالي سيستم د له منځه وړلو او د پاچهانو د مطلقه قدرت له زياتوالي سره مرسته وکړه. د

بیرغ او په ملگرو ملتو کې چوکۍ لري دا نه ثابتوي چې دا گواکي یو جدي دولت هم دی. هيڅ یوې نړيوالي محکمې دولتونه د دوی د زور او قوت پر مبنا طبقه بندي کړې نه دي، مگر موږ درې کټه گورۍ دولتونه ليدلای سو.

اغېزمن يعني مؤثر دولتونه خپل ټول قلمرو اداره کوي او ماليات ځني راټولوي. قوانينو ته زياتره وخت غاړه اېښوول کېږي. حکومت د خلکو د هوساينې او امنيت له پاره کار کوي. اداري فساد پکښې تر ډېره حده کم وي. مؤثر دولتونه د بډايۍ پر لوري روان وي او زيات ماليات (د GDP په سلو کې له ۲۵ څخه تر بيا په سلو کې تر ۵۰ پورې) راټولوي. اغېزمن دولتونه جاپان، د امريکې متحده ايالات او لوېديځه اروپا په بر کې نيسي. ځيني کسان د دې ډلي ډېر ښه دولتونه د (ډېرو اغېزمنو) دولتونو په کټه گوري کې راولي.

د کمزوري دولتونو ځانگړتيا داده، چې جرم په سياست ورننوزي. څوک نه پوهېږي چې سياست پر کوم ځای ختمېږي او جرم پر کوم ځای پيل کېږي. له حکومت سره دا واک نه وي چې د بې قانونۍ، د مخدره موادو له قاچاق، اداري فساد، غربت او له کنټروله وتلو جرياناتو سره مبارزه وکړي. عدالت په پيسو رانيول کېږي. د ډيموکراسۍ تبليغ کېږي مگر عمل نه په کېږي او په انتخاباتو کې زياتره وخت لاس وهل کېږي. ډېر لږ ماليات راغونډېږي. د طبيعي زېرمو عايدات، لکه په مکسيکو او نايجريا کې د تېلو عايدات، و شخصي جيبونو ته لوېږي. د اسيا، افريقا او لاتيني امريکا زياته برخه کمزوري هيوادونه تشکيلوي. ځيني يې دومره کمزوري دي چې ناکامه دولتونه بلل کېدای سي.

ناکامه دولتونه اصلاً ملي حکومت نلري، که څه هم ځيني يې په لرلو تظاهر کوي. جنگسالاران، مليشا او د تاريکو قاچاقبران هر څه چې غواړي هغه کوي. بېله ټوپکه بل قانون وجود نه لري. د قلمرو د تجزيې وېره موجوده وي. معارف او روغتيايي چاري مخ پر کښته رواني وي. افغانستان، عراق او سوماليا د ناکامه دولتونو په ډله کې شاملېدای سي. يوازي خارجي مرسته او فشار دا دولتونه د له منځه تللو څخه راگرزوي.

جنگ او ملت جوړونه :

ښکاره ده چې جنگ د دولت په تکامل کې رول لري. ډېر ملتونه د

فاسد شکل اخیستلای سی چي په هغه کي یو څو تنه یوازي په خپله گټه عمل کوي.

ارسطو پولیتي polity (چي مور يي د اساسي قانون ډیموکراسي بللای سو) چي د ټولو په گټه د ډېرو حکومت دئ، د حکومت تر ټولو غوره شکل بولي. ټول اتباع د لیډرانو په ټاکلو او د قوانینو په جوړولو کي برخه اخلي، مگر د اساسي قانون ټاکلې کړنلاره د ټولو خلکو د حقوقو ساتنه کوي. ارسطو دا اخطار هم ور کوي چي پولیتي یو فاسد شکل، چي ډیموکراسي ده، اخیستلای سی چي په هغه کي ډیری (اکثریت) د خپلو ځانونو په گټه عمل کوي چي دا د حکومت ناوړه ترین شکل دئ. په دې تېر ایستونکي فکر چي گویا یو شخص دومره بڼه دئ لکه بل شخص (یعني ټول خلک بڼه دي)، په ډیموکراسي کي خلک په فاسدو، خودخواه او تېر ایستونکو لیډرانو پسي ځي چي هغوي د خواریکښو او لایقو خلکو ملکیت چور او تالا کوي. د ارسطو دا طبقه بندي، چي د پنځه ویشتو پېړیو له پاره چلېدلې ده، همدا اوس هم گټوره ده او لنډېز يي په لاندې ډول کېدای سي:

څوک حکومت کوي   مشروع اشکال   فاسد اشکال
چي د ټولو په گټه عمل کوي   چي د ځان په گټه عمل کوي

یو شخص   یو شخص   یو شخص
یوڅو تنه   اریستو کراسي   اولیگارشي
زیات اشخاص   پولیتي   ډیموکراسي

مملکت په اداري او نظامي عصريت کي پاته راتلل د قدرت د لاسه ورکولو سبب گرزېدای سوای. د وړو دولتونو په فتح کېدلو او په لویو دولتونو کي د دوی له یو ځای کېدلو سره د اروپا نقشه هم ساده سوه. جنگ د عصريت او ټینګښت ستر انجن (محرکه قوه) وگرزېدی.

کله چي فرانسوي انقلابيون په کال ۱۷۹۲ کي له مسلکي عسکري یرغلګرو سره مخامخ سول، دوی ټول اولس د د فاع له پاره چمتو کړ او یرغلګرو ته يي ماتي ورکړه. ناپليون له دې نوي نېشنلیزم څخه په گټه اخیستلو او و عسکری ته د ټولو ځوانو نارینه وو په جلبولو سره (عسکري جلب چي په هغه وخت کي یوه نوې ایډیا وه) د اروپا تر ټولو ستره اردو جوړه کړه او د ټولي اروپا د فتح کولو له پاره يي ملا وټړله. د ناپليون له لښکر سره د مقاومت له پاره، د نورو اروپایي هیوادونو مخ هم نېشنلیزم او عسکري جلب [draft] ته سو.

اروپایي دولتونو د خپلو وسلو په زور، خپل دولتي سازمان، تکنالوجي، او نیشنلیزم پر اسيا، افريقا، او منځني ختیځ هم وغور او. عنعنوي هیوادونه، یو په بل پسې د اروپایانو لاسته ورغلل او د اروپایانو سیستم يي ومانه. جاپان او ترکیه چي د اروپایانو لاسته ونه لویدل، ځانونه يي په عصريت دومره سمبال کړل څو وکولای سي د اروپایانو مخه ونیسي.

د ارسطو د حکومت شپږ ډولونه:

د حکومت تر ټولو پخوانی او مشهوره طبقه بندي ارسطو د قبل المیلاد په څلورمه پېړي کي کړې ده. ده د مشروع حکومت درې ډولونه (چي حکمران واکمن د ټول اولس په گټه عمل کوي) او درې فاسد ډولونه (چي په هغه کي حکومت یوازي د ځان په گټه کار کوي) سره تشخیص کړي او بېل کړي دي. مونارکي (شاهي دولت)، د ارسطو په عقېده، هغه ده چي یو شخص د ټولو په گټه عمل کوي. مگر مونارکي، د استبداد او فساد شکل اخیستلای سي چي په هغه کي یو واحد حکمران له قدرت څخه یوازي د خپل ځان په گټه کار اخلي. اریستو کراسي (اشرافیت)، چي د یوناني کلمې (aristos) څخه، چي د اشرافو معنی ور کوي، اخیستل سوې ده، د ټولو په گټه د څو تنو حکمراني ده. مگر د یوې نخبه ډلې مشروع حکمراني د اولیگارشي (د څو کسانو حکومت)

هغو خلگو، چې دوی یې په دې تور تورن کړي وه دعوه وکړي؟ څرنگه کولای سو د سیاسي قدرت حدود وټاکو او څرنگه کولای سو د اکثریت د غوښتنو او د افرادو او اقلیتونو د حقوقو تر منځ توازن منځته راوړو؟ د دې کار له پاره د عنعناتو، قوانینو او تر ټولو مهم د ملي اساسي قوانینو لخوا ځیني لارښوونې منځته راغلي دي چې د حکومت کولو اساسي کړنلاري رانښيي.

په اوسنۍ نړۍ کې اساسي قوانین:

په عادي توګه، اساسي قانون یو لیکلی سند دی چې د یوه سیاسي سیستم د جوړښت عمده ټکي بیانوي. پولیتیکل ساینټسټان (اساسي قانون) د یو لږ قواعدو او دودونو په توګه تعریفوي چې د هغه پر اساس حکومت خپلي چاري پر مخ بیايي. دا قواعد او دودونه ښايي لیکلي یا نالیکلي وي، ښايي د یوې قانوني پروسې له لارې وضع سوي وي او یا هم تر قانوني پروسې د باندې منځته راغلي وي. تقریباً ټول ملتونه ځانته اساسي قوانین لري ځکه دوی د ځینو ټاکلو قواعدو له مخې خپلي چاري پر مخ بیايي. په بې نظمو، فاسدو، او یا هم استبدادي سیستمونو کې، ښايي پر اساسي قوانینو دومره حساب ونه سي. افغانستان، چې وسله والو قبیلو او جنگسالارانو سره ویشلی دی، په دې نه دی توانېدلی چې خپل نوی اساسي قانون تطبیق کړي. په کانګو کې (پخواني زایر)، موبوتو هیڅ هغه شي ته چې د هیواد له شتمنۍ څخه د ده د غلامه یې نیوله، اجازه نه ورکوله. په کال ۱۹۳۶ع کې سټالین، کټ مټ هغه وخت چې خونړۍ تصفیه یې پیل کړه، د شوروي اساسي قانون یې منځته راوړ، چې د کاغذ پر مخ ډېر ښه ښکارېدی. د برتانیې او اسرائیلو په شان یو څو هیوادونه بیا یو واحد لیکلی سند نه لري مګر بیا هم دواړه هیوادونه ځانته اساسي قوانین لري. د برتانیې دودونه، قوانین، قضایي تعاملات او عنعنات، چې د پېړیو په جریان کې یې تکامل موندلی دی، دومره قوي دي چې د برتانیې حکومت ځان هغو ته مکلف بولي. ځکه نو ویلای سو چې برتانیه هم اساسي قانون لري.

اوس د ډېرو هیوادو په اساسي قوانینو کې فردي حقوق او آزادي ګانې په څرګنده توګه بیان سوي دي. د امریکې د متحده ایالاتو په اساسي قانون کې دا کار ډېر پخواسوی دی، مګر کاناډا خپل د حقوقو او آزادي ګانو منشور یوازې په کال ۱۹۸۲ع کې لاسته راوړ. برتانیې دې ته معادل شی یوازې په کال

څلرم فصل

افراد (خلګ) او اساسي قوانین:

ملت ډېر سخت په زړه زخمي سوی دی او دښمنان د لا زیات تاوان په فکر کې دي. خلګ امنیت او انتقام دواړه غواړي. کېدلای سي چې په داسې یوه حالت کې، چې اضطراري حالت بلل کېږي، د اساسي قانون عمده حقوق محدود کړه سي؟ آیا ملت باید د تروریستانو په وړاندې، چې د امریکې له آزادی څخه په استفاده کولو سره یې یو بې ساری تروریستي عمل سر ته ورساوه، بې دفاع او غلی پاته سي؟ دا هغه سوال و، چې د امریکې د متحده ایالاتو حکومت د ۲۰۰۱ع کال د سپتمبر تر یوولسمې وروسته ورسره مخامخ و. په ډېر تلوار سره یې د وطن پالنې قانون Patriot Act تصویب کړ، چې د هغه له مخې حکومت د هغو کسانو څارنه زیاته کړه چې تر اشتباه لاندې راتلل. د امریکې د متحده ایالاتو په تاریخ کې دا لومړی ځل نه و، چې په دا ډول له تشنج څخه ډک حالت کې د خلګو پر آزادي ګانو باندې بندیزونه ولګول سول. هر سیاسي سیستم، په تېره بیا تر فشار لاندې حالاتو کې، د قدرت د ټینګښت او محدودولو له ستونزې سره مخامخ کېږي. د حکومت د اقتدار او مدني آزادیو تر منځ او همدارنګه د اکثریت د غوښتنو او د اقلیت د حقوقو تر منځ مناسب توازن ساتل څه اسانه کار نه دی.

په امریکا کې ډېر خلګ ښايي دا ومني چې د سترې محکمې تصمیم پخپله قانون دی حتی که د کانګرس خونه هم نه وي. مګر ډېر خلګ ښايي دا ونه مني چې هغه مسلمانان چې په هوايي ډګر کې لمونځ کوي باید الوتکې ته په دې اشتباه پرې نه ښوول سي چې دوی به ښايي په الوتکه کې بمب کېږي. آیا د هغو خلګو خاصه څارنه ځکه باید وسي، چې څېرې یې د منځني ختیځ اوسېدونکو ته ورته دي او دوی به ښايي، یوازې ښايي، تروریستان وي؟ او که چیرې دوی تروریستان نه وي آیا دوی کولای سي په

یې فکر کوي دوی اجتماعي او اقتصادي مشکلات اصلاح کولای سي.

بر تانیه بنایي بې له لیکلي اساسي قانون څخه ژوند وکړای سي، که څه هم اوس د بر تانیې حکومت د یوه لیکلي اساسي قانون د تسوید په تکل کي دی. د امریکې متحده ایالات بیا د یو ډېر عمومي اساسي قانون سره کارونه سر ته رسولای سي. په بر تانیه او هم د امریکې په متحده ایالاتو کي، جزئیات د وخت له تېرېدلو سره تکمیل سوي دي. مگر په دې راوروسته کلونو کي منځته راغلیو ملتونو ډېر اوږده لیکلي اساسي قوانین جوړ کړي دي چي هر شی یې په ډېر تفصیل پکښې ځای کړی دی.

د اولس لوړ ترین قانون:

ملتونه اساسي قوانین په هماغه دلیل منځته راوړي لکه د بین النهرین قانونگذار هامورابي Hammurabi چي د بابل له پاره درلود او هغه دا چي غوښتل یې د اولس دعالیتین قانون بنسټ کښېږدي. اساسي قوانین د ټولني اساسي او مهم قوانین دي چي په اسانۍ سره باید تغیر پکښې رانه وستل سي. په یوه هیواد کي اساسي قانون داسي یو معیار دی چي د هغه پر اساس د حکومت او یا هم د خلکو فعالیتونه ارزیابي کېږي. مقننه قوه کولای سي سر کال یو قانون جوړ کړي او بل کال یې لغوه کړي، مگر په اساسي قانون کي تغیر راوستل قصداً ډېر مشکل کړه سوی وي. په سویدن کي، د اساسي قانون تغیرات باید د عمومي انتخاباتو په شمول د پارلمان د دوو پرله پسې دورو لخوا تصویب سي. د امریکې د متحده ایالاتو په اساسي قانون کي تغیرراوستل تر دې لا هم مشکل دی. ډېر عام طرز العمل یې دا دی چي د سنا او اولسي جرگې دوه پر دریمه برخه یې باید تصویب کړي وروسته یې باید د ایالتي پارلمانو د استازو درې پر څلورمه برخه هم تصویب کړي. دا چي د امریکې په اساسي قانون کي د کال ۱۷۹۱ راپه دې خوا یوازې اوولس واره تغیرات راغلي دي، دا ښيي چي د دې کار طرز العمل څومره مشکل دی.

د اساسي قانون عمومي ماهیت:

څرنگه چي اساسي قوانین، که هر څومره په تفصیل ترتیب سوي هم وي، ټول حقوقي او اداري مسایل او مشکلات په بر کي نیولای نه سي. ځکه نو په

۲۰۰۰ع کي هغه وخت تر لاسه کړ، چي بر تانیې د اروپا د بشر د حقوقو تړون ومانه. تر دې دمخه، د بر تانیې حقوق او آزادي گاني دومره ښکاره او روښانه نه وې.

له اساسي قوانینو څخه داسي توقع کېږي چي د حکومت تشکیلات، مؤسسات، او حدود وټاکي او د اقلیت او اکثریت د گټو تر منځ توازن منځته راوړي. مگر ټول اساسي قوانین داسي نه کوي. سیاست پوهان نه یوازې هغه څه څېړي چي لیکل سوي وي، بلکي هغه څه چي په عمل کي تطبیقېږي، هم څېړي. د امریکې اساسي قانون، د مثال په توگه، ډېر لنډ دی او ډېر شیان یې ناویلي پرې ایښي دي. د دې اساسي قانون اووه مادې تر ډېره حده د دولت د هرې څانگي اقتدار ټاکي، وروستني یوویشت ضمایم یې په پراخه توگه مدني حقوق تعریفوي مگر ډېر شیان یې و تفسیر ته آزاد پرې ایښي دي.

په مقابل کي بیا، ډېرو هغو هیوادونو چي تر دوهمي عمومي جگړې وروسته استقلال گټلی دی، داسي اساسي قوانین جوړ کړي دي چي د پام وړ جزئیات لري. تر جنگ وروسته د جاپان اساسي قانون، چي په کال ۱۹۴۶ع کي په جاپان کي د امریکې د نظامي حکومت لخوا په پنځو ورځو کي تسوید سو، یوازې د خلکو د حقوقو او وظایفو په باب څلویښت مادې لري چي د کار حق، د ابرومنده ژوند حق، او د اجتماعي امتیازاتو حق په بر کي نیسي. تر جنگ وروسته د جرمني د اساسي قانون لومړۍ ماده هم د حقوقو یو اوږد لیست لري، چي نه یوازې اساسي حقوق او آزادي گاني په بر کي نیسي بلکي همدارنگه، د دولت لخوا د ښووني او روزني د سیستم او د اقتصاد څارنه او کنترول په دې اوږده لیست کي شامل کړه سوي دي.

د برازیل د ۱۹۸۸ع کال اساسي قانون ډېر حقوق راڅرگندوي. په هفته کي څلویښت ساعته کار، د روغتیا او تقاعد پلانونه، حد اقل مزد (معاش)، حد اکثر سود، د محیط حفاظت او داسي نور زیات حقوق، چي د برازیل کمزوری اقتصاد یې تر عهده نه سي وتلای. اوس ډېر کسان په دې عقیده دي چي دا دومره زیات ټولنیز او اقتصادي حقوق باید له لومړي سره د برازیل په اساسي قانون کي نه وای داخل کړه سوي، دا ډول حقوق په نورو قوانینو اړه لري او یا هم باید آزاد بازار ته ورپرېښوول سوي وای. په نویو اساسي قوانینو کي د داسي حقوقو داخلول، چي عملي کېدای نه سي، معمول ځکه دی چي تسوید کوونکي

سره پېل وي. د سوېډن او ایټالیا اساسي قوانین سره ورته جوړښت لري، مگر د دوی سیاسي کلتور ډېر سره پېل دی. ځکه نو د دوی لیکلي قوانین په جلا توګه وظیفه اجراء کوي. اساسي قانون کېدای سي چي یوه افسانه وي. د شوروي اساسي قانون د دولت یو چوکاټ درلودی چي د اولسي جرګې او سنا څخه جوړه مقننه قوه یې درلوده او اجرائیه او اداري واک د وزیرانو شورا ته ورکړه سوی و، چي و یوې کابینې ته ورته وه. اولس ته هم د ډیموکراټیکو حقوقو یو اوږد لیست منل سوی و. په واقعیت کي، د فردي حقوقو په ګډون، هر څه د کمونست ګوند د لوړ پوړي ډلې په کنټرول کي وه.

د اساسي قانون مطابق Constitutionalism معنی دا ده چي د حکومت واک محدودیت ولري. دا کار د انگلستان له مګنا کارتا Magna Carta څخه راپیل سوی دی چي په کال ۱۲۱۵ع کي د انگلستان اشرفو پاچا د هغه په امضا کولو مجبور کړ. دا ستر منشور [مګنا کارتا] د ډیموکراسۍ یادونه نه کوي او صرف د پاچا واک محدودوي. مگر د پېړیو په جریان کي، له هغه څخه په برتانیه، د امریکې په متحده ایالاتو او کاناډا کي ډیموکراسۍ او فردي آزادي ګانو د خپرولو او پر مخ بیولو له پاره کار اخیستل سوی دی. هغه ملتونه چي له اساسي قانون له مخي اداره کېږي، قوانین او حقوقي مؤسسات یې د حکومت په قدرت کي محدودیت راولي څو د خلګو اساسي حقوق تر پښو لاندي نه سي. له بلي خوا، مطلقه او استبدادي حکومتونه په اساسي قانون محدود نه دي، که هر څو هم په اساسي قانون کي یې ذکر سوی وي، خو افراد او اقلیتونه د حکومت د خپل سره اعمالو په وړاندي د ډېر لږ حمایت څخه برخورداره وي. په ۱۹۷۰ع کلونو کي، د چيلي او ارجنټاین په رژیمونو کي په زرهاوو تورن چپي عناصر، سره له دې چي په اساسي قانون کي د بشري حقوقو وعده ورسره سوې وه، [ورک] سول (یعني شکنجه او ووژل سول).

د اساسي قانون هدف:

که ځیني ملتونه په هغه څه چي په اساسي قوانینو کي لیکل سوي دي عمل نه کوي، نو ولي ځان ته د اساسي قانون د لیکلو تکلیف ورکوي؟ اساسي قوانین یو لږ دندې سرته رسوي: اساسي قوانین په لیکلي توګه د ملي ایډیال (ارمان، نصب العین) سمبولیک شکل وړاندي کوي، د دولتي تشکیل او

ډیرو ځایونو کي د اساسي قانون محکمه منځته راوړل سوې ده څو وکولای سي په ټاکلو حالاتو کي د لوړترین قانون (یعني اساسي قانون) تفسیر وکړي. د اساسي قانون د قضایي تفسیر مفهوم په نړیواله سطحه کي یو نوی شی دی، چي لومړی د امریکې په متحده ایالاتو کي منځته راغی او په دې وروستیو لسیزو کي نورو ځایونو ته هم پراخ سوی دی. اساسي قانون باید د ټاکلو پېښو پر وخت تفسیر سي. څوک دا صلاحیت لري چي د اساسي قانون د عبارتو او جمله بندیو د تفسیر په هکله تصمیم ونیسي؟ په لومړي سر کي د امریکې متحده ایالاتو، او اوس تر دېرشو زیاتو هیوادونو دا مسؤلیت د عالیتریني ملي محکمې پر غاړه وراچولی دی. چي دا محکمه د قضایي بیاکتني (تجدید نظر) قدرت لري او کولای سي د حکومت هغه اعمال چي دا محکمه یې د اساسي قانون خلاف وبولي، لغوه او باطل اعلام کړي. د قضایي بیاکتني د قدرت په هکله هم مخالف او موافق نظریات وجود لري. په امریکا کي ډېرو منقدینو ستره محکمه (په تېره بیا هغه وخت چي ارل وارن Earl Warren له ۱۹۵۳ع څخه تر ۱۹۶۹ع پوري د سترې محکمې قاضي و) په دې متهم کړه چي خپله شخصي فلسفه یې د مملکت د قانون په توګه تحمیلوله. تر ډېره حده پوري په رشتیا سره هم، اساسي قانون هغه څه دي چي مفسرین یې تفسیروي، مگر ډېر وخت د عندي subjective تفسیر خطرهم ورسره تړلی دی.

همدارنگه، د جرمني د اساسي قانون فیډرالي محکمه چي د امریکې د سترې محکمې پر سیستم جوړه سوې ده (مگر د امریکې له سترې محکمې سره یې توپیر دا دی چي دا محکمه شپاړس قاضیان لري) دا صلاحیت او وظیفه لري چي له اساسي قانون سره، چي دوی یې Grundgestez بولي، د ټولو قوانینو مطابقت یقیني کړي. مگر ټولو هیوادونو و سترې محکمې ته د قضایي بیاکتني صلاحیت نه دی ورکړی، ځینو هیوادونو دا قدرت مقننه قوه ته ورسپارلی دی. په برتانیه کي یوازي پارلمان د اساسي قانون د تفسیر صلاحیت لري.

اساسي قوانین او د اساسي قانون مطابق حکومت کول:

اساسي قانون تر ډېره ځایه په دې اړه لري چي څرنگه تفسیرېږي. دوه پېل ملتونه به سره ورته اساسي قوانین ولري مگر په عمل کي به بنیایي بالکل

غږو دندې پکښې ټاکل سوي وي، د دولت د بېلابېلو قواوو صلاحیت او محدودیت پکښې تعریف سوی وي، او هم د مخالفتونو د رامنځته کېدلو په صورت کې د حل مناسبې او منظمې لارې چارې راته څرگندي وي. د امریکې اساسي قانون له لومړۍ څخه تر دریمې مادې پورې د کانګرس، جمهور رئیس او قضائیه قوې د وظایفو کلي تشریح کوي. کانګرس کولای سي مالیات او ګمرکي محصولات ټول کړي، مګر پر صادراتو باندې محصول نه سي وضع کولای. جمهور رئیس د نظامي قواوو اعلی قومندان نومول سوی دی، مګر د معاهداتو د انعقاد له پاره باید د سنا (مشوره او موافقت) تر لاسه کړي. په یوه سیستم کې چې د قواوو تفکیک موجود وي، اساسي قانون د دولت د بېلابېلو قواوو د صلاحیتونو او مسئولیتونو وېش سر ته رسوي او هم د هرې څانګې قدرت محدودوي.

بل هیڅ اساسي قانون د امریکې په شان د "checks and balances" څخه کار نه اخلي، ډېر یې حتی د قواوو پر وحدت تأکید کوي. لږ هیوادونه دي چې د قدرت له تمرکز څخه د بنسټ ایښوونکو پلرونو په شان کرکه کوي. د روسیې د ۱۹۹۳ع کال اساسي قانون جمهور رئیس ته ډېر زیات او پارلمان، دوما Duma، ته ډېر لږ قدرت ورکړی دی او ډېر لږ روسان په دې بې توازنۍ باندې اندېښمن دي. حتی ډېر روسان د اناشرۍ د مخنیوي او اقتصادي ثبات له پاره یو قوي جمهور رئیس خوښوي، چې په سر کې واقع وي. دا چې یو اساسي قانون څرنګه عملي کېږي، لکه مخکې چې وویل سول، د یوه هیواد په سیاسي کلتور پورې ډېره اړه لري.

له بلې خوا، اساسي قانون د مرکزي او منطقي یا محلي حکومتونو تر منځ د قدرت وېش هم ټاکي. په فیدرالي سیستم کې، قدرت او مسئولیتونه د مرکزي حکومت او ایالتي او ولایتي حکومتونو تر منځ وېشل سوي وي. المان او استرالیا، د امریکې د متحده ایالاتو غونډې، فیدرالي سیستمونه دي. د دوی اساسي قوانینو مرکزي حکومت ته د خارجي پالیسۍ، دفاع او د پیسو د چاپولو د چارو کنټرول ورسپارلی دی. د مثال په توګه، د المان د بواریا Bavaria اولس خپله خارجي پالیسې نه سي ټاکلای او د امریکې په متحده ایالاتو کې ټکساس Texas خپلې پیسې نه سي چاپولای. ټاکلي صلاحیتونه مرکزي دولت ته سپارل سوي او نور بیا ایالت یا ولایت ته پرېښوول سوي دي. د

ساختمان فورمولبندي کوي، او همدارنګه اساسي قوانین هڅه کوي د حکومت د حکمروايي کولو حق تصدیق کړي.

د ملي ایډیال په توګه، د امریکې د متحده ایالاتو د اساسي قانون د مقدمې preamble له مخې، د امریکې ملت و شپږو اهدافو ته وقف دی: د لا زیات بشپړ وحدت منځته راوړل، د عدالت منځته راوړل او قایمول، د آرامۍ او سوکالی تضمین، د ملت ګډه دفاع، د ټولو خلګو د عمومي هوساینې له پاره هڅه کول، او د اولس د آزادۍ ساتنه. د ملي ایډیال په توګه، د شوروي د ۱۹۷۷ع کال اساسي قانون اعلام وکړ، چې شوروي اتحاد یوه (پرمختللي سوشالیستي ټولنه) ده چې یوه بې طبقې یوتوپیا (خیالي نړۍ) به منځته راوړي. د ملي ایډیال په توګه، د المان د فیدرالي جمهوریت اساسي قانون هڅه کوي د نازي حکومت هر ډول اثرات له منځه یوسي، پرېکړه کوي چې د نړۍ د سولې له پاره به خدمت کوي، او په ډاګه دا اعلاموي چې د المان د خلګو هیڅ ګروپ به له الماني تابعیت څخه محروم نه کړه سي، چې البته دا د هټلر د نورنبرګ د قانون په مقابل کې یو عکس العمل دی چې د هغه قانون له مخې په سلهاوو زره المانیان له تابعیت څخه محروم سول.

د اساسي قانون مقدمې او د حقوقو لیستونه سیمبولیکي څرګندوني دي چې د اساسي قانون د تدوینونکو (لیکونکو) د ارزښتونو، ایډیالونو او اهدافو ښکارندويي کوي. مقدمې ډېر عمومي شکل لري او په دې پورې اړه لري چې څرنګه تفسیرېږي. مثلاً د امریکې په اساسي قانون کې د "لا زیات بشپړ وحدت منځته راوړل" څه معنی لري؟ د امریکې داخلي جنګ د همدې پوښتنې په هکله د مناقشې په نتیجه کې منځته راغی. په اساسي قانون کې د "عدالت منځته راوړل او قایمول" یعنی څه؟ عدالت څه شي دی، او آیا عدالت د ټولو اتباعو له پاره یو شان دی؟ دا چې امریکایي افریقایان (په امریکا کې تور پوستان امریکایي افریقایان بولي) د دوو پېړیو له پاره د مساوي حقوقو څخه محروم کړه سوي وي، نو اوس باید دوی ته په پوهنتون کې د شامیلدو او هم د کار په برخه کې امتیاز ورکړه سي؟ اساسي قانون یو ملي ایډیال دی مګر د اهدافو او ارزښتونو تفسیر یې ځینو تصامیمو ته اړتیا لري (یعني په تفسیرپورې اړه لري).

اساسي قانون همدارنګه یوه لیکلې تشریحي نقشه ده، چې د حکومت د

اساسي قانون منځته راوړ. کله چې يې دا دنده سر ته ورسوله، بیرته و کورټس cortes يعني عادي پارلمان ته راواوښت. په کال ۱۹۹۰ع کې، د بلغاریا خلگو یوه ۴۰۰ کسيزه ستره ملي جرگه انتخاب کړه خو تر کمونستي رژیم وروسته نوی اساسي قانون ولیکي. کله چې يې دا کار سر ته ورساوه، په کال ۱۹۹۱ کې د بلغاریا خلگو د ملي جرگې ۲۴۰ کسيزه پارلمان وټاکي. د طالبانو تر له منځه وړلو وروسته، افغاني ډلي په یوه لویه جرگه کې، چې د افغانستان عنعنوي اساسي قانون جوړوونکې جرگه ده، سره راغونډ سول چې د ۲۰۰۴ع کال نوی اساسي قانون جوړ کړي. مگر، جنگسالاران، چې د افغانستان د ډېرو برخو اداره يې په لاس کې ده، دا اساسي قانون په باک نه راوړي.

په اساسي قوانینو کې د عنعناتو، او نوي قوانینو له امله بدلون راوستل کېږي. د مثال په توگه، د امریکې د متحده ایالاتو په اساسي قانون کې د سیاسي گوندونو یادونه نه ده سوې، مگر بیا هم گوندي سیستم د امریکې د سیاسي جریان یو منل سوی اړخ تشکیلوي. قضایي تعاملات او حکومتي دود و دستور هم د ټولني اساسي قوانین جوړوي. اساسي قوانین باید له وخت سره د تطابق کولو لپاره د تغیر قابلیت ولري.

آیا اساسي قانون د حقوقو تضمین کولای سي؟

د دوهمې عمومي جگړې په دوران کې، نازیانو په ملیونو خلگ تری تم کړل، جاپاني لښکرو چین لوټ او تالا کړ. په عکس العمل کې يې، نړۍ د دې ډول دهشت او وحشت د مخنیوي له پاره گامونه اوچت کړل. په کال ۱۹۴۸ع کې، د ملگرو ملتونو عمومي اسمبلې، د بشر د حقوقو جهاني اعلامیه تصویب کړه. دا یوه سمبولیکه (چې واقعي اجرائیه قدرت نه لري) اعلامیه ده او داسې بنسټیز مفاهیم او معیارونه پکښې ځای سوي دي چې ډېر دولتونه نه غواړي په اسانۍ سره سرغړونه ځني وکړي. هغه هیوادونه چې سرغړونه ځني وکړي (د مثال په توگه ماوتسه تونگ په ملیونونو چینایان مړه کړل، صدام حسین پر خپلو عراقیانو زهري گاز استعمال کړ، لورینت کایلا په کانگو کې پر قبیلوي قتل عام سترگي پټي کړې) نو د نړیوالي مرستې او تجارت په برخه کې له تجرید سره مخامخ کېږي. که څه هم د بشري حقوقو د معیارونو ټاکنه په مستقیمه توگه عملي کېدونکې نه ده، سره له دې هم موږ دې ته هڅوي چې

امریکې د متحده ایالاتو په اساسي قانون کې دا وېش یو عمومي شکل لري، هر هغه قدرت او صلاحیت چې مرکزي حکومت ته نه دی ورسپارل سوی هغه په ایالاتو پورې اړه لري. ایالتونه عموماً معارف، پولیس، روغتیايي چاري، او محلي تجارت کنټرولوي. د قدرت دا ډول وېش په دې وروستيو کلونو کې دومره واضح نه دی، ځکه چې فیدرالي حکومت د معارفو، روغتیا او داسې نوري چاري هم پر غاړه اخیستي دي.

ډېر هیوادونه توحیدي unitary سیستمونه لري، په دې معنی چې دوی قدرت په منطوي اساس وېشلی نه دی بلکې قدرت يې د مملکت په پایتخت کې متمرکز کړی وي. د توحیدي سیستمونو په اساسي قوانینو کې، لکه په فرانسه کې، ځیني منطوي اختیارات مشخص سوي وي، مثلاً ځیني سیمي کولای سي چې مالیات وضع کړي، منطوي جرگې انتخاب کړي او یا د سیمي د انکشاف له پاره پلانونه جوړ کړي. توحیدي سیستمونه د مرکز او ولایاتو تر منځ د قدرت په توازن پسې نه گوزي، مگر بیا هم بنایي ځیني سیمو ته څه اختیارات ورکړي. دا سیستمونه بنایي ځیني موجوده ولایتونه او سیمه ییز اداري واحدونه سره گډ، سره جلا او یا يې له منځه یوسي، مگر دا کار په فیدرالي سیستم کې نه سي کېدلای ځکه هر اداري واحد خپل حقوقي او قانوني وجود لري.

اساسي قانون همدارنگه بنایي یو حکومت ته سمبولیک او یا هم عملي مشروعیت وروبخښي. ډېر ملتونه یو دولت تر هغو پورې په رسمیت نه پیژني چې یو لیکلی اساسي قانون يې منځ ته راوړی نه وي. دا ځکه چې اساسي قانون د دوام او مسئولیت ښکارندوی وي. د امریکې د متحده ایالاتو د کافیدرېشن قانون او تر هغه راوړسته اساسي قانون، د امریکې د استقلال ښکارندوی و. زیاتره اساسي قوانین په رژیم کې د عمده تغیراتو تر منځته راتلو وروسته لیکل سوي دي خو وکولای سي د نوي رژیم د واکمنۍ حق تثبیت کړي. د یوه رژیم تر له منځه وړلو وروسته د اساسي قانون جوړوونکې یوه جرگه constituent assembly (دا د فغانستان لویې جرگې ته ورته ښکاري) منځته راځي خو نوی اساسي قانون ولیکي. د هسپانیې پارلمان چې په ۱۹۷۷ع کال کې انتخاب سوی و، ځان يې په اساسي قانون جوړوونکې جرگې وپراوه خو وکولای سي د فرانکو Franco سیستم لغوه کړي او پر ځای يې د کال ۱۹۷۸

لري چي پخپله مورني ژبه د زده کړي شرايط ورته برابرسي؟ په کال ۱۹۹۸ کي، د کليفورنيا د ايالت اکثریت رایه ورکونکو، د اکثریت لاتینانو (په امریکا کي دا خلگ هسپانیسان بلل کېږي) په شمول، ۲۲۷ لمبر قانوني پېشنهاد تصویب کړ، چي د هغه له مخي په بنوونځيو کي په دوو ژبو زده کړه پای ته ورسېده او انگرېزي ژبه د زده کړي یوازنی معیاري ژبه سوه. آیا په دې ځای کي حقوق تر پنبولاندې سول؟ او یا که حقوق پرمخ ولاړل؟ د امریکې ډېر هسپانوي ژبي اوسېدونکي غواړي اولادونه یي انگرېزي زده کړي.

په امریکا کي د بیان ازادي:

د امریکې د متحده ایالاتو د حقوقو د اعلاميې لومړی ضمیمه وایي چي: "کانگرس باید داسي قانون جوړ نه کړي چي ... د بیان آزادي، یا د مطبوعاتو آزادي او یا هم د سوله یيزي غونډي کولو آزادي محدوده کړي". امریکایان د بیان آزادي د ډیموکراتیک ملت نښانه بولي. هغه خلگ چي حکومت بد او یا خراب بولي، باید په ډاگه همداسي وویلاي سي. د حکومت یا مذهب پر ضد یو هنري کار (مثلاً یو تصویر، کارتون) باید د حکومت د مداخلې او څېړني سبب ونه گرزوي.

دا خبره اسانه ښکاري مگر اسانه نه ده. آیا د پوهنتون په ساحه کي یو متعصب زده کوونکی دا حق لري چي د افریقایي امریکایانو پر ضد نفرت راوپاروي؟ (په امریکا کي تورانو ته افریقایي امریکایان ویل کېږي). آیا یوه ورځپاڼه دا حق لري چي داسي معلومات خپاره کړي چي ملي امنیت ته زیان ورسوي؟ موږ ټول ښایي د بیان د آزادی حق ته عقیده ولرو، مگر پر دې خبره به هم قناعت ولرو، چي د هر څه له پاره حدود وجود لري. د بیان په آزادي کي دا حق شامل نه دی چي یو څوک زیانمن او ناوړه غلط معلومات خپاره کړي، مثلاً پولیس ته اطلاع ورکړي چي په پلاني کور کي مخدره مواد سته مگر هغه حقیقت ونه لري.

د بیان آزادي او فتنه گري:

د نارضايتی او بغاوت د منځته راوړلو په مقصد د حکومت او حکومتی مقاماتو انتقادول فتنه گري SEDITION بلل کېږي. د امریکې د متحده

غوښتنه او پلټنه یي وکړو. دا جهاني اعلامیه، چي د فرانسې د حقوقو د اعلاميې او د امریکې د آزادی د اعلاميې په تقلید منځته راغلې ده، عمده مدني او بشري حقوق په قطعي توگه تصدیقوي چي حکومتونه یي په خپل سر او په زور سره له چا څخه اخیستلای نه سي. دا اعلامیه مدني او بشري حقوق، د ژوند حقوق او همدارنگه د غونډي کولو، بیان، مذهب او سیاسي برخي اخیستني آزادي گاني په بر کي نیسي. په جهاني اعلامیه کي همدارنگه ډېري اقتصادي او کلتوري اړتیاوي هم شاملې دي، چي هغه د کار کولو، تعلیم کولو، واده کولو، فامیل درلودلو اولویولو او د فامیل د اړتیاوو د پوره کولو له حقوقو څخه عبارت دي. د خپل کلتور مطابق ژوند کولو حق هم په جهاني اعلامیه کي داخل دی. د دې ټولو حقوقو عملي کول تقریباً ناممکن کار دی او لږو کسانو یي د عملي کولو هڅه کړې ده. حقیقت دا دی چي د حقوقو او آزادي گانو تعریفول او مشخص کول ډېر گران کار دی او ټول ملتونه مدني آزادي گاني په یوه او بل شکل ایساروي. د اقلیتي ډلو ستونزه نړیوال شکل لري. په اروپا کي د مدني حقوقو تر ټولو جدي ستونزه له جتانو Gypsies سره ده، چي تقریباً په هر ځای کي په نفرت او کرکه ورته کتل کېږي.

اقلیتي گروپونه او مدني آزادي گاني:

ډېر لږ ملتونه متجانس شکل لري. ډېر یي د نژادي، ایتنيکي، مذهبي، کلتوري او ژبني پلوه د متفاوتو اوسېدونکو څخه جوړ سوي دي او د دوی مدني یا کلتوري آزادي گاني زیاتره وخت له خطر سره مخامخ کوي. د امریکې د متحده ایالاتو د فلوریډا په ایالت کي هیتیان Haitians او په کالیفورنیا کي چیکانو Chicanos تر څو چي انگرېزي ژبه زده نه کړي په ناوړو شرايطو کي ژوند کوي. په برتانیه کي هنډیان او پاکستانیان، په فرانسه کي الجزایریان او په جرمني کي ترکان تر فشار لاندې دي خو له مسلط کلتور سره تطابق وکړي. مگر جهاني اعلامیه وایي چي اقلیتونه حق لري خپل کلتور وساتي. په داسي حالاتو کي، آیا جهاني اعلامیه عملي کېدای سي او یا دا چي باید عملي سي؟ د امریکې په متحده ایالاتو کي د (خو کلتوری multiculturalism) مناقشه په دې سوال پوري تړلې ده: آیا د امریکې متحده ایالات باید هر ایتنيکي گروپ پر خپل حال پریږدي؟ آیا د دې هر یوه گروپ کوچنیان حق

جرم سو، چې شوک د تشدد له لاري د حکومت د له منځه وړلو هڅه وکړي او یا هم د لیکلو موادو د توزیع له لاري د دې ډول عمل غوښتنه وکړي او یا هم په خپله خوښه د داسې سازمانونو یا ډلو غړي سي چې د تشدد له لاري د حکومت د له منځه وړلو هڅه کوي. د سمیت قانون ډېري مباحثې او مناقشې راپورته کړې، مگر تر کال ۱۹۵۱ع پوري يې لاهم د اساسي قانون له مخي قانونیت ونه ازمويل سو. مگر په همدغه کال ستري محکمې د امریکې د کمونست گوند د مشرانو محکومیت تائید او تصدیق کړ، دا په داسي حال کي چي دوی د تشدد له لاري د حکومت د راپرځولو په هیڅ ډول څرگند عمل متهم سوي نه وه. قاضي القضاة وینسن داسي حکم صادر کي چي "پخپله د توطيې موجودیت دی چي خطر تشکیلوي، نه د څرگند عمل موجودیت او یا نه موجودیت". تر دې راوروسته د سمیت د قانون د قانونیت (یعني دا چي د اساسي قانون مطابق دی او کنه) په هکله نور احکام هم صادر سوي دي، مگر دا احکام یو له بله متفاوت وه. د مثال په توگه، په کال ۱۹۵۷ع کي د وارن محکمې Warren Court د امریکې د کمونست گوند مشرانو ته برائت ورکړ او فیصله يې داسي صادره کړه چي د دې قضیې په هکله څرگند او ښکاره عمل وجود نه لري او یوازي مجرد او خیالي بغاوت وجود لري. څلور کاله وروسته بلي محکمې د سمیت د قانون هغه برخه تائید او تصدیق کړه چي د کمونست گوند غړیتوب يې غیرقانوني بللي و. مگر دې محکمې دا خبره هم واضح کړه چي په داسي یوه گوند یا سازمان کي فعال غړیتوب چي د تشدد له لاري د حکومت د له منځه وړلو نیت او مقصد ولري، هم جرم دی.

د کمونستانو د تخریبکاری پر ضد تر ټولو سخت قانون تر دوهمي عمومي جگړې وروسته د مک ارټي McCarthy په دوران کي تصویب سو. د ۱۹۵۰ع کال د مک کارن McCarran قانون (د داخلي امنیت قانون) کمونستان په فیدرال حکومت او یا د دفاعي چارو په مربوطو صنایعو کي له کار کولو څخه منع کړل. دې قانون د تخریبي فعالیتو د کنترول هیئت منځته راوړ، چي دا قانون تطبیق کړي. او همدارنگه هغه سازمانونه چي د تخریبي فعالیتونو د کنترول هیئت په نخبه کول، مجبور وه چي د لويي څارنوالۍ له دفتر سره ځان راجستر کړي. که څه هم د داخلي امنیت قانون په مجموع کي هیڅکله د اساسي قانون په خلاف اعلان نه سو، مگر د تخریبي فعالیتونو د

ایالاتو حکومت د حقوقو د اعلامیې له تصویب راهیسي څو ځله د افراطي بیانونو د بندولو او شنډولو له پاره د فتنه گری له قانون څخه کار اخیستی دی. د امریکې کانگرس د فتنه گری لومړی قانون په کال ۱۷۹۸ کي تصویب کړ. دا قانون د فرانسې د انقلاب امریکایي مدافعینو ته متوجه و، ځکه چي په دې وخت کي د امریکې د متحده ایالاتو دولت له فرانسې سره په یوه نا اعلان سوي جنګي حالت کي واقع و. داسي فرض سوې وه چي دا قانون به هغه وخت ختمېږي چي د جمهور رئیس جان ادمز John Adams د جمهوري ریاست دوره پای ته ورسېږي. دې قانون څه حقوقي شخړي رامنځته کړې مگر څرنگه چي ختم سو نو د ستري محکمې له خوا يې له اساسي قانون سره مطابقت ونه ازمويل سو. دوهم ځل د فتنه گری قانون د داخلي جنګ په دوران کي هغه وخت منځته راغی چي جمهور رئیس لینکن د جنګ د شمالي ایالاتو د مخالفینو د ځپلو له پاره له خپل جنګي صلاحیته کار واخیست. دا موضوع ستري محکمې ته وړاندي سوه، مگر ستري محکمې د ده د اعمالو په هکله له قضاوت کولو څخه ډډه وکړه، ځکه نو د دې قانون قانوني والی بیا هم ونه خپرل سو. تر داخلي جنګ وروسته ټول (سیاسي بندیان) وبخښل سول.

په شلمه پېړۍ کي د فتنه گری قوانین:

د لومړی عمومي جگړې په دوران کي، په کال ۱۹۱۷ع کي، د جاسوسی قانون منځته راغی چي د قاضي هولمز Justice Holmes د (واضح او موجود خطر) دکتورین يې راوړ، او هغه وخت و چي سوسیالیستانو او سوله غوښتونکو خلګ دې ته راپارول چي په عسکري کي له خدمت کولو څخه ډډه وکړي څو په دې توگه په لومړی عمومي جگړه کي د امریکې د متحده ایالاتو د شاملېدلو مخه ونیسي. د دې قانون په وسیله د نظامي جلب او احضار په چارو کي د مداخله کولو هر ډول هڅي منع سوې. یو شمېر کسان د جاسوسی د قانون له مخي په کال ۱۹۱۹ع کي متهم سول. څو سوه کسان، د سوسیالیست گوند د مشر یوجین ډیبز Eugene Debs په شمول، تر دې قانون لاندې بندیان سول، مگر زیات يې تر جنګ وروسته خوشي سول.

په ۱۹۴۰ او ۱۹۵۰ع کلونو کي، د فتنه گری قوانین و کمونستانو ته متوجه سول. په ۱۹۴۰ع کال کي د سمیت د قانون Smith Act، له مخي دا یو

(ننه ایستلي) چي په لوړ اواز رغېدلي دي. (ازاد بیان) یوازې یو ښه شی نه دی، کېدلای سي چي ډینامایت واوسي. د بیان آزادي په ثبات لرونکو او مشروع حکومتونو کې او په آرامو وختونو کې وده کوي. په لنډ ډول ویلای سو چي دب یان آزادي یو سیاسي شی دی.

عمده مفاهیم

د اساسي قوانینو د تغیر خطرونه:

ملتفت اوسئ هغو هیوادونو ته دا مسئله د بې ثباتۍ نخبه ده، چي په پرله پسې توگه خپل اساسي قوانین تبدیلوي او دا ښيي چي هیڅ اساسي قانون د خلگو په زړونو کې ځای نه دی نیولی. فرانسې، له انقلاب راهیسي پنځلس اساسي قوانین درلودلي دي چي ځیني یې عملي سوي هم نه دي. برازیل د استقلال اخیستلو راهیسي (۱۸۲۲ع کال) اووه اساسي قوانین درلودلي دي. د ټیټو د واکمنۍ په وخت کې، یوگوسلاویې په هره لسیزه کې یو اساسي قانون رامنځته کړی دی چي هر نوی اساسي قانون یې تر پخواني اساسي قانون مبهم او مشکوک و.

د یوگوسلاویا د ۱۹۶۳ع کال په اساسي قانون کې د مقننه قوې پنځه خونې ټاکل سوي وې. (مقصد د قانون ساز مجلس خونې دي چي په انگرېزي کې د chamber کلمه ورته استعمال سوې ده. د مثال په توگه د افغانستان مقننه قوه له دوو خونو څخه جوړه ده چي یوه یې اولسي جرگه او بله د مشرانو جرگه ده). د هیواد په داسي لوړ او ستر قانون باندي پرله پسې تجربې سرته رسول ښيي چي په یوگوسلاویه کې هیڅ اساسي قانون مشروعیت نه و درلودلی او په کال ۱۹۹۱ع کې د یوگوسلاویې د خونړۍ تجزیې یو علت هم دا و. اساسي قوانین ډېر مهم دي او د تجربه کولو شی نه دی.

د کاناډا نوی اساسي قانون:

کاناډا په یو بېل او عجیب حالت کې وه. د برتانیې د ۱۸۶۷ع کال د شمالي امریکا قانون، چي د برتانیې د پارلمان لخوا تصویب سو، کاناډا ته آزادي ورکړه. مگر د برتانیې د دویمینون (واک لرونکې مستعمره) په توگه

کنترول د هیئت لخوا د په نخبه سوي هر سازمان او یا فرد راجسټرېشن د لويې څارنوالۍ له دفتر سره د اساسي قانون خلاف اعلان سوی دی. په پای کې، کله چي ټول په دې پوه سول چي د تخريبي فعالیتونو د کنترول هیئت هیڅ تر لاسه نه کړل، نو په کال ۱۹۷۳ع کې دا هیئت لغوه سو. په زړه پوري خبره دا ده چي د امریکې د متحده ایالاتو حکومت د ویتنام د جنگ په خلاف د انتقادونو د مخنیوي له پاره اساساً هیڅ ونه کړل، ضدیت او مخالفت ډېر پراخ و، او د جنگ اعلان هم نه و سوی.

د امریکې په متحده ایالاتو کې د حکومت له خوا د بیان د آزادی د محدودولو او یا د مشکو کو کسانو د بندي کولو تاریخ دا ښيي، چي د امریکې د حقوقو د اعلامیې Bill of Rights تفسیر د وخت په تېرېدلو سره تغیر موندلی دی. کله چي کانگرس، جمهور رئیس، او محاکم خطر او تهدید وويني، دوی ډېر محدودیتونه رامنځته کوي او په نورو وختو کې بیا دومره سخت گېږي نه کوي. حقوق په پېښو او حالاتو پوري ډېره اړه لري. د ۲۰۰۱ع کال د سپتمبر د یوولسمي تر تروریستي حملې وروسته، لږو امریکایانو ته د سلهاوو مشکو کو خلگو د بندي کېدلو په هکله تشویش موجود و. څو کاله وروسته، د افراطي عکس العملونو له په نظر کې نیولو سره، ځینو امریکایانو ته دا تشویش پیدا سو، چي د وطن پرستی په قانون Patriot Act کې باید ځیني داسي اصلاحات راوستل سي چي له اساسي قانون سره ټکر ونه کړي.

کله چي موږ په نورو هیوادونو کې پر بشري او مدني حقوقو باندي محدودیتونه ووينو، نو له پېښو او حالاتو سره د حقوقو ارتباط باید په یاد ولرو. ځیني رژیمونه په رشتیا سره هم تر ډېر فشار لاندې وي او مخالفین غواړي له منځه یې یوسي (چي زیات وخت یې دلایل هم معقول وي). څرنګه چي په انتخاباتو کې هم هر وخت لاس وهنه کېږي او یا هم تش په نامه وي، نو د تشدد په شمول په غیرقانوني وسایلو سره د داسي رژیمونو له منځه وړل یوازنی لار ده. په داسي حالاتو کې د بیان آزادي تشدد راپاروي او په تشدد سره د رژیم د له منځه وړلو لامل (سبب) ګرزي. حکومتونه چي په هر نامه وي، کله چي د له منځه تللو له بېرې سره مخامخ سي، پر حقوقو تېری کوي. میانمر (چي پخواني برما بلله)، جنوبي کوریا، اندونیزیا، مصر، ایران، جنوبي افریقا، ارجنټاین او ډېرو نورو هیوادونو خپل هغه سیاسي مخالفین په بنديخانو چللي

کفایت ژوند و کړي (يعني په اصطلاح ډوډۍ، کور او کالي ولري)، کار ولري او د زده کړي امکانات ورته برابر وي. خلکو ته د دې حقوقو تأمینول ډېري پیسې غواړي چې حکومت یې باید د مالیاتو له عاید څخه پوره کړي.

د جاپاني الاصلو امریکایانو توقیف:

د امریکي د متحده ایالاتو په تاریخ کې د اقلیت پر حقوقو باندې ډېر لوی تېری په ۱۹۴۲ع کال کې پېښ سو. د بدنما ۹۰۶۶ لمبر تقیني فرمان له مخې، ۱۲۰۰۰۰ جاپاني امریکایان د امریکا په لوېدیځ ساحل کې د دې غلطي عقیدې پر اساس توقیف سول چې گویا دوی په امریکا کې اوسېدونکي دښمنان وه (په داسې حال کې چې زیات شمېر یې په امریکا کې زېږېدلې وه). د دوی کورونه، بزسونه او آزادي په زور او غیرقانوني توګه ځني واخیستل سول. دوی له دوړو او خاورو ډکو کمپونو ته چې اغزن سیمونه پر راچاپېره وه او د نازیانو کمپونو ته ورته وه، ولېږدول سول. له امریکې سره د بې وفايي یوه پېښه هم د جاپاني امریکایانو په هکله چا ثبوت نکړای سواي. دوی یوازي د نژادي تبعیض او جنګي دوران د لیونتوب قربانیان وه.

حتی د جنګ وزیر هنري سټیمسن Henry L. Stimson سره، چې دا امر یې لاسلیک کړ، دا بېرته موجوده وه چې دا کار به (اساسي قانون ته یوه بې سارې ضربه ورکړي). دا رشتیا هم اساسي قانون ته یوه لویه ضربه وه، خو یوازي په کال ۱۹۸۳ع کې د امریکې یوې فیډرالي محکمې د دې توقیف د غیرقانونیت فیصله صادره کړه. دا ناوړه تاریخي پېښه بښي چې حتی په یوه ډېره با ثباته ډیموکراسي کې (د امریکې په شان) هم د بې اساسه او اغراق آمېزي وارخطايي په وخت کې مدني آزادي گاني تر پښو لاندې کېدای سي. (د سپټمبر تر یوولسمي وروسته د مسلمانانو په مقابل کې هم دې پېښې ته ورته عکس العمل وښودل سو). دا خبره د یادوني وړ ده چې له جاپاني الاصلو امریکایانو څخه جوړ سوې ۴۴۲ لمبر جگړه ییز کنډک یو له هغو یونیتونو څخه و، چې ډېر زیات مډالونه یې تر لاسه کړل.

کاناډا په خپل اساسي قانون کې د تغیر راوستلو له پاره د برتانیې د عوامو د مجلس House of Commons منظوری ته اړتیا درلوده. د کاناډایانو دتدي غوټې ورځ په ورځ زیاتېدلې او د خپل اساسي قانون (هیواد ته د راستنېدلو) تقاضا او غوښتنه یې کوله، یعنی غوښتل یې چې خپل اساسي قانون بیرته کاناډا ته راوړي. د دوی دا غوښتنه یوازي په کال ۱۹۸۲ع کې تر سره سوه او همدارنگه یو بل شی په لاس ورغی چې دوی پخوا هیڅ نه درلودی او هغه د حقوقو او آزادي گانو منشور و، چې د امریکې د حقوقو اعلامیې ته ورته دی.

حق څه شي دی؟

(حقوق) له کمه ځایه راځي؟ آیا حقوق طبعي دي که مصنوعي؟ کلاسیک مفکرین، د امریکې د بنسټ ایښوونکو پلرونو په گډون، (طبعي حقوق) د بشري حقوقو اساس بولي. طبیعت د خدای تعالی اراده څرگندوي چې تمیز یې گران کار نه دی. هر څوک ډېر ژر او په غریزي توګه پوهېږي چې یو تعمیر په جیت الوتکه باندې ویشتل غلط عمل دی. ژوند او آزادي د انسانانو طبعي حق دی، ځکه نو حکومت یوازي د ښه علت له پاره خلګ د دې اساسي حقوقو څخه محرومولای سي. بشري حقوق په عمومي توګه داسې فورمولبندې کېدای سي چې مثلاً (استبداد څخه آزادي)، چې د توماس جفرسن لویه اندېښنه وه.

مدني حقوق نوي شیان دي او په لوړه سطحه کې قرار لري، دا حقوق د عصري ډیموکراسۍ له زېږېدو سره را منځته سول چې په هغه کې خلګ د بیان آزادی او د رایې ورکولو حق ته اړتیا لري. دا حقوق د بشري حقوقو په شان څرگند او روښانه نه دي. د مطبوعاتو آزادي به ښايي تر بشري حقوقو زیاتره په مدني حقوقو پورې اړه ولري، که څه هم دواړه یو په بل کې سره نغښتي دي. هغه خلګ به چې د مدني حقوقو څخه محروم دي (لکه د حکومت مخالف گوند جوړولو حق) ډیر ژر ځانونه په یو ډیکټاتورې رژیم کې بندیان وویني.

اقتصادي حقوق بیا تر ټولو نوي حقوق دي چې په نولسمه پېړۍ کې له سوسیالستانو سره راپیدا سول، چې حقوق یې د مادیاتو و ساحې ته متوجه کړل. د فرانکلین روزویلټ Franklin D. Roosevelt په شان خلګو دې ډول حقوقو ته انکشاف ورکړ او داسې فورمولبندې سوي دي چې خلګ باید په

پارلمان او گوندونه لري. روسیه او مصر يي مثالونه دي. ځيني بيا هغه سیستمونه دي چي د زیاتي ډیموکراسۍ او لږ ډیموکراسۍ تر منځ په تغیر کي وي. وینزویلا، بولیویا او پیرو اوس د اټوریټیرین سیستم خوا ته تمایل موندلی دی.

"متوسط" ډیموکراتیک او یا "متوسط" غیر ډیموکراتیک دولت وجود نه لري او بشپړ ډیموکراتیک دولت خوبیا بېخي وجود نه لري. خبره داده چي ډیموکراسي په عمل کي څرنگه تطبیقېږي. آتن یوه محدوده ډیموکراسي درلوده، ځکه د اولس ډېره برخه (لکه بنځي، اوسېدونکي خارجیان او مریان) په سیاست کي له برخي اخیستلو څخه محروم وه او یوې ډلي نخبه گانو elites هر څه په کنټرول کي درلودل. په شوروي اتحاد کي په سل کي ۹۹ خلگو په انتخاباتو کي برخه اخیستله مگر په دې انتخاباتو کي انتخاب وجود نه درلود. پولیتیکل ساینس، شیان داسي څېړي چي په عمل کي څرنگه کار ورکوي، نه دا چي د کاغذ پر مخ څرنگه لیکل سوي دي.

عصري ډیموکراسي:

بنايي د ډموکراسۍ په شان به بل هیڅ لغت دومره زیاتي معنی گاني ونه لري. د شلمې پېړۍ مستبدینو د ډموکراسۍ له نامه څخه په استفاده کولو سره خپل رعیت په دې باندي قانع کاوه، چي گویا دوی په یوه عادلانه سیستم کي ژوند کوي. شوروي اتحاد ادعا کوله، چي د دوی د ډموکراسۍ په شان په ټوله نړۍ کي بله وجود نه لري، او چین اوس هم ځان (د خلگو جمهوریت) بولي. ډیموکراسي له آزادی سره یو شان نه ده. د انتخاباتو له لاري داسي رژیمونه منځته راتلای سي چي فردي حقوق او آزادي گاني تر پښو لاندې کوي، چي دې ته غیر لیبرال ډیموکراسي illiberal democracy وایي. ډیموکراسي بافکره خلگو، د قدرت محدودیت، د قانون حکومت، او بشري او مدني حقوق ته اړتیا لري. هر هیواد چي ځان ډیموکراتیک بولي خامخا ډیموکراتیک نه دی.

ډموکراسۍ (د یوناني ډموکراتیا demokratia څخه اخیستل سوي ده چي د موس خلگ بولي او کراتیا حکومت بولي) تر نولسمې پېړۍ پوري لاهم یو ډول منفي مفهوم درلودی، داځکه چي د مفکرینو په نظر د یونانیانو مستقیمه ډیموکراسي دیو بې کنټروله ډلي حکومت ښکارېدی. (واقعي) ډموکراسي، چي په هغه کي ټول خلگ په یوه ځای کي سره راټولېږي خو د حکومت غړي

پنځم فصل

ډیموکراسي، ټوټالیټاریانیزم، او اټوریټاریانیزم:

DEMOCRACY, TOTALITARIANISM, AND AUTORITARIANISM

انگرېزي لیکوال جورج اورویل George Orwell په کال ۱۹۴۸ع کي خپل د ۱۹۸۴ په نوم کتاب خپور کړ. په دې کتاب کي، په خاصه توگه په شوروي او په عامه توگه په ټوټالیټاري ټولنو کي، د راتلونکي ژوند تصویر ورکړه سوي دی. په دې تصوري غمجنه ټولنه کي، خلگ هیڅ ډول حقوق نه لري، دوی ټول د دولت مخلوقات دي. حکومت د دوی مغز پرېولنه (مغزشويي) کوي، د دوی څارنه کوي، د ژوند هر اړخ یې کنټرولوي او د شکاکینو روحيات ورماتوي.

په مقابله خوا کي یي بیا د پنځم قبل المیلاد آتن قرار لري. ټول بالغ نارینه اوسېدونکي سره مساوي وه او هر یوه یي په عمومي اسامبله General Assembly کي د گډون حق او وظیفه درلوده. عمومي اسامبلې د قوانینو د جوړولو او اجرائیه غړو د ټاکلو له پاره په کال کي لس وارو غونډه کوله. اجرائیه غړي د خپلو اعمالو په وړاندي مسئول وه او د رایو په ساده اکثریت سره ټاکل کېدل. (ساده اکثریت یعنی تر نیمایي زیات) په زرهاوو کسانو په عمومي اسامبله کي برخه اخیستله، داځکه چي په سیاست کي برخي اخیستلو ته په درنه سترگه کتل کېدله او د آتن خلگو ته یي وقار او حیثیت ورباڅښه.

د اورویل د ټوټالیټاریانیزم تصویر او د آتن آیډیل ډیموکراسي د حکومت په دوو مقابلو څنډو کي واقع دي او په دې مابین کي د حکومت ډېر ډولونه، له بشپړي ډیموکراسۍ څخه رانیولې بیا تر بشپړ ټوټالیټاریانیزم پوري وجود لري. ځيني سیستمونه دي چي یوازي په نامه ډیموکراسي وي چي په هغه کي میدیا تر کنټرول لاندې وي، په انتخاباتو کي لاس وهل کېږي، او مطیع

د حکومت عامه مسؤلیت:

په ډیموکراسي کي باید پالیسي ټاکنو کي (لوړپوړي حکومتي مقامات) د اکثریت رایي ورکونکو او یا د ایتلاف له لاري د منځته راغلي اکثریت حمایه تر لاسه کړي. لیډران د اولس په وړاندي مسؤلیت لري. که انتخاب سوي لیډران سم کار ونه کړي، له وظیفې څخه به د رایي ورکولو له لاري لیري کړه سي. هیڅوک هم د یوه سیاسي مقام د اشغالولو میراثي حق نه لري. هر څوک باید و یوه ټاکلي مقام ته د خلکو له خوا د آزادو او عادلانه انتخاباتو له لاري انتخاب سوی وي. دا انتخابېدل کېدای سي چې په منظمه توګه د ټاکلي وخت له پاره وي (لکه د امریکې په متحده ایالاتو کي) او یا هم په یوه ټاکلي اعظمي فاصله کي وي (لکه په برتانیه کي). په ډېرو سیستمونو کي د بیا انتخابېدلو اجازه سته مګر په ځینو سیستمونو کي دوباره انتخابېدل په قانون کي تعین سوي وي. دوباره انتخابول د خلکو د حمایې او د حکومت د پالیسي د کنترول وسیله ده.

سیاسي رقابت:

رایه ورکونکي باید یا د کانديدانو او یا د ګوندونو د غوره کولو موقع ولري. د دې معنی داده چې د انتخاب له پاره باید لږ تر لږه دوه څرګند اختیارونه موجود وي. په اروپاکي رایه ورکونکي د څو سیاسي ګوندونو تر منځ اختیار لري، چې ګوندونه هم هڅه کوي دایدېالوجیو او پالیسیو له پلوه یوله بله ځانونه جلا او مشخص کړي. هغه انتخابات چې پریوه ګوند او یا یوه کانديد ولاړ وي، جعلی دي. په امریکا کي خلګ عموماً دوه کانديدان لري چې له هر لوی ګوند څخه یو تن کانديد وي. مګر د کانګرس زیات غړي له لږ او یا هیڅ مخالفت سره مخامخ وي. د دې کار علت دا دی چې انتخاباتي مبارزه ډېري پیسې غواړي او د هر چا په انتخاباتي مبارزه کي برخه اخیستل په وس پوره نه وي. حتی د امریکې په متحده ایالاتو کي هم بشپړه ډیموکراسي وجود نه لري.

ګوندونه باید د خپلو پالیسیو د تنظیمولو او وړاندي کولو له پاره تر انتخاباتو مخکي پوره آزادي، او کافي وخت ولري. هغه رژیم چې مخالفینو ته د انتخاباتو لپاره لنډ وخت ورکوي، په انتخاباتو کي لاس وهنه کوي. همدارنګه، مخالفینو ته په میدیا کي برخه نه ورکول د مخالفینو د بریالیتوب مخه نیسي.

وټاکي او پخپله شخصاً قوانین جوړ کړي، ډېره لږ مونده کېږي چې د آتن عمومي اسامبله، د انګلستان د ښاروالۍ جرګې او د سویس لنډزګیماینده landsgemeinde یې مثالونه دي.

د مستقیمې ډیموکراسۍ یو شکل د امریکې په متحده ایالاتو کي تر اوسه هم دوام لري او هغه ریفرینډم دی چې په هغو چارو کي سرته رسېږي چې مقننه قوه یې سرته نه رسوي. که څه هم ریفرینډم ډېر ډیموکراټیک ښکاري، خو اداره کوونکی یې په مهارت سره په خپله خوښه څر خولای سي. کالیفورنیا د دې کار ښه مثال دی چې ډېري قانوني لایحې د ریفرینډم له لاري تصویب سوي دي او ځیني یې یو له بله سره تناقض لري. د پاکستان جمهور رئیس (مشرف)، چې د نظامي کودتا له لاري یې قدرت ونیوی، ځان یې په کال ۲۰۰۲ کي د ریفرانډم له لاري دوباره تثبیت کړ.

مستقیمه ډیموکراسي ډېر مشکل کار ځکه دی چې د ټولو خلکو په یوه ځای کي راټولېدل سخت کار دی. که حکومت خپل هر تصمیم د منظوری لپاره و ملیونونو خلکو ته وړاندي کوي نو بیا به یې کارونه هم ژر پر مخ نه ځي. ځکه نو نماینده ډیموکراسي د یوه عملي سیستم په توګه تکامل کړی دی.

نماینده (وکالتي) ډیموکراسي:

د اوسني عصر ډیموکراسي په واقعیت کي د خلکو لخوا د پالیسي ټاکل په برکي نه نیسي. بلکي، خلګ ډېر یو عام رول لوبوي. د نن ورځي ډیموکراسي، د لیپسیت Lipset په قول، "یو سیاسي سیستم دی چې د حکومت لوړ پوړي مامورین د قانوني تغیر او تبدیل له پاره امکانات برابر وي، او هم یو داسي اجتماعي میکانیزم (طرز العمل) دی چې په عمده تصامیمو کي تر ممکنه حده د زیاتو خلکو د برخي اخیستلو لپاره زمینه برابر وي، چې دا کار د انتخاباتو له لاري د لوړ پوړیو مامورینو د انتخابولو په وسیله سرته رسېږي." وکالتي ډیموکراسي ځیني اساسي مشخصات لري چې موږ به یې په لاندې ډول بیان کړو. دا خبره په یاد ولری چې ډیموکراسي یو ساده سیستم نه دی چې په اسانۍ سره یوه قالب ته لوېږي. ډیموکراسي باید په ډېر احتیاط د ډېرو کلونو په جریان کي ایجاد سي. د روسیې او عراق په شان هیوادونو باندې چې ډیموکراسۍ ته آماده نه وي، د ډیموکراسۍ ترپل (تحلیل) ګټه نه کوي.

عامه نماینده گي:

په وکالتی ډیموکراسی کې، رایه ورکوونکي خپل نماینده گان (وکیلان) د دې له پاره ټاکي چې د دوی له پاره قوانین جوړ کړي او په دې توگه د دوی عامه گټې وساتي. هر وکیل معمولاً د یوې ټاکلي حوزه او یا د خلکو د یوې ټاکلي ډلې له پاره کار کوي. مگر دا چې د خلکو وکیلان باید څرنگه عمل وکړي؟ یوه تیوري دا ده چې وایي وکیلان (قانون گذاران) باید انتخابات د خپلو مؤکلینو د غوښتنو د تر سره کولو له پاره یو تعهد وبولي. دوی په دې عقیده دي چې هغه څه چې رایه ورکوونکي غواړي باید ورکړه سي. نور کسان بیا د دې تیورۍ مخالف دي، د دوی په عقیده مؤکلین زیات وخت د مسایلو په هکله مشخص نظر نه لري. ځکه نو وکیلان یا نماینده گان باید د معتمدینو trustees په شان وظیفه سر ته ورسوي، د خپلو مؤکلینو هغه غوښتنې چې عملي او کیدونکي وي، ومني مگر باید د ټول اولس گټې په پام کې ونیسي. ښکاره خبره ده چې ډېر لږ خلک د هري موضوع په هکله ښکاره او قطعي نظر لري. که له خلکو څخه وغوښتل سي چې مثلاً د انرژي د سپما او یاد مالیاتو د کمولو په باب رایه ورکړي، ښایي ډېر لږ خلک په رایه گیری کې برخه واخلي. وکالتی ډیموکراسی دا معنی نه لري چې وکیلان به تش په نامه ناست وي. بلکې معنی یې دا ده چې خلک باید د حکومت د پالیسیو یو عمومي کنټرول ولري. مثلاً خلک ښایي د ښوونې او روزنې د پرمختگ په هکله یوه عمومي غوښتنه ولري، مگر د دې هدف د لاسته راوړلو جزئیات بیا خپلو نماینده گانو ته ورپرېږدي. د خلکو او د دوی د نماینده گانو تر منځ دا ډول ارتباط د عصري ډموکراسۍ جوهر تشکیلوي. شاتس شایډر Schatt Schneider یې لنډیز په لاندې ډول بیانوي:

د ډموکراسۍ د تیورې په هکله عقل له دې ځایه پیل کېږي چې هغه څه چې خلک یې کولای سي، له هغو شیانو څخه بېل سي چې خلک یې نه سي کولای. ډموکراسۍ ته زیات تاوان ښایي هغه وخت پېښ سي که و خلکو ته په یوه مرموز او جادويي غوندي مطلق قدرت قایل سو، او دا درک نه کړای سو، چې خلک د شمېر د ډېروالي له امله هم ځیني کارونه نه سي کولای. (یعني دا ممکنه نه ده چې د ټول اولس په ملیونو وگړي دي مثلاً د یوقانون په جوړولو کې برخه واخلي). که مور دا کار وکړو نو له ځانو څخه به مو احمقان جوړ کړي وي.

ډیموکراسی تر ډېره ځایه په دې پورې اړه لري چې ایا د انتخاباتو (رایې اخیستنې) تر ورځې میاشتي او حتی کلونه مخکې سیاسي آزادي موجوده ده او کنه. د رایې کارډونه هم ښایي ستونزې منځته راوړي. په ځینو هیوادونو کې د رایو شمېرنه ښایي سمه سر ته ونه رسېږي. د رایې اخیستنې د ناقص سیستم په نتیجه کې ښایي د خلکو اراده په سمه توگه تمثیل نه سي. یوازي انتخابات د ډیموکراسۍ معنی نه لري.

د قدرت تغیر او تناوب:

د قدرت واگي باید کله کله له یوه لاسه بل لاس ته سي، یعني له مشروع او سوله ییزې لارې په قدرت کې (دنده) ډله له قدرت څخه (دباندي) سي. هیڅ گوند یا فرد باید د قدرت انحصار ونه لري. یو سیستم چې په هغه کې یو گوند د څو لسيزو له پاره د قدرت واگي په لاس کې ولري، په رشتیا سره ډیموکراتیک سیستم نه سي بلل کېدای. دا ډول گوندونه ادعا کوي چې دوی انتخابات ځکه گټي چې په خلکو کې محبوبیت لري مگر دوی زیات وختونه د انتخاباتو قوانین پخپله گټه اړوي. په کال ۲۰۰۶ع کې دسنگاپور People's Action Party د خلکو د عمل گوند په پرله پسې توگه د لسم ځل له پاره انتخابات وگټل، دوی د انتخاباتي مبارزې لپاره (مخالفتونه) ډېر لنډ وخت ورکړ او د انتخاباتي حوزو په سرحداتو کې یې تغیر راووست. د مکسیکو د سازمانې انقلاب گوند د ۱۹۲۰ع کال راهیسي په پرله پسې توگه څورلس واره انتخابات وگټل. وروسته په ۲۰۰۰ع کال کې د ملي عمل گوند څخه ویسینت فاکس په انتخاباتو کې بریالی سو او مکسیکو یوه ډموکراتیکه بڼه غوره کړه. همدارنگه د کینیا خلکو په ۲۰۰۲ع کال کې هغه گوند له قدرت څخه لیري کړ، چې د ۳۹ کلونو له پاره یې واک په اختیار کې و. په ځینو نورو افریقایي هیوادونو کې هم د قدرت تغیر پیل سوی دی چې ډېره ښه خبره ده.

د قدرت د تغیر یو مهم رول چې چندانې پاملرنه نه ده ورته سوې، هغه د فساد مخنیوی دی. کله چې مخالف گوند د واکمن گوند د فساد په هکله نارې وهي، دا کار له قدرت څخه د ناوړې استفادې مخه نیسي. کوم سیستم چې تغیر او تبدیل ونه لري خامخاسد کېږي.

انکار او په مقابل کې یې مقاومت وکړي. د سیول نافرمانۍ تر ټولو نامتو پلوی د هندوستان د آزادۍ لیدر مهاتما گاندي و، چې ډېر د توریو د نظریاتو تر تأثیر لاندې و. دواړو خپل د مقاومت متود (مدني civil) باله یعنې داسې نافرمانې چې د عدم تشدد له لارې کېږي او د دولت تر قانوني چوکاټ ونه وزي. دا د توجه جلبولو یوه وسیله وه چې چارواکي یې د دوی د غوښتنو په هکله فکر کولو ته مجبور کړل. او بالاخره، گاندي او د ده پلویانو برتانیه دې ته مجبوره کړه چې هندوستان پرېږدي.

ځینې کسان سیول نافرمانې یو انفرادي وجداني عمل بولي. مگر نور بیا سیول نافرمانې سره تنظیموي او په کار یې اچوي. په امریکا کې د سیول نافرمانۍ تر ټولو اوچت او نومیالی تنظیمونکی عزتمند مارتین لوتر کینګ Reverend Martin Luther King Jr. و، چې په ۱۹۶۰ع کلونو کې یې د مدني حقوقو له پاره د عدم تشدد له لارې مبارزه پیل کړه او قصداً یې له تعصبي قوانینو څخه سرغړونه وکړه. د دې سرغړونې له مخې به دی او د ده ملګري بنديان سول. مگر کله چې به پېښه فدرالي محکمې ته وړاندې سوه، زیاتره وخت به پخپله هغه تعصبي قوانین چې دوی یې له مخې بنديان سوي وه، د فدرالي محکمې لخوا غیر قانوني اعلان سول. د کینګ او د ده د ملګرو د اورېدې مبارزې په نتیجه کې هم په قوانینو او هم د امریکا د خلکو په سایکالوجي کې تغیرات راغلل. که دا سیول نافرمانې نه وای سوي، نو د اقلیت پر غوښتنو به چا غوږ نه وای نیولی.

سیاسي مساوات:

په ډیموکراسي کې، د ټولني ټول بالغ غړي (چې اوس عموماً اتلس کلن او تر هغه لوړ کسان په برکي نیسي) په مساوي توګه په سیاست کې برخه اخیستلای سي: د (یو تن، یوې رایې) د تیورۍ له مخې، هر څوک کولای سي یو مقام ته ځان کانديد کړي، مګر په عمل کې و سیاست ته داخلیدل او ځان یو مقام ته کانديدول ډېرې پیسې (او زیات وخت ټاکلي نژادي او یا هم مذهبي اړیکې) غواړي. د اقلیتونو او همدارنګه د سیول نافرمانۍ تر فشارونو لاندې، اوس زیات سیستمونه هڅه کوي چې نورو ته هم لاره پرانیزي او سیاست یوازې د نخبه گانو elites په ولکه کې پاته نه وي.

د اکثریت فیصله:

داسې ډېر لږ پېښېږي چې د حکومت د مهمو فیصلو په هکله دې توافق موجود وي. معمولاً د یوې ډلې یو شی خوښ وي او بل ګروپ یې بیا مخالفت کوي. په داسې حالاتو کې باید کومه پرېکړه ومنل سي؟ د دې پوښتنې اسانه جواب دا دی چې اکثریت باید فیصله وکړي. پر پالیسي باندې د مناقشې په صورت کې باید هغه پالیسي د حکومت پالیسي وګرزي چې د زیات شمېر غړو ملاتړ ورسره ملګری وي. دا هغه کړنلاره ده چې د لرغوني یونان په ډموکراسۍ کې کار ځني اخیستل کېدی. مګر له ډموکراسۍ څخه زموږ عصري او عملي مفهوم دا دی چې اکثریت فیصله کوي خو د اقلیت حقوقو ته هم احترام کېږي. د دې حقوقو د ساتني او حمایې له پاره، یوې مستقلې قضائیه قوې ته، چې د رژیم تر کنټرول لاندې نه وي، اړتیا سته.

د اقلیت نظریات مهم دي. ښایي هغه نظر چې اوس ډېرو خلکو منلی دی یو وخت د اقلیت نظر و. ډېر قوانین د اکثریت او اقلیت ګروپونو تر منځ د کشمکش او مخالفت په نتیجه کې مینځ ته راغلي دي. همدا رنگه، لکه د اقلیت نظر چې ښایي د وخت په تېرېدو سره د ډېرو خلکو له خوا ومنل سي، د اکثریت نظر هم ښایي د وخت په تېرېدو سره نامعقول او غیر عملي ثابت سي او د خلکو لخوا رد سي. کټ مټ لکه اقلیت چې ښایي صحیح ثابت سي، د دې امکان هم سته چې اکثریت غلط ثابت سي. که د اقلیت نظریات خاموشه کړل سي، نو به د (اکثریت استبداد) منځته راسي.

د مخالفت کولو او نافرمانۍ حق:

د اقلیت د حقوقو په ارتباط، خلګ باید د حکومت د هغو اوامرو په مقابل کې د مقاومت کولو حق ولري، چې د دوی په فکر غلط او یا غیر معقول برېښي. دا حق په کال ۱۷۷۶ع کې د تامس جفرسن په غوښتنه د امریکې د آزادۍ په اعلامیه کې ځای کړه سو. هنري توریو Henry Thoreau، د امریکې د سیول نافرمانۍ civil disobedience تر ټولو مهم مدافع بلل کېدای سي. له مکسیکو سره د امریکې د جنګ په مخالفت کې توریو اعلام کړه چې: "ټول خلګ د انقلاب حق لري، یعنې کله چې د حکومت استبداد او بي کفایتي تر حد واوړي او نور د زغملو نه وي، خلګ حق لري چې داسې حکومت ته له وفادارۍ څخه

صادقه او انتقادي سوه. تر هغه راوروسته د مطبوعاتو د آزادۍ د کنټرول په منظور، چین خوله ور ژورنالستان له خپلو وظایفولیري او یابندیان کړل. ځیني امریکایان استدلال کوي چې د امریکې په متحده ایالاتو کې میدیا له کنټروله وتلې ده او خامخا مخالف موقف نیسي چې په دې عمل سره دوی د حکومت واک تهدیدوي او د ملت د کمزورۍ سبب ګرزي. مګر په یوه ډیموکراسي کې داسې میکانیزم وجود نه لري چې (له کنټروله وتل) دې په تشخیص کړه سي. نو رقیب ژورنالستان د بېباکو رپورټونو مخنیوی د هغوی د رد او انتقاد له لارې کولای سي، او همدارنګه خلګ، د حکومت له څارني پرته، پخپله هم د ښه او بد رپورټ په هکله قضاوت کولای سي. که څه هم نیمه ټوکه ده خو د امریکې د متحده ایالاتو مطبوعات د دولت څلورمه قوه ګڼل کېږي. (اجرائیه، مقننه او قضائیه یې نوري درې قواوي دي).

ټولیتاریانیزم:

TOTALITARIANISM

په ټولیتارین سیستم کې، نخبه ګان elite له هر ډول مسؤلیت څخه تقریباً په بشپړه توګه خلاص وي، دوی په قدرت پوري لاسونه ټینګ نیولي وي او له قدرت له لیري کول یې ډېر ګران کار وي. یوازي هغه وخت له قدرت له لورې چې رژیم ونه ډېري. مثالونه یې په ۱۹۸۹ کال کې د شرقي اروپا او په کال ۱۹۹۱ کې د شوروي اتحاد ړنګېدل دي. اوس له ټولیتاریانیزم څخه څه پاته نه دي. ټولیتاریانیزم پر مطلق کنټرول او د دولت او د هغه د لیډرانو پر مطلق اطاعت باندې ټینګار کوي چې دا کار غلط او غیر مؤثر ثابت سوی دی. لږ خلګ اوس له دې ډول سیاسي ماډل سره علاقه لري. اوس، یوازي کیوبا او شمالي کوریا د سوچه ټولیتاریانیزم د مثالونو په توګه پاته دي. چین او ویتنام که څه هم له سیاسي پلوه ټولیتاریستي هیوادونه دي خو اوس له اقتصادي پلوه پرانیستي هیوادونه ګڼل کېږي. د شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې د ستالین، موسولیني او هټلر رژیمونه پر ټولیتاریانیزم ولاړ وه او ډېر شهرت یې درلود. په هغه وخت کې ځینو فکر کاوه چې دا به د نړۍ راتلونکی سیستم وي مګر دا د شلمې پېړۍ یوه ناروغي وه.

له خلګو سره مشوره:

له ډېرو لیډرانو سره دا درک موجود وي، چې د اغېزمن حکومت کولو له پاره دوی د خلګو په غوښتنو او اړتیاوو باندې پوهېدلو ته اړتیا لري. آیا خلګ د خارجي پالیسي، مالیاتو او بېکارۍ په هکله ناخوښه دي؟ او که ناخوښه دي، په کومه اندازه؟ هوښیار لیډران په دې پوهېږي چې دوی باید تر عمومي افکارو public opinion نه ډېر زیات مخکي او نه ډېر زیات وروسته پاته وي. ځکه نو د عمومي افکارو د معلومولو او اندازه کولو لپاره ځیني تخنیکونه او طریقې منځته راغلي دي او د ډېرو موضوعاتو په باب د عمومي افکارو احصائیه اخیستله کېږي. میدیا د خلګو او د دوی د لیډرانو تر منځ د خبرواترو او ډایلوګ زمینه برابرولاي سي. له انتخاب سوو چارواکو سره په مصاحبو او همدارنګه په مطبوعاتي کنفرانسونو کې، خبریالان داسې پوښتني رامنځته کوي، چې د دوی په عقیده، خلګ یې جواب غواړي. مطبوعاتي سرمقالې او ورځپاڼو ته راغلي لیکونه هم د بېلابېلو موضوعاتو په هکله د خلګو احساسات څرګندوي.

په دې وروستیو کلونو کې دا انتقادونه رامنځته سوي دي چې د امریکي د متحده ایالاتو رسمي مقامات د مؤکلینو د کوچنیو مګر فعالو، منظمو او خوله ورو ګروپونو پر نظریاتو ډېره تکیه کوي. مثلاً د امریکې زیات خلګ د شخصي وسلو د کنټرول غوښتونکي دي مګر د توپک ملي ټولنه National Rifle Association هر وخت په کانګرس کې د دې ډول قوانینو مخنیوی کوي.

آزاد مطبوعات:

دیکتاتورې د عامه مطبوعاتو mass media تحمل نه لري مګر ډیموکراسي یې له هغه ژوند نه سي کولای. داچې په یوه هیواد کې څومره ډیموکراسي سته، د هغه هیواد له عامه مطبوعاتو څخه څرګندېدلای سي. عامه مطبوعات د خلګو له پاره حقایق راغونډوي او وړاندې کوي، خلګ د مسایلو په باب پوهوي، او واکمنان دې ته اړ باسي چې د خلګو غوښتنو ته جواب ورکړي. له آزادو او انتقادي مطبوعاتو پرته، واکمنان پر خپلو غلطو اعمالو او اداري فسادونو پرده غوړوي او خلګ خطا باسي. کله چې چین د ۱۹۸۰ع په وروستیو کلونو کې د (ډموکراسۍ جنبش) ته اجازه ورکړه، د چین میدیا د پنخوا په نسبت آزاده،

وکړي. د مارکسیزم - لینینیزم کورسونو اخیستل په ټولو کمونستي دولتونو کې حتمي وه.

(٢) یو واحد گوند:

د قانون له مخې یوازې یو گوند وجود لرلای شي، او د یوه شخص لخوا رهبري کېږي. موسولیني، هټلر، ستالین او مائوتسه تونگ له خلکو څخه د ځان د نمانځني او درناوي غوښتنه کوله. د گوند غړیتوب تر کنټرول لاندې وي. عموماً د اولس په سلو کې لس د گوند غړیتوب لري چې باید افتخار او سرلوري هم وگڼل شي. گوند د سلسله مراتبو پر اساس تنظیم سوی وي او قدرت د څو محدودو لوړپوړو غړو په لاس کې متمرکز وي. گوند له رسمي حکومتي مؤسساتو سره تړلی او یا تر هغو په لوړ مقام کې واقع وي. ټول مهم حکومتي مقامات د گوندي فعالینو په لاس کې وي او لږ تر لږه په ظاهره له ټول اولس سره مطابقت لري.

(٣) تنظیم سوی دهشت:

امنیتي پولیس د خلکو د روحيې د کمزوري کولو او بېرولو له پاره له جسماني او روحي میتودونو څخه کار اخلي. د نازي گشتاپو Gestapo خفيه یا پټو دولتي پولیسو، د ستالین تر مشرۍ لاندې د شوروي NKVD او د موسولیني OVRA هیڅ ډول قضایي مانع او محدودیت په مخکې نه درلود. د خلکو له پاره قانوني ضمانتونو وجود نه درلود او که یې د کاغذ پر مخ وجود هم درلود، چا پروانه په کوله. ځکه نو خلک په پټه بندیانېدل او شکنجې ورکول کېدلې. امنیتي قواوې، چې کله به (مخفي پولیس) بلل کېدل، د یوې مشخصې ډلې یا طبقې پر ضد کارول کېدلې. مثلاً د یهودو، د مځکود خاوندانو، کپیټالستانو، سوشیالستانو او یا روحانیونو پر ضد له امنیتي قواوو څخه کار اخیستل کېدی. په نیمه شپه کې د (دروازې ټکولو) له بېرې ډېر خلک تسلیمېدلو ته مجبورېدل. ډله یيزي گرفتاری او اعدامونه د دولت د قدرت او د خلکو د بې وسۍ څرگندوی دي. شوروي اتحاد په جنگ کې له مړو سوو پرته، تقریباً ۶۲ ملیونه ملکي وگړي وژلي دي. کمونستي چین ۳۵ ملیونه او نازي جرمني ۲۱ ملیونه خلک وژلي دي. دا ډول دهشت تر ډېره وخته نه

ټولیتاریانیزم څه شی دی؟

د شلمې پېړۍ ټولیتاریانیزم د پخوانیو وختونو له ظلم او استبداد سره ډېر زیات توپیر لري. ستر پیتر Peter the Great او څوارلسم لویي Louis XIV ډېر زورور مستبدین وه، مگر دوی د خپل وخت په مخابراتي او ترانسپورتي محدودیتونو پورې محدود وه. دوی نه سوای کولای خپل رعیت پوره کنټرول کړي. حتی څوارلسم لویي، چې یو ډول درباري دیکتاتور و، دا هڅه هم نه کوله چې په فرانسه کې هر څه کنټرول کړي، عادي خلکو خپل شخصي ژوند پر مخ بېوی. په مقابل کې بیا د شلمې پېړۍ ټولیتاریي دولتونه کوښښ کوي د خلکو په ژوند پورې تړلي هر څه بدل او تر کنټرول لاندې راولي.

ټولیتاریانیزم په روسیه کې هغه وخت پیل سو، چې په کال ۱۹۱۷ع کې لینن قدرت تر لاسه کړ. موسولیني په کال ۱۹۲۲ع کې په ایټالیا او هټلر په کال ۱۹۳۳ع کې په جرمني کې همدا کار وکړ. دې ته پام وکړئ چې دا درې هیوادونه په لومړۍ عمومي جگړه کې له گډوډۍ سره مخامخ سوي وه. د ټولیتاریانیزم اصطلاح چې په ۱۹۳۰ کلونو کې د څېړونکو لخوا منځته راغله، یو سیستم دی چې په هغه کې یو گوند مطلق قدرت په لاس کې لري او هڅه کوي چې ټولنه د گوند له ارزښتو سره سمه جوړه کړي. آزادي له منځه ځي. پخوانیو مطلقه او استبدادي واکمنانو خپل رعیت غلي او ارام ساتل، مگر ټولیتاریي دولتونه له دولت سره د خلکو پر علاقه لرلو هم ټینگار کوي. دولت ټول کمونیکېش او اقتصادي ژوند کنټرولوي.

کارل فریدریک Carl J. Friedrich او زیګنیو بریرنسکي Zbigniew Brezinski د ټولیتاریي دولتونو له پاره لاندې شپږ. مشخصات وړاندې کوي. له دغو مشخصاتو له جملې څخه څلور یې تر صنعتي انقلاب مخکې ممکن نه وه.

(١) انحصاري ایډیالوجي:

ټولیتاریي ایډیالوجي د تاریخ، اقتصاد او راتلونکي سیاسي او اجتماعي پرمختګ یوه رسمي تیوري ده. دا ایډیالوجي په نړۍ کې هر څه پر تور او سپین باندي ویشي او ادعا کوي چې د یوې بشپړې او خوشحاله ټولني د جوړولو لپاره کار کوي، ځکه نو هر څوک چې د دې ایډیالوجی مخالفت کوي هغه د (خلکو دښمن) دی. ټول خلک باید د دې رسمي ایډیالوجي زده کړه او مطالعه

سوشیالیزم په شان بنی لاسی ټولیتاریانیزم بیا یو څه فرق درلودی. بنی لاسی ټولیتاریانیزم په هغو صنعتي هیوادونو کې پرمختګ وموندی، چې ډیموکراسي پکښې کمزورې وه او له اقتصادي رکود، اجتماعي بدلون او سیاسي مغشوش والي سره لاس وګرېوان وه. المان، چې تر لومړۍ عمومي جګړې وروسته د جنګ د تاوان په پورونو بار و، سره په ښور کې و، بېکاري پکښې ډېره زیاته وه، کارګري مناقشې او جنجالونه زیات او له تشدد سره ملګري وه، او پولي بحران داسې سر اخیستی و، چې د منځنۍ طبقې (دکاندارانو، دولت د وړو مامورینو او مسلکي کارګرانو) پس انداز (بچت) یې له ځانه سره یووړ. هټلر قدرت ته درسېدلو پر وخت خلګو ته وعده ورکړه چې کارګري اتحادیې به په ډسپیلین او تنظیم را کښېباسي، نظم به منځته راوړي، د ورسایلیس تحقیر آمېزه تړون Versailles Treaty به رد کړي، او له کمونیستي خطر څخه به د شخصي ملکیت ساتنه وکړي. د ده پروګرام د صنعت خاوندانو، نظامیانو، او منځنۍ طبقې ته، چې د فاشیستي دولت د حمایتي شمزۍ یې تشکیلوله، یو په زړه پوري پروګرام و.

بنی لاسی ټولیتاریانیزم انقلاب نه غواړي، بلکې د موجوده اجتماعي نظم د ټینګښت او د دولت د ستاینې او نمانځني له پاره کار کوي. ټولیتاریانیزم هڅه کوي هغه کسان چې دوی یې خارجي او یا یې تر ځان ټیټ بولي له منځه یوسي. هټلر د یهودیانو او جتانو د نابودولو له پاره ډېرې هلې ځلې وکړې. اولس هم د ملي افتخار او جګړې پر لوري رهنمائي کېږي. شخصي ملکیت ته په عمومي صورت اجازه ورکول کېږي، مګر تابع کارتلونه (د صنایعو د خاوندانو اتحادیه) او صنفي اتحادیې د ګوند غوښتنې تر سره کوي.

استبدادي رژیم:

AUTHORITARIANISM

اوتوریتیرانیزم، او ټولیتاریانیزم ځینې وختونه سره ګډېږي، مګر هر یو ځانته بېله معنی لري. په استبدادي رژیمونو کې د یوه ګوند، یوه دیکتاتور او یا اردو په شان یوه کوچنۍ ډله حکمراني کوي چې د عام اولس د برخي اخیستلو مخه نیسي. دوی دا هڅه نه کوي چې هر څه کنټرول کړي. ډېرې اقتصادي، اجتماعي، مذهبي او کلتوري چارې انفرادي اشخاصو ته پرېښوول

چلېږي. شوروي اتحاد د ستالین د وختونو ظالمانه تاکتیکونه پرېښوول او پر ځای یې د بېرولو او کنټرول له پاره نور تاکتیکونه، لکه بېکاره کول یا یوه لیري او ګوښه ښار ته فراره کول، رامنځته کړل.

(۴) د کمونیکېشن انحصار:

په ټولیتاري دولتونو کې د جمعي ارتباط وسایل يعني ميديا خلګو ته رسمي ايډيالوجي ور زده کوي او په خلګو کې داسې احساس چې ګواکي سيستم د هوبنيارو رهبرانو تر لارښووني لاندې ډېر سم چلېږي او ګمراه خارجي قوتونه هڅه کوي چې سيستم ته تاوان پېښ کړي نو ځکه يې بايد مخه ونيول سي.

(۵) د وسلې انحصار:

ټولیتاري حکومتونه پر وسلې باندي مطلق انحصار لري چې په دې توګه د وسله وال مقاومت مخه نیسي.

(۶) تر کنټرول لاندې اقتصاد:

ټولیتاري رژیمونه د اقتصاد کنټرول په لاس کې لري. ستالین په مستقیمه توګه د دولتي مالکیت له لاري او هټلر په غیرمستقیمه توګه د ګوند لخوا د خصوصي صنایعو د (انسجام) له لاري د اقتصاد کنټرول په لاس کې درلود. په دواړو حالاتو کې، د اقتصاد کنټرول دولت قوي کوي او دولت کولای سي چې مالي منابع په درنو صنایعو، د وسلو په تولیداتو او نور هغه څه باندي مصرف کړي چې ګوند یې غواړي. کارګران هر چیري چې د دوی کار ته اړتیا وي لېږدول کېدای سي او د مستهلکینو اړتیاوي او غوښتنې بې اهمیتته ګڼلي کېږي. شوروي اتحاد لومړنی هیواد و، چې انسان یې فضا ته واستاوه، مګر غیر کمونستي هیوادونو هر وخت ډېر ښه استهلاکي مواد درلودلي دي. اقتصادي شاته والی د شوروي اتحاد ډېره لویه کمزور تیا وه.

بنی لاسی (راست) ټولیتاریانیزم:

زموږ ډېر پام و کمونیزم ته وي، مګر د ایټالیا د فاشیزم او د جرمني د ملي

ونږېدل. دا به وکتل سي چي چين ته به، چي د آزاد بازار اقتصاد او کلک سياسي کنترول د سره يو ځاي کولو هڅه کوي، څه پېښه سي. آيا ريفورم به پکښې راسي او که به د نورو کمونستي رژيمونو په شان ونږېږي.

استبداد او پرمخ تلونکي (مخ پر انکشاف) ملتونه:

تر دوهمي عمومي جگړې وروسته، له مهمو سياسي نهضتونو څخه يو دا و، چي ډېر ملتونه د استعماري امپراتورۍ له منگولو څخه خلاص او استقلال ته ورسېدل. په دې دولتونو کي د ملي استقلال له پاره ايډيالوجيکي مبارزه د (خوداراديت) پر حق ولاړه وه چي د امريکي د آزادۍ د اعلاميې او د فرانسې د بشر د حقوقو له اعلاميې څخه يې سرچينه اخيستله. مگر د استقلال تر لاسته راوړلو وروسته په دې دولتونو کي ډيموکراسۍ زيات دوام ونه کړ او هر وخت د يوه ډيموکراتيک سياسي کلتور مخه نيول کېدله. په لوېديځ کي ډيموکراسۍ د انفراديت او آزاد اقتصاد څخه انکشاف را کړی دی. پرمختيايي ټولني غير صنعتي، بزگري او عنعنوي کليوالي اقتصاد درلود، چي په هغه کي کورني او قبيلوي مناسبات ټينگ وه. د تعليم او عايد اندازه لږ او زياتو خلکو د ژوندي پاته کېدلو له پاره مبارزه کوله. رهبران په دې عقیده وه چي سياسي او اقتصادي پرمختگ مرکزي قدرت ته اړتيا لري. دې ليډرانو فکر کاوه چي دوی د خلکو په اړتياوو باندې پوره پوهېږي.

په دې ډول، د دريمي نړۍ په ډېرو برخو کي استبداد او د يوه واحد گوند واکمني مسلطه سوه. زمبابوې په کال ۱۹۸۰ کي په دوه گوندي سيستم پيل وکړ. مگر وروسته ځيني گوندونه له حاکم گوند او د هغه له ليډر، رابرت موگابي، سره مخالف سول. رابرت موگابي هم د خپلي حاکمي قبيلې په عسکرو دوی سخت وځپل، او يو گوندي سيستم يې رامنځته کړ. د ده استدلال دا و، چي د وحدت او سوشياलिستي اقتصاد د جوړولو له پاره همدا يوازنی لار ده. په دې توگه، زمبابوې استبداد او ديکتاتورۍ ته ورولوېده. دا ډول سيستمونه عموماً ډېر ډاروونکي او خطرناک وي. حکومتي مامورين غير واقعي او بي گټي پروژي رامنځته کوي، د قوانينو او مالياتو په وضع کولو سره د انفرادي ابتکار او نوښت مخه نيسي، او انتقادي نظريات ځپي. اداري فساد پکښې تر حد زيات وي. په نتيجه کي د تانزانيا او میانمر (برما) په شان

سوي وي. د ټوټاليتاريانيزم شپږ مشخصات، چي مخکي يې ذکر وسو، اوبلن سوي او يا وجود نه لري. استبدادي رژيمونه، د مثال په توگه، زياتره وخت يوه مشخصه ايډيالوجي نه لري. ځيني کسانو په عراق کي د صدام حسين رژيم ټوټاليتاري باله مگر هغه و استبدادي رژيم ته نژدې و.

استبدادي رژيمونه د فردي آزادۍ مخالفت او د قوماندې، اطاعت او نظم پلوي کوي. دوی ټولني ته د يوه داسي سازمان په سترگه گوري چي د يو واحد واکمن او يا ډلي تر ليډرشپ لاندې پر سلسله مراتب بنا وي. له خلکو څخه غوښتنه کېږي چي قوانين مراعت او ماليات تاديه کړي، که څه هم چي د قوانينو په جوړولو او د مالياتو په وضع کولو کي يې هيڅ برخه هم نه وي اخيستې. د ډيموکراسۍ ځيني يراغونه (تجملي گڼې) به بنايي موجودي وي، مگر عملي اړخ يې ډېر لږ وي. مقننه هيئت (پارلمان) بېله (رېري ټاپې) څخه بل څه نه وي او يوازي د ديکتاتور قوانين منظوروي. همدارنگه گوداځي صدراعظم او کابينه يوازي د ديکتاتور غوښتنې سر ته رسوي. د فرانسې څوارلسم لويي د استبداد ابتدايي شکل په دي جمله کي څرگند دی چي وايي "زه دولت يم".

د فرانکو (۱۹۳۹ - ۱۹۷۵ع) تر واک لاندې هسپانيه يو (عنعنوي استبداد) و، نه ټوټاليتاري رژيم، ځکه ليډر له خلکو څخه په سياست کي د برخي نه اخيستلو او اطاعت غوښتنه کوله. فرانکو (د هسپانيې استبدادي ليډر) يوه مشخصه ايډيالوجي نه درلوده. خلکو په اقتصاد او همدارنگه په مطبوعاتو کي تړيو حده برخه اخيستله. جيين کيرک پاټريک Jean J. Kirkpatrick، چي سياست پوهه او په ملگرو ملتونو کي د امريکا د جمهور رئيس ريگان سفيره وه، په دې عقیده وه چي د استبدادي او ټوټاليتاري رژيمونو ترمنځ توپير سته. په استبدادي رژيمونو (لکه ارجنټاين، چيلي او برازيل) کي ريفورم راتلای سي. مگر کله چي ټوټاليتاري سيستم (لکه کمونيزم) قدرت ته ورسېږي او ريښې ټينگي کړي بيانو په ځان کي ريفورم نه سي راوستلای. ارجنټاين، چيلي او برازيل په ۱۹۸۰ کلونو کي ډيموکراسۍ ته راستانه سول. د کيرک پاټريک نظر پر دې حقيقت ولاړ دی چي شوروي او په هغه پوري تړلو کمونستي رژيمونو هيڅکله په ځان کي ريفورم رانه وستلای سواي، دې رژيمونو چي کله په ځان کي د ريفورم راوستلو هڅه وکړه سره

ولي باید داسې پېښه سي؟ لومړی دا چي، اقتصادي پرمختگ يوه پراخه منځنۍ طبقه منځته راوړي چي په ډيمو کراسي کي يې گټه وي، دوی بنيادي په ډيمو کراسي کي د بدلون راوستلو غوښتنه ولري مگر د ډيمو کراسي له منځه وړل نه غواړي. دوهم دا چي، د خلگو تعليمي سطحه لوړېږي. زښت ډېر خلگ د لېسو او ډېر خلگ د کالج او پوهنتون فارغان وي. دوی نور ناپوه او جاهل نه وي او د عوام فريبانه او افراطي نظرياتو تر تاثير لاندې نه راځي. دريم دا چي، خلگ خپلي گټي پېژني او په څرگنده توگه يې بيانوي. دوی د بزني، مسلکي، منطقي او مذهبي غوښتنو په هکله خپل برغ پورته کوي. دوی ظالم، فاسد، او يا بي کفايته حکومتونه پېژني او نه غواړي د کوچنيانو په ډول استعمال کړه سي. بالاخره، پخپله د مارکېټ اقتصاد خلگو ته پر ځان تکيه کول، تحمل او د ډېر څه توقع نه کول ور زده کوي. چي دا ټول د ډيمو کراسي له پينځگښت سره مرسته کوي. په دې توگه نو په تدريج سره استبدادي رژيم ځان سره ايله کوي او انتقادي مطبوعاتو، سياسي گوندونو جوړولو، او بالاخره آزادو انتخاباتو ته اجازه ور کوي. تايوان د دې ډول انتقال ډېر ښه مثال دی.

په هغودولتونو کي چي پر نفتو تکيه لري، يعنې petrostates، خبره داسي نه ده. څرنگه چي د نفتو توليد، ثروت او قدرت په څو محدودو لاسونو کي متمرکز کوي، نو ډيمو کراسي شا ته اچوي، زياتره هغه دولتونه چي پر نفتو ولاړ وي فاسد او استبدادي وي. د نفتو صنعت ډېر کارگران نه استخداموي. خلگ د کار او نورو مرستو له پاره پر حکومت تکيه لري او نه سي کولای يوه مستقلة او پر ځان متکي منځنۍ طبقه منځته راوړي. دا هيوادونه، چي زيات يې د فارس د خليج پر شاوخوا پراته دي، د له منځه تللو له پاره چمتو دي مگر د ډيموگراسي له پاره آماده نه دي.

د کمونستي رژيمونو رانړېدل بيا د اقتصاد رول په منفي مفهوم څرگندوي. د دې هيوادونو اقتصاد، د غربي او ځينو نورو هيوادونو په پرتله، چي اقتصادي پرمختگ يې سريع و، کمزوری او وروسته پاته و. دې کار د ميخاييل گورباچوف په شان ليبرال کمونستان دې ته وهڅول چي په په سيستم کي د ريفورم راوستلو هڅي پيل کړي. دوی پوهېدل چي دوی، په تيره بيا د عالي تکنالوجۍ په ساحه کي، وروسته پاتېږي او فکر يې کاوه چي کولای سي د آزاد مارکېټ د ځينو برخو په عملي کولو سره به سيستم ته انرژي

هيوادونو ځانونه غريب کړي دي نه ډيمو کراسي پکښې سته او نه هم اقتصادي پرمختگ پکښې راغلی دی.

د استبدادي رژيمونو ډيمو کراسي کېدل

د کال ۱۹۷۴ راهيسي، ډېرو هيوادونو استبدادي او يا ټوټاليتاري سيستمونه د ډيمو کراسي په گټه پرې ايښي دي. اوس، د نړۍ تقريباً نيمايي هيوادونه لږترلږه تقريباً ډيموکراټيک دي. د ډيموکراسي انکشاف په دوه درزونه هيوادونو کي، چي زيات يې په غربي اروپا او شمالي امريکا کي دي، اوس يوه عمده تحقيقي موضوع گرزېدلې ده. په کال ۱۹۸۹ع کي يونوی او ډېر عالي درې مياشتني ژورنال، د Journal of Democracy په نامه خپورسو، چي په هغه کي دا تشریح سوې ده چي ډيمو کراسي ولي منځ ته راځي او په تقويه کولو کي يې څه ډول پاليسي مرسته کوي.

داسي ښکاري چي دوه ډوله رژيمونه په دې وروستيو کلونو کي ډيمو کراسي ته رسېدلي دي: يو هغه استبدادي رژيمونه دي چي په اقتصادي لحاظ يې ډېر پرمختگ کړي و مگر راونړېدل، او بل هغه کمونستي رژيمونه وه چي د اقتصادي انکشاف له پلوه وروسته پاته وه. د چيلي، جنوبي کوريا او تايوان په شان د سريع انکشاف سيستمونه له سياسي پلوه استبدادي وه، مگر د شخصي اقتصاد او د آزاد بازار اقتصاد بيا چټکي ودي ته لار خلاصه کړې وه. داسي ښکاري لکه ډيکټاتور چي خلگو ته ويلې وه چي "سياست ماته راپرېږدئ، زه يې چاره کوم، تاسي خپلو بېلابېلو بزښونو ته کارو کړئ". د بزښ طرفدارو رژيمونو د کلي اقتصاد macroeconomic پاليسي (لکه د باثباته او قوي پيسې درلودل، د پولي تورم کښته ساتل، د پورونو له پاره د زياتي سرمايي برابرول) وضع کړه او همدارنگه يې خپل اقتصاد له نړيوال مارکېټ سره وصل کړ. يو څه وخت وروسته، پرمختلونکي اقتصاد ټوله جامعه د ډيمو کراسي پر لوري روانه کړه. کله چي هيوادونه د عايد له مخي له غريب حالت څخه د متوسط عايد حالت ته رالوړ سي، نو د باثباته ډيمو کراسي له پاره آماده کېږي. په غريبو هيوادونو کي ډيمو کراسي چندانې دوام نه مومي (هندوستان يوه لويه استثنا ده) مگر د متوسط او لوړ عايد په هيوادونو کي ډيمو کراسي زيات وخت دوام مومي.

سره جگړه نه ده کړې. که دا خبره رشتیا وي، نو ډیموکراټیکه نړۍ د سولې نړۍ بلل کېدای سي.

عمده مفاهیم

د بشپړ کنټرول واقعیت او تصویر:

لکه څرنګه چې بشپړه او کامله ډیموکراسي وجود نه لري، همدا راز بشپړ او کامل ټولیتاري دیکتاتورې هم وجود نه لري. هغه کسان چې له دباندي څخه ټولیتاري هیوادونو ته ورتلل، نو زیات وخت به د دې هیوادونو د مطلق کنټرول تر تأثیر لاندې راتلل. مثلاً کله چې به خارجي میلمانه د ایټالیا فاشیستي هیواد ته ورتلل، د هغه هیواد ظاهري قانون، انتظام، او د ښارونو پاکوالي ته به په حیرت کې پاتېدل او فکر به یې کاوه چې دا د یوه شخص واکمني ده. مور، اوس پوهېږو چې د ډېرو ایټالیانو مسیولیني خوښ نه و، د ده سازمانونه او اقتصادي پلانونه سره ګډ وډ وه، او ده پر هیواد باندي، هغه ډول چې تصور کېدې، بشپړ کنټرول نه درلود. کله چې په کال ۱۹۴۳ کې، برتانیې او امریکا جنوبي ایټالیا ونيوله، د موسیولیني خپلو جنرالانو د کودتاله لاري له پښو وغورځاوه. بیا نو د ایټالیا پاچا (تر کال ۱۹۴۶ پوري ایټالیا شاهي هیواد و) موسیولیني له صدارت څخه ګوښه کړ. آیا دې ته بشپړ کنټرول ویلای سو؟

د سټالین تر مړینې وروسته، د شوروي هر ګوندي مشر د بیوروکراسۍ او اقتصادي بې نظمۍ، چې د شوروي د پرمختګ مخه یې نیولې وه، پر خلاف بیانې وړ کړې دي. مګر نه خروشچف، نه بریژنیف او نه هم ګورباچوف دا پرابلمونه حل کړل. د شوروي د اقتصادي ژوند ډېره برخه پر پټو معاملاتو او قراردادونو او هم د بانفوذه اشخاصو پر نفوذ ولاړه وه چې له مرکزي پلانګذاری سره یې توافق نه درلود. شوروي کارګرانو له راډیو نیولې بیا تر انجن پوري غلا کول او زیاتره وخت به کار ته نشه راتلل. بشپړ کنټرول چیرته و؟ د پراودا او ایزویستیا ورځپاڼو پاڼې په دې پرابلمونو ډکې وې، مګر حکومت د دې پرابلمونو د حل له پاره هیڅ نه سوای کولای.

مور باید دا په نظر کې ولرو، چې هغه نمونه یې او موډل ټولیتاریانیزم

او قوت وړ کړي. مګر کمونیزم، د نورو ټولیتاري سیستمونو په شان، ریفورم نه سي تحمل کولای. دوی هر څه کنټرولوي او په نتیجه کې یې داسې سیستم منځته راوړی وي چې ماتېږي مګر کړیدل نه مني. کله چې دوی دا ومنل چې سیستم سم نه دی او سمون غواړي، نو دوی دا ومنل چې دوی غلط وه. ایډیالوجي غلطه وه، یو ګوندي سیستم غلط و، مرکزي اقتصاد غلط و، او داسې نور. د ریفورم هڅې د سیستم نړېدل رامنځته کړل.

آیا په هغو هیوادونو کې باثباته ډیموکراسي ټینګېدای سي چې له دیکتاتورۍ څخه راخلاص سوي وي؟ آیا په عراق کې به د ډیموکراسۍ ریښې ټینګې سي؟ تر اوسه پوري، د مرکزي اروپا په پخوانیو کمونستي هیوادونو (لکه پولینډ، د چک جمهوریت، هنګري، او نورو) کې دا کار سر ته رسېدلی دی. د مارکیټ سیستم د روسیې، او کراین، ازبکستان او نورو خلکو ته بیګانه او ډاروونکی دی او په رشتیا سره هم له تر کنټرول لاندې اقتصاد څخه د آزاد مارکیټ اقتصاد ته انتقال ډېرې ستونزې له ځانه سره راوړي. ځیني کسان، چې هیڅ کله یې ډیموکراسي لیدلې نه وي، خپلې رایې استبدادي شخصیتونو ته ورکوي، ځکه هغوی د ثبات د اعاده کولو او د خلکو د اقتصادي ژوند د ښه کولو وعده ورکوي. د روسیې جمهور رئیس ولادیمیر پوتین خپل سیاسي مخالفین تهدید او یا بندیان کړل، او زښتو ډېرو روسانو د ده ملاتړ وکړ. د روسیې سیاسي کلتور د یوه قوي لیډر واکمني خوښوي. د روسیې جمهور رئیس ډیر زیات قدرت لري او په فرمان باندي حکومت کولای سي. دولتي دوما (پارلمان) کمزورې او د جمهور رئیس اطاعت کوي، د خصوصي کولو (د دولتي صنایعو او ملکیتونو خصوصي کولو) په جریان کې محدود کسان ډېر بډای او ډېر زیات خلګ بیا له لوږې سره مخامخ سول، او د عامه میدیا زیاته برخه اوس هم د دولت په کنټرول کې ده.

ډیموکراسي اسانه شی نه ده. ډیموکراسي یو پرله پېچلی او په ډیر حساس ډول یو بیلانس سوی سیستم دی، چې د مملکت له سیاسي کلتور سره ارتباط لري. د مارکیټ اقتصاد، د پراخي منځنۍ طبقې او پلورالیزم (تعدد) په موجودیت کې ښه وده کولای سي. کېدای سي چې په هر هیواد کې ډیموکراسي راسي. ډېر پوهان په دې عقیده دي چې د ډیموکراټیکي سولې تیوري democratic peace ډېر حامیان لري او ډیموکراسي هیڅکله یو له بله

شپږم فصل

سياسي ايډيالوجي :

ايډيالوجي په دې باور پيل كېږي چې شيان بهتره كېدای سي، ايډيالوجي د ټولني د اصلاح او سمون پلان دى. لکه انتون ډاونز Anthony Downs چې وايي، ايډيالوجي د "بڼې ټولني لفظي تصوير دى، او همدارنگه د دې ډول ټولني د جوړولو عمده وسيله ده". سياسي ايډيالوجي گاني پوليتکل ساينس نه دى، ايډيالوجي گاني په سياسي سيستمونو باندې د پوهېدلو له پاره د پوليتکل ساينس په شان يو آرام او پر معقوليت ولاړ کوبښښ هم نه دى. بلکي، ايډيالوجي د سياسي سيستم د بدلولو لپاره يو تعهد دى.

په سياست کي، ايډيالوجي نهضتونه، گوندونه، او انقلابي گروپونه سره مښلوي. د يو هدف په خاطر د مبارزې او قربانۍ له پاره خلگ د ايډيالوجۍ محرکه قوې ته اړتيا لري يعنې يو داسې شي ته اړتيا لري چې دوى عقیده پر ولري. هغه کسان چې په سياست کي پر اعتدال او پراگماتييزم باندې ټينگار کوي، په اوسنۍ نړۍ کي د ايډيالوجۍ په قوت نه دي پوهېدلي. د جنوبي ويتنام خلگو له جسماني پلوه د شمالي ويتنام او ويتکانگ له خلگو سره هيڅ توپير نه درلود، او د جنوبي ويتنام وسلې تر نورو بڼې وې مگر په پای کي هغه ويتناميان چې يوې ايډيالوجۍ ته معتقد وه پر هغو ويتناميانو چې کومي خاصي ايډيالوجۍ ته يي عقیده نه درلوده، بريالي سول. هغه ايډيالوجي چې دوى ورته معتقد وه د مارکس، لنين او ماوتسي تونگ له عقايدو څخه يو مرکب دکتورين و، چې د يوه قوي نېشنليزم او استعمار ضد نظريات پر زيات سوي وه.

تر دوو پېړيو لايو څه مخکي، په عقیده او ايډيالوجي سنبال امريکايانو هم د انگرېزانو لوی فوج ته ماته ورکړه. امريکايانو پر ايډيالوجي سربېره، د جان لاک او توماس هابس د قلم له برکته، له استقلال او خوداراديت سره

پوليتکل ساينس ته يوه کتنه

﴿٩٩﴾

چي په دې فصل کي خبري پر وسوې، هيڅکله هم له واقعيت سره مطابقت نه دى درلودلى. دا موډل د بشپړ کنترول له پاره هڅه بيانوي مگر دا نه وايي چي بشپړ کنترول لاسته راغلى دى. تر کال ١٩٨٩ راوروسته، چي د ختيځي اروپا هيوادونو يو په بل پسې کمونستي سيستمونه پرېښول، موږ وليدل چي دا سيستم څومره کمزورى و. د دې هيوادو کنترول اقتصاد، له دردناکو ستونزو سره، د مارکېټ اقتصاد ته راواوښت. موږ اوس په دې پوه سولو چي دې کمونستي رژيمونو هيڅکله هم بشپړ کنترول نه ودرلودلى.

ډيموکراسي ولي ناکامېږي؟

ډيموکراسي کېدای سي چي د يوه ملت په سيا سي ژوند کي ډېر ژر منځته راسي. خو په تاريخي لحاظ پايډونکې ډيموکراسي په هغو هيوادونو کي راځي چي پراخه او تعليميافته منځنۍ طبقه ولري. لکه بارينگټن مور Barrington Moore چې په کال ١٩٦٦ کي دا نظر وړاند کړى و، چي "که بورژوازي نه وي، ډيموکراسي نسته". په غريبو او پېوزلو هيوادونو کي له خلگو سره تر ډيموکراسۍ دمخه د ژوندي پاته کېدلو اندېښنه موجوده وي. د لاتيني امريکې په يوه سروې کي چې په کال ٢٠٠٤ کي تر سره سوه، اکثريت خلکو دا نظر څرگند کړ، چې د دوى هغه ډيکټاتور، چې د دوى د ډوډۍ غم وخورى، تر هغه انتخابي ليډر خوښ دى چې دوى ته ډوډۍ نه سي برابرولای. منځني طبقات له ځان سره اعتدال، تحمل او سره سينه راوړي، او همدارنگه دا فهم او درک منځته راوړي چې ټول شيان ژر او په يوه وار نه سي سمېدلای.

مرستو، پر تجارت باندي د ګمرګي بندیزونو له لاري د اقتصاد څارنه او کنټرول کاوه.

سمیت دا استدلال وړاندي کړ چې دا د بريالیتوب او نېکمرغۍ ته د رسيدلو لار نه ده. په اقتصاد کې د حکومت مداخله پرمختګ شاته اچوي. که تاسي یوه شرکت ته د یو شي د تولید انحصاري حق ورکړی، نو تاسي د رقابت او له هغه سره د نوي او ارزانه تولیداتو د تولید مخنیوی کوی. که تاسي د ګمرګي تعرفو له لاري د داخلي صنایعو حمایه اوساتنه وکړی، نو تاسي د بهترو او ارزانترو تولیداتو د منځته راوړلو لپاره د تشویق مخه نیسی. له اقتصاد څخه د حکومت د ایستلو او اقتصاد و خپل سرته په پرېښوولو سره، تاسي بريالیتوب او نېکمرغۍ ته لاره خلاصوی.

مګر آیا، د حکومت له څارني پرته آزاد رقابت به بېنظمي او ګډوډي مینځته رانه وړي؟ سمیت وايي داسي نه پېښېږي، د ده په عقیده پخپله مارکېټ اقتصاد په نظم راکېښېسي. باکفایته تولید کوونکي به بريالي سي او بې کفایته مولدين به له میدان ووزي. عرضه او تقاضا تر هر ډول حکومتي مامورينو د شيانو قیمتونه ښه ټاکلای سي. په ازاد مارکېټ کې یو (نه لیدونکی لاس) اقتصاد تنظیموي. که د خلکو تقاضا د یوه ټاکلي شي له پاره ډېره سي، تولید کوونکي عرضه زیاتوي، نوي تولیدوونکي میدان ته راوړي، او یا هم خارجي تولیدوونکي خپل مالونه بازار ته راوړي. (نه لیدونکی لاس) د حکومت له مرستي پرته اقتصاد ته توازن وربخښي. دا نه لیدونکی لاس، په حقیقت کې، د خپلو شخصي ګټو د لاسته راوړلو له پاره د بې شمېرو انفرادي اشخاصو تلابن دی.

دې ایډيالوجۍ د لیبرالیزم نوم د لاتیني لغت liber یعنی (آزاد) څخه اخیستی دی. ټولنه باید تر ممکنه حده د حکومت له مداخلې څخه آزاده وي. تامس جفرسن یې ډېر مناسب لنډیز داسي کوي چې: "ښه ترین حکومت هغه دی چې لږترین حکومت کوي". امریکایانو کلاسیک لیبرالیزم په ډېري اسانۍ سره ومانه. ځکه کلاسیک لیبرالیزم د امریکې په شان د یوه پیاوړي، پر آزادی مین اولس له اړتیاوو سره تطابق درلود. غیراقتصادي آزادي هم د امریکانو پر طبیعت برابره وه. د دوی په عقیده، حکومت باید د مذهب، مطبوعاتو او د بیان د آزادی پر څارنه او کنټرول ونه لري.

لېونۍ مینه درلوده، مګر انګریزانو داسي څه چې د هغه له پاره وجنګېږي نه درلودل. د تعجب خبره دا ده چې اوس بیا امریکایان اسلامیزم ته، چې یوه نوې افراطي ایډيالوجي ده، ګنګس او حیران دي.

ایډيالوجي ګاني هیڅکله په عمل کې کټ مت هغسی چې حامیان یې ادعا کوي کار نه ورکوي. ځیني ایډيالوجي ګاني له سختي او بدورګه ماتي سره مخامخ کېږي. په ټولو ایډيالوجي ګانو کې خیالي افکار (خیال پلو) داخل وي چې له واقعیت سره د مخامخ کېدلو په صورت کې سره پاشل کېږي. پر ایډيالوجي معتقد کسان ادعا کوي چې یو بشپړ او تکمیل جهان جوړولای سي، په داسي حال کې چې واقعیت پخپله بشپړ او مکمل نه دی. د ادم سمیت Adam Smith کلاسیک لیبرالیزم په رشتیا سره هم د نولسمې پېړۍ له اقتصادي ودي سره مرسته وکړه، مګر د ثروت غیر عادلانه وېش او اقتصادي بحرانونه یې هم له ځانه سره راوړل. د کمونیزم ایډيالوجي ظالمانه استبداد، اقتصادي ناکامي او د سیستم سقوط منځته راوړ. ټولي ایډيالوجي ګاني، کله چې له واقعیت سره پرتله سي، زیات وکم نیمګړتیاوي لري، ځکه نو باید په احتیاط بر خور د ور سره وسي.

عمده ایډيالوجي ګاني

کلاسیک لیبرالیزم:

په کال ۱۷۷۶ع کې، د سکاټلیند اقتصاد پوه ادم سمیت د ملتونو ثروت The Wealth of Nations په نوم اثر خپور کړ او د کلاسیک لیسي فیري اقتصاد اساس یې کېښېښود. سمیت استدلال کاوه چې د ملتونو واقعي ثروت د سرو او سپینو زرو په راغونډولو کې نه دی. بلکې د ملتو ثروت په هغو مالونو او خدماتو کې پروت دی چې ملتونه یې تولیدوي. سمیت، د مرکانتیلیزم په نوم مخکنۍ نظریه رد کړه. د مرکانتیلیزم د نظريې له مخې، د یوه ملت په خزانه کې د سرو او سپینو زرو څښتنو موجودیت د هیواد بډایتوب ټاکي. هسپانیې دا لار تعقیب کړه او نوې نړۍ (د امریکې براعظم) یې لوټ کړه مګر د پخوا په تناسب غریبه سوه. فرانسې هم، په تېره پېړۍ کې، د څورلسم لويي له زمانې څخه د مرکانتیلیزم لار تعقیب کړه. د فرانسې دولت د پلانونو، انحصاراتو، مالي

مطرح ده. د گږین په عقیده، حکومت باید د خلکو د عادي ژوند د تأمین او تضمین له پاره مداخله وکړي.

کلاسیک لیبرالیزم حکومت له مارکېټ او بازار څخه وايستی، موږن لیبرالیزم بیرته حکومت مارکېټ ته د دې لپاره رانه ایست چې خلگ د غیر عادلانه اقتصادي سیستم په وړاندي خوندي کړي. موږن لیبرالیستانو د اجورې و کار د ساعتونو د قوانینو له پاره، د صنفی اتحادیو جوړولو د حق لپاره، د بېکاره کېدلو او روغتیایي بېمې له پاره، او د تعلیمي پرمختگ له پاره ډېرې هلي ځلي وکړې. د دې کار له پاره حکومتو تر کارگري طبقې پر سرمایه داري طبقې ډېر مالیات وضع کړل. دا د امریکې د متحده ایالاتو د شلمې پېړۍ لیبرالیزم دی چې ووږوویلسن، فرانکلین روزویلټ او **ټډ کینډي** عملي کاوه. په موږن لیبرالیزم کې د زاړه لیبرالیزم یوه مهمه برخه اوس هم پاته ده، او هغه د قلم او بیان پر آزادی ټینگار دی.

مارکسیستي سوشالیزم:

که څه هم کلاسیک لیبرالیزم په نولسمه پېړۍ کې تسلط درلود، د کپیټالیستي سیستم د ښکاره تېریو په عکس العمل کې زیات انتقادونه راپورته سول. ځینو کسانو، د یو څو ریفورمونو په راوستلو باور او عقیده نه درلوده، دوی د کپیټالیستي سیستم له منځه تلل غوښتل. دوی سوشالیستان وه، او د دوی مخکښ مفکر کارل مارکس Karl Marx و، چې د ده پر پېچلې تیورۍ باندې په دوهم فصل کې وږغېدلو. مارکس په خپلو لیکنو کې انقلاب پر مخ بیوی. د ده له بورژوازی څخه، دمخه تر دې چې د دې طبقې د له منځه تللو تیوري رامنځته کړي، نفرت کېدی. د ده د نظریاتو عمده ټکي د کمونست مانیفیسټ په نوم رساله کې په کال ۱۸۴۸ع کې خپاره سول. د دې رسالې نتیجه گیری په دې الفاظو سوې ده چې: "پرولتاریا بې له ځنځیرونو بل څه نه بایلي. او د گتولو له پاره یو جهان لري. د نړۍ ټولو کارگرانو، سره یو سئ!" مارکس د اروپا د لومړنیو سوشالیستي گوندونو په تنظیمولو او جوړولو کې برخه واخیستله.

د مارکس کاپیټال capital په دې هکله یو ډېر ستر تحلیل و، چې ولي به پرولتاریا کپیټالیزم له منځه یوسي او تر هغه وروسته به سوشالیزم راسي چې

موږن لیبرالیزم:

د ادم سمیت و کلاسیک لیبرالیزم ته څه ورپېښه سوه؟ د نولسمې پېړۍ په اواخرو کې، دا موضوع روښانه سوه چې آزاد مارکېټ لکه سمیت چې فکر کاوه پخپله ځان نه تنظیموي. رقابت نیمگړتیاوي درلودې. تولیدونکو د مارکېټ په کنټرول پیل وکړ. (یعني تولیدونکي پخپل مینځ کې سره کښېنستل او د شیانو له پاره یې پخپله گټه یو واحد قیمت وټاکي) چې سمیت هم د دې کارپېش بېني کړې وه. ځینو تولیدي مؤسساتو یو له بله سره د رقابت کولو په عوض کې، اتحاد سره وکړ او د تولیداتو انحصار یې په لاس کې ونیوی. دې سیستم یوه ډېره پراخه غریبه او بېوزلې طبقه په وجود راوړه. طبقاتي موقف میراثي شکل ونیوی، د بډایي طبقې اولادونو په لوړه طبقه کې د پاته کېدلو له پاره د ښه تعلیم امکانات او لازم روابط درلودل. اقتصادي بحرانونو بېوزلي خلگ او کارگره طبقه ډېره ځوروله. د لېسې فیرې سیستم په ټولنه کې ځیني ستونزي منځته راوړې.

انگرېزي پوه تامس هیل گرين Thomas Hill Green په ۱۸۸۰ع کلونو کې پر لیبرالیزم باندې نوی نظر وکړ. د گږین په عقیده د لیبرالیزم هدف یوه آزاده ټولنه وه. مگر که له اقتصادي پرمختگ سره آزادي له منځه ولاړه سي نو څه به کېږي؟ کلاسیک لیبرالیزم قرارداد او رضایت ته ډېر اهمیت ورکوي (قرارداد یعنی د راضي او سره خوښو ډلو تر منځ موافقه چې د حکومت مداخله پکښې شامله نه وي)، که په قرارداد راضي نه یې، مه یې قبوله! (دلته د پښتو هغه متل صدق کوي چې وايي رضا یې کړه ملا یې ور ماته کړه). مگر که د قرارداد دواړه خواوي د قدرت له پلوه سره مساوي نه وي نو بیا څنګه کېږي؟ مثلاً یو بډای سرمایه دار او بېچاره کارگر د قدرت په لحاظ سره مساوي نه دي او غریب کارگر و کار ته ډېر اړ وي. په داسې یوه حالت کې، آیا یو بېچاره کارگر د آزادي لري چې په لږ اجوره کار کول رد کړي؟ کلاسیک لیبرالیزم وايي چې همداسې یې پرېږدئ، مارکېټ پخپله د اجورې اندازه ټاکي. مگر که اجوره دومره لږ وي چې کارگر ته ډوډۍ نه سي ورکولای نو بیا بېچاره کارگر څه وکړي؟ دا وخت نو، د گږین په عقیده، د حکومت د مداخلې وخت دی. په داسې یو حالت کې، د خلکو په آزادی کې د حکومت د مداخلې سوال منځته نه راځي بلکې د حکومت لخوا د خلکو د حقوقو د دفاع او ساتني مسئله

المان پارلمان) او نورو محلي مقامونو ته انتخاب سول، په دوی پوري تړلي کارگري اتحاديي د لوړ معاش او د کار د بنو شرایطو په لاس راوستلو بریالی سوې. ځینو کسانو ته دا مفکوره ورپیدا سوه چې کارگړه طبقه به له انقلابه هم خپل اهداف لاس ته راوړای سي. که په رایه ورکولو هدف لاس ته راوستل کېدای سي نو بیا د ټوپک څه حاجت سته؟

اډوارډ برنستاین Eduard Bernstein یو بل نظر رامنځته کړ. ده پخپل تکاملي سوشیالیزم نومي اثر (۱۹۰۱ع) کې د کارگري طبقې لاسته راوړنو ته اشاره وکړه او دې نتيجه ته ورسېدی چې مارکس د کپیټالیزم د ړنگېدلو اوهم د انقلاب په هکله غلط و. هغه ریفورمونه چې کارگري طبقې ته یې گټي ورسولې، سوشیالیزم هم راوستلای سي. په مارکسیزم کې د نوي نظر په وړاندې کولو سره، برنستاین ته د رويژنیست (revisionist) لقب ورکړه سو، چې دا لقب دستني مارکسیستانو لخوا د ده د توهین له پاره استعمالېدی. په المان کې د وایمر د شوم جمهوریت په وخت کې (۱۹۱۹ - ۱۹۳۳ع) سوشیال ډیموکراتانو خپله مبارزوي لهجه نرمه کړه او له لیبرالانو او کاتولیکانو سره یې د ډیموکراسۍ د ژغورني له پاره کار وکړ. دوی د نازي رژیم په دوران کې تر تهدید او تعقیب لاندې وه، چې تر دوهمې عمومي جگړې وروسته بیرته سره راژوندي سول. په کال ۱۹۵۹ع کې د المان سوشیال ډیموکراتانو، د نورو سوشیال ډیموکرات گوندونو په شان، مارکسیزم پر یوه مخ پرېښود. څرنګه چې په ډېرو هیوادونو کې سوشیال ډیموکراتانو د اعتدال لاره غوره کړه، نو په انتخاباتو کې یې هم زیات بریالیتوبونه تر لاسه کول. په دې گوندونو کې نور د انقلاب آثار نه لیدل کېدل.

پوښتنه دا ده چې د سوشیال ډیموکراتانو اوسنی دریځ څه دی؟ دوی د صنایعو دولتي ملکیت (چې صنایع د دولت په لاس کې وي) خوشي کړی دی. د سوېډن د صنایعو یوازې په سل کې ۱۰ د دولت ملکیت دی. اولوف پالمې Olof Palme، د سوېډن سوشیال ډیموکرات صدراعظم وایي: "که د صنایعو اصلي هدف د تولید پراخول، په نوي بازارونو کې بریالیتوب، او کارگرو ته د کار پیدا کول وي، نو باید له بېرې سره مخامخ نه وي. (یعني د صنایعو سره باید دا بېره موجوده نه وي چې دولت به یې پخپل لاس کې ونیسي) د سوېډن صنایعو هیڅکله دومره چټک پرمختګ نه و کړی لکه د سوشیال ډیموکراتانو

یوه عادلانه، تولیدي، او له طبقاتي امتیازاتو فارغه ټولنه ده. وروسته به، په یوه ټاکلې مرحله کې چې تولید ډېر زیات سي، دا سوشیالیستي ټولنه به په کمونستي ټولني واوړي. کمونستي یوه مکمله ټولنه ده چې په هغه کې به پولیس، پیسې او حتی حکومت وجود ونه لري. شیان به دومره پرېمانه وي چې خلګ به یوازې هغومره اخلي چې اړتیا ورته لري. خصوصي ملکیت به وجود نه لري، ځکه نو پولیس ته به هم اړتیا نه وي. څرنګه چې حکومت د حاکمي طبقې د حاکمیت یوه وسیله ده، نو د طبقاتو د له منځه تللو سره به حکومت ته هم ضرورت نه وي. په دې توګه نو تر سوشیالیزم وروسته به کمونیزم هغه یو توپيایي ټولنه وي چې له ډېره وخته یې پېش بینی سوې ده؛

مارکس د کپیټالیزم ناروغیو او عیبونو ته زیات متوجه و، او هیڅکله یې دا چې سوشیالیزم به څرنګه شی وي، مشخص نه کړ. ده یوازې دا وویل چې سوشیالیزم به تر کپیټالیزم ډېر ښه وي، مګر جزئیات یې ناڅرګند او مبهم پرېښودل. دې ابهام بېلابېل مفکرین په دې وتوانول چې د خپل خاص نظر سوشیالیزم رامیدان ته کړي او ووايي چې د ده سوشیالیزم هغه څه دی چې مارکس غوښت. په دې توګه نو د سوشیالیزم یوه لړۍ منځته راغله چې په دې لړۍ کې، د اجتماعي خدماتو طرفداره سوشیال ډیموکراتیک گوندونه، د صنفی اتحادیو طرفداره گوندونه، د لینین او سټالین تر حد زیات متمرکز استبداد، او د ماوتسه تونګ دایمي انقلاب شامل دي چې ټول د سوشیالیزم تر نامه لاندې راځي. ټولو ادعا کوله چې د دوی سوشیالیزم (اصیل) دی. د سوشیالیزم دا متفاوت تفسیرونه د دې علت سو، چې لومړی په سوشیالیستي او وروسته په کمونستي نهضتونو کې انشعابونه راسي.

سوشیال ډیموکراسي:

د شلمې پېړۍ په پیل کې، د المان سوشیال ډیموکرات گوند، چې مارکسیزم ته یې عقیده درلوده، د المان ډېر لوی گوند سو. مارکس مروج گوندونو او کارگري اتحادیو ته ښه نظر نه درلود، دی په دې عقیده و چې بورژوازي به دا گوند ونه سره ونښتېځي. البته کېدای سي چې دا گوندونه د جدي انقلابي فعالیتونو له پاره د تمرین ځای وګرزي. مګر د المان سوشیال ډیموکراتانو ځینې بریالیتوبونه په لاس راوړل. د دوی غړي و Reichstag (د

نو دوی دې نتیجې ته ورسېدل چې کمپیتالیزم له نوو شرایطو سره ځان داسې عیار کړی دی چې مستعمراتو ته ورغزېدلی دی او د هغوی اومه مواد، د کار ارزانه قوه او نوي بازارونه یې استثمار کړي دي. یعنې کمپیتالیزم په امپریالیزم باندې تبدیل سو چې په دې توګه یې موقتي ژوند لاسته راوړ. داخلي مارکېټ ټول هغه تولیدات چې کمپیتالیستي سیستم تولیدول نه سواي جذبولای، ځکه نو خارجي بازارونو ته وروغزېدی. امپریالیستي هیوادونه له خپلو مستعمراتو څخه د ډېرو زیاتو ګټو په راغونډولو سره وتوانېدل چې و کارګري طبقې ته هم یو څه ورکړي، او په دې توګه یې د انقلاب څخه راوګرزوي.

د لنډن په عقیده، امپریالیزم مجبور و چې پراخ سي، مګر انکشاف یې غیر متوازن و. ځیني هیوادونه، لکه برتانیه او المان ډېر پرمختللي وه. مګر د هسپانیې او روسیې په شان هیوادو کې، چې کمپیتالیزم تازه پکېني شروع سوی و، پرمختګ او انکشاف کمزوری و. نوي صنعتي سوي هیوادونه، په مجموع کې د بین المللي کمپیتالیستي سیستم لخوا استثمارېدل. همدا نوي صنعتي سوي هیوادونه وه چې انقلابي هیجانات پکېني روښانه ځلېدل، دوی د (امپریالیزم) کمزورې کړی وه. ځکه نو لنډن استدلال کاوه، چې انقلاب کېدای سي په یوه غریب هیواد کې پېښ سي او وروسته و پرمختللو هیوادونو ته پراخ سي. امپریالیستي هیوادونه پر خپلو امپراتوریو ولاړ دي، کله چې یې له استثماره لاسونه غوڅ سي نو کمپیتالیزم به راوڼرېږي. لومړی عمومي جګړه، د لنډن په عقیده، د امپریالیستانو تر مینځ ټکر او تصادم و چې غوښتل یې ټوله نړۍ تر خپل تسلط لاندې راولي.

لنډن دمار کسيزم جهت او توجه د کمپیتالیستي هیوادونو له دننو [داخلي] شرایطو څخه د کمپیتالستي هیوادونو خپل میانځي شرایطو ته واړوله. دمار کس توجه د بورژوازی په مقابل کې د پرولتاریا راپورته کېدلو ته وه، لنډن دا توجه دامپریالیستي قدرتونو په مقابل کې د استثمار سویو هیوادونو راپورته کېدلو ته واړوله. بنیایي مارکس به د لنډن لخوا دده د تیورۍ د ډاډول بدلون نه وای منظور کړی.

د لنډن ډېر مهم کار و سازمان ته د ده دقیقه او جدي توجه وه. څرنګه چې دوی هر وخت د تزاري مخفي پولیسو تر تعقیب لاندې وه، نو لنډن استدلال کاوه چې د روسیې سوشیالیست ګوند نه سی کولای د نورو ګوندونو

په واکمنۍ کې چې یې وکړ. د خلګو د ژوند د ښه کولو له پاره سوشیال ډیموکراتانو د صنایعو د دولتي کولو پر ځای، د اجتماعي خدماتو welfare له وسایلو څخه کار واخیست چې هغه د بېکارۍ او روغتیايي بیمې، پوره تقاعدی معاش، او د کور او خوراکي موادو له مرستي څخه عبارت دي. سوشیال ډیموکراسي په خدماتي دولت welfare state تبدیله سوه.

مګر یوه خبره سته، هغه دا ده چې خدماتي دولتونه ډېر ګران دي (ډېري پیسې غواړي). د اجتماعي خدماتو د تر سره کولو له پاره باید مالیات لوړ سي. په ډنمارک اوسوېډن کې، د ناخالص داخلي تولید زیاته برخه په مالیاتو کې په مصرف رسېږي. له دا ډول لوړو مالیاتو سره څوک نه سي کولای د خپلي خوښي ژوند وکړي.

ګمونیزم:

په داسي حال کې چې سوشیال ډیموکراتان د ریفورمیزم او اجتماعي خدماتو پر خوا ولاړل، د لومړنیو سوشیالیستانو یوه وړو کې ډله له مارکسيزم سره پاته سوه او کمونستان ځني جوړ سول. د دې بدلون په راوستلو کې عمده رول د روسیې روښان فکر، ولادیمیر لنډن درلودلی دی. ده په مارکسيزم کې د ځینو تغیراتو په راوستلو سره مارکسيزم-لنډنیزم منځته راوړ، چې د کمونیزم یو بل نوم دی.

د نولسمې پېړۍ په وروستیو کلونو کې، د روسیې ډېرو روښان فکرو عناصرو له تزاري سیستم څخه نفرت درلود او د تزاریزم د له منځه وړلو په خاطر یې مارکسيزم ته غېږه خلاصه کړه. د مارکس مطلب دا و، چې د ده تیوري به په ډېرو پرمختللو کمپیتالیستي هیوادونو کې په کار لوېږي، نه د روسیې په شان وروسته پاته هیواد کې چې نوی یې په کمپیتالیزم شروع کړې وه. لنډن، په سویتزرلیند کې د اوولس کلن تبعید په دوران کې، مارکسيزم د وروسته پاته روسیې سره عیار کړ. ده د اقتصادي امپریالیزم تیوري وړاندې کړه. لنډن دا تیوري د الماني انقلابي شخصیت روزا لکسمبورګ Rosa Luxemburg او انګلیسي اقتصاد پوه هابسن J.A. Hobson څخه اقتباس کړه. دا کسان په تعجب کې وه، چې ولي پرولتاري انقلابونه، لکه څرنګه چې مارکس پېش بڼې کړي وه، په پرمختللو صنعتي هیوادونو کې منځته رانغلل.

چي "اوسنی نسل به کمونیزم په سترگو وويني" او داسي يې وښوول چي یوتوپيا (خيالي دنيا) به په کال ۱۹۸۰ کي راوروسېږي. مگر شوروي د زوال خواته وروښوېدی او د ۱۹۹۱ع کال په پای کي د شوروي سيستم ړنگ سو.

ماويزم او ټيټويزم:

په ۱۹۳۰ کلونو کي، ماوتسي تونگ Mao Zedong و دې نتيجې ته ورسېدی چي د چين کمونست گوند بايد پر ټولو بزرگو او گوريلايي جگړو ولاړ وي. دا د ستالين د لېږدشپې خلاف کار و، او تر څو لسيزو جگړو وروسته، په کال ۱۹۴۹ع کي د چين کمونست گوند د چين قدرت په لاس کي ونيوی. ماوتسي تونگ يوه ډېره افراطي لاره تعقيب کړه. د چين د چټک صنعتي کېدلو له پاره ناکامه هلي ځلي (په کال ۱۹۵۸ کي مخ په وړاندي ستر گام)، د بيروکراتيک قدرت ماتول (په ۱۹۶۶ - ۱۹۷۶ع کلونو کي پرولتاريایي کلتوري انقلاب)، او په کال ۱۹۶۹ کي له شوروي اتحاد سره سرحدي جگړه يې څو مثالونه دي. کله چي په کال ۱۹۷۶ کي ماوتسي تونگ مړ سو، آرامو او خونسردو ليدرانو چين له افراطيت څخه، چي د چين اقتصادي پرمختگ ته يې ډېر تاوان رسولی و، رابېل کړ. ماويزم د کمونيزم يو ډېر افراطي شکل دی.

د یوگوسلاويې د گوند مشر جوسپ ټيټو Josip Tito يوه بله لار واخيستله. ده د کمونيزم يو نسبتاً معتدل او ليبرال شکل منځته راوړ. که څه هم د ټيټو پارټيزانان د ستالين تر نامه لاندې له المان سره وجنگېدل، مگر ستالين پر ټيټو باندي پوره کنټرول نه درلود، او په کال ۱۹۴۸ کي ستالين يوگوسلاويا له کمونيستي کمپ څخه وايستله. په ۱۹۵۹ع کلونو کي، د يوگوسلاويا کمونستانو پخپل سيستم کي اساسي بدلون راووست. دوی خپل سيستم پر غير مرکزي، غير بيوروکراسي (د بيوروکراسۍ له منځه وړل) او د کارگرو پر خپل منځي اداره باندي بنا کړ. دوی هڅه وکړه چي د مارکېټ او کنټرول سوي اقتصاد تر منځ يوه منځنۍ لاره پيدا کړي چي په نتيجه کي يوگوسلاويا په ۱۹۸۰ کلونو کي له ډيرو سختو اقتصادي پرابلمونو سره مخامخ سوه. ټيټويزم هغو کمونستي واکمنو ته چي غوښتل يې د کپيتاليزم او سوشاليزم تر مينځ (منځنۍ لاري) پيدا کړي، يو اخطار (خبرداري) و. دا

په شان پراخ، پرانيستی او د رايي گټلو په هڅه کي وي. په عوض کي يې، د روسيې سوشالست گوند بايد کوچنی، مخفي، د مسلکي انقلابونو څخه جوړ سوی، او تر يوې مرکزي قوماندې لاندې ډېر ټينگ سازمان سوی وي. په کال ۱۹۰۳ کي، پرهمدې مسئله باندي د روسيې په کارگري سوشال ډيموکرات گوند کي انشعاب راغی. لنين د برسلز Brussels په گوندي غونډه کي پوره حاميان درلودل او له حاضر و يو پنځوسو هيئتونو څخه يې دري دېرش رايي وگټلې. لنين خپل گوند بالشويک (چي په روسي کي اکثريت ته وايي) وباله. د اقليت گوند چي داعبدال طرفدار و د مانشويک (اقليت) په نامه وبلل سو. په کال ۱۹۱۸ کي بالشويکانو خپل د گوند نوم کمونست ته واړاوه.

و سازمان ته د لنين زياتي توجه ده ته گټه ورسوله. روسيه د لومړي عمومي جگړې له اغېزي څخه په ډېر گډ وډ حالت کي وه. د ۱۹۱۷ع کال د مارچ په مياشت کي يوې معتدلي ډلې له تزار څخه واک تر لاسه کړ، مگر په دې ونه توانېدل چي مملکت اداره کړي. د نوامبر په مياشت کي، بالشويکانو په مهارت سره په هغو شوراهانو کي چي په لويو ښارونو کي تشکيلي سوي وې له اعتدالي ډلو څخه قدرت تر لاسه کړ. د داخلي جنگ تر گټلو وروسته، لنين د نړۍ ټولو رښتيني سوشالستانو ته بلنه ورکړه چي د ماسکو تر کنټرول لاندې په يوه نوي نهضت کي سره يو ځای سي. دا نهضت د بين المللي کمونيزم، يا کومينټرن Comintern په نامه يادېدی. تقريباً د نړۍ په ټولو سوشاليسټي احزابو کي انشعاب راغی، د دې احزابو چي اړخونه له کومينټرن سره يو ځای سول او په ۱۹۲۰ - ۱۹۲۱ع کلونو کي کمونستي احزاب ځني جوړ سول. په نتيجه کي يې منځته راغلي سوشال ډيموکراتيک او کمونست گوندونه له هغه وخت راهيسي يو له بل سره دښمني لري.

د شوروي اتحاد واکمنانو څومره پر مارکسيزم - لينينيزم باندي په رشتيا سره عقیده درلوده؟ دوی هر وخت مارکسيستي نطقونه او بيانې ور کولې، مگر ډېر کتونکي په دې باور وه چي دوی پر مارکسيستي - لينينيستي ايډيالوجۍ باندي بد گومانه وه او يوازي يې د نمايش له پاره کار ځني اخيست. شورويانو هيڅکله خپله ټولنه کمونستي نه بلله. دوی به ويل چي کمونستي به وروسته راځي او دوی کي کمونستي بلل کېدل. په کال ۱۹۶۱ کي، د شوروي د کمونست گوند مشر نيکيتا خروشچيف په بې پروايي سره دا پېش بيني وکړه

فتح سویو ملتونو ډېر ژر د مغورو فرانسوي فاتحینو څخه کرکه پیل کړه. هسپانویان، جرمنیان، اوسان پخپله نیشنلسټان سول او د فرانسویانو د شړلو له پاره یې ملا وتړله. د نیشنلیزم اساس له خارجي تسلط څخه پر کرکه کولو ولاړ دی، دا فرق نه کوي چې دا خارجي قوت سور کوي برتانویان وي یا د ناپلیون پوځ او یا هم اروپایي استعمارچیان وي. نیشنلیزم په نولسمه پېړۍ کې اروپایي پوځي او په شلمه پېړۍ کې د اروپا ټولو مستعمرو ته وروغزېدی. همدا اوس نیشنلیزم په دریمه نړۍ کې ډیر پیاوړی دی.

د نولسمې پېړۍ په نیمايي کې، اروپایي مفکرینو، په تېره بیا د ایټاليې او المان مفکرینو، ملت د عالیترین انساني ارزښت په توګه تعریف کړ او د ټولو بڼېګڼو اصلي منبع یې وبلله. ایټالوي پوه او لیکوال ګیوسپ مازیني Giuseppe Mazzini په دې عقیده و، چې آزادي باید د فرد له پاره نه بلکې باید د ملت له پاره وي. یو څوک هغه وخت واقعي آزادي لاسته راوړي چې ځان د ملت په خدمت کې کښېږدي. مازیني دا استدلال کاوه چې د مثال په توګه، معارف (ښوونه او روزنه) باید په خلکو کې د نیشنلزم داسې احساس وروزي چې انفرادیت له منځه یوسي.

نیشنلیزم، چې په ټولنه کې د روښان فکرو لخوا رهبري کېږي، هغه وخت رازېږي چې یو اولس یو څوک د دښمن او یا (بېګانه) په توګه وپېژني او وغواړي په مقابل کې یې مبارزه وکړي. په شلمه پېړۍ کې، نیشنلیزم د برتانیې، فرانسې او هالنډ په شان استعماري طاقتونو په مقابل کې د هندوستان، الجزایر او اندونیزیا په اولسونو کې، چې د خپل استقلال له پاره جنګېدل، راوزېږېدی. نیشنلسټان پر دې ټینګ ولاړ دي چې هیڅ څوک باید د بېګانه وو تر لاس لاندې نه وي. د بوسنیا سربان نه غواړي د بوسنیا د مسلمانانو تر لاس لاندې وي، فلسطینیان د اسرائیلو او چچیان د روسانو تر لاس لاندې ژوند نه غواړي. ځینې چینایان او ایرانیان احساس کوي چې د خارجي قدرتونو تر فشار او کنټرول لاندې دي، ځکه نو نیشنلیستي نظامي او ډیپلوماتیک سیاستونه تعقیبوي. حتی ځینې کاناډایان، چې د امریکې له اقتصادي او کلتوري تسلط څخه په بېره کې دي، نیشنلسټان کېږي.

د نیشنلیزم لوی پرابللم دا دی چې اقتصادي تجرید ته میلان لري. نیشنلسټان نارې وهي چې "موږ به خارجیان پرې نږدو چې زموږ اقتصاد ولکه

ډول تر کیسې سیستم بې ثباته وي او یوازي په یوګوسلاویا کې یې ځکه کار کاوه چې د ټیټو تر ادارې لاندې وه. کله چې ټیټو په ۱۹۸۰ع کې مړ سو، د یوګوسلاویې تجزیه پیل سوه څو چې په ۱۹۹۰ کلونو کې په یوګوسلاویا کې د وینو ویالې وپېدلې.

نیشنلیزم:

په ټولو ایډیالوجي ګانو کې نیشنلیزم، چې د خپل هیواد پر ستر توب او وحدت (یووالي) باندې ډېره عقیده درلودل دي، میدان وړی دی. نیشنلیزم، چې اوس هم مسلط دی، د خارجي قواوو له خوا د یوه هیواد د اشغال او استبداد څخه رازېږي. د کیوبا، فلسطین، ویتنام، عراق او نور نیشنلسټان چيغې پورته کوي چې "موږ نور د خارجیانو استبداد نه سو منلای!" نیشنلیزم دومره بری تر لاسه کړی دی چې پر نورو ایډیالوجي ګانو یې هم اغېزه بښدلې ده. د امریکې په متحده ایالاتو کې محافظه کاري له امریکایي نیشنلیزم سره یو ځای سوې ده او په چین کې کمونیزم له چینایي نیشنلیزم سره نغښتی دی. (په عمومي صورت د امریکې ټولنه پر محافظه کار او لیبرال باندې وپشل سوې ده. محافظه کاران عموماً د جمهوري غوښتونکي ګوند او لیبرالان عموماً د ډیموکرات ګوند پلوي کوي).

د نیشنلیزم لومړي تخمونه د رنسانس د پاچهانو په وخت کې وپاشل سول، چې د خپلو سلطنتونو د مطلق قدرت، وحدت او ستر توب ادعا یې کوله. نیشنلیستي یعنی تابعیت له حاکمیت څخه راوزېږېدی. نیشنلیزم د فرانسې له انقلاب سره راڅرګند سو. د فرانسې له انقلاب سره په فرانسویانو کې د خپل ځان په هکله دا احساس قوي سو چې ګویا دوی خاص خلګ دي او قسمت د اروپا د آزادولو رهبري د دوی پر غاړه وراچولې ده. کله چې محافظه کاري ډلې، په کال ۱۷۹۲ کې هڅه وکړه چې پر فرانسې یرغل وکړي، (مسلح ملت) یې په والمي Valmy کې مخه ونيوله، داوطلب او په خپله خوښه خلکو و مسلکي پوځ ته ماته ورکړه. د فرانسې الهام بڅښونکی ملي سرود (مارسي لایس Marseillaise) په همدغه کال کې راپیدا سو.

په راوروسته کې، د ناپلیون پوځ په ظاهره د فرانسې د انقلاب لیبرالیزم ته پراختیا ورکوله، مګر په حقیقت کې یې فرانسوي نیشنلیزم خپراوه. د اروپا

رائل " مگر، د پردې تر شا، په ایټالیه کې وړانه وړانې وه. پټه بېکارې زیاته وه، د اقتصاد چندانې خوند نه و او ادارې فساد پکښې ډېر و.

په کال ۱۹۲۹ کې د نړیوال اقتصاد له رالوډلو (سقوط) سره، ځینو کسانو داسې فکر کاوه چې راتلونکې په فاشیزم پورې اړه لري. ادولف هټلر په جرمني کې د موسیولیني فاشیزم کاپي کړ، مگر ده خپل طرفداران د نسواري رنگه کمیستانو په اغوستلو مجبور کړل او نژاد پرستي یې پر زیاته کړه. د هټلر له پاره د جرمن ملت یوازې د ورسا لیس Versailles د غیر عادلانه تړون پر ضد راپورته سوی ملت نه و، بلکې د ده له پاره جرمنیان یو ممتاز او عالی نژاد هم و. هټلر د جرمني نژاد پرستي اختراع نه کړه، نژاد پرستي په جرمني کې له ډېر پخوا څخه موجوده وه، مگر ده نژاد پرستي ته مبالغه آمېزه شکل ورکړ. نژاد پرستان په دې عقیده وه چې ټول تمدن د سپین نژاد د یوې خاصې څانګې، یعنې د آرین نژاد پر لاس راغلی دی او یوه فرعي څانګه، یعنې نورډیک نژاد Nordics، چې جرمنیان هم په هغه کې شامل دي، تر هغه (آرین) لاهم ښه دی. (واقعیت دا دی چې د جرمنیانو شجره ډېره ګډه وډه ده)، نازیان په دې عقیده وه چې د نورډیک عالی نژاد د صیهونیت، کمونیزم، جهاني کپیټالیزم، او حتی درومن کاتولیسیزم د فاسدو قواوو تر انقیاد لاندې دی. دا د کتورین د مرګ د کمپونو اساس و.

هټلر په یو بحراني حالت کې په کال ۱۹۳۳ کې د چانسلر (صدر اعظم) په توګه وټاکل سو او د موسیولیني په شان یې په دوو کلونو کې یو دیکتاتورې رژیم منځته راووست. نازیانو د اقتصاد کوارډیناسیون (انسجام) کاوه چې په نتیجه کې بېکارې له منځه ولاړه او د کایګرو خلګو زیاته برخه په هغو امتیازاتو باندې خوشحاله وه چې رژیم ورته برابرول. د نازي پوره نوم د جرمني د کارګرو ملي سوشالیستي ګوند و، مګر سوشالیزم یې جعل و. د هټلر اصلي مرام جنګ و، ځکه جنګ قهرمانان جوړوي. د یو څو کلونو له پاره هټلر پر اروپا تسلط درلود او د شرقي اروپا سلاوي نژاده مځکي یې د جرمنیانو مستعمرې کړې. نازیانو د مرګ په کمپونو کې شپږ ملیونه یهودیان او په هم دې شمېر عیسویان ووژل. آیا هټلر لېونی و؟ ډېر زیات جرمنیان د ده په نظر وه او په ملیونو علاقه مندانو له ده سره مرسته کوله. د لېونتوب پر ځای ویلای سو چې نازیانو وښوول چې بې بندوباره او تر کتېرول وتلی نیشنلیزم څومره خطرناک وي.

کړې!" مګر چټک اقتصادي پرمختګ خارجي سرمایه گذارۍ او نړیوال تجارت ته اړتیا لري. په هغو ایډیالوجي ګانو کې چې مخ کې یې یادونه وسوه، نیشنلیزم تر ټولو زیات پر احساساتو ولاړ دی. په یو ملت پورې د اړه درلودلو احساس زموږ په روحياتو کې اخیښلی دی.

په دې وروستیو لسیزو کې په نړۍ کې یو بل ډول نیشنلیزم رامنځته سوی دی چې هغه منطقي نیشنلیزم بلل کېږي. د دې نیشنلیزم هدف د موجوده ملتونو تجزیه ده چې پلویان یې واقعي نیشنلیزم بولي. د کیوبک Quebecois جنګیالي غواړي له کاناډا څخه، باسک Basques له هسپانیې، کورسیکان Corsicans له فرانسې او تامیل Tamil له سریلانکا څخه بېل سي. دا نیشنلیزم هم د بېګانه وولخوا د اداره کېدلو پر نفرت ولاړ دی.

فاشیزم:

په ایټالیا او جرمني کې نیشنلیزم په فاشیزم تبدیل سو، چې د شلمې پېړۍ یوه ستره بدبختي وه. د فاشیستي جنبش یوه ښانه دا ده چې غړي یې یونیفورم (یوشانته جامې) اغوندي. تر لومړۍ عمومي جګړې مخکې، ایټالوي ژورنالیست بینیتو موسیولیني Benito Mussolini یو ډېر جدي سوشیالست و، عسکري خدمت له ده څخه یو ډېر توند نیشنلیست جوړ کړ. تر لومړۍ عمومي جګړې وروسته، ایټالیه له ناراضي خلګو ډکه وه. سوشیالستانو د انقلاب نارې وهلې. په داسې اله ګوله (بې نظمي) وخت کې، موسیولیني یوه ډله خلګ سره راغونډ کړل چې تور کمیسونه به یې اغوستي وه، د ډیموکراسۍ او سیاسي ګوندو د له منځه وړلو او د ډېر سخت مرکزیت او ډسپلین تحمیلول یې غوښتل. دې فاشیستانو په ټولنه کې له بې نظمی څخه نفرت کاوه او د یو قوي لیډر شپ، چې دا بنظمی له منځه یوسي غوښتنه یې کوله.

په کال ۱۹۲۲ کې د بې نظمی له زیاتېدوسره، د ایټالیا پاجا موسیولیني ته قدرت وروسپاره. تر کال ۱۹۲۴ پورې موسیولیني ایټالیا په یو ګوندي دولت، چې دی یې لیډر و اړولې وه. فاشیستانو اقتصاد داسې څرخاوه چې په ټولو مهمو مقاماتو کې یې خپل (د ګوند) خلګ مقرر کړي وه. ایټالیه ډېره عالی ټولنه ښکارېدله، جرایم ډېر لږ وه، ډېر ستر تعمیرات جوړ سوي وه، قیمتونه ثابت وه، او لکه دوی چې ویل "تېرنونه (اور ګاډي) پر خپل وخت

عمده مفاهیم

د ایډیالوجي گانو سرچینه:

ډېري ایډیالوجي گاني له سیاسي تیوري گانو څخه، چي په دوهم فصل کي پر ورغېدو، راوتلي دي. کلاسیک لیبرالیزم د اوولسمي پېړۍ انگرېزي فیلسوف جان لاک ته ځان رسوي چي پر فردي حقوقو، ملکیت او استدلال یې ټینګار کاوه. کمونیزم بیا د اتلسمي پېړۍ جرمني فیلسوف هیگل ته ځان رسوي. هیگل پر دې ټینګار کاوه چي د ټولني ټول اړخونه (هنر، موسیقي، قانون او داسي نو) په یوه بسته بندي کي عمل کوي.

مګر، ایډیالوجستان د فلاسفه وو ایډیالوجي (مفکورې) ساده کوي او عمومیت ورکوي. دوی د عمل له پاره یو پلان غواړي نه مجردي ایډیالوجي. مارکس، د مثال په توګه، (هیگل پر سر ودراره) څو اقتصاد د هر څه اساسي علت وښيي. اکثره ایډیالوجي گاني یو پراخ اقتصادي جزء هم ځکه لري چي اقتصاد ټولني ته پرمختګ ورکوي. نلین بیا مارکس پر سر ودراره څو وکولای سي خپلي ایډیالوجي د روسیې په شان پر یوه وروسته پاته هیواد باندي تطبیق کړي. مائوتسه تونګ د نلین ایډیالوجي په چین غوندي وروسته پاته هیواد کي عملي کړي.

د ایډیالوجي گانو طبقه بندي:

ایډیالوجي گاني، چي یو څه ساده سي، په چپ او راست قطبونو باندي وېشل کېدای سي. د دې خبري ریښه د فرانسې د ملي اسامبلې د کال ۱۷۹۸ غونډې ته رسېږي. د دې له پاره چي د سره ورته نظریاتو هیئتونه یو له بله سره په جنګ اخته نه سي، نو دوی په نیم دایروي تالار کي په ترتیب سره کېښنول سول. محافظه کاره ډله (چي د شاهي نظام دوام یې غوښتی) د اسامبلې د رئیس وراسته (بني) خوا ته کېښنول سوه، افراطیون (چي د زاړه نظام له منځه وړل یې غوښتل او د آزادۍ، مساوات او جمهوریت پلویان وه) د رېس و چپ (کین) خوا ته ځای پر ځای کړه سول او اعتدال غوښتونکي (هغه ډله چي یو څه تغیرات یې غوښتل) د دې دوو ډلو په مابین کي کېښنول سول.

د فاشیزم کلمه ډېره زیاته استعمال سوې او هم ډېره ناوړه استفاده ځني سوې ده. ځيني چپي ډلي یې پر هر هغه شي چي د دوی خوښ نه وي ورغورځوي. د مثال په توګه، د هسپانیې ډیکتاتور فرانسیسکو فرانکو فاشیست بلل کېدی، مګر په واقعیت کي دی یو (عنعنوي ډیکتاتور) و. ځکه ده هڅه کوله په سیاست کي د عامه خلکو د ګډون مخه ونیسي نه دا چي د موسیولیني او هټلر په شان خلګ راوپاروي.

د کمونیزم سقوط (له منځه تلل):

په ۱۹۸۰ کلونو کي، کمونیزم له ایډیالوجيکي پلوه په نړیواله سطحه سترې ستومانه سو. په چین، شرقي اروپا، او حتی په شوروي اتحاد کي لږو خلکو عقیده پر دلودله. په غیر کمونستي نړۍ کي، ډله ډله چپیانو مارکسیزم پسي ایله کړ. د غربي اروپا ځینو کمونستي ګوندو خپله غېږه (یورو – کمونیزم) ته خلاصه کړه. یورو کمونیزم یوه ډېره نرمه ایډیالوجي ده چي ډیکتاتوري او د صنایعو دولتي ملکیت ردوي. کمونستانو کپیتالیزم (سرمایه داري نظام) ږنګ فرض کړی و، مګر د امریکې په متحده ایالاتو، غربي اروپا، او شرقي آسیا کي کپیتالیزم پرمختګ کاوه. ډېرو کمونستي لېږدانو په دې اعتراف وکړ، چي د دوی اقتصاد ډېر زیات پر مرکزیت ولاړ و او یوازیڼی چاره یې د دولتي کنټرول لیري کول او آزاد تشبث ته لاره ورکول وه. د شوروي ریفورم خیاله جمهور رئیس، میخایل ګورباچیف، د شوروي کمونیزم د بیا راژوندي کولو له پاره یو درې اړخیز روش وړاندي کړ: glasnost (د میډیا پرانستل)، perestroika (اقتصادي بیاچورونه) او demokratizatia (دیموکراتیزه کول). څرنګه چي ریفورم په ښه توګه نه عملي کېدی، نو د خلکو نارضايتي ځکه زیاته سوه چي اوس خلکو د شکایت برغ پورته کولای سواي. په کال ۱۹۸۹ کي په شرقي اروپا کي غیر کمونستي ګوندونو واک تر لاسه کړ. په شوروي اتحاد کي یو څه آزاد پارلمان انتخاب سو او د بدلون راوستلو په بحث یې پیل وکړ. غیر کمونست ګوندونه او نهضتونه راپیدا سول. ګورباچیف بیا هم ونه کولای سواي د ریفورم د چټکتیا او پراختیا په هکله قاطع تصمیم ونیسي. اقتصاد چي ډېر لږ ریفورم پکښې راغلی و، د پولي بحران پر خوا ورغښتی. د ۱۹۹۱ع کال کودتانا کامه سوه او د همدې کال په پای کي شوروي اتحاد نور وجود نه درلود.

زیاتوالي، زیاتي بېکاری او په اسلامي هیوادو کې په حکومتونو کې د غلطې ادارې او فساد په مقابل کې د عکس العمل په نتیجه کې وده کوي. اسلامیزم و نیشنلیزم ته ورته دی، مگر په اسلام کې سیاست هر وخت له مذهب سره تړلی دی. مسجد او دولت سره یو دي. حضرت محمد ﷺ د اسلام بنسټ د یوې لویې او پراخې کمیونیتې، امت پر اساس ایښی دی چې د مملکت مفهوم ته په سپکه کتل کېږي. همدا علت و چې اسامه بن لادین او د ده پېروان د فلسطین او یا هم د عراقی نیشنلیزم سره بې علاقې دي او یوازې و یوې اسلامي امپراتورۍ ته درسېدلو په لار کې کار ځني اخلي.

که څه هم د دوی په افکارو کې زیات تغیر راغلی دی، خو موږ اوس هم د دوی ایډیالوجیکي نسل د چپ، راست او معتدل په نامه یادوو. چپیان اوس مساوات، اجتماعي خدمات او په اقتصاد کې د دولت مداخله غواړي. راستیان بیا انفرادي ابتکار او خصوصي اقتصاد غواړي. اعتدال غوښتونکي بیا دواړه سره یو ځای کوي.

کپیټالیزم ولي ړنگ نه سو؟

د مارکسیزم له کمزوریو او مشکلاتو څخه یو دا دی چې، د مارکس د پېښینې پر خلاف سرمایه داري نظام ړنگ سوې نه دی. که څه هم کپیټالیزم په ۱۸۹۰ او ۱۹۳۰ع کلونو کې ډېر لوی اقتصادي بحرانونه ولیدل، مگر هر وخت یې بیرته ځان تکیه کړې دی. اوس تر پخوا لاقوي سوې دی. مارکس، لږ تر لږه، دوی اشتباوي کړي دي. لومړی، دی د کپیټالیزم په انعطاف پذیرۍ او له نوو شرایطو سره د ځان عیارولو په خاصیت او فطرت نه پوهېدی. زاړه صنایع له منځه ځي او ځای یې نوي صنایع نیسي. کپیټالیزم ډېر لږ پر یوه حال پاتېږي او هر وخت په تغیر او تحول کې وي. دوهم، مارکس په دې نه پوهېدی چې کپیټالیزم یوازې یو سیستم نه دی، بلکې د کپیټالیزم ډېر سیستمونه وجود لري. د امریکې، فرانسې، سنګاپور او جاپان کپیټالست سیستمونه یوله بله توپیر سره لري.

یوه نوې ایډیالوجي: اسلامیزم:

اسلامیزم، چې ځینې وخت (اسلامي بنسټ پالنه) هم بلل کېږي، چې څرنگه د موجوده ایډیالوجي گانو د ځینو عناصرو له ترکیب څخه یوه نوې ایډیالوجي منځته راتلای سي. اسلامیزم، که څه هم له ډېرو لسیزو راهیسي یې وجود درلود، د ایران د ۱۹۷۹ کال له انقلاب سره یې زور واخیستی. دا ایډیالوجي د مذهب، نیشنلیزم او د عصريت په مقابل کې له قهر څخه، چې له ډېر وخت راهیسي یې په اسلامي نړۍ کې سره په جوش کې و، جوړه ده. اسلاميستان په دې عقیده دي چې، د امریکا په مشرۍ، غرب اسلامي اخلاق او کلتور تخریبوي، د سیمې هیوادونه (د تیلو له پاره) له اقتصادي پلوه اېلوي، او د اسلام مقدسه خاوره (اسرائیل) غلا کوي. اسلامیزم د نفوس د چټک

کي ژوندۍ پاته ده. د زرهاوو کلونو زوړ هندو کلتور تر نن ورځې پوري د کاست پر سیستم ټینګار کوي. په داسي حال کي چي حکومت د کاست سیستم له د منځه وړلو له پار ډېري هڅي کوي. فرانسويان تر پېړيو etatisme وروسته بيا هم توقع لري چي دولت د اقتصاد څارنه او کنټرول ولري. عراق... يوازي او توکراسي (مطلقه حکومت) پېژني چي وروستنی مثال يي د صدام حسين استبداد و. ډيموکراسي راوستل په عراق کي له ډېرو ستونزو سره مخامخ ده.

پولیتیکل ساینست سيدني وربا Sidney Verba سياسي کلتور داسي تعريف کړی دی: "سياسي کلتور د يو لړ تجربې عقايدو (هغه چي پر تجربه او مشاهده بنا وي)، ښکاره سمبولونو، او ارزښتونو يو سیستم دی چي د سياسي عمل حالت او وضعیت تعريفوي". د سياسي کلتور ځيني برخي ډېري پخوانۍ ريښې لري. د امريکايانو هر وخت محدود حکومت خوښ و. په جاپان کي، چي د پخواني فيودالي سیستم نخښي او آثار تر اوسه لا پاته دي، هغه څوک چي سر ډېر ټيټ کړي (د تعظيم له پاره) په کښته موقف کي دی. جاپانيان اوس هم، سره له دې چي د مقاماتو له بې کفايتۍ او اداري فساد څخه ناخوښه دي، مقاماتو ته د تسليمېدلو ميلان لري. امريکايان، چي په عنعنوي توگه چاته غاړه نه ايردي، حتی که په مسايلوچنداني پوهېږي هم نه، بيا هم دا خپل ډيموکراټيک او طبيعي حق بولي چي د هيواد په اداره کي څرگندوني وکړي او خپل برغ پورته کړي. د سياسي کلتور په لحاظ، جاپان او د امريکې متحده ايالات ډېر زيات تفاوت لري.

سياسي کلتور او عامه افکار:

سياسي کلتور او عامه افکار يو پر بل سره راوړي، ځکه دواړه د سياست په هکله د خلکو د تفکر طرز او د برخورد طرز [attitude] ته توجه کوي. سياسي کلتور د سياست او حکومت په هکله د خلکو بنيادي او عمومي ارزښتونه بيانوي. له بلې خوا، عامه افکار بيا د ټاکلو ليدرانو او ټاکلو پاليسي گانو په هکله د خلکو نظرياتو ته توجه کوي. سياسي کلتور په يوه سياسي سیستم کي په مشروعيت پسي گرزې، په داسي حال کي چي عامه افکار بيا د روانو حالاتو په هکله د خلکو عکس العمل پلټي.

اووم فصل

سياسي کلتور:

امريکايان او کاناډايان په ظاهره دومره ډېر شباقت سره لري چي ځيني خلگ فکر کوي دواړه يو شی دي. مگر له کلتوري پلوه دوی سره جلا دي. امريکايان خوشبينه خلگ دي، کاناډايان بدبينه خلگ دي. په سياست کي، د کاناډايانو په مقايسه امريکايان پر فردي حقوقو او محدود حکومتي قدرت زيات ټينګار کوي. کاناډايان ډېر د قانون اطاعت کوي او غواړي چي حکومت اقتصاد او ټولنه رهبري کړي. د امريکايانو په نظر کاناډايان ډير مطيع او فرمانبرداره دي، د کاناډايانو په نظر بيا امريکايان سرکښه او بې قانونه دي. کاناډايان په کلتوري لحاظ زيات اروپايانو ته ورژدې کېږي. د کاناډا سياسي کلتور له امريکاسره ډېر نه خو يو څه توپير لري.

سياسي کلتور څه ته وايي؟

هره ټولنه خپل معيارونه او ارزښتونه خپلو خلگو ته وراثتوالوي. خلگ بيا په دې هکله چي سياسي سیستم بايد چاري څرنگه پرمخ بوزي او هم په دې هکله چي حکومت به له دوی سره او د دوی له پاره څه وکړي، څرگند او مشخص مفهوم او تصور (په خپل ذهن کي) لري. د سياسي سیستم په باب دا ډول عقايد، سمبولونه او ارزښتونه د يوه ملت سياسي کلتور تشکيلوي او له يوه ملت څخه تر بل پوري ډېر تفاوت سره لري.

د يوه ملت سياسي کلتور د هغه ملت په تاريخ، اقتصاد، دين او عرف پوري اړه لري. اساسي (بنسټيز) ارزښتونه چي په پخوا کي وضع سوي وي، بنيادي په پېړيو دوام وکړي. سياسي کلتور يو ډول ډله ييزه (دسته جمعي) سياسي حافظه ده. امريکا د (رقابتي انفراديت)، يعني يوازي د ځان له پاره د کار کولو پر بنسټ جوړه سوې ده. دا روحیه تر اوسه لا هم د امريکا په خلگو

افکارو دا وښودله چې د ویتنام د جنگ په باب حمایه مخ پر لږېدو ده. ټیک په همدې وخت کې، د امریکې د متحده ایالاتو پر حکومت باندي د خلگو اعتماد هم مخ پر کښته روان و. د ویتنام د جنگ غوندي د یوې مشخصې موضوع په هکله عامه افکارو پر عمومي سیاسي کلتور اثر وچاوه، او خلگ یې پر سیاسي سیستم باندي بدگومانه کړل.

یقیناً د یوه هیواد سیاسي کلتور د عامه افکارو په تناسب ډېر په کراره بدلون مومي او د سیاسي کلتور ځیني اساسي عناصر څو نسلونه او حتی څو پېړۍ لا هم دوام کوي. هغه اساسي ارزښتونه چې توکویل په امریکا کې وموندل اوس هم تر ډېره ځایه پر خپل حال پاته دي. فرانسویان اوس هم، کله چې بې عدالتي درک کړي، د خپلو نیکه گانو په شان د پاریس جادو ته د اعتراض له پاره راوړي. ایټالویان اوس هم د حکومت په وړاندي د پېریو زړه بدگوماني څرگندوي. روسان، چې هیڅکله یې هم ډیموکراسي نه وه درلودلې، اوس هم قوي لیډران خوبوي او د ډیموکراسۍ چندانې پروانه لري. که څه هم دا خبره قطعي نه ده، سیاسي کلتور د یوه سیاسي سیستم له حمایې او یا نه حمایې سره مرسته کوي.

په امریکا کې په سیاست کې برخه اخیستنه:

حتی په امریکا کې، ټول خلگ په سیاست کې فعاله برخه نه اخلي. نو بیا څنگه کېدای شي چې اموند Almond او وربا Verba د امریکې متحده ایالات د (مدني کلتور) د ماډل په توگه نړۍ ته وړاندي کوي؟ دوی له خپلو څېړنو څخه یوه عمده نتیجه دا راوایستله چې برخه اخیستنه کېدای شي چې یوازې (تناوبي او بالقوه) وي. په عمل کې، دوی د ډیموکراتیک سیاسي کلتور له پاره د (بیدو سپیانو) تیوري وړاندي کوي. په دې معنی چې په یوه ډیموکراسي سیستم کې، لیډران په دې پوهېږي چې ډېر وخت ډېر لږ خلگ و سیاست او سیاسي مسایلو ته توجه کوي. مگر دا لیډران په دې هم پوهېږي چې که خلگ د کومي سیاسي افتضاح، ډېرې زیاتي بېکارۍ، پولي بحران او یا هم په خلگو کې د منفور جنگ په نتیجه کې راوپارېږي، کولای شي په راتلونکي انتخاباتو کې یې له خپل مقام څخه پسي واخلي. له دې امله نو لیډران عموماً دا هڅه کوي چې خلگ غیرفعال او خاموشه وساتي. د پېښیني کېدونکي عکس

د سیاسي کلتور او عامه افکارو متودولوجي هم یو پر بل سره راوړي. د خلگو له مینځه څخه گډې وډې (غیرمنظمي random) نمونې ټاکل کېږي او له هغو څخه د یوې ټاکلي موضوع په هکله پوښتني کېږي چې جوابونه یې د یو بل فرعي گروپ سره په ارتباط کې څېړل کېږي. پوښتني، البته، یو له بله سره بېلې وي. د سیاسي کلتور په سروې کې بنایي دا پوښتنه وسي چې تاسې پر نورو خلگو څومره اعتماد کولای سي، د عامه افکارو په سروې کې بیا بنایي ستاسې نظر د جمهور رئیس د اجرآتو په هکله وپوښتل سي. د سیاسي کلتور په څېړنه کې بنایي په یو شمېر هیوادونو کې همدا پوښتنه د دې له پاره طرح سي چې یوه مقایسوي منظره اولید لاسته راوړل سي.

د سیاسي کلتور څېړني یوازې پر سروې گانو تکیه نه لري. ځیني وخت د ورځني ژوند د ژوري مشاهدې له پاره او د افرادو د احساساتو په هکله د ژورو پوښتنو له پاره د انترپولوجي او سایکالوجي له میتودونو څخه کار اخیستل کېږي. د عامه افکارو څېړني له اندازه کېدونکي ډېټا سره سروکار لري، په داسې حال کې چې د سیاسي کلتور څېړني د ژوري پوهې له پاره له تاریخ او ادبیاتو څخه هم کار اخلي. د مثال په توگه، د هغو کسانو مشاهدات چې په نولسمه پېړۍ کې یې امریکې ته سفر کړی دی، دا بڼې چې د امریکې په سیاسي او اجتماعي ارزښتونو کې تداوم او تسلسل موجود دی. په رشتیا سره هم، د فرانسوي الیکسیس توکویل Alexis Tocqueville، چې په ۱۸۳۰ع کلونو کې یې د امریکې په متحده ایالاتو کې ډېرو ځایونو ته سفر وکړ، له ځلاندو مشاهداتو څخه اوس هم کار اخیستل کېږي. توکویل د پولیتیکل ساینس په مطالعه کې د سیاسي کلتور له روش څخه د کار اخیستلو بنسټ ایښوونکی دی.

مخکې داسې فرضیه موجوده وه چې سیاسي کلتور یو دایمي شی دی او یا هم ډېر په کراره بدلون مومي، مگر عامه افکار بې ثباته او ژر بدلېږي. اوسنیو څېړنو دا ښودلې ده چې سیاسي کلتور هم بدلون مومي. که باکفایته حکومت او اقتصادي پرمختگ ثبات او دوام ومومي، په خلگو کې د مشروعیت احساس قوي کېږي، له بلي خوا، که بې کفایته حکومت او اقتصادي رکود دوامداره سي، د مشروعیت احساس کمزوری کېږي. عامه افکار، که تر ډېره وخته پوري ثابت پاته سي، په سیاسي کلتور بدلېږي. په ۱۹۶۰ع کلونو کې، عامه

کلتور مخ پر زوال او په انتخاباتو کې د خلکو برخه اخیستنه مخ پر لږېدو ده. ډېر خلگ سیاستوالو ته د فاسدو خلگو په سترگه گوري او حکومتي مؤسسات بېکاره بولي. په جاپان کې چې اقتصاد یې د یوې لسېزې له پاره د رکود په حالت کې دی دا زوال ډېر زیات دی. په ۱۹۶۰ او ۱۹۷۰ کلونو کې (د ویتنام جنګ، واکړگېټ، او پولې بحران) په امریکا کې سروې گانو وښووله چې پر حکومت باندي د خلگو اعتماد ډېر لږ و. په ۱۹۸۰ کلونو کې، چې د رونالد رېگان د جمهوري ریاست دوره وه، پر حکومت باندي اعتماد یو څه زیات سو. مگر په ۲۰۰۴ کال کې بیا په امریکا کې پر حکومت باندي د اعتماد لږېدل په عراق کې د امریکا د جگړې په هکله د خلگو ناخوښې ښيي.

په امریکا کې د محافظه کارانو او لیبرالانو تر منځ هم یو (کلتوري جنګ) روان دی. د دوی یو له بله ښه نه راځي او یو د بل پر ضد رایې ورکوي. داسې ښکاري لکه امریکا چې دوه بېل هیوادونه وي. یو یې محافظه کاره او مذهبي خلگ دي چې په کوچنیو ښارو کې او د هیواد په منځنۍ برخه ژوند کوي، دوی همېشه جمهوري خواهانو ته رایه ورکوي. بلي خوا ته بیا لیبرال، غیر مذهبي secular او ښاري خلگ دي چې په شرقي او غربي سواحلو کې اوسېږي، دوی همېشه ډیموکراتانو ته رایې ورکوي. محافظه کاران د همجنس بازانو او ښځو حقوقو ته په کرکه گوري. لیبرالان بیا لویو کارپورېشنو او د عراق جنګ ته په کرکه گوري.

سیاسي فرعي کلتور:

د ۲۰۰۰ کال د احصایې له مخې، په سلو کې تر ۳۰ زیات د امریکې اوسېدونکي سپینان نه دي. تور پوستان، لاتینان (چې خلگ یې هیسپانیک بولي)، آسیایان او بومي امریکایان په دې ډله کې شامل دي. د کالیفورنیا په ایالت کې سپین پوستان یو اقلیت دی. حتی په سپین پوستو امریکایانو کې هم د ایتنیکي، مذهبي او منطقي گروپونو تر منځ تفاوتونه وجود لري. کله چې په یوه ټاکلي گروپ کې ځینې ممیزه خواص په کافي اندازه قوت ولري، نو موږ وایو چې دا گروپ یو فرعي کلتور تشکیلوي. د فرعي کلتور تعریف یو څه جنجالي کار دی ځکه موږ نه سو ویلای چې هر گروپ فرعي کلتور لري.

العمل د قاعدې له مخې، لیډران په ډیموکراسي سیستم کې هر وخت له ځان څخه دا پوښتنه کوي چې خلگ به د دوی د تصامیمو او فیصلو په هکله څه ډول عکس العمل ښکاره کړي. دوی په دې خوښ دي چې خلگ هیڅ عکس العمل ښکاره نه کړي، دوی غواړي چې بیده سپیان آرام پراته وي.

دا تیوري د امریکا په سیاسي ژوند، په تېره بیا په انتخاباتو کې، د عامه خلگو برخه نه اخیستل تشریح کوي. د صنعتي ډیموکراسیو په ډله کې د امریکا خلگ تر ټولو لږ په انتخاباتو کې برخه اخلي. تقریباً نیمایي خلگ (هغه خلگ چې د رایې ورکولو حق لري) د جمهوري ریاست په انتخاباتو کې برخه اخلي. په ایالتی او نورو محلي انتخاباتو کې د خلگو برخه اخیستنه تر دې لاهم لږ ده. په دې مقایسه، په لوېدیځه اروپا کې د خلگو درې پر څلورمه برخه په رایې ورکولو کې برخه اخلي (مگر په اروپا کې هم د خلگو برخه اخیستنه مخ پر کښته روانه ده). نو بیا څرنگه د امریکې متحده ایالات د خپلي ډیموکراسۍ باتې ولې؟ تیوریسان دې سوال ته داسې جواب وړاندي کوي چې په ډیموکراتیک کلتور کې دا حتمي نه ده چې ډېر خلگ په انتخاباتو کې برخه واخلي. بلکې د تفکر داسې یو طرز [attitude] لازم دی چې که خلگ راوپارېږي، او یا وپارول سي، په انتخاباتو کې په جدي توگه برخه اخلي او سیاسي لیډران په دې پوهېږي. د خلگو بالقوه، نه بالفعل، برخه اخیستنه ډیموکراتیک کلتور جوړوي.

ځینو څېړنو دا ښوولې ده چې امریکایان پخپل سیستم ډېر ویاړي او د نورو هیوادو په مقایسه د خپلي ډیموکراسۍ څخه خوښ دي. د ۱۹۹۵ع کال د گالوپ Gallup سروې له مخې، په سلو کې څلور شپېتو امریکایانو د خپل سیستم په هکله قناعت ښودلی دی. دا فیصدي په کاناډا کې دوشپېته، په جرمني کې پنځه پنځوس، په فرانسه کې درو څلوېښت، په برتانیه کې څلوېښت، په جاپان کې پنځه دېرش، په مکسیکو او هنگري کې اووه لس ښودل سوې ده. د امریکې خلگ ښایي د خپل حکومت په هکله ډېر شکایتونه ولري، مگر پر ډیموکراسي باندي یې عقیده تر ټولې نړۍ ډېره ده.

د سیاسي کلتور زوال:

په دې وروستیو کلونو کې، د ډېرو پرمختللو ډیموکراسي گانو سیاسي

لاري د ملي اختلاط [national integration] پروسه را شروع کړه. په هغه وخت کې د فرانسې ډېرې سیمې وروسته پاته وې او په بېلابېلو لهجويې خبرې کولې. د فرانسې د پوهني وزارت و کلیو ته د ښوونځیو معلمان تقریباً د یو مذهبي رسالت په شان ولېږل. دې معلمانو یو مطلق معیاري نصاب په دومره جدیت تعقیبواوه چې د پوهني وزارت په هره دقیقه کې پوهېدې چې په ټول هیواد کې څه شي تدریس کېږي. دې تعلیمي نصاب د فرانسې پر افتخاراتو او د فرانسې پر ملي وحدت ټینګار کاوه. تر څو لسیزو وروسته، یو متحد او مختلط فرانس منځته راغی.

د عامه کلتور mainstream د منځته راوړلو له پاره د امریکې متحده ایالاتو بیا زیاتره پر رضاکارانه اختلاط تکیه کړې ده. په امریکا کې مهاجر په دې پوهېږي چې دوی باید د پرمختګ له پاره انګرېزي ژبه زده کړي. امریکا پر لاسته راوړنو achievement باندي ولاړه مصرفي ټولنه ده چې په خلګو کې یې معیاري ذوقونه او سلیقې منځته راوړي دي. امریکا د ویلي کولو لوبني [melting pot] بلل کېږي چې کار یې وکړ. د امریکا د اوسېدونکو په لسو تنو کې یو تن مهاجر دی، د ویلي کولو لوبني اوس هم په کار لګیای دی. سره له دې هم، ډېرو امریکایانو د مذهب او غذايي سیستم په برخه کې خپل فرعي کلتور خوندي کړی دی چې ښایي له سیاسي پلوه دومره اهمیت ونه لري. آسیایي امریکایان (هغه امریکایان چې آسیایي ریښې لري) ډېر ژر د امریکا په عامه جریان کې مختلط سوي دي. اوس دوی د امریکې د نفوس په سلو کې څلور تشکیلوي او د امریکې د پارلمان له ۵۳۵ چوکیو څخه څو چوکۍ دوی ګټلي دي.

په امریکا کې ټول ګروپونه دومره ښکمرغه نه دي. تورپوستان او هیسپانیک لا تر اوسه د امریکې په عامه جریان کې پوره مختلط سوي نه دي، مګر دا هم تغیر کوي. همدا اوس تورپوستان د امریکې د نفوس په سلو کې ۱۳ تشکیلوي او د امریکې د اولسي جرګې په سلو کې لس چوکۍ یې په لاس کې دي. لږ امریکایان په دې پروا کوي چې د بارک اوباما مور د کنساس د ایالت او پلار یې په کینیا کې زېږېدلي و، د دوی د بارک اوباما نظریات او شخصیت خوښ دی. د امریکا په انتخاباتو کې به د ده بریالیتوب د ملي اختلاط په برخه کې ډېره اغېزه ولري.

مګر تورپوستي امریکایان په اوسط ډول غریبان دي او د سپین پوستو امریکایانو په مقایسه تعلیم یافته پکښې لږ دي. د تور پوستانو مطلق اکثریت ډیموکراتانو ته رایې ورکوي. د جزایي سیستم په هکله د تورپوستانو د تفکر طرز له سپین پوستانو سره فرق لري. ډېر تورپوستان په دې فکر دي چې پولیس د دوی په هکله له تبعیض څخه کار اخلي. مور ویاړي سو چې تور پوستي امریکایان یو فرعي کلتور تشکیلوي.

هغه ګروپونه چې ژبي یې بېلي وي او نه غواړي چې د حاکم کلتور تر لاس لاندي وي، فرعي کلتور تشکیلوي. د کیویک ډېر فرانسوي ژبي غواړي له کاناډا څخه بېل او ځانته جلا هیواد ولري. د ختیځ پاکستان بنگالیان د ایتنیکي او ژبني پلوه له لوېدیځ پاکستان سره جلا وه او په کال ۱۹۷۱ع کې یې د بنګله دېش په نوم دولت جوړ کړ. د شمالي هسپانیې باسکیان او د شمال آیرلینډ رومن کاتولیکان فرعي سیاسي کلتور تشکیلوي.

په کوم ځای کې چې فرعي کلتور ډېر زیات متمایز وي، نو دا بیا پخپله سیاسي سیستم ته خطر وي. شوروي اتحاد او یوګوسلاویه ځکه سره وپاشل سول چې خلګ یې تر ملت و خپلو ټاکلو ایتنیک ګروپونو ته ډېر وفاداره وه. په کوسوو کې البانیایان د مذهب او ژبي له پلوه له سربیانو څخه، چې پر دوی یې حکومت کاوه، ډېر متمایز وه او د آزادی له پاره وځنګېدل. په هندوستان کې ځیني سیکانو د پنجاب د آزادی له پاره وسلې ته لاس اچولی دی. د هندوستان صدراعظمه، انډېرا ګاندي، د خپل سیک محافظ لخوا په کال ۱۹۸۵ کې ووژل سوه.

آیا یو ملت باید په عمومي جریان mainstream کې د خپلو فرعي کلتورونو د سره اخیستلو (متحد کولو) له پاره هڅه وکړي؟ دا کار به ډېرې ستونزې ولري، مګر که و خپل سر ته پرېښوول سي په راتلونکو کلونو کې به فرعي کلتورونه خپله آزادي وغواړي. په سریلانکا کې د تامیل خلګ آزادي غواړي. هر هغه فرعي کلتور چې په عمومي جریان کې اخیستل سوي نه وي، د یوه ملت له پاره لږترلږه یو پرابلم وي او په بدتر حالت کې د ملت سیاسي سیستم ته خطر وي.

د ۱۸۷۰ کلونو له پیل څخه، فرانسې د خپل مرکزي تعلیمي سیستم له

عمده مفاهیم

مذهبي امریکا:

د امریکې متحده ایالات له ډېر پخوا راهیسي د یوه مذهبي هیواد په توگه شهرت لري. د ۲۰۰۲ کال د یوې سوې له مخي، په سلو کي نه پنځوس امریکایانو ویل چي مذهب د دوی په ژوند کي ډېر مهم رول لوبوي. دا فیصدي په برتانیویانو کي (۳۳)، په کانادایانو کي (۳۰)، په جرمنیانو کي (۲۱)، په جاپانیانو کي (۱۲) او په فرانسویانو کي (۱۱) تشکیلوي. په عمومي صورت، غریب هیوادونه ډېر مذهبي دي. د هندوستان په سلو کي (۹۲)، د برازیل په سلو کي (۷۷) او د مکسیکو په سلو کي (۵۷) خلگ مذهبي دي.

اتم فصل

عامه افکار:

عامه افکار چي د څو بیلیونو ډالرو بزنس تشکیلوي، د اوسني عصر په ډیموکراسي کي لوی رول لوبوي. مگر سوال دا دی چي آیا عامه افکار کولای سي، او یا هم لازمه ده، چي عمده او رهبري کوونکی رول ولري؟ لږ پولیتیکل ساینټسټان غواړي چي عامه افکار رهبري کوونکی رول ولري او د دې له پاره ښه دلایل هم لري.

عامه افکار په یوه ډیموکراسي کي ډېر مهم دي، ځکه چي انتخابات یوازي د خلگو د ارادې یو زیږ او ناتصفیه سوی تصویر وړاندي کوي. انتخابات ښایي دا څرگنده کړي چي رایه ور کوونکي د یوه ټاکلي کانديد په باب په عمومي توگه څه فکر کوي، مگر پر مشخصو مسایلو تمرکز نه کوي. د عامه افکارو سروې گاني بیا جزئیاتو ته توجه کوي چي په دې ډول رسمي مقامات په دې باندي پوهېږي چي خلگ مثلاً د صحي خدماتو او یا هم مثلاً د جنگ په هکله څه فکر کوي. عامه افکار کېدای سي په سیاست کي د عامو خلگو د نظریاتو د داخلیدو یوه وسیله وگرزي.

دولتي مقامات زیات وختونه د میډیا له لاري عامه افکار ایجادوي. کله چي په ۱۹۷۱ع کي ریچارډ نیکسن و چین ته د رسمي سفر کولو اعلان وکړ، د چین په هکله د امریکې د متحده ایالاتو په عامه افکارو کي مثبت تغیر راغی. عامه افکار اکثره وخت د ذینفعو گروپونو [interest groups] لخوا رهبري او یا تنظیمېږي. کله چي میډیا و ځینو مظالموته د خلگو توجه راواړوي، د خلگو ډېره خواخوږي او همدردي راپیدا کېږي. کله چي پولیسو د امریکې د متحده ایالاتو د الاباما په ایالت کي هغه تور پوستان چي د رایي حق یې غوښتی، سخت وډبول او خلگو دا جریان په تلویزیون کي ولیدی، نو د خلگو عامه افکارو د ۱۹۶۵ع کال د رایي ور کولو د حقوقو د قانون Voting Rights Act په گټه تغیر وکړ.

ورکولو پرخوا دئ، ماږه او یا هم مسلکي اشخاص بیا جمهوري خواهانو ته تمایل لري. مگر بیا هم دا صرف تمایلات دي، او هر وخت له نورو عناصرو څخه متأثره کېږي. بېوزلي او غریب خلگ په عمومي توگه په مذهبي او اجتماعي مسایلو کې ډېر محافظه کاره وي، ماږه خلگ بیا زیاتره وخت لیبرال او حتی افراطي وي.

د اجتماعي طبقې پیمانې کول او تعینول گران کار دئ. د تعین له پاره یې دوي لاري موجودي دي، یوه عیني [objective] او بله عندي [subjective]. په عیني توگه د اجتماعي طبقې تعین داسي کېږي چې له خلگو څخه د دوی کلنی عاید وپوښتل سي. عندي لاري دا ده چې له خلگو څخه پوښتنه وسي چې دوی په کومه طبقه پوري اړه لري. بنایي هغه خلگ چې ډېر عاید لري هم ځانونه د لوړې طبقې ونه بولي، اکثریت امریکایان ځانونه په منځنۍ طبقه پوري تړي، حتی که داسي هم نه وي. کله کله حتی بډایان، د خپلي غریبانو سابقې له امله، ځانونه منځنۍ طبقه بولي. دا چې یو څوک په څه ډول پیسې گټي بنایي تر دې چې څومره پیسې گټي، مهم وي. په عمومي صورت د امریکې کروندگر محافظه کاره وي. معدن چیان (هغه کسان چې په کانونو کې کار کوي) او د فولادو د فابریکو کارگران بیا داسي نه وي.

طبقه، په تېره بیا چې منطقي او مذهبي فکتورونه پر زیات سي، ډېر اهمیت لري. په برتانیه کې زیاتي رایي پر طبقه جمع منطقي باندي ولاړي وي، په فرانسه کې طبقه جمع منطقي جمع مذهبي والی (یعني دا چې څوک مذهب تعقیبوي او څوک یې نه تعقیبوي) پر رایو باندي اثر لري، په جرمني کې بیا طبقه جمع منطقي جمع مذهبي فرقه (کاتولیک یا پروتستانت) اثر لري.

امریکایانو تر عمومي جگړې وروسته څو لسیزو کې، په نسبي توگه د عاید له پلوه په منځنۍ طبقې پوري اړه درلودل. مگر د شلمې پېړي په اخیره کې د خلگو عاید ډېر غیر مساوي سو. په کال ۱۹۷۹ کې د هغه کسانو عاید چې د لیسانس او یا تر هغه زیات تحصیل خاوندان وه، تر هغو کسانو چې د بکلوریا په سويه تحصیلات یې درلودل، په سلو کې ۳۱ زیات سو، او دا عدد په ۲۰۰۶ع کال کې تقریباً دوه چنده سو. په سلو کې د صفر اعشاریه یو لوړ عایدو کسانو عاید ډېر زیات لوړ سو، په داسي حال کې چې د فابریکو کارگران بېکاره کړه سول او کارونه یې ارزانو هیوادونو ته ولېږدول سول.

هر حکومت له عامه افکارو څخه متأثره کېږي. مهاتما گاندي، د عدم تشدد د اعتراضونو له لاري، د هند د آزادی له پاره له عامه افکارو څخه کار واخیست. یوزو، ډنگر او عینکي سړي چې لونگ به یې وهلی و، د اعتراضونو رهبري پر غاړه درلوده. ده خپل د اغوستلو کالي پخپله اودل او برتانویان یې په دې تهدید کړل چې که دوی هندوستان پرې نږدي، دی به له لوړې ځان ووژني. هغه نهضت چې گاندي منځته راووست دومره قوت وموند چې برتانیه مجبوره سوه هندوستان ته په کال ۱۹۴۷ کې آزادي ورکړي.

د عامه افکارو شکل او جوړښت:

ټولنپوهانو په تقریبي ډول دا معلومه کړې ده چې څوک د سیاست په باب څه فکر کوي. ښکاره خبره ده چې هیڅ اجتماعي کټه گوري په سلو کې سل د یو شي طرفداره او یا پر ضد نه وي. په حقیقت کې، په سلو کې له ۶۰ څخه بیا تر ۷۰ پوري موافقت یا عدم موافقت ډېر کافي عدد دئ. مور د اجتماعي کټه گوربو تر میانځ تفاوتونه له احصائیوي پلوه تر څیړني لاندي نیسو. مور په خپلو څېړنو کې په څر سیوري پسې گرزو نه په تور او سپین پسې. کله چې مور د پام وړ تفاوتونه و موندل، نو بیا کولای سو دا څرگنده کړو چې مثلاً کومه اجتماعي کټه گوري پر عامه افکارو په څه ډول اغېزه کوي. د مثال په توگه، په سکانډینویایي هیوادونو کې د اجتماعي طبقاتو غوره توب (رجحان) ښکاره دئ. کارگره طبقه سوسیال ډیموکرات ته رایي ورکوي او متوسطه طبقه بیا و نورو محافظه کارو گوندونو ته رایه ورکوي. په لاتینه اروپا کې بیا اجتماعي طبقات دومره واضح نه دي. د کارگري طبقې رایي ټیټي دي، یعنی ښی، کین او ماییني گوندونو ته رایي ورکوي.

اجتماعي طبقه بندي:

کارل مارکس ته اجتماعي طبقات ډېر څرگند او واضح وه. ده دا پېش بینې وکړه چې کارگران به سوشیالستان سي. په حقیقت کې فقط ځیني کارگران سوشیالستان سول. مگر اجتماعي طبقات، حتی د امریکې په متحده ایالاتو کې چې په نسبي توگه غیر طبقاتي گڼل کېږي، ډیر اهمیت لري. له ډېرو کلونو راهیسي د امریکې د جسماني کارگرانو تمایل ډیموکراټانو ته د رایي

د کاتولیک مذهب پېروان بیا عموماً ډیموکرات گوند ته رایه ورکوي. تر ډېره وخته پوري دا عقیده موجوده وه چې یو کاتولیک د امریکې د متحده ایالاتو د جمهور رئیس په توگه نه سي انتخابېدلای، په کال ۱۹۶۰ کې جان کینډي د امریکې جمهور رئیس سو او دا پدل مات سو.

سن (عمر):

د خلکو پر سیاسي نظریاتو باندي د عمر د اغېزې په هکله دوې نظریې موجودې دي. یوه د عمر د دوران او بله د نسل نظریه ده. د عمر د دوران نظریه، چې په پراخه توگه منل سوې ده، وایي چې په خلکو کې د عمر په تېرېدلو سره بدلون راځي. ځکه نو ځوانان په طبیعي ډول افراطي او احساساتي وي، او په عمر پاخه خلگ بیا نرم او معتدل او حتی محافظه کار وي. د ځوانانو مسئولیتونه لږ وي او کولای سي چې ایډیالیست او باغي واوسي. کله چې د کور، وظیفې او اولادونو مسئولیتونه ور په غاړه سي، خلگ محافظه کارۍ ته تمایل پیدا کوي.

ځیني وخت بیا څو نسلونه د هغو سترو پېښو تر تأثیر لاندي وي چې د دوی د ژوند په دوران کې پېښې سوي وي. هغو کسانو چې جگړې لیدلي وي تر ډېرو کلونو پوري یې په یاد وي او د جنگ، اقتصاد او سیاست په برخه کې د دوی پر نظریاتو اثر بندي. د امریکې په متحده ایالاتو کې، هغو کسانو چې د ویتنام جنگ لیدلی دی، په غریزي توگه، په عراق کې د امریکایي قواوو مخالف دي.

جنس (بڼه، نارینه):

حتی د بڼو تر نهضت مخکې، جنس (یعني بڼه، نارینه یا نارینه توب) پر سیاست اثر درلود. په عنعنوي توگه، په تېره بیا په کاتولیکو هیوادو کې، بڼې د نارینه وو په تناسب محافظه کاره وې او د کور، فامیل او اخلاقو سره یې علاقه او اندېښنه زیاته وي. په هسپانیه او پرتگال کې، چې کاتولیک هیوادونه دي، دا موضوع اوس هم صدق کوي. مگر کله د ټولني له مدني کېدلو سره د بڼو او نارینه وو په نظریاتو کې بدلون راځي. بڼې له کوره راوړي، کار کوي، په اجتماعي او اقتصادي پرابلمونو خبرېږي، او خامخا د خپلو مېړنو

تعلیم (ښوونه او روزنه):

تعلیمي سوبه له اجتماعي طبقې سره اړه لري چې پخپل وار سره بیا له قطبي کېدلو (جلا والي) سره مرسته کوي. له کالج یا پوهنتون څخه فارغه سوي کسان په مالي مؤسساتو او د معلوماتي تکنالوجۍ په شرکتونو کې لوړې تنخواگاني اخلي، هغه کسان چې دا ډول تعلیمي سوبه ونه لري له ډېرو ستونزو سره مخامخ وي. بډایان خپلو اولادونو ته د ښه تعلیم زمينه برابروي، چې په حقیقت کې دوی خپل طبقاتي موقف خپلو اولادونو ته وراثتوالوي.

د امریکې په متحده ایالاتو کې، د لوړو تحصیلاتو خاوندان په غیر اقتصادي مسایلو کې ډېر لیرال او په اقتصادي مسایلو کې بیا ډېر محافظه کار وي. سروې گاني دا ښيي چې د کالج او پوهنتون د سوېې خلگ د ډېر تحمل خاوندان وي، له مدني حقوقو سره مینه لري، او د مختلفو نظریاتو او افکارو د اړوندو ډېره حوصله لري.

مذهب:

مذهب زیات وخت په سیاست او د عامه افکارو په تشکیل (جوړښت) کې ډېر مهم رول لوبوي. له مذهب څخه مطلب بېلا بېلي مذهبي فرقې او یا مذهبي والی او غیر مذهبي والی کېدای سي. په جرمني کې، د کاتولیک مذهب پيروان عموماً و کریسچن ډیموکرات Christian Democrat او د پروتستانت مذهب پيروان بیا عموماً سوسیال ډیموکرات Social Democrat ته رایې ورکوي. یعنی په جرمني کې د مذهبي فرقو مسئله مطرح ده. په فرانسه کې، چې اکثر خلگ د کاتولیک په توگه تعیمید (د عمید غسل چې عیسویان یې ماشوم ته ورکوي) سوي وي، د مذهبي والی او غیر مذهبي والي سوال مطرح دی. دا ځکه چې ډېر فرانسویان د مذهب په برخه کې بې تفاوته دي. هغه فرانسویان چې کلیسا ته ډېر ځي، ډېر امکان لري خپلي رایې محافظه کارو گوندونو ته ورکړي. ډېر لږ کاتولیکان ښایي کمونستانو ته رایې ورکړي. په پولینډ کې رومن کاتولیک کلیسا د پولینډ خلگ تشویق کړل چې کمونست رژیم له پښو وغورځوي او د کلیسا طرفدار گوندونه حمایته کړي.

د امریکې په متحده ایالاتو کې هم مذهب ډېر عمده رول لوبوي. د پروتستانت مذهب پيروان عموماً جمهوري غوښتونکي گوند ته رایې ورکوي.

او د کانديدانو په هکله د امريکې د خلکو نظر وړاندي کوي. دا کار له کانديدانو او پالیسي جوړونکو سره مرسته کوي. مگر اوس د دې سروې گانو پر سياسي جاني عوارضو تاوده بحثونه روان دي. د مثال په توگه، آیا داسې نه ده چې نظر غوښتنه [polls] و ځينو غير قطعي نظرياتو ته تر حد زیاته توجه کوي؟ آیا داسې نه ده چې ژورنالستان، د نظر غوښتنې په کارولو سره د خپلي خوښې پېش بينې ته قاطع رنگ ورکوي او خلگ بيا هغه مني؟ آیا د پالیسي گانو په ټاکلو کې د عامه افکارو د سروې گانو څخه کار اخيستل ډيموکراټیک او مناسب عمل دی؟ آیا د پالیسي په تعینولو کې پر نظر غوښتنه باندي پوره اعتماد کېدای سي؟ څوک له سروې گانو څخه کار اخلي؟ د څه مقصد او هدف له پاره کارول کېږي؟ آیا موږ باور په کولای سو؟

د نظر غوښتنې لاري او تخنيکونه:

څرنګه د ۱۰۰۰ کسانو نمونه يي نظر غوښتنه کولای سي د دوه سوه ميليونو رايې ورکوونکو نظر تشریح کړي؟ د دې سوال جواب پر له پېچلی دی، مگر پر يوه تخنيک راڅرخي چې په لاندي توگه خلاصه کېدای سي:

د نمونې انتخابول:

د نمونې په انتخابولو کې، نظر پوښتونکي دوه عمده روشونه کاروي. يو يې د طبقه بندۍ سوي سهميې پر اساس د نمونې ټاکل دي. په دې روش کې هڅه کېږي چې د ټولني له داسې مقطع څخه نمونه انتخاب سي چې په متناسبه توگه د ټولني نمايندګي وکړای سي. دا کار ډېري ستونزي لري، ځکه چې پوښتونکي (مصاحبه کونکي) بايد په ډېر دقيق ډول د مثال په توگه x شمېر کارگران، y شمير سپين سري ښځي او z شمېر جمهوري غوښتونکي د پوښتنو او مصاحبې له پاره انتخاب کړي. که د يوه گروپ شمېر زيات او د بل گروپ شمېر لږ وي، تناسب يې له منځه ځي چې اعتبار يې هم له منځه ځي.

دوهم عمده روش د اتفاقي نمونه گيرۍ random sample روش دی چې په هغه کې انتخاب موجود نه وي. په يوه ريښتنې اتفاقي نمونه گيرۍ کې به پوښتل سوي کارگران (او يا هم کومه بله کټه گوري) د فيصدۍ له مخې د دوی اصلي نفوس ته نژدې وي. اتفاقي نمونه گيري Randomization، چې د

سياسي نظريات نه تعقيبوي. د امريکې په متحده ايالاتو کې، د ښځو او نارينه تفاوت په ۱۹۸۰ کلونو کې هغه وخت راڅرگند سو، چې احصائېې دا وښووله چې ښځي تر نارينه وو څو فيصده زياتي ليبرال او ډيموکراتي وي. د ۱۹۹۶ او ۲۰۰۰ کلونو په انتخاباتو کې د نارينه وو په تناسب په سلو کې ۱۱ زياتو ښځو ډيموکرات گوند ته رايې ورکړې. ښايي په اوسنۍ سياسي نړۍ کې به د ښځو ليبرال نظريات درلودل طبيعي خبره وي.

د عامه افکارو شمېر نه (احصائيو شمېر نه، نظر غوښتنه):

کېدای سي چې خلگ د يوې مسئلې طرفداره، پر ضد او يا هم د هغې په باب بې تصميمه وي. مگر د مسايلو په هکله د خلگو د بې اطمینانۍ او نه قاطعيت فکتورونه دومره زيات دي چې موږ دا نه سو ويلای چې د يوې مسئلې په طرفداري يا پر ضد د عامه افکارو يوه احصائيو شمېر نه موږ ته د اعتماد وړ تصوير په لاس راکوي او کنه.

د مسايلو په هکله د خلگو نظريات زيات وخت په يو منظم او تعريف سوي ماډل ځکه نه راکښيوي چې ډېر خلگ زياتره وخت له سياست سره بې پروا وي او توجه نه ورته کوي. د دوی علاقه له هغو مسايلو سره چې د دوی پر ژوند مستقيم اثر نه لري کمزورې وي، ځکه نو د ډېرو مسايلو په هکله ځان نه خبروي. د امريکې په متحده ايالاتو کې، ډېرو سروې گانو دا ښودلې ده چې تر نيمايي زيات خلگ په کانګرس کې د خپل ټاکل سوي نماينده نوم نه پېژني.

ځکه نو، د ډېرو سياسي او اجتماعي مسايلو په هکله، د ټول اولس يو وړوکی اقليت و خبري رپوټونو او اخباري سرمقالو ته په توجه کولو سره د يو روښانه نظر خاوندان وي. همدارنگه په ډېرو حالاتو کې، د عمومي افکارو سروې د همدغه (متوجه او علاقه مند اقليت) د نظرياتو ښکارندوی وي. له دې ټولو اېهاماتو، د افرادو له ځانگړو خصوصياتو او عامه بې علاقه گۍ او بې خبرۍ سره، سروې گاني څرنګه کولای سي د مسايلو په هکله د خلگو د نظرياتو واقعي تصوير وړاندي کړي؟

د ممثله نمونې sample له لاري د عمومي افکارو معلومول سروې بولي. خلگ په مطبوعاتو کې خپرو سويو سروې گانو ته، په تېره بيا په انتخاباتي کال کې، ډېره پاملرنه کوي. تقريباً هره ورځ، احصائېې وینو چې د جنگ، بېکارۍ

سروکار لري.

عامه افکار له انفرادي مفکورې سره تفاوت لري. د خپل همسايه د مذهبي عقیدې په هکله د یو شخص مفکوره یا نظر د عامه افکارو جزء نه دی. عامه افکار د سیاسي او اجتماعي مسایلو په باب وي نه د شخصي مسایلو په باب. او همدارنگه، عامه افکار خامخاد دي معنی نه لري چې گویا خلگ د یوې موضوع په هکله قوي، روښانه او ټینګه عقیده لري. هغه څه چې مورېي عامه افکار بولو، زیات وخت د څو کوچنیو او سره مخالفو گروپونو نظریات په برکي نیسي. پر دې سربېره، ځیني خلگ د موضوعاتو په هکله واضح نظر او یا تصمیم نه لري او ډېر خلگ بیا له موضوعاتو سره علاقه نه لري. د ډېرو موضوعاتو په هکله ښایي عامه افکار ډېر ژر تغیر وکړي.

عامه افکار کله کله د خلگو بې خبري ښيي. په ۲۰۰۰ کال کې د امریکې د متحده ایالاتو په سلو کې ۷۰ خلگ په دې خبر نه وه چې د امریکې فدرالي بودجه اضافه توب لري. ډېرو خلگو ته د مسایلو په هکله سم معلومات هم نه وي وړاندي سوي. په ۲۰۰۶ کال کې یوې نظرغوښتنې دا وښودله چې په سلو کې ۵۰ امریکایان اوس هم په دې فکر دي چې عراق د عمومي تباهی وسلې درلودې، او په سلو کې ۶۴ خلگ په دې فکر وه چې صدام حسین له القاعده سره ټینګي اړیکې درلودې. دا په داسې حال کې چې درې کاله د دې ادعا پر خلاف خبرونه په میډیا کې خپرېدل.

کمپیوټر په مرسته سر ته رسېږي، د سهميې د سیستم په پرته ډېر د اعتماد وړ نتایج منځته راوړي.

نظر غوښتنه سر ته رسول:

نظر غوښتنه ډېره گرانه تمامېږي، او هغه کسان چې دا کار کوي غواړي سپما وکړي. له بده مرغه، په ارزانه میتود باندي تر سره سوې نظر غوښتنه صحیح نتیجه نه ورکوي. تر ټولو ارزانه لار دا ده چې انتخاب سوي نمونې ته پوښتنې په لیکلې بڼه په پوسته کې وروپېرل سي. مگر هغه کسان چې علاقه ولري او د پوښتنو جواب بېرته نظر اخیستونکو مامورینو ته ورلېږي، ډېر لږ وي، ځکه نو د خپلي کټه گورۍ پوره نمایندګي نه سي کولای. په ټیلیفوني نظر غوښتنه کې بیا د دې مشکل مخنیوی کېدای سي، مگر د یوه په زړه پوري جواب لاسته راوړل گران کار دی. د ټیلیفوني سروې له پاره کمپیوټر اتفاقي نومرې په ټول هیواد کې ډایل کولای (وهلای) سي. مگر له ټیلیفوني سروې گانو سره دوه پرابلمه سته، یودا چې ډېر خلگ ټیلیفوني پوښتنو ته جواب نه ورکوي او بل دا چې ډېر امکان سته چې یوازې ښځې، سپین ږيري، سپین سري، او بېکاره خلگ د ټیلیفوني پوښتنو پر وخت پر کور وي چې په دې صورت کې نمونه غیر اتفاقي شکل اخلي او د اعتماد وړ نتیجه لاس ته نه راځي. تر ټولو د اعتماد وړ میتود هماغه مصاحبه کول دي چې له یوې خوا ډېر گران تمامېږي او له بلې خوا مصاحبه کوونکی باید د دې کار له پاره ښه روزل سوی وي.

عمده مفاهیم

عامه افکار کوم شيان په برکي نیسي؟

سیاسي کلتور او عامه افکار سره تړلي دي مگر سره یو شی نه دي. سیاسي کلتور پر پایښت لرونکو ارزښتونو، نظرونو او ایډیالو باندي، چې له خلگو سره له ډېره وخته وجود لري، تمرکز کوي. ډېر امریکایان ډېره کلکه عقیده لري چې له حکومتي قدرت سره بالقوه استبداد تړلی دی او باید کنټرول سي او ډیموکراسي د حکومت یوازنی عادلانه شکل دی. عامه افکار بیا د سمدستي پالیسي گانو او پرابلمو په هکله د خلگو له عکس العمل سره

مکالمه (ډيالوگ) شامل وي چي په ډله ییزه میډیا کي وجود نه لري. د امریکې په متحده ایالاتو کي، تر ۱۹۳۰ کلونو پوري لاهم په انتخاباتي او سیاسي مبارزه کي له مخ په مخ کمیونیکېشن څخه کار اخیستل کېدی. کانديدان به په خپله انتخاباتي حوزه کي د درختي پر کونده باندي ودرېدل (په هغه وخت کي دا کار باب و) او د رایې ور کوونکو وړو کو ډلو ته به یې خبري کولې او په دې ترتیب به دوی له خلکو څخه د حمایتې غوښتنه کوله. مگر د ټلوېزیون په منځته راتلو او د اوسني عصر له پرله پېچلو مقتضیاتو سره نور دا کار کېدونکی نه دی.

د ډله ییزې میډیا له لاري کانديدان او نور سیاستوال (سیاست مداران) و نامحدوده شمېر خلکو ته رسېده ګي کولای سي او د مخ په مخ کمیونیکېشن په تناسب یې تر لاسه سوې نتیجه ډېره زیاته ده. که څوک په ټلوېزیون کي وینا وکړي، په میلیونونو خلګ یې اورېدلای او لیدلای سي. مگر که څوک په هر څومره لویه غونډه کي وینا وکړي بیا هم تر یو څو زرو کسانو زیات یې نه سي اورېدلای.

مگر ډله ییزه میډیا یو طرفه کمیونیکېشن دی. که خلګ د جمهور رئیس له هغه پیغام سره چي د تلویزیون پر مخ یې ویني موافق نه وي، دوی نه سي کولای خپل غبرګون ورته وړاندي کړي. ډله ییزه میډیا په عمومي صورت موجوده سیاسي نظریات تقویه کوي مگر د خلګو په نظریاتو کي ډېر لږ بدلون راولي.

ښايي تلویزیون د نظریاتي لیدرانو (هغه کسان چي د بېلابېلو مسایلو په هکله نظریات وړاندي کوي) رول را لږ کړی وي ځکه چي د تلویزیون نطقان او خبریالان پخپله نظریاتي لیدران ګرځېدلې دي. تلویزیون نه یوازي سیاسي پیغامونه په مستقیمه توګه خلګو ته وړاندي کوي بلکي د خلګو کورونو ته د خبرونو او ایډیاګانو په رسولو سره، په غیر مستقیمه توګه د ټولني په تغیر کي رول لوبوي. ډېر مبصرین په دې عقیده دي چي که تلویزیون نه وای، د ۱۹۶۰ عیسوي کلونو د مدني حقوقو نهضت (چي په هغه کي د امریکې تورپوستانو ته مساوي حقوق ورکړه سول) به بریالی سوی نه وای. د امریکې په جنوب کي نژادي تبعیض ته په چاپي میډیا او راډیو کي چندانې توجه نه کېدله، چي ښايي دا کار به عمدي و. مگر تورپوستانو ته د مساوي حقوقو له

نهم فصل

سیاسي ارتباط (کمیونیکېشن) او میډیا:

عامه میډیا mass media هر وخت د امریکې پر سیاست خپل وزرونه غوړولي دي. د امریکي د جمهوري ریاست د کال ۱۸۲۸ انتخاباتي مبارزه، چي په هغه کي اندریوجکسن د جان کیونسي ادم په مقابل کي بریالی سو، د امریکې په تاریخ کي ډیره کرغیرنه (میډیایي مبارزه) وه. په دې مبارزه کي ځینو جرایدو جکسن او د هغه مېرمن په بد اخلاقيو متهم کړل. په کال ۱۹۰۴ کي، ټیډي روزویلټ د (میډیا کانديد) و، چي پر مطبوعاتو یې ډېره زیاته تکیه درلوده. فرانکلین روزویلټ هم د راډیو او په سلهاوو مطبوعاتي کنفرانسونو له لاري د خپلو پالیسي ګانو له پاره د خلګو ملاتړ تر لاسه کاوه. نن ورځ، عامه میډیا په نړیواله سطحه کي مثل سوې او پر ټلوېزیون باندي ډېره زیاته تکیه لري. حتی ځیني منقدين شکایت کوي چي لوړو مقاماتو ته کانديدانو د عمده مسایلو پر اساس انتخاباتي مبارزه پرې ایښې ده، مسلکي مشاورین کانديدان د میډیا له پاره داسي سکني لکه دوی چي په بازار کي د خرڅلاو له پاره یوه تولیدي متاع وي.

کمیونیکېشن په سیاست کي:

پولیتیکل ساینټسټانو له ډېره وخته د سیاست او کمیونیکېشن ارتباط ته پام درلودلی دی. سیاسي سیستم او د کمیونیکېشن سیستم یو له بل سره موازي روان وي، او په دې کي شک دی چي یو به بې له بله وجود ولرلای سي. هر سیاسي عمل د کمیونیکېشن د یوه یا بل شکل عکس العمل دی. خو بیا هم، د کمیونیکېشن بېلابېل ډولونه او درجې وجود لري. د خلګو د سیاسي نظر د بدلولو او یا هم د هغه د تقویه کولو له پاره مخ په مخ کمیونیکېشن تر ټولو اساسي او تر ټولو اغېزمن ډول دی. ځکه چي په دې ډول کمیونیکېشن کي

درلودې او د امریکې په سلو کې ۵۷ ښارونو دوې یا تر دوو زیاتې یو له بل سره په رقابت کې ورځپاڼې درلودې. نن ورځ دا شمېره نیمایي ته راکښته سوې ده او د امریکې په لږو ښارونو کې دوې مستقلې ورځپاڼې وجود لري. آیا په رقابت کې د دې انحطاط معنی دا ده چې خلگ د ورځپاڼو په سیاسي نظریاتو او سرمقالو کې تنوع نه ویني؟ (آزاد مطبوعات) اوس یو بزنیس گرزېدلی دی. لوی کورپورېشنونه، چې پخپلو گټو پسې گرزې او له جنجالونو څخه ځان لیرې ساتي، د امریکې د ورځپاڼو په سلو کې تقریباً ۷۵ د دوی ملکیت دی. د عملي او هم ایډیولوژیکي دلایلو له مخې، ډېری لږ داسې ورځپاڼې سته چې خبرونه په ښکاره توگه د یوه گوند په گټه وړاندي کوي. د اکثریت ورځپاڼو عاید له اعلاناتو څخه لاسته راځي او د اعلاناتو بیه د ورځپاڼې په تېراژ پورې اړه لري. له دې کبله چې ورځپاڼې هر کله د لوړ تېراژ په فکر کې وي ځکه نو داسې خبرې پالیسي مخ ته بیایي چې د خلگو ضدیت راونه پاروي.

په خبرونو کې د واقعیت مراعاتول د ژرونا لیزم ډېره پخوانۍ عنعنه ده. د دې مسلک خپل معیارونه له خبریالانو څخه غوښتنه کوي چې خبرونه په بېطرفانه او صادقانه توگه وړاندي کړي. بله خبره دا ده، چې د امریکې د متحده ایالاتو په ورځپاڼو کې زیاتره خبرونه له یوه خبري آژانس څخه اخیستل سوي وي. د اسوشیېټډ پریس Associated Press آژانس په خاصه توگه زیار باسي چې په خبرونو کې بې طرفي وساتي.

د امریکې په متحده ایالاتو کې ورځپاڼې د پخوا په تناسب دومره زیات سیاسي اثر نه لري. په ۱۹۶۰ کلونو کې د امریکې په سلو کې اتیا خلگو ورځپاڼه لوستله، اوس په سلو کې پنځوس دا کار کوي. ځوانانو خو گړدسره ورځپاڼو ته شا ورگرزولې ده. هغه امریکایان چې له تلویزیون سره را لوی سوي دي چندانې لوستنه نه کوي. د ورځپاڼو محتوا هم تر ډېره ځایه اعلانونه تشکیلوي (چې ځني خلگ یې د همدې اعلانو له پاره لولي).

راډیو:

د امریکې په متحده ایالاتو کې راډیو هم د ورځپاڼو په سرنوشت اخته ده او د پخوا په شان علاقمندان نه لري. همدا اوس، د امریکې د نیمایي راډیو سټېشنو ملکیت د درو شرکتونو په لاس کې دی. یوازي د کلېر چینل

ور کولو سره د امریکې د خلکو خواخوږي هغه وخت زیاته سوه چې دوی د ټلوېزیون پر پرده ولیدل چې پولیسو ډاروونکي سپیان د تورپوستانو مسالمت آمېزي مظاهري ته وروښکارل. ځیني کسان په دې عقیده دي چې د ویتنام د جنگ په ارتباط تلویزیوني خپرونو د امریکې خلگ د جنگ او جمهور رئیس جانسن پر ضد راوپارول. په ۲۰۰۴ عیسوي کال کې له عراقی بندیانو سره د امریکایي عسکرو د بد چلند تلویزیوني عکسونو هم دا شان اثر ودرلودی.

اوسني امریکایان د یوه یا دوو نسلو مخکي امریکایانو په تناسب له خبرونو سره لږ علاقه لري. د پخوا په پرتله لږ امریکایان تلویزیوني خبرونه اوري او یا ورځپاڼې لولي. د سیاست او نړیوالو مسایلو پر ځای، خلگ د روغتیا، بیزنس او د ژوند د مسایلو په هکله خبرونو سره علاقه لري. د امریکې د خلگو علاقه له سیاست سره په عمومي توگه لږ سوې ده او د علتونو په باب یې بحث روان دی.

د اوسنۍ میډیا بېلابېل اشکال د ټولني و بېلابېلو ډلو ته، چې د تعلیمي سوې، عاید او عمر له پلوه سره بېلېږي، د دلچسپۍ وړ دي. هر څومره چې د خلگو تعلیمي سویه لوړه وي په هماغه اندازه له میډیا څخه ډېره استفاده کوي. هغه کسان چې له کالیج څخه فارغه سوي وي، او همدارنگه آسوده او هوسا خلگ ورځپاڼې، مجلې او کتابونه لولي او هم راډیو او ټلوېزیون ته غوږ نیسي. د ټیټې تعلیمي سوې خلگ بیا له میډیا څخه د ساعت تېري له پاره کار اخلي او د چاپي میډیا په تناسب له تلویزیون او سینما څخه ډېره استفاده کوي. په امریکا کې په سلو کې ۹۰ هغه خلگ چې لوړ عاید لري، په منظمه توگه مجلې او کتابونه لولي. په داسې حال کې چې د کښته عاید خلگو په سلو کې ۵۰ دا کار کوي.

سڼ هم له میډیا څخه پر استفادې کولو باندي اثر لري. زاړه خلگ د ځوانانو په تناسب د ورځپاڼو او مجلو سرمقالو او خبرونو ته زیاته توجه کوي. ځوانان بیا د ورځپاڼو د ساعت تېري برخو ته توجه لري.

د اوسني عصر میډیا

ورځپاڼې:

په ۱۹۱۰ عیسوي کال کې، د امریکې متحده ایالاتو ۲۶۰۰ ورځپاڼې

تعریف له مخې، که له رسمي منبع څخه لاسته نه وي راغلی نو خبر نه دی، او که خبر رسمي وي نو باید رشتیا وي. همدا علت دی چې خبري سرویسونه د نړۍ ډېر تاوده او انفجاري حالات تر سر تېروي، دا ځکه چې د یوې پېښې په باب د اپوزیسیون، عادي خلکو او یا هم په بازار کې د سوداګرو د نظر په هکله راپورونه وړاندي کوي. په داسې حال کې چې ښایي هغوی تر رسمي ویاند د پېښې په هکله ښه تره او واقعي نظر ولري. د امریکې خبري میدیا د ایران د انقلاب په واقعي راپور وړاندي کولو کې په همدې دلیل ناکامه راوختله. زیات وخت پېښېرې چې د یوې پېښې په باب ډېر ښه خبري راپور هغه وي چې خلک د پېښې په هکله څه وایي او څه فکر کوي.

تلویزیون:

له (میدیا) څخه د امریکایانو مطلب تلویزیون دی، ځکه چې د تلویزیون تأثیر تر ټولو زیات دی. تقریباً په سلو کې ۹۰ امریکایان خپل خبرونه د تلویزیون له لارې لاسته راوړي او اعتبار یې تر ورځپاڼو زیات دی. تلویزیون د امریکې د متحده ایالاتو پر هر څه اثر بندلی او په هر څه کې یې بدلون راوستلی دی. انتخاباتي مبارزې اوس پر تلویزیون باندې راڅرخي، بریالي عموماً هغه کسان وي چې د میدیا په چارو کې ډېر ښه مشاورین ولري. ځینې کسان د امریکې په انتخاباتو کې د رایې ورکوونکو د شمېر د کمالي او هم له سیاسي ګوندونو سره د خلکو د بې علاقه ګۍ پر په تلویزیون اچوي. ځینې مبصرین په دې باور دي چې د انتخاباتي مبارزو په جریان کې خلک فقط د یو څو ثانیو له پاره په یوه ترڅ کې کانديدانو ته د تلویزیون پر پرده توجه کوي، چې دا کار په امریکا کې د سیاست د بې اهمیته او جزئي کېدلو سبب ګرزېدلی دی. په ارامو اعصابو تحلیل له منځه تللی او ځای یې جذبو خبرونیولی دی.

تلویزیوني خبرونه:

تلویزیون، د تعریف له مخې، په لیدو پوري مربوط دی. په اصطلاح (خبري کوونکي سرونه) تر راډیو زیات خبرونه نه وړاندي کوي. (مګر خبري کوونکي سرونه د شخصیت او ځانګړیتوب احساس او په نتیجه کې د اعتبار

کمونیکېشن چینل ۱۲۰۰ سټېشنونه په اختیار کې لري. مګر د دوو عمومي جګړو تر منځ، راډیو ډېر شهرت درلود او راډیويي خبرونو، تبصرو او سیاسي اعلامیو ډېر نفوذ درلودی. په ۱۹۵۰ عیسوي کلونو کې، د تلویزیون له منځته راتلو سره د راډیو اهمیت هم لږ سو.

خبري سرویسونه:

د امریکې په متحده ایالاتو کې ورځپاڼې، راډیوګانې او حتی ټلوېزیوني سټېشنونه هم ډېر خبرونه په خپله په داخل کې نه تهیه کوي. دوی زیات شمېر خبرونه له اسوشیټډ پریس څخه اخلي چې تر اوسه هم په زاړه نامه یعنی وایر سرویس شهرت لري. ډېري مشهورې ورځپاڼې دا نه خوښوي چې خبرونه له وایر سرویس څخه واخلي. د دوی له پاره د افتخار خبره ده چې د دوی خپل خبریالان رپورټونه ورته تهیه کړي. مګر زیاتي وړې امریکایي ورځپاڼې د اسوشیټډ پریس پر خبرونو او عکسو تکیه لري.

اسوشیټډ پریس یو کوپراتیف دی چې غړي یې د خپل تېراژ پر اساس فیس تادیه کوي (یعني که د ورځپاڼې تېراژ زیات وي ډېر او که یې تېراژ لږ وي لږ فیس ورکوي). غړي همدارنګه محلي خبرونه اسوشیټډ پریس ته ورکوي چې هغه یې بیا له سره لیکي او ټول هیواد ته یې وړاندي کوي. اسوشیټډ پریس یو له هغو محدودو خبري سرویسونو څخه دی چې د هیڅ یوه حکومت په ملکیت کې نه دی او د هیڅ حکومت تر مالي مرستې، کنترول او څارني لاندې نه دی. د برتانیې ریوتر Reuters له حکومت څخه مالي مرسته تر لاسه کوي، د فرانسې AFP او د جرمني DPA د حکومت تر څارني لاندې دي او د چین سن هوا Xin Hual آژانس په کلي توګه د پیکنګ تخلیق دی.

هیڅ حکومت پر اسوشیټډ پریس باندې کنترول نه لري، مګر ځینې نور پر اېلمونه وجود لري چې د اسوشیټډ پریس کیفیت او نفوذ را لږوي. لومړی دا چې اسوشیټډ پریس ډېر چټک دی او پر هره دقیقه یې حساب کېږي. د دې معنی دا ده چې ډېر عمق ته نه ځي او راپورونه یې سطحي وي. دوهم دا چې د خبري سرویسونو د تعریف له مخې، خبر هغه دی چې له یوې رسمي منبع څخه لاسته راوړل سي. د دوی راپورونه په دقت سره د پولیسو، سپینې ماڼۍ، خارجه وزارت، د دفاع وزارت په شان منابعو څخه راغونډېږي. د دوی د

اوسط ډول یوه دقیقه په بر کي نیسي، او یو څلور دقیقه ییز راپور ژور تحلیل بلل کېږي. له ډېر وخت راهیسي د تلویزیوني نطاقانو مشر والتر کرونگایت Walter Cronkite پر دې ټینګار کوي چې تلویزیوني خبرونه یوازې (د خبرونو سرلیکونه) دي، معنی یې دا ده چې که لیدونکي غواړي ژور او مفصل معلومات لاسته راوړي نو باید نورو منابعو ته مراجعه وکړي. ښکاره خبره ده چې ډېر امریکایان ډېر عمیق نه ځي، ځکه نو د دوی ورځني معلومات یوازې پر تلویزیون ولاړ وي. دا د تعجب خبره نه ده چې د نظر غوښتنې سر وې گاني دا ښيي چې امریکایان د ورځنیو عمده مسایلو په هکله لږ معلومات لري.

تلویزیون او سیاست:

تلویزیون په سیاست کي پر څو لارو تغیر راوستلی دی. پر گدی ناست (پر سر اقتدار) ولسمشر ته هر وخت، په تېره بیا هغه چاته چې په سپینه ماڼۍ کي ناست وي، ډېره توجه کېږي. تلویزیون په دې کار کي هر وخت ډېر لاس درلودلی دی. تلویزیوني خبرونه تر ټولو زیات جمهور رئیس ته متوجه وي، د اجرائیه قوې نورو څانگو ته په نسبي توګه لږ توجه کېږي. کانګرس [مقننه قوې] ته هم لږ توجه کېږي او قضائیه قوې ته بیا تر دواړو هم لږ توجه کېږي. د دې ډېرې زیاتې توجه په نتیجه کي، جمهور رئیس د خلکو په ذهن کي د یو هر کاره (یعني چې هر کار یې په وس پوره وي) پلار شکل اخیستی دی. په دې کار باید جمهور رئیس خوشحاله وي. مګر کله چې کارونه خراب سي او جمهور رئیس یې سم نه کړای سي، نو بیا همدا میډیا، په تېره بیا تلویزیون د ډېرې توجه له امله، ټوله ملامتیا پر جمهور رئیس ورغورځوي. میډیا له جمهور رئیس څخه توقعات ډېر لوړ بیایي نو ځکه د کارونو د خرابېدلو پر وخت نامنډي هم شدیدې وي. ځیني منقدین دا تور هم لګوي چې میډیا د امریکې سیاسي سیستم ته تاوان پېښ کړی دی.

تلویزیون او د خلکو بې علاقه ګي:

سیاسي مبصرین له ډېر پخوا راهیسي پر دې شکمن وه چې تلویزیون په خلکو کي بې علاقه ګي رازېږوي. د هارورډ پوهنتون پولیتیکل ساینټسټ رابرت پټنم Robert D. Putnam په دې عقیده دی چې د امریکې په متحده

احساس منځته راوړي). ځکه نو د خبرونو تهیه کوونکي و داسي ډول خبري راپور ته چې د تلویزیون پر مخ ښه وایسي زیاته توجه کوي. د خبري سرویسونو په شان، په تلویزیوني خپرونو کي مجردو او عمیقو موضوعاتو ته لږ توجه کېږي. ډراماټیکي او نمایشي پېښې (چې د تلویزیون عکاسان یې هم د ثبتولو له پاره حاضر وي) ډېرې زیاتې خپېږي. تلویزیون، د امریکې د نورو خبري مطبوعاتو په شان، د ایران د پاچا په مقابل کي د خلکو د زیاتېدونکي نفرت په هکله د ډېرو کلونو له پاره څه خپاره نه کړل، مګر ایران ته د آیت الله خمیني د ډراماټیک راتګ په هکله یې ډېرې زیاتې خپرونې وکړې. تلویزیون هیڅکله دا تشریح نه کړه چې د ویتنام جنګ پر څه باندي او د څه له پاره و، مګر د ۱۹۶۸ عیسوي کال یوه لنډه فلمي صحنه یې وښووله چې په هغه کي د سایګون د رژیم یوه جنرال د ویتکانګ پر یوه قاتل باندي ډزي وکړې. دې دلخراشه صحنې د امریکې خلګ د جنګ پر ضد راوپارول. لکه څرنګه چې خبري سرویسونه په رسمي منابعو پوري چنګک (تړلي) دي، تلویزیوني خبرونه هم دا رنگه په دلچسپه او جالبو صحنو پوري چنګک دي. په عراق کي د ابو غریب د بنديخاني د ۲۰۰۴ عیسوي کال دلخراشه صحنې چې د تلویزیون پر مخ ښکاره کړه سوې، د دې ښه مثال دی. تلویزیون په اصل کي تر نورو احساساتي محیط دی، ځکه خپرونې یې تر مغزو ګام اړوي او مخامخ زړه ته نوزي، چې دا پخپله ډېر لوی قوت دی.

له بده مرغه، د تلویزیوني کامرې پرسونل استخدامول ډېر ګران تمامېږي، په تېره بیا په خارجي هیوادو کي. ځکه نو دوی هر وخت تر پېښې وروسته د پېښې ځای ته هغه وخت رارسېږي چې د اسوشیټډ پریس لخوا خبر ورورسېږي. تلویزیون باید د پېښې تر پېښېدو مخکي خبر وي چې څه به پېښېږي چې کامرې او د عکاسۍ پرسونل ورته آماده کړي. له دې امله نو تلویزیوني خبرونه له مطبوعاتي کنفرانسونو، نطقونو او رسمي اعلامیو سره جوړ راځي. ځیني منقدین دې ته د میډیا له پاره منځته راوړلي سوي پېښې وایي. رسمي مامورین او همدارنګه اعتراض کوونکي ګروپونه په دې پوهېږي. مظاهره چیان او اعتصاب کوونکي کله کله داسي کارونه کوي چې پولیس یې په ډله ییزه توګه بنديان کړي او دا عمل په تلویزیون کي ټول خلګ وويني. د مسایلو ژور تحلیل هم د تلویزیون قوې ټکی نه دی. تلویزیوني خبر په

اساس فعالیت وکړي. په اروپا کې، برعکس، حکومت تلگراف او ورپسې ټیلیفون په خپل کنټرول کې ونیو. د امریکې حکومت د اساسي قانون د لومړۍ ضمیمې له امله، چې په هغه کې د بیان آزادي تضمین سوې ده، او هم په امریکې کې د آزاد تشبث د عنعنې له امله، حکومت نه غواړي د کمیونیکېشن په سکتور کې مداخله وکړي. په اروپایي هیوادو کې چې د مرکزي قدرت او حکومت ته د پلار په سترگه کتلو عنعنه ټینګه ده، پر کمیونیکېشن باندي د حکومت کنټرول دومره عادي خبره ده لکه د رېل گاډۍ دولتي ملکیت.

میډیا او حکومت:

په ډیموکراسي کې د میډیا رول له ډېر پخوا څخه څرګند دی. توماس جفرسن په ۱۷۸۷ عیسوي کال کې لیکي: "که زه دې ته اړ سم چې د بې له مطبوعاتو حکومت او یابې له حکومتو مطبوعاتو په اړه تصمیم ونیسم، نو زه به بې له ځنډه بې له حکومتو مطبوعات انتخاب کړم". په روسیه، او کراین او کولمبیا کې هغه ژورنالستان چې له قدرت څخه د ناوړې استفادې او یا فساد په هکله څېړني کوي پرله پسې وژل کېږي او قاتلان یې نه موندل کېږي. په دې هیوادو کې خبري سازمانونه، د دې له پاره چې وکولای سي ژوندي او فعال پاته سي، پخپله خپل ځانونه سانسوروي.

د امریکې په متحده ایالاتو کې مطبوعات له ډېر وخت راهیسي پر حکومت انتقادونه کوي. مګر، د ۱۹۶۰ په اواخرو او د ۱۹۷۰ په اوایلو کې د میډیا او حکومت تر منځ یو ډول نوي خصمانه مناسبات رامنځ ته سول چې تر اوسه هم وجود لري. د میډیا ممتازه اړخ زیات وخت د اجرائیه قوې په مقابل کې خصمانه دریځ غوره کړی دی. ویتنام او واپرګېټ یې ښه مثالونه دي. په دواړو مثالو کې اجرائیه څانګې، د دې له پاره چې عامه افکار آرام کړي، میډیا ته یې درواغ وویل. د میډیا ډېرو غړو د حکومت لخوا د دوی د استعمالولو په هکله سخت عکس العمل وښود او د مطبوعاتي کنفرانسونو او تحقیقاتي رپورټونو له لارې یې پر حکومت سخت انتقادونه پیل کړل. جمهور رئیس نکسن، چې له مطبوعاتو یې له پخوا څخه لاس راټلل، خبره نوره هم پسې خرابه کړه. ده عادت درلود چې تر مطبوعاتي کنفرانس مخکې په یوه تیاره کوټه کېښي څو خپل اعصاب آرام کړي. ده کارونه په ګوښې توب او پټوالي کې سر

ایالاتو کې په مدني او سیاسي چارو کې د خلکو د برخې نه اخیستلو یو علت هم تلویزیون دی. پټنم د خپلو څېړنو له مخې دا څرګنده کړه چې زاړه خلګ، هغه کسان چې تر دوهمې عمومي جګړې مخکې زېږېدلي دي، په سیاست کې برخې اخیستلو ته زیات میلان لري. علت یې دا دی چې دوی د تلویزیون تر عصر مخکې، چې په ۱۹۵۰ کلونو کې پیل سوی دی، روزل سوی دي. ځوانان چې د تلویزیون په عصر کې روزل سوی دي دا صفات نه لري.

بل اتهام دا دی چې د تلویزون له امله په انتخاباتو کې د خلکو برخه اخیستنه رالږ سوې ده. د ۱۹۶۰ عیسوي کال راهیسي، چې تلویزیون د انتخاباتي مبارزې عمده وسیله ګرځېدلې ده، په انتخاباتو کې برخه اخیستنه په سلو کې ۱۳ لږ سوې ده. تلویزیون خپل لیدونکي مخکې له مخکې په زیاتو معلوماتو دومره اشباع کړي چې خلګ له رایې ورکولو سره علاقه له لاسه ورکړي. د منفي انتخاباتي مبارزې له امله د خلکو له انتخاباتو څخه کرکه وسي. په لوېدیځه اروپا کې، چې په شخصي پیسو باندي د انتخاباتي اعلانو رانیول په عمومي توګه منع دي او د انتخاباتي مبارزې وخت هم لنډ دی، په انتخاباتو کې د خلکو برخه اخیستنه زیاته ده. په لوېدیځه اروپا کې د انتخاباتي مبارزې وخت عموماً یوه میاشت او په امریکا کې تر یوه کال لا زیات دی. همدارنګه، امریکا یوازنی هیواد دی چې په تلویزیون کې سیاسي اعلانونه په قانوني توګه تنظیم سوی نه دي.

تلویزیون په پېنځر پیسې هم غواړي. په تلویزیون کې د سیاسي اعلاناتو مصرف په ۱۹۷۲ عیسوي کال کې ۵.۲۴ میلیونه ډالره و، په ۲۰۰۴ عیسوي کال کې دا مصرف تر یو بلین ډالرو واوښت. که څه هم په ځای او وخت پوري اړه لري، د تلویزیون یوه دقیقه اعلان تر یو لک ډالرو زیات مصرف لري. دې دومرو زیاتو مصارفو د امریکې د سیاست ښه ور اړولې ده. د جمهوري ریاست د انتخاباتي مبارزې د مصارفو نیمه برخه په تلویزیون مصرفېږي. په زیاتو انتخاباتي مسابقو کې هغه څوک بریالی کېږي چې ډېرې پیسې، په تېره بیا پر تلویزیوني اعلانو مصرف کړي.

د امریکې حکومت، د ټولو صنعتي هیوادو په تناسب، پر کمیونیکېشن باندي لږترین کنټرول لري. د تلگراف له اختراع راهیسي، د امریکې حکومت کمیونیکېشن خصوصي سکتور ته ورپرې ایښی دی چې د ګټې پر

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۱۴۸﴾

نه ورته ټینګوي. نیویارک ټایمز په ۱۹۷۱ عیسوي کال کې د ویتنام په هکله د پنټاګون (د امریکې د دفاع وزارت) د اسنادو په خپرولو سره ټوله امریکا سره ولږ زوله. په ۱۹۷۲ عیسوي کال کې په واشنگټن پوست کې د واټر ګېټ د غلاد رپورټ د خپرېدلو په نتیجه کې د نکسن اداره راچپه کړه سوه. د وال سټریټ ژورنال ورځپاڼه په واشنگټن کې پر اقتصادي تصمیمونو باندې ډېره اغېزه لري.

میدیا او د عراق جنګ:

په ۲۰۰۳ عیسوي کال کې د عراق جنګ ته په وردانګلو کې د میډیا حمایه او ملاتړ زیات و. همدارنګه د سپټمبر د یوولسمې پېښې د، د مطبوعاتو په شمول، د خلکو ډېر احساسات د جمهور رئیس بوش ملاتړ ته راوپارول. مطبوعاتو بېله پوښتنې د حکومت ادعا چې ګواکي عراق د عامه تباهی وسلې لري ومنله. تر جنګ وروسته د عامه تباهی وسلې ونه موندلې سوې او د باثباته ډیموکراسۍ نصبول هم غیر ممکن ښکاري. لکه د حکومت لخوا د خطا ایستلو انتقام چې اخلي، د میډیا زیاته برخه انتقادي سوه او حکومت بیا دا شکایت راپورته کړ، چې میډیا عامه خلکو ته د جنګ په هکله سم معلومات نه ورکوي.

آیا د عراق د جګړې په هکله د خلکو د ملاتړ کموالی د میډیا ګناه ده؟ پولیتیکل ساینټسټ جان میولر John Mueller د خپلو څېړنو په نتیجه کې څرګنده کړه چې په لومړي سر کې د امریکې د خلکو دوه دریمې برخې د کوریا (۱۹۵۰ - ۱۹۵۳)، ویتنام (۱۹۶۵ - ۱۹۷۳) او عراق (۲۰۰۳ پیل) د جګړو ملاتړ کاوه، مګر درې کاله وروسته یوازې یو پر دریمې برخې خلکو د جګړې حمایه کوله. د کوریا د جګړې په وخت کې تلویزیون وجود هم نه درلود، ځکه نو مور نه سو کولای له جګړې څخه د خلکو د ملاتړ د کموالی پرته پر میډیا ورواچوو. د تلفاتو زیاتوالی د خلکو د ملاتړ د کمزورتیا علت دی نه ټلویزیون. د امریکایانو عموماً اوږده جنګونه نه خوښېږي. د عراق له جګړې سره د خلکو ملاتړ ډېر ژر ځکه لږ سو، چې د عامه تباهی وسلې ونه موندلې سوې.

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۱۴۷﴾

ته رسول او خپل تصامیم به یې په مستقیمه توګه، بېله دې چې مطبوعاتیان په خبر سي، خلکو ته اعلانول. په دې کار د مطبوعاتیانو کرکه نوره هم له ده څخه زیاتېدله.

په سایګون (د ویتنام د پایتخت پخوانی نوم سایګون و) کې به د امریکې نظامي مطبوعاتي استازو په خپلو مطبوعاتي کنفرانسونو کې هڅه کوله چې په چارو کې پرمختګ وښيي او یو ښه تصویر نړۍ ته وړاندې کړي. ژورنالیستان ډېر ژر د دې ډول تکراري، خطا ایستونکو او غیر واقعي مطبوعاتي کنفرانسونو څخه په تنګ راغلل او پخپله یې په مستقله توګه څېړني او ګروېږني پیل کړې. په نتیجه کې دوی دا وښودله چې د سایګون رژیم فاسد او بیکاره رژیم دی، د ویتکانګ (د امریکې ضد جنګیالي) قواوې په آزاده توګه په هرځای کې ګرزېدای سي او حملې کولای سي، او د رژیم د عسکرو روحیات کمزوري دي او نه سي کولای د ویتکانګ د حملو مخه ونیسي. د نیویارک ټایمز د یوه ځوان راپورتر د زیاتو انتقادي رپورټونو په نتیجه کې د امریکا اعتماد د جنوبي ویتنام د مشر ډییم Diem پر رژیم باندې له منځه ولاړی او په ۱۹۶۳ عیسوي کال کې یې د ده دله منځه وړلو له پاره لاره هواره کړه او د خپلو جنرالانو لخوا ووژل سو.

عمده مفاهیم

د نخبه گانو میډیا (elite media):

نیویارک ټایمز، واشنگټن پوست او وال سټریټ ژورنال د امریکې یو وړوکی اقلیت لولي، مګر د دې ورځپاڼو اغېزمنتوب ډېر زیات دی. په واشنگټن، او حتی په ټوله امریکا کې، تصمیم نیونکي د دې ورځپاڼو خبري راپورونه او سرمقالې ډېرې جدي لولي. مخکښه مفکرین په دې ورځپاڼو کې خپل نظریات وړاندې کوي. همدا علت دی چې د دې ورځپاڼو تأثیر د دوی د تېراژ په تناسب ډېر زیات دی. دې ته د نخبه گانو میډیا elite media ځکه وايي چې لوستونکي یې زیاتره ثروتمند او د لوړو تحصیلاتو خاوندان دي.

نخبه مطبوعات elite press د حکومت د غلطیو په هکله (تحقیقاتي رپورټونه) تهیه کوي چې عادي مطبوعات د دوی پر ضد د دعوو له بهرې ځان

چي ټولني بې له سياسي گوندونو څه کولای نه سي.

د گوندونو (احزابو) د ندي:

په ډيموکراسي او هم په اوټوريتاري سيستمونو کي گوندونه ځيني مهم وظيفې سر ته رسوي چي د سياسي سيستم له سره يو ځای والي (وحدت) سره مرسته کوي.

د خلگو او حکومت تر منځ يو پل:

د سياسي گوندونو يوه وظيفه دا ده چي د اولس غوښتنې او هيلي د حکومت تر غوږونو پوري ورسوي. که گوندونه وجود ونه لري، افراد به يوازي پاته وي او حکومت به توجه نه ورته کوي. په گوندونو کي په شاميلېدلو او يا هم گوندونو ته په رايي ور کولو سره خلگ کولای سي پر سياسي پرېکړو اثر ولري. لږترلږه، گوندونه خلگو ته دا احساس وربخښي چي دوی هم گویا مطلق کمزوري نه دي، او دغه عقیده د حکومت له مشروعیت سره مرسته کوي. همدا علت دی چي حتی په ديکتاتوري رژيمونو کي هم گوندونه وجود لري.

د سياست اجتماعي کول:

گوندونه بېلابېل گروپونه له ټولني سره يو ځای کوي او هم خپلو غړو ته د سياسي لوبي لوبول ور زده کوي. گوندونه خلگ و کانديدانو او يا انتخابي مقاماتو ته ورپېژني، خپلو غړو ته دا ورسبي چي د خلگو په مخ کي څرنگه وينا وکړي، څرنگه يوه غونډه اداره کړي او څرنگه جوړه (مصالحه) وکړي. په دې توگه گوندونه د خپلو غړو وړتيا پياوړې کوي چي په مجموع کي د ټول سيستم مشروعیت تقويه کوي. گوندونه همدا راز د ليدرانو له پاره د ټرېنينگ او تمرين ميدانونه تشکيلوي. په تاريخي لحاظ، ځينو اروپايي گوندونو دا هڅه وکړه چي يو فرعي کلتور (مثلاً د گوند د ځوانانو گروپونه، د گوند د فوټبال ټيمونه، د گوند ورځپاڼي او د بنځو سازمانونه) منځ ته راوړي.

د رايي ور کونکو سمبالونه (بسيچ کول):

د خپلو کانديدانو له پاره د انتخاباتي مبارزې پر وخت، گوندونه رايي

لسم فصل

سياسي گوندونه او گوندي سيستمونه:

د امريکې په متحده ايالاتو کي ډېرو خلگو ته سياسي گوندونه چندانې اهميت نه لري. د امريکې دوه ستر سياسي گوندونه زيات وخت يو شان ښکاري، د دوی اصلي او عمده ارزښتونه زيات وخت تطابق سره کوي. په انتخاباتو کي، زيات وخت د کانديد شخصيت او پرسوناليتي د ده تر حزب مهمه وي. د امريکې له ډېرو سياست پوهانو سره دا بېرته سته چي سياسي گوندونه دومره کمزوري سوي دي چي هغه وظيفې چي سياسي گوندونه يې بايد سر ته ورسوي نه تر سره کوي.

د امريکې د گوندونو دا کمزوري د تعجب خبره ځکه ده چي د امريکې متحده ايالات لومړنی هيواد و، چي تر اروپايي هيوادو يې ډېر مخکي پراخ سياسي گوندونه منځته راوړل چي د ۱۸۰۰ کال د جمهوري رياست په انتخاباتو کي راڅرگند سول. که څه هم بنيادي اروپايانو سياسي گوندونه په پوره او مکمله توگه جوړ کړي وي. امريکايانو لکه چي دا هېره کړې ده چي گوندونه د ډيموکراسۍ عمده افزار تشکيلوي. د شات شنايدر Schattschneider په عقیده سياسي گوندونو ډيموکراسي منځته راوستل او د اوسني عصر ډيموکراسي بې له گوندونو تصور کېدای نه سي.؛

نن ورځ تقريباً په ټولو ټولنو کي، ډيموکراټيکي دي او که نه دي، گوندونه وجود لري څو اولس له حکومت سره وصل کړي. نظامي ديکتاتورانو لکه په هسپانيه کي فرانکو، په چيلي کي پينوشې او په برازيل کي جنرالانو هڅه وکړه چي گوندونه لغوه کړي، ځکه دوی د هيواد سياسي ستونزي پر گوندونو تاوانولې. مگر حتی دې ديکتاتورانو هم د خپلي ادارې د تقويې له پاره مطيع گوندونه جوړ کړل، او کله چي دا ديکتاتوران له منځه ولاړل ډېر ژر آزاد گوندونه جوړ سول. که يې خوښ وي او که يې بد ځني راځي، داسي ښکاري

ګوندونه په ډیموکراسي کې:

په ډیموکراسي سیستم کې، درې ټکي د ګوند په تشکیل کې اهمیت لري: د مرکزیت درجه، په پالیسي د ګوند برخه اخیستل، او دا چې ګوند په مالي لحاظ په څه توګه چلېږي (یعنې پیسې له کومې خوا ورته راځي).

(۱) مرکزیت:

د ګوند د مشرتابه کنټرول پر هغو غړو باندې ډېر متفاوت دی چې د خلکو لخوا انتخابي مقاماتو ته انتخاب سوي وي. اسرائیل د کانديدانو د ټاکلو ډېر متمرکز سیستم لري، هر ګوند په ملي سطحه کې ۱۲۰ نامزدان د کنست Knesset (پارلمان) له پاره نوموي. د تناسبې نمایندګۍ د سیستم له مخې [proportional representation] یوازې هغه کسان د پارلمان چوکۍ گټي چې د نامزدانو د لیست په سر کې واقع وي. د ګوند مشران اعتمادی او تجربه لرونکي کسان د لیست په سر کې راولي او نوي کسان د لیست په پای کې راولي. په دې ډول سیستم کې ډېر مرکزي ګوندي ډسپلین منځته راځي. د برتانیې سیستم بیا یو څه لږ متمرکز دی. په برتانیه کې، ګوندونه د پارلمان له پاره کانديدان د ګوند د مرکزي او محلي ادارو تر منځ د روغې جوړې په نتیجه کې نامزد وي. د ګوند مرکزي اداره headquarter بڼایي د یوې انتخاباتي حوزې له پاره یو څوک له بلي منطقي یا انتخاباتي حوزې څخه د ګوند د کانديد په توګه نامزد کړي، د ګوند محلي اداره د همدې نامزد په هکله د منلو او یا نه منلو تصمیم نیسي. محلي اداره داسې هم کولای سي چې د مرکزي ادارې په موافقه له خپلې منطقي څخه یو څوک کانديد کړي. جرمني هم، د اسرائیلو په شان، له ګوندي لیست څخه د کانديدانو د نامزدۍ له پاره کار اخلي. مګر بیا پر ۱۶ ایالتونو وېشل سوی دی چې ګوند تسلط پکښې لري او په دې توګه یې تر یوه حده پوري د مرکزي کنټرول مخه نیولې ده. دا ډول زیات وکم مرکزیت centralization و ګوندونو ته انسجام، ډسپلین او ایډیالوجیکي ثبات وربخښي. کله چې خلک په اسرائیلو، برتانیه او جرمني کې یوه ګوند ته رایې ورکوي، دوی پوهېږي چې ګوند څه غواړي او که چېرې انتخابات وگټي څه اعمال به سر ته ورسوي. کله چې د ګوندي غړي پارلمان ته انتخاب سي نو بیا خپلسري نه کوي او په پارلمان کې د ګوند د تصامیمو پر اساس رایې ورکوي.

ورکونکي رایې ورکولو ته هڅوي او د رایې ورکونکو د شمېر د زیاتوالي له پاره هلي ځلي کوي. که د ګوند اعلانونه او هلي ځلي نه وي، بڼایي ډېر رایې ورکونکي په انتخاباتو کې برخه وانخلي. ډېر سیاست پوهان په دې عقیده دي چې د امریکې په متحده ایالاتو کې، د ګوندونو د کمزوري کېدلو او د رایې ورکونکو د شمېر د لږوالي تر منځ یو ډول ارتباط موجود دی. په سوېډن کې چې ډېر ښه سازمان سوي ګوندونه فعال دي، د رایې ورکونکو شمېر په سلو کې ۹۰ ته رسېږي (که هم اوس لږ سوی دی). ځیني منقدین په دې عقیده دي چې د ګوند انتخاباتي پروپاګنده سیاست بې اهمیتته کوي، مګر د سیاسي مسایلو ساده کول او روښانول رایې ورکونکي ته د دې توان ورکوي چې د پر له پېچلو مسایلو په منځ کې موزون انتخاب وکړي.

د حکومت سازمان او اداره:

هغه ګوند چې انتخابات وگټي حکومتي مقامات او قدرت لاسته راوړي او هڅه کوي د حکومت په پالیسي کې پخپله خوښه بدلون راوړي. هغه ګوند چې د امریکې د متحده ایالاتو په اولسي جرګه او سنا کې ډېرې چوکۍ لاسته راوړي نو د دواړو پارلماني خونو مشران او همدارنګه د جرګه ګیو (کومېټو) مشران ټاکي. نوی ټاکل سوی جمهور رئیس کولای سي په اجرائیه څانګو او ایجنسیو کې ۳۰۰۰ کسان مقرر کړي چې ګوند په دې وتوانوي ګوندي پالیسي لږ تر لږه د څلورو کلونو لپاره پرمخ بوزي. (د امریکې د جمهوري ریاست دوره څلور کاله ده). پر حکومت باندې د ګوند کنټرول په برتانیه کې د امریکې د متحده ایالاتو په تناسب زیات دی، ځکه د برتانیې پارلماني سیستم په همزمانه توګه د اجرائیه او مقننه دواړو قواوو کنټرول و هغه ګوند ته ورسپاري چې انتخابات وگټي. هغه څه چې صدراعظم و غواړي لاسته یې ځکه راوستلای سي چې په برتانیه کې ګوندي ډسپلین ډېر قوي دی. سره له دې هم، په هیڅ یوه سیستم کې ګوند د حکومت بشپړ کنټرول نه سي درلودلای، ځکه چې بیوروکراټان هم په خپل ځان کې یو قوت تشکیلوي. ګوندونه هڅي کوي د حکومت بشپړ کنټرول لاسته راوړي، مګر هر وخت پر دې کارباندې نه سي بریالي کېدای.

د امریکې جمهور رئیس بنایي یو قانون وړاندې کړي، مگر دولسي جرگې او مشرانو جرگې ۵۳۵ غړي یې باید په انفرادي ډول تصویب کړي چې دوی په نهایت کې یوازې د خپلې رایې مسؤلیت لري. په دې صورت کې آیاد انتخاباتي وعدو د نه پرځای کولو ملامتیا د جمهور رئیس پر غاړه ده او که ملامتیا په کمزوري ګوندي ډیسپلین کې ده؟ د شاتسشنایدر په عقیده، د امریکې د متحده ایالاتو ګوندي سیستم دومره غیر متمرکز دی چې ټول پر یوه ملي کړنلاره باندې توافق ته نه سي رسېدلای. ډېر امریکایان غوره ګڼي چې سناتوران او وکیلان یې د خپل ضمیر او وجدان له مخې رایې ورکړي نه دا چې د یورپ په شان د ګوندي رهبرانو حکم پر ځای کړي.

(۳) د ګوندي لګښتونو مدرک:

ګوندونه د خپلو فعالیتونو له پاره پیسې مصرفوي. دا لګښتونه ورځ په ورځ زیاتېږي چې په نتیجه کې پر بډایو ډینفغو ګروپونو باندې د ګوندونو تکیه ورځ په ورځ زیاتېږي او په دې اړیکو کې چنداني شفافیت هم وجود نه لري. د جاپان د لیبرال ډیموکراټ ګوند ځینو بډنامو غړو د بزښونو، بانکونو او حتی دیاکوزا ګانګسترانو څخه ډېرې زیاتې پیسې اخیستې وې. د اروپا د ګوندي حق العضویت عنعنوي سیستم د ګوندي لګښتونو لپاره نور کفایت نه کوي او ګوندونه د پیسو راغونډولو له پاره ډېرې هڅې کوي او ځینې یې له غلطو لارو څخه استفاده کوي. په دې وروستیو کلونو کې د ګوند له پاره د پیسو راټولولو رسوایي ګانې په امریکا، برتانيا، جرمني او فرانسه کې منځته راغلي دي. په ډیموکراسي کې د سیاسي رقابت دا پرابلم به بنایي د حل لار هم ونه لري. په ۱۹۷۶ عیسوي کال کې د امریکې د متحده ایالاتو په انتخاباتي مبارزه کې تقریباً ۵۰۰ میلیونه ډالره لګېدلې وې. په ۲۰۰۴ عیسوي کال تقریباً ۴ بیلیونه ډالره په انتخاباتي مبارزه باندې مصرف سوي دي. په مقابل کې بیا د برتانيې د ۲۰۰۱ عیسوي کال په عمومي انتخاباتو کې یوازې ۱۰۰ میلیونه ډالره مصرف سوي دي.

په ډېرو ډیموکراټیکو هیوادو کې پر سیاسي بسپنو باندې سخت قانوني بندیزونه لګول سوي دي او یا هم په یو قانوني چوکاټ کې تنظیم سوي دي. د جرمني، هسپانیې، سویډن او فنلنډ دولتونه له سیاسي ګوندونو سره، د دوی له

د امریکې په متحده ایالاتو کې، چې ګوندونه په تاریخي لحاظ مرکزیت نه لري، ګوندي ډیسپلین کمزوری دی. په ډېرو حالاتو کې کانديدان، په انتخاباتي مبارزه او هم د مالي منابعو په راغونډولو کې، پر خپل ځان تکیه کوي. د ولسي جرگې او سنا له پاره کانديدان، په حقیقت کې، د هر ځلي کانديدېدلو پر وخت، یو نوی محلي او یا ایالتي ګوندي سازمان جوړوي. کله چې انتخابات نه وي، نو ګوندونه هم بیده او بې حرکته وي. د جمهوري غوښتونکو ګوند ملي کمېټه او هم دارنگه د ډیموکراټ ګوند ملي کمېټه بنایي دومره منابع ونه لري چې له خپلو کانديدانو سره مالي مرسته وکړي. کانديدان په مستقیم ډول، د تلویزیون او میدیا له لارې، رایې ورکوونکو ته مراجعه کوي. اوس زیاتره وخت په تلویزیوني اعلانونو کې د کانديد وګوندي ارتباط ته حتی اشاره هم نه کېږي. ځکه نو کانديدان کله چې انتخاب سي، ځانونه د ګوند په اطاعت کولو مکلف نه ګڼي. دې کار د امریکې په متحده ایالاتو کې ګوندونه ډېر غیر مرکزي decentralized کړي دي. انتخاب سوي نماینده ګان و خپل وجدان ته، خپلومو کلینو ته او د سیاسي فعالیتونو خپلې کمېټې ته ځانونه مسئول بولي نه هغه ګوند ته چې دوی یې غږي دي.

(۲) د حکومت د پالیسي تعینول:

په پارلماني سیستم کې، که د اکثریت ګوند په پارلمان کې د خپلو قوانینو د تصویبولو له پاره پوره رایې ونه لري نو باید استعفی وکړي. خو د امریکې په متحده ایالاتو کې د اکثریت تعینول اکثره وخت اسانه نه دي. ځینې ډیموکراتان په مشخصو مسایلو کې د جمهوري غوښتونکو په طرفداري رایه ورکوي چې دا کار جمهوري غوښتونکي هم کوي، یعنې په ځینو وختو کې د ډیموکراټ ګوند په طرفداري رایه ورکوي. ځینې سناتوران له یوه ګوند څخه بل ته اوږي. هغه سیاسي دریځ او کړنلاره چې د هغه پر اساس جمهور رئیس بریالیتوب لاس ته راوړي د ګوند پارلماني غړي یې په عملي کولو ځان مکلف نه بولي. اکثره وخت هغه ګوند چې جمهور رئیس یې غږی وي، په کانګرس کې اکثریت نه لري. نو دا پوښتنه رامنځ ته کېږي چې د ګوند د قانون جوړولو پر وګرام څوګ مخ ته بیایي؟ جمهور رئیس؟ د ولسي جرگې او که د مشرانو جرگې رئیس؟

ګوندونه له قدرته وایستل سول. چین، ویتنام، شمالي کوریا او کیوبا هڅه کړې ده چې دولت د کمونیستي ګوند تر ادارې لاندې وساتي، مګر د اهیوادونه هم داسې ښکاري چې د تغیر له پاره آماده دي.

په (کلاسیک) کمونیستي سیستم کې، چې لنین یې په شوروي اتحاد کې اساس کېښود او سټالین پر مخ بوتی، واحد کمونیست ګوند، حکومت او اقتصاد یو په بل کې سره نغښتي وه. کمونیست ګوند په مستقیمه توګه اداره په لاس کې نه لرله، مګر ګوند ټول دولتي پرسونل او ټول اقتصادي ساختار تر کنټرول لاندې درلود. د ګوند غړي، چې د بالغ نفوس په سلو کې لس یې تشکیلول، د هیواد له ډېرو پوهو، څیرکو او فعالو خلکو څخه په لاسي توګه راټولول کېدل. د شوروي د ډېرو مأمورینو دوې خولې پر سروې چې یوه یې د حکومت د ماموریت او بله یې د کمونیست ګوند د غړیتوب وه. د حکومت په هره برخه کې، په سیمه ییزه او هم په ملي سویه، یو متناسب ګوندي اورګان وجود درلود چې د مأمورینو نومول او د عمومي کړنلاري ټاکل یې په کنټرول کې و. د دولت د ساختار په رأس کې، د مثال په توګه، مقننه هیئت یا عالي شورا ځای درلود. په مقابل کې بیا په ګوندي سیستم کې مرکزي کمېټې و عالي شورا ته د کانديدانو د نومولو او ټاکلو څارنه کوله او هم یې د عالي شورا د کړنلاري ټاکنه او لارښوونه پرغاړه درلوده. د مرکزي کمېټې نظارت د پولیت بیورو، چې د ګوند د ډېرو لوړو لیډرانو څخه متشکله او د شوروي د حکومت داری زړه بلل کېده، پر غاړه درلود. د پولیت بیورو لارښوونه بیا د ګوند د عمومي منشي په لاس کې وه چې خپل وفادار ملګري یې په لوړو مقاماتو کې ځایول او په دې توګه یې خپل قدرت لاهم پسي زیاتواوه.

ولي د شوروي جمهور رئیس میخایل ګورباچیف په عمدي توګه د شوروي سیستم د تخریب له پاره ملا وتړله؟ کله چې په هیواد کې یوازنی ګوند د ټولو مهمو شیانو د کنټرولولو هڅه کوي، نو د کلونو په تېریدو سره ډېر جدي پرابلمونه منځته راوړي. څرنګه چې د ګوند غړو ته ښه کارونه، ښه کورونه او نورو امتیازات ورکول کېږي، نو په ګوند کې ابن الوقته opportunists او فاسد خلګ ډېرېږي. ګوندي کارکوونکي محافظه کاره کېږي او د سیستم د تغیر غوښتنه نه کوي. د دې ډول ګوندي غړو تر څارني او کنټرول لاندې، د شوروي اقتصاد دامریکا او لوېدیځې اروپا د اقتصاد په

انتخاباتي قوت سره متناسب، مالي مرسته کوي. ښکاره خبره ده چې په دې صورت کې له نوو منځته راغلو ګوندونو سره تبعیض کېږي. د امریکې په متحده ایالاتو کې مالیه ورکوونکي کولای سي د کلنیو مالیاتو په فورمه کې درې ډالره د جمهوري ریاست د انتخاباتي مبارزو د مصارفو له پاره وټاکي. د ماليې دفتر دا پیسې د جمهوري ریاست کانديدانو ته د دوی د ګټل سوو رایو په تناسب تادیه کوي. مګر یوازې له څلور مالیات ورکوونکو څخه یو یې دا درې ډالره په خپله مالیاتي فورمه کې د دې کار له پاره ټاکي چې دا د کانديدانو له پاره ډېري لږ پیسې دي. دا مالي خلا دینفعه ګروپونو ډکه کړې ده. دینفعه ګروپونه interest groups په هره انتخاباتي مبارزه کې ډېري زیاتي پیسې و دواړو ګوندونو ته ورکوي.

د سیاسي ګوندو طبقه بندي:

د ګوندو د طبقه بندۍ یوه اساسي لار دا ده چې د ایډیالوجي له مخې له چپ لوري څخه و ښي لور ته نظر واچوو. چپي ګوندونه، لکه کمونستان، د عمده صنایعو د ملي کولو له لاري د طبقاتي تفاوتونو له منځه وړل غواړي. ماییني چپي center-left ګوندونه، لکه د لوېدیځې اروپا سوشیالست ګوندونه، سوسیال یعنی ویلفیر welfare دولت غواړي مګر عمده صنایع نه ملي کوي. ماییني centrist ګوندونه، لکه د جرمني او ایټالیا لیبرالان، په اجتماعي مسایلو کې لیبرال او په اقتصادي مسایلو کې بیا محافظه کار دي، یعنی د آزاد مارکیټ پلوي کوي. ماییني ښي Center-right ګوندونه، لکه د جرمني کریسچن ډیموکرات ګوند، غواړي چې د آزاد مارکیټ په ګټه سوسیال سیستم کنټرول کړي مګر له مینځه وړل یې نه غواړي. ښي ګوندونه، لکه د مارګریت ټاچر تر رهبرۍ لاندې د بریتانیې محافظه کار ګوند، د سوسیال سیستم له منځه وړل، د کارګري اتحادیو د قدرت ختمول او د سرمایه داری غښتلی انکشاف منځته بیايي.

ګوند په کمونیستي دولتو کې:

کمونیستي سیستمونه، یعنی هغه هیوادونه چې د کمونیستي ګوندو لخوا اداره کېږي، لږ سوي دي. په ختیځه اروپا او شوروي اتحاد کې کمونیستي

وي او د هیواد یوازنی قانوني گوند وي. د دې ډول گوندونو مشران دا استدلال کوي چې دوی اوس هم ډیموکراټیک گوندونه دي ځکه چې دوی د هغه څه نمایندګه ګي کوي چې خلګ یې په رشتیا سره غواړي او اړتیا ورته لري. د دوی دا ادعا په بېطرفانه انتخاباتو او یا صادقانه نظر غوښتنه کې هیڅکله نه سي ثابتېدلای. کله چې د ختیځې اروپا هیوادو ته موقع ورکړه سوه، خلګو یو گوندي سیستم په کلکه رد کړ. ځیني پرمختیایي هیوادونه، په تېره بیا په افریقا کې، استلال کوي چې د زیاتو گوندونو سته والی په هیواد کې ګډوډي راولي، ځکه چې گوندونه پر قبیلوي اساس تشکیلېږي.

په مسلط گوندي سیستم کې، مخالف گوندونه آزاد وي چې په انتخاباتو کې برخه واخلي مګر ډېر لږ پېښېږي چې له مسلط گوند څخه بل گوند انتخابات وګټي. مګر مسلط گوندي سیستم ډېر زیات وخت ځکه دوام نسي کولای چې خلګ د مسلط گوند له فساد او بېکفایتی څخه ستومانه کېږي. په هندوستان کې تر ډېره وخته د کانګرس گوند او په جاپان کې د لیبرال ډیموکرات گوند، سره له دې چې نورو گوندونو هم په انتخاباتو کې برخه اخیستله، مسلط و. په مکسیکو کې هم یو گوند تر ډېره وخته مسلط و، مګر په ۲۰۰۰ عیسوي کال کې بل گوند د جمهوري ریاست انتخابات وګټل او په دې توګه په مکسیکو کې د مسلط گوندي سیستم پر ځای څو گوندي سیستم رامنځته سو.

ډېر خلګ د امریکې د متحده ایالاتو او برتانیې له دوه گوندي سیستم سره آشنا دي. په دې هیوادو کې دوه عمده گوندونه د بریالیتوب چانس لري. که څه هم په دې دواړو هیوادو کې نور گوندونه هم فعالیت کوي، مګر په انتخاباتو کې ډېر لږ وخت بریالیتوب تر لاسه کوي. دوی یوازي دا خدمت کوي چې دې دوه عمده گوندونو ته د د رایې ورکوونکو ناخوښي وروښيي. په نتیجه کې دواړه عمده گوندونه د رایې ورکوونکو د ناخوښیو د له منځه وړلو په منظور په خپلو پالیسیو کې تغیرات راولي. په دې توګه حتی ډېر واره گوندونه هم د هیواد په سیاست کې اثر بندلای سي. ځیني مبصرین په دې باور دي، چې نوي سیاسي ایډیایي زیات وخت د همدې وړو گوندونو لخوا منځته راځي. په څو گوندي سیستم کې یو له بل سره په رقابت کې څو گوندونه وجود لري. سویډن څو گوندي سیستم لري چې هر گوند په انتخاباتو کې د ګټل سوو

تناسب ډېر وروسته پاته و. هغه کمونست گوند چې باید شوروي اتحاد یې و یوې روښانه او نېکمرغه راتلونکي ته رهنمایي کړی وای، داسې ښکارېدل چې هیواد یې د شا پر خوا رهنمایي کاوه. گورباچیف دې نتیجې ته ورسېدی چې د خپل هیواد د ژغورني له پاره باید پر قدرت باندي د کمونیست گوند انحصار مات کړي. گورباچیف (د ډېرو غربي پولیتیکل ساینستیانو په شان) ونه کولای سواي په دې پوه سي چې د شوروي سیستم څومره کړ سن [ماتېدونکی] او. دا سیستم اصلاح کېدونکی نه و، ځکه نو سره ونږېدی. د شوروي تجربېي دانښي چې یو گوندي سیستمونه چې د قدرت انحصار په لاس کې نيسي، په اوږده مهال کې کار نه ورکوي.

گوندي سیستمونه:

د (گوند) او (گوندي سیستم) تر مینځ یو منطقي توپیر سته. گوند هغه سازمان دی چې هدف یې پر حکومتي چارو اثر بندل دي چې په انتخاباتو کې د ګډون او ګټلو له لاري سر ته رسېږي. گوندي سیستم بیا د گوندونو تر منځ او همدارنګه له ټول سیاسي سیستم سره د دوی فعل او انفعال دی. د هر سیاسي سیستم سلامتي له گوندي سیستم سره ډېره اړه لري. یو بې ثباته گوندي سیستم یو ډېر ښه اساسي قانون هم له خطر سره مخامخ کوي. ثبات لرونکی او معتدل گوندي سیستم، په لوېدیځ المان کې تر هټلر وروسته او په هسپانیه کې تر فرانکو وروسته د ډیموکراسی راوستل ممکن کړل.

د گوندي سیستم طبقه بندي کول:

د گوندي سیستم د طبقه بندي کولو اسانه لار په یوه هیواد کې د گوندونو شمېر ته کتنه ده چې د مثال په توګه، په یوه هیواد کې یو گوندي سیستم، د مسلط گوند سیستم، دوه گوندي سیستم او که څو گوندي سیستم وجود لري.

یو گوندي سیستم په راست او یا چپ ټوپلیټاري رژیمونو کې وجود لري او د شلمې پېړۍ پدیده ګڼله کېږي. شوروي اتحاد، چین او په افریقا او آسیا کې ځیني نوي منځته راغلي هیوادونه یو گوندي سیستمونه وه او یا دي. په دې رژیمونو کې یوازي یو گوند وجود لري چې د حکومت هر څه یې په کنټرول کې

رایو په تناسب په پارلمان کې چوکۍ تر لاسه کوي. پر دې سیستم هر وخت دا انتقاد کېږي چې گویا ثبات نه لري. اسرائیل او ایټالیا د څو گوندي سیستم د کمزورتیا مثالونه دي، دوی په دې نه توانېږي چې یو دوامداره حکومت تشکیل او وساتي. په دې ډول سره پاشل سوی گوندي سیستم کې د یوه گوند له پاره دا مشکله ده چې د حکومت جوړولو له پاره پوره اکثریت لاسته راوړي او د گوندونو ائتلاف تر ډېر وخته دوام نه کوي. مگر خبره هر وخت داسې نه ده. د هالینډ، سویډن او ناروې په هیوادونو کې ثبات لرونکي څو گوندي ائتلافونه جوړېږي او اغېزمن حکومتونه منځته راځي. د گوندونو شمېر د کابینې د بې ثباتۍ یوازنی دلیل نه دی. د کابینې په جوړولو کې سیاسي کلتور او پر اساسي مسایلو باندې د ائتلافي گوندونو توافق ډېر رول لري.

په هغو هیوادو کې چې ډیموکراسي نوې او بې ثباته وي، گوندي سیستم یې ناتکمیل او متحرک وي. په دې هیوادو کې گوندونه منځته راځي او ژر له منځه ځي. کله یو گوند یوازې د انتخاباتو پر وخت دیوه شخص د انتخابولو له پاره جوړېږي او کوم خاص پروگرام یا ایډیالوجي نه لري. د دې گوندونو سازمانې جوړښت کمزوری وي او ډېر یې ډېر ژر له منځه ځي. په پولینډ، چکسلواکیه او هنگري کې پراخو هر کاره ائتلافونو په ۱۹۸۹ عیسوي کال کې کمونیستان له قدرت واخلول، مگر دوی پخپله هم ډېر ژر سره وپاشل سول. د روسیې گوندي سیستم متحرک گڼل کېدای سي، جمهور رئیس پوتین خپل د وحدت Unity گوند تر انتخاباتو لږ څه مخکې په ۱۹۹۹ کال کې تاسیس کړ چې په ۲۰۰۴ عیسوي کال کې د روسیې تر ټولو لوی گوند ځني جوړ سو.

یوولسم فصل

مقننه قوه:

سیاسي مؤسسات چې هر څومره عصري کېږي په هماغه اندازه اختصاصي او پرله پېچلي کېږي. په ډېر پخوا زمانو کې چې د خلکو ژوند په ښکار پوري تړلی و، یوازې یو مشر وجود درلود چې د ټولو شیانو په هکله به یې تصمیم نیوی. کله چې قبیلې راپیدا سوې نو بیا یو ډول شوراګانې (جرګې) منځته راغلې چې پر مهمو مسایلو به یې بحث کاوه او د ټولنیزو شخړو د حل په هکله به یې پرېکړې کولې. د آتن په شان ښاري – دولتونو بیا شوراګانې درلودې چې د مقننه، اجرائیه او قضائیه قواوو وظایف یې سر ته رسول. رومیانو بیا سنا (مشرانو جرګه) درلوده چې بېلابېلي وظیفې یې سر ته رسولې. کله چې روم له جمهوري سیستم څخه امپراتوری ته واوښتی د سنا قدرت هم ډېر کمزوری سو. په منځنیو پېړیو (قرون وسطی) کې د هغه وخت مسلط فیوډالي سیستم د پاچا، اشرافو او کلیسا تر منځ پر توازن تکیه درلوده. په همدې فیوډالیزم کې مور د (قواوو د توازن) لومړنی نښانې وینو.

هغه هیوادونه چې پر دولت باندې محدودیتونه لري، عموماً د فیوډالیزم سابقه لري او مور ته داربندې چې د قدرت وېش ښه او تمرکز یې بد شی دی. په هغو هیوادونو کې چې د مطلقیت عنعنه مسلطه وي، د ډیموکراسۍ راوستل له ستونزو سره مخامخ کېږي. د قدرت د توازن مثال په منځنیو پېړیو کې په اراګون Aragon کې، چې د هسپانیې په شمال کې پروت دی، د اشرافو لخوا و پاچا ته د وفادارۍ په لوړه کولو (بیعت) کې لیدلای سو: "مور، چې تاسې گوندي ښه یو، ستاسې سره، چې تر مور بهتره نه یاست، لوړه کوو چې تاسې د خپل سلطان په توګه په دې شرط منو چې تاسې به د ټولو قوانینو مراعات کوئ، کنه نو هیڅ (یعني مور د لوړه نه کوو چې تاسې به د خپل سلطان په توګه قبلوو)".

په متحده ایالاتو کې مقننه او اجرائیه قواوې د یو او بل کنټرول او څارنه کوي او سره په توازن کې دي. مقننه قوه لږ تر لږه په تیوریکي لحاظ، د ټولني له پاره قوانین جوړوي او اجرائیه قوه د مقننه قوې لخوا تصویب سوي قوانین اجرا او عملي کوي. (له مقننه او اجرائیه قوې سره مساوي قضائیه قوه په لږو هیوادونو کې وجود لري او یوازي د امریکې د متحده ایالاتو ابداع ده).

جمهوری او پارلماني سیستمونه:

په جمهوري سیستمونو کې د اجرائیه او مقننه قواوو تر مینځ روښانه تفکیک او جلاوالی وجود لري. په دې سیستمونو کې، چې په نړۍ کې اقلیت تشکیلوي، جمهور رئیس د دولت او حکومت دواړو مشرتوب پر غاړه لري. جمهور رئیس د خلکو لخوا په مستقیمه توګه ټاکل کېږي. (د امریکې په متحده ایالاتو کې انتخاباتي هیئت electoral college د خلکو او انتخاباتو تر مینځ منځګر توب کوي). په جمهوري سیستم کې جمهور رئیس ته زیات واک ورکول سوي وي او مقننه قوه یې په اسانۍ سره له قدرت څخه ګوښه کولای نه سي. په پارلماني سیستم کې، د دولت رئیس (پاچا او یا جمهور رئیس چې زیاتره وخت صرف تشریفاتې بڼه لري) او د حکومت رئیس (صدراعظم، صدر یا چانسلر چې اصلي قدرت یې په لاس کې وي) سره بېل وي.

دې خبرې ته مو باید پام وي چې په پارلماني سیستم کې رایې ورکوونکي یوازي مقننه قوه انتخابوي او نه سي کولای چې خپله یوه رایه د مقننه او اجرائیه قوې تر منځ ووېشي. مقننه قوه د خپلو غړو له میانځ څخه اجرائیه قوه ټاکي. که چېرې انتخاباتي سیستم پر تناسبي نمایندګۍ proportional representation باندې ولاړ وي، نو بیا ډېر امکان لري چې په پارلمان کې ګوندونه وجود ولري او هر هغه ګوند چې په پارلمان کې اکثریت چوکۍ ګټلي وي حکومت جوړوي. که چېرې یو ګوند هم اکثریت چوکۍ ونه لري نو بیا دوه یا زیات ګوندونه ائتلاف سره کوي. که یو ګوند وي او یا هم څو ګوندونو ائتلاف سره کړی وي، د پارلمان اکثریت غړي باید د کابینې ملاتړ وکړي. معمولاً پاچا (لکه په برتانیه او هسپانیه کې) او یا هم کمزوری جمهور رئیس (لکه په جرمني او اسراییل کې) په پارلمان کې د اکثریت چوکۍ لرونکي ګوند له مشر څخه (غوښتنه) کوي چې د صدراعظم وظيفه پر غاړه

پاچانو، چې زیات وختونه به په جګړو بوخت وه، د جنګي مصارفو له پاره یې پیسو ته سخته اړتیا درلوده. ځینو پاچانو به له مخورو او مهمو اشخاصو څخه یوه شورا جوړه کړه او مالیات به یې پر وضع کړل. د مالیاتو د منلو په مقابل کې به دې شوراګانو له پاچا څخه د دولت په چارو او پالیسیو کې د څه ویلو حق تر لاسه کړ. د برتانیې پارلمان Parliament چې دوې خونې یې درلودې، په همدې ډول پیل سوی دی او هم د سویډن ریکس ډاک Riksdag چې په ابتدا کې یې څلور خونې درلودې هم په دغه ډول منځته راغلی دی. د فرانسې ایستیت جنرال Estate General له لومړي سره ډېر کمزوری پیل سو او کله چې د فرانسې د پاچانو شخصي قدرت زیات سو او مطلق العناني یې منځ ته راوړه، نو ایستیت جنرال هم د خلکو هېر سو.

په برتانیه، سویډن او ځینو نورو اروپایي هیوادونو کې مقننه قوې په تدریجي توګه نور قدرت هم تر لاسه کړ او ویې کولای سوي چې د پاچانو د مطلق العنانه غوښتنو په مقابل کې مقاومت وکړي. په شپاړسمه پېړۍ کې د برتانیې اتم هنري Henry VIII د روم له کاتولیک کلیسا سره روابط ځکه وشلول چې ده غوښتل له خپلي مېرمنې څخه طلاق واخلي. ده له پارلمان سره اړیکې زیاتې کړې، ځکه د روم له کاتولیک کلیسا څخه د جلا کېدلو له پاره یې د قوانینو تصویب ته اړتیا درلوده. په اولسمه پېړۍ کې خبره دې ځای ته ورسېده چې پارلمان ځان له سلطنت سره مساوي وباله او حتی د مالیاتو د وضع کولو په برخه کې یې پارلمان تر سلطنت لوړ وباله. د انګلیس کورنۍ جګړه د سلطنت د طرفدارانو او د پارلمان د پلویانو تر منځ د قدرت پر سر جګړه وه. په ۱۶۴۹ عیسوي کال کې، پارلمان لومړی چارلس I محاکمه او غرغړه کړ.

جان لاک John Lock انګرېزي فیلسوف، چې په دغه مهم دوران کې ژوند کاوه، مقننه هیئت یا مقننه قوه ډېره مهمه او اساسي بللې ده. د اتلسمې پېړۍ د روښانفکرۍ په دوران Age of Enlightenment کې د مونتسکیو Montesquieu او جفرسن Jefferson په شان تیوريسنان په دې عقیده وه چې فردي آزادي liberty یوازي هغه وخت تضمین کېدای سي چې حکومت پر دوو مشخصو ښاخونو يعني مقننه او اجرائیه قواوو باندې ووېشل سي او یو له بله سره په کنټرول او توازن check and balance کې وي. د اوسني عصر حکومتونه عموماً دا ډول دوه ښاخونه لري، مګر یوازي د امریکې

سي کولای جمهور رئیس په اسانۍ سره گوښه کړي.

د لوېدیځي اروپا خلگ د امریکې سیستم غیر مؤثر او بې کفایتته بولي. دوی ډېر عصري سیستمونه لري چې د امریکې تر اساسي قانون وروسته منځته راغلي او تکامل یې کړی دی. د دوی پارلماني سیستمونه د اجرائیه او مقننه قواوو داسي یو تفکیک لري چې د دولت دا دواړه ښاخونه یو د بل په مخ کې خنډ نه دي. په دې سیستمونو کې اصلاً د اجرائیه او مقننه قوې ښکاره توپیر هم گران کار ځکه دی چې د اجرائیه قوې غړي عموماً د پارلمان غړي هم وي. په برتانیه، جرمني، جاپان او هالینډ کې، صدراعظم دمخه تر دې چې د اجرائیه قوې مشر سي باید د خلگو لخوا د نورو نمایندگانو په شان پارلمان ته انتخاب سوی وي. په پارلمان کې د اکثریت گوند له مشر څخه (پاچا یا جمهور رئیس) رسمي غوښتنه کوي چې حکومت تشکیل کړي. هغه اشخاص چې حکومت یا کابینه ځني جوړه ده هم په پارلمان او هم په اجرائیه ډیپارټمنټونو کې چوکۍ لري. په هر وخت کې، د برتانیې د پارلمان تقریباً سل غړي په بېلابېلو وزارتونو او اجرائیه مقاماتو کې په خدمت بوخت وي. په دې ترتیب نو گویا مقننه قوه په عین زمان کې اجرائیه قوه هم ده. کابینه، په واقعیت کې، د پارلمان یوه کمېټه ده چې د دولت د اجرائیه څانگې د ادارې او څارنې له پاره لېږدول سوې ده. کله چې د برتانیې پارلمان غونډه کوي، د کابینې غړي د خپلو پارلماني ملگرو سوال او جواب ته حاضرېږي. د امریکې په سیستم کې، چې د قواوو واضح تفکیک وجود لري، سنا او یا د نمایندگانو مجلس کولای سي د کابینې او یا د اجرائیه څانگې نور مامورین د استجواب او استیضاح غونډې ته راوغواړي. مگر جمهور رئیس، چې له کانگرس سره مساوي او ځني بېل دی، د استیضاح یا استجواب له پاره نه سي راغوښتل کېدای.

د پارلماني سیستمونو گټې:

پارلماني سیستمونه څو ځانگړي ښېگڼې لري. د اجرائیه او مقننه څانگو تر منځ شخړه او بنديز ځکه نه پېښېږي چې مقننه او اجرائیه دواړې څانگې د یوه گوند په کنټرول کې وي. که د برتانیې لیبر گوند Labor Party د ولسي جرگې په انتخاباتو کې اکثریت چوکۍ وگټي، د گوند د مشرتابه هیئت په او تومات ډول د هیواد اجرائیه قوه تشکیلوي. کله چې د لیبر گوند یو نوی قانون

واخلي او (حکومت تشکیل کړي). صدراعظم، دهغو گوندونو په سلا او مشوره چې د ده ملاتړ کوي، د پارلمان له غړو څخه د وزیرانو کابینه تشکیلوي چې دا وزیران د اجرائیه قوې بېلابېل وزارتونه اداره کوي. صدراعظم او کابینه یې د پارلمان په وړاندي (مسئول) دي.

په جمهوري سیستم کې، جمهور رئیس مقننه قوې ته مسئول نه دی. جمهور رئیس د خلگو لخوا په مستقیمه توگه انتخابېږي او جمهور رئیس تر پارلمان دباندې د کابینې وزیران ټاکي. د امریکې په متحده ایالاتو کې، وزیران او قضات باید د سنا (مشرانو جرگې) منظوري تر لاسه کړي. د پارلماني سیستم پر خلاف، په جمهوري سیستم کې د دولت دواړه ښاخونه یعنې مقننه او اجرائیه قواوي یو او بل کنټرول، منحل یا برطرفه کولای نه سي. دا کار جمهوري سیستم ته زیات ثبات وربخښي. یو جمهور رئیس ښایي د خلگو خوښ نه وي او یا ښایي کانگرس ورسره مخالف وي، مگر بیا هم د اساسي قانون له مخې خپل کار ته دوام ورکولای سي.

د قواوو تفکیک او امتزاج:

د امریکې د متحده ایالاتو خلگ په سیستم کې د قواوو په تفکیک او (چک او بیلانس) باندي، چې د امریکې بنسټ ایښوونکو پلرونو ټینگار پر کاوه، ډېر افتخار کوي. کله چې امریکایانو د دریم جورج George III او د هغه له ډیکتاتورۍ څخه استقلال لاسته راوړ نو داسي سیستم یې جوړ کړ، چې د دولت یو ښاخ د دولت د بل ښاخ څارنه او کنټرول وکولای سي. په دې توگه، د دې عاقلانه انتظام له امله د ډیکتاتورۍ د منځته راتلومخه ونیول سوه. مگر دا یو ډېر سوکه (بطي) او له ستونزو ډک سیستم دی چې د سیاست پوه اډوارډ کرووین Edward Crowin په عقیده، مقننه او اجرائیه قواوي یو له بل سره مبارزې ته رابولي. د دولت دا دواړه ښاخونه زیاتره وخت یو د بل په مخ کې خنډونه منځته اچوي. کانگرس ښایي هغه څه چې جمهور رئیس غواړي تصویب نه کړي او جمهور رئیس ښایي هغه څه چې کانگرس غواړي، وپتو کړي.

ځیني مهم مسایل په کلونو لاهم د اجرائیه او مقننه قوې تر منځ بند پاته سوي دي. جمهور رئیس نه سي کولای کانگرس منحل او نوي انتخابات اعلان کړي، ځکه چې د کانگرس دوره په قانون کې تعین سوې ده. کانگرس هم نه

نطقونه او بیانیې کوم تأثیر ځکه نه لري چې دوی په رایه ورکولو کې د ګوند هدايت تعقیبوي. په دې ډول سیستم کې د پارلمان غړي (مقننه قوه) خپل استقلال له لاسه ورکوي او یوازې پر هغه څه د تأیید مهر لګوي چې کابینه (اجرائیه قوه) یې مخي ته وړاندي کوي. د قوانینو د تصویب پروسه ډېره منطقي، چټکه او مؤثره وي، مګر پارلمان اجرائیه قوه ته نه څه ویلای سي او نه هم خپل مستقل نظر په قانون یا لایحه کې ځایولای سي. له دې امله اروپایي پارلمانونه د امریکې د کانګرس په پرتله، چې په هغه کې د کانګرس غړي له جمهور رئیس سره مخالفت څرګندوي، بې خونده او بې اهميته غوندي ښکاري. د ډېرو اروپایي قانون جوړوونکو د امریکې د کانګرس د غړو په استقلال او هغو منابعو کست کېرې چې د هغوی په اختیار کې دي.

دوهم دا چې په پارلماني ډیموکراسیو کې ډېر ګوندونه موجود وي چې زیاتره وخت یو یې هم په پارلمان کې اکثریت چوکۍ نه لري. د دې معنی داده چې په پارلمان کې د زیاتو چوکیو لرونکی ګوند باید له نورو ورو ګوندونو سره ائتلاف وکړي څو وکولای سي د حکومت تشکیلولو له پاره په پارلمان کې تر نیمايي زیاتي رایې تر لاسه کړي.

په پارلماني سیستم کې، د هغه ګوند مشر چې په پارلمان کې زیاتي چوکۍ ولري، صدراعظم کېږي. د هغه ګوند مشر چې په پارلمان کې دوهمه درجه زیاتي چوکۍ ولري د خارجه وزارت مقام تر لاسه کوي. د کابینې نوري چوکۍ د چنې وهلو له لاري تعیینېږي. ایټالیا او اسرئیل د ائتلافي حکومتونو د ستونزو مثالونه دي: د ائتلاف ملګري د حکومت پر پالیسیو شخړې سره کوي او د ائتلاف یوه یا څو ډلې ائتلاف ماتوي چې په نتیجه کې حکومت په پارلمان کې اکثریت له لاسه ورکوي او حکومت یا د رسمي عدم اعتماد د رایو په نتیجه کې او یا هم د عدم اعتماد له رایو پرته ړنګېږي. دا کار د بې ثباتۍ او د کابینې د پرله پسې تغیر باعث ګرزي. د مثال په توګه، ایټالیا د دوهمې عمومي جګړې راهیسې شپېته حکومتونه درلودلي دي.

دا به ښایي دومره بده خبره نه وي، ځکه چې (حکومت) یعنې (کابینه) او کابینه له ائتلافي غړو سره په مذاکره او چنې وهلو سره بیرته جوړېدای سي. مګر مشکل دا دی چې د صدراعظم ډېره توجه په دې کې وي چې د ائتلاف د له منځه تلو مخه ونیسي. ځکه نو د داسې نویو پالیسیو د رامنځته کولو څخه

تسويد او ولسي جرګې ته یې د تصویب له پاره ولېږي، نو ډېر لږ پېښېږي چې د ستونزو او یا ځنډ سره مخامخ سي، ځکه په ولسي جرګه کې د لیبر ګوند غړي ډېر غواړي د خپل ګوند د مشرانو له غوښتنو سره سم حرکت وکړي.

که په پارلمان کې د حکومت د ګوند غړي په کابینه کې د ګوند له مشرانو سره موافق نه وي، دوی کولای سي خپل ملاتړ بیرته واخلي او حکومت ته د (عدم اعتماد) رایه ورکړي. په داسې حالت کې نو حکومت په اصطلاح (سقوط) کوي او باید د لیډرشپ نوې ډله، چې په پارلمان کې د اکثریت ملاتړ ورسره وي، منځته راسي. که د انتخاباتو په نتیجه کې مخالف ګوند زیاتي چوکۍ لاسته راوړي، نو کابینه استعفا کوي او د هغه ګوند مشران چې په انتخاباتو کې یې ډېرې چوکۍ ګټلي وي نوی حکومت تشکیلوي. په هر صورت، د مقننه او اجرائیه څانګو تر منځ اختلاف زیات دوام ځکه نه سي کولای چې دواړه له یوه ګوند څخه جوړ وي.

په پارلماني سیستم کې، صدراعظم او کابینه یې ډېر ژر له کاره ګوښه کېدای سي او په پارلمان کې هر وخت د نه باور رایه مطرح کېدای سي. که صدراعظم د اعتماد رایه تر لاسه نه کړي، معنی یې دا ده چې په پارلمان کې نور ملاتړ نه لري نو استعفی کوي او ډېر ژر نوی صدراعظم د پارلمان لخوا ټاکل کېږي. که حکومت کومه لویه سیاسي سهوه یا غلطې وکړي، پارلمان یې له دې چې د حکومت د دورې پای ته رسېدلو ته انتظار وباسي، صدراعظم او کابینه یې له کاره ګوښه کوي. کله چې د امریکې خلګ د جمهور رئیس له پالیسی څخه ناخوښه وي، دوی د جمهوري ریاست د دورې تر پای ته رسېدلو مخکې د جمهور رئیس د ګوښه کولو له پاره په سیستم کې ډېر څه په اختیار کې نه لري. مګر په پارلماني سیستم کې پارلمان هغه صدراعظم چې د دوی خوښ نه وي ډېر ژر ګوښه کولای سي.

مګر، پارلماني سیستمونه بیا خپل ځان ته پرابلمونه لري. لومړی، څرنګه چې د پارلمان غړي په عمومي صورت د ګوندي مشرانو اطاعت کوي، نو په پارلمان کې رایې ګیري پوره پېش بینی کېدای سي. هغه ګوندونه چې د حکومت ملاتړ کوي، ټولو هغو قوانینو او لایحو ته چې د کابینې لخوا پارلمان ته وړاندي کېږي موافقه رایه ورکوي. په مقابل کې بیا هغه ګوندونه چې د حکومت ملاتړ نه کوي، مخالفه رایه ورکوي. د پارلمان په تالار کې د وکیلانو

چې د یوه قانون او یا وړاندیز په هکله د مسلکي او پوهو خلکو نظریات واوري، اکثره اوقات عمومي غونډې رابولي. که یو وړاندي سوی قانون یا لایحه په کمیسیون کې ومنل سي، نو بیا (تالار) ته لېږل کېږي چې هلته یې د تصویب له پاره د اکثریت رایو ته اړتیاسته.

په عمومي توګه، هر پارلمان یو شمېر دایمي کمیسیونونه لري او همدارنګه وخت په وخت پر عاجلو او مهمو مسایلو باندې د بحث کولو له پاره ځینې موقتي او مخصوص کمیسیونونه منځته راوړي. د برتانیې د عوامو مجلس (ولسي جرګه) پنځه دایمي او یوشمیر تخصصي کمیسیونونه لري. مګر دا کمیسیونونه د امریکې په کانګرس کې د کمیسیونونو په تناسب لږ اهمیت ځکه لري چې د برتانیې په سیستم کې له پارلمان څخه داسې توقع نه کېږي چې د حکومت او کابینې لخوا له وړاندي سوي قانون سره مخالفت وکړي. دوی بڼایي وکولای سي ځینې تعدیلات پکښې راولي. د امریکې د متحده ایالاتو کانګرس د قواوو د تفکیک له امله ډېر پر مختللی دی. د نمایندګانو مجلس (ولسي جرګه) اووه ویشت دایمي کمیسیونونه لري. سنا (مشرانو جرګه) یوویشت کمیسیونونه لري. چې هر وخت یې خبرونه په میدیا کې خپرېږي. د بودجې او یا دفاع په کمیسیون کې د نمایندګانو شمولیت دوی ته زیات حیثیت وربخښي ځکه چې زیات وخت له میدیا سره مخامخ وي.

د امریکې د کانګرس بېلابېل کمیسیونونه په زرهاوو وړاندي سوي لایحې غلبلوي او هغه چې ډېرې مهمې وي د غور له پاره انتخابوي. په پارلماني سیستم کې د حکومت لخوا هره لایحه او یا قانون د اهمیت وړ وي او په انفرادي توګه وړاندي سوي لایحه بڼایي ډېر ژر په کمیسیون کې رد سي. بله خبره داده چې د یوې لایحې یا قانون تسوید د ټولو غړو لخوا نه سي سر ته رسېدلای، ځکه نو باید لومړی مربوطو کمیسیونونو ته وړاندي او هلته تر څېړنې لاندې ونيول سي. د قانون جوړولو ډېر کارونه د پارلمان په تالار کې نه بلکې په کمیسیونونو کې سر ته رسېږي.

د امریکې د کانګرس په کمیسیونونو کې بیلانس او توازن ساتل کېږي، د دواړو سیاسي ګوندونو غړي او همدارنګه د ذینفعو ایالاتو او جغرافیایي سیمو نمایندګان په متوازن ډول په کمیسیون کې غړیتوب لري. مثلاً د نیبراسکا ایالت نمایندګه د کرهني، د نیویارک نمایندګه د پوهني او کار په کمیسیون کې

ډېه کوي چې بڼایي د ائتلاف د غړو تر منځ د اختلاف سبب وګرزي. کله داسې پېښېږي چې پر یوه موضوع باندې د ائتلاف غړي د ډېر زیات وخت له پاره بند سره پاته وي او کار پر مخ نه ځي. عدم تحرک Immobilism، یعنی د مهمو مسایلو په هکله د تصمیم نه نیول، د څو ګوندي پارلماني سیستم لویه خطر ده.

مګر ټول پارلماني سیستمونه د عدم تحرک مشکل نه لري. برتانیه، جرمني، نیوزیلینډ او سوېډن اغېزمني او متحدې کابینې ځکه لري چې دوی له ائتلافي ګوندونو سره قدرت یا نه شریکوي او یا ډېر لږ قدرت ورسره شریکوي. په دې هیوادو کې ستر ګوندونه یا پخپله په یوازې سر حکومتونه جوړولای سي او یا ډېر لږ. د ائتلافي غړو مرستې ته اړتیا پیدا کوي. د دوهمې عمومي جګړې راهیسې، د جرمني او برتانیې حکومتونه یوازې یو ځل د عدم اعتماد له رایې سره مخامخ سوي دي. په عمومي صورت، هر څومره چې په ائتلاف کې زیات ګوندونه برخه ولري په هماغه اندازه کابینه له بې ثباتۍ سره مخامخ وي. د اسرائیلو څو ګوندي کابینه زیات وخت د عدم تحرک په مشکل اخته وي.

قانون جوړونکي څه کوي؟

په ښوونځي کې لا دا پوښتنه زده کوونکو ته پیدا کېږي چې دا قوانین څرنگه منځته راځي؟ تاسې ته به بڼایي داسې ویل سوي وي چې د اولسي او مشرانو جرګې نمایندګان قوانین جوړوي. په رشتیا سره هم ځني لایحې او قوانین په پارلمان کې منځته راځي، مګر د عمده او مهمو قوانینو مسوده د حکومت یعنی اجرائیه قوې د یوه وزارت یا ادارې لخوا لیکل کېږي او په کابینه کې تر بحث وروسته پارلمان ته د تصویب له پاره وړاندي کېږي. په پارلمان کې بیا بحث پر کېږي او لازم تعدیلات پکښې راوستل کېږي.

د کمیسیون سیستم:

په اوسنیو پارلمانونو کې ډېر قدرت په کمیسیونونو کې پروت وي، ځکه کمیسیونونه کولای سي چې د وړاندي سویو قوانینو د تصویب له پاره لاره هواره کړي او یا یې له ماتې سره مخامخ کړي. ډیموکراټیک پارلمانونه د دې له پاره

کېږي. اقتصادي وړاندیزونه، پر بل هیواد باندې یرغل کول، او یا د داخلي پروگرامونو د پراختیا په هکله وړاندیزونه د سپیني ماڼۍ لخوا منځته راځي. حتی د دولت بودجه، چې د امریکې کانګرس ته ډېر اهمیت لري، په اوسنیو کلونو کې هر کال د سپیني ماڼۍ د بودجې په اداره کې جوړېږي او کانګرس ته وړاندې کېږي. په عمومي توګه، کانګرس د جمهور رئیس لخوا وړاندې سوې بودجه را اخلي او د خپلو مؤکلینو او یا ښاغلو ګروپونو په ګټه څه شیان پر اضافه کوي او تصویبوي یې. ځکه نو ویلای سو چې اوس د (قانون جوړول) د کانګرس مهمه او یا ډېره مهمه وظيفه نه ده.

(۲) د مؤکلینو خدمت:

د پارلمان غړي زیات وخت د مؤکلینو په خدمت کې تېروي. زیاتره وکیلان خپل مأمورین لري چې د مؤکلینو لیکونو او پوښتنو ته جواب او له دوی سره د مشکلاتو په برخه کې مرسته کوي. دا مأمورین هڅه کوي خلکو ته دا وښيي چې د دوی انتخاب سوی وکیل د دوی په غم کې دی. اکثره وخت (قانون جوړوونکي) د مؤکلینو په کارونو دومره مصروف وي چې قانون جوړولو ته لږ توجه کوي. په حقیقت کې، انتخابي نمایندگان اوس ځانونه په داسې یوه منځګړي بدل کړي دي چې د خلکو او حکومت تر منځ د خلکو د شکایتونو په برخه کې تخصص لري. اوس دا پوښتنه رامنځته کېږي چې آیا دا بېخایه کار دی؟ آیا د یوه انتخابي نماینده له پاره د خپلو مؤکلینو خدمت کول لازمي او ضروري کار نه دی؟ جواب دا دی چې دا رشتیا هم ضروري او سم کار دی مګر عمومي نظر دا دی چې یو انتخابي نماینده باید د ټول اولس د ګټو له پاره کار وکړي. یو نماینده چې ټول وخت د مؤکلینو په کارونو کې غرق وي نو د ټول اولس په ګټه مهمو مسایلو ته وخت نه پیدا کوي. په نتیجه کې ابتکار زیات وخت حکومت یعنی اجرائیه قوې ته پاتېږي او ډیمو کراسي کمزورې کېږي.

د مؤکلینو خدمت هغه کار دی چې د وکیلانو له بیا انتخابیدلو سره مرسته کوي، ځکه دوی په داسې موقف کې دي چې له خلکو سره مرسته کولای سي. وکیلان ډېر ځله هغو سیمو ته چې دوی یې نمایندګي کوي، ورځي او د محلي خلکو ستونزو ته غورځیسي او د حکومتي چارو په برخه کې مرستې ورسره کوي.

شاملېږي. په هر کمیسیون کې د ډیموکراټ او جمهوري غوښتونکي ګوند غړي په متناسب اندول برخه اخلي.

قانون جوړوونکو ته یوه کتنه:

د مقننه هیئت اساسي مقصد د قوانینو جوړول او تنظیمول دي. البته دا کار د بېلابېلو سیاسي سیستمونو تر منځ فرق کوي او په عمومي صورت اوس مخ پر کښته (انحطاط) روان دی. په ښه حالت کې، مقننه هیئت (پارلمان) قوانین منځته راوړي، په اساسي قانون کې د تعدیل وړاندیزونه کوي، معاهدې تصویبوي، مالیات کنټرولوي او د حکومت د کړنو څارنه او کنټرول سر ته رسوي. مګر، په استبدادي (اټوریتیرین) سیستمونو کې پارلمان په عمومي صورت د دیکتاتور له پاره رېږي مهر دی. (یعني هر هغه څه چې دیکتاتور وایي هغه تصویبوي). قانون جوړوونکي لاندې دندې لري:

(۱) قانون جوړول:

که څه هم د مقننه هیئت وظيفه د قوانینو تصویبول دي، خو لږ داسې پېښېږي چې دوی پخپله د قوانینو د جوړولو ابتکار په لاس کې واخلي. لکه چې محکمې مو ولوستل، ډېر قوانین د حکومت په وزارتونو او نورو لوړو ادارو کې منځته راځي، په کابینه کې تر غور او ملاحظې وروسته پارلمان یا مقننه هیئت ته لېږل کېږي چې هغوی ښايي څه تعدیل پکښې راولي. په پارلماني سیستم کې، په تېره بیا چې یو ګوند د پارلمان اکثریت چوکۍ په اختیار کې ولري، کابینه هغه څه چې غواړي لاسته راوړای سي. د ګوندي ډسپلین له امله په پارلمان کې د حاکم (اکثریت) ګوند غړي د ګوند د لیدر شپ له غوښتنو سره سمې رایې ورکوي. په دې ډول پارلمانونو کې رایې ورکول زیات وخت د ګوندي کړنلارې پر مېنا تر مخه لا اټکل کېدای سي، ځینې مبصرین په دې عقیده دي چې دا ډول پارلمانونه د اجرائیه قوې رېږي مهر ونه وي (یعني مقننه قوه هغه څه کوي چې اجرائیه قوه یې غواړي).

د امریکې په کانګرس کې، چې ګوندي ډسپلین ډېر سست دی، د کانګرس غړي ځینې وخت له خپل ګوند سره مخالفت کوي. مګر حتی د امریکې په متحده ایالاتو کې هم تقنیني اجنداوي د سپیني ماڼۍ لخوا وړاندې

عراق د جگړې په هکله ډېر سخت انتقادونه کوي. ټول ډیموکراتیک هیوادونه د پارلماني مباحثاتو پراخ خبري رپورټونه د اولس په اختیار کې اېږدي او ډېر هیوادونه پارلماني مباحثې د تلویزیون له لارې خپروي.

د مقننه قوې انحطاط:

د نولسمې پېړۍ په پای کې، سیاسي مبصرین دې خبرې ته متوجه سول چې پارلمانونه هغه ډول چې فکر یې کېدی، کار نه کوي. د جان لاک د توقع پر خلاف، مقننه قوې خپل قدرت د اجرائیه قوې په وړاندې د لاسه ورکاوه. ډېر پولیتیکل ساینټسټان په دې باور دي چې د انحطاط دا لړۍ اوس هم روانه ده. ځینې بیا په دې عقیده دي چې د لومړي سره د جان لاک توقعات زیات وه. پارلمانونه که څه هم چې دومره زیات قوانین نه جوړوي، د اجرائیه قوې د څارنې له پاره ډېر گټور دي. د تکنالوجۍ اوسنی عصر، که ښه دئ او که بد، مقننه قوه یې کمزورې کړې ده.

ساختماني ستونزې:

په پارلماني سیستمونو کې، گوندي ډسپلین قوې وي او د گوند پارلماني غړي د گوند رهبرۍ خبره مني. په اروپایي پارلمانونو کې، مور د یوې یاد دوو رایو په توپیر، دا اټکل کولای سو چې یوه موضوع به په پارلمان کې څرنگه فیصله سي. هره موضوع د حکومت په گټه ځکه فیصله کېږي چې حکومت (کابینه) په پارلمان کې اکثریت لري. یوازي هغه وخت چې اتلافونه ښکاري او یا په پارلمان کې د یوه گوند غړي بل گوند ته ورواوري، نو بیا پېش بېني مشکله کېږي او له پارلماني مسایلو سره د خلکو دلچسپي پیدا کېږي. اروپایي پارلمانونه په رشتیا سره هم د امریکې د کانگرس په پرتله منطقي او اغېزناک وي (یعني کارونه په چټکۍ سره پر مخ بیایي) مگر په مقابل کې بیا کمزوري او چندانې په زړه پوري نه وي.

د امریکې په کانگرس کې چې قدرت یو ډول فیوډالي وېش لري، د گوندي ډسپلین کمزورتیا او له اجرائیه قوې سره د مخالفت تمایل له کانگرس څخه زیات غیر مؤثر سیستم جوړ کړی دئ. مگر همدا دلیل دئ چې د امریکې کانگرس ژوندی او مهم دئ. په ډېرو لږو هیوادونو کې، د ملت

(۳) د حکومت څارنه او انتقاد کول:

د اوسنۍ عصري مقننه قوې یوه مهمه وظیفه د اجرائیه قوې انتقادي څارنه ده. که قوانین جوړ هم نه کړي، مقننه قوه کولای سي د حکومت چارې تر انتقادي څارنې لاندې ونیسي او له دې لارې د حکومت پر کړنو داسې اثر وښندي چې په حکومت کې د اداري فساد مخه ونیسي او د ملت د گټو په ساتلو کې مؤثر واقع سي.

په برتانیه کې، استیضاح Question Hour د پارلمان غړو ته موقع ورکوي چې له وزیرانو څخه ډېرې سختې پوښتنې وکړي چې حتی کله کله وځیم نتایج لري. که څه هم د برتانیې کابینه په دې اطمینان لري چې دوی د نه باور (عدم اعتماد) له رایې سره نه سي مخامخ کېدای. ځکه دوی د عوامو په مجلس کې اکثریت لري. بیا هم د کابینې غړي باید پوښتنو ته په ډېر احتیاط جوابونه ورکړي. نامعقول جواب او یا درواغ ښایي په راتلونکو انتخاباتو کې واکمن گوند ته تاوان ورسوي.

د امریکې په متحده ایالاتو کې تقریباً هر حکومت (اجرائیه قوه)، د کانگرس د ډېرو سختو پوښتنو په نتیجه کې، په خپلو پالیسیو کې تغیر راولي. په کانگرس کې د دواړو گوندونو (ډموکراټ او جمهوري غوښتونکي) د بوش پر حکومت باندې په امریکې کې د تروریستي حملو د نه پېښې کولو له امله ډېر سخت انتقادونه وکړل او همدا رنگه، دا چې د بوش ادارې ویل چې په عراق کې خطرناکه وسلې سته او امریکایي قواوي په عراق کې بندي پاته سوې، د کانگرس لخوا سخت انتقادونه پر وسول. د حکومت پر لار کول د مقننه قوې ډېره مهمه وظیفه تشکیلوي.

(۴) ښوونه او روزنه:

د پارلمان د غړو بله وظیفه دا هم ده چې اولس د حکومت په کړنو پوه او خبر کړي. دوی د میډیا له لارې دا کار سر ته رسوي. د ۱۹۶۰ کلونو په مابین کې، د ارنکسا ایالت ډیموکراټ سناتور ویلیام فولبرایت چې د سنا د خارجي اړیکو د کمېټې مشرتوب پر غاړه درلود، د تلویزیون له لارې د کمېټې د جریاناتو په خپرولو سره د امریکې اولس د ویتنام د جگړې په باب پوه کړ. همدا اوس چې د امریکې کانگرس د ډیموکراتانو په لاس کې دئ، دوی د

کانګرس یعنی مقننه قوې جزء دي. دوی د کانګرس له پاره ارزښتناکه ډېټا برابرې او پر اجرائیه قوې باندې د کانګرس اتکار البروي.

د غیر حاضری ستونزه:

که تاسې د یوه پارلمان جاري غونډې ته سر ورايسته کړی، و به وینې چې تالار تقریباً خالي دی. زیاتره وخت، د غړو موجودیت ضرور نه وي او دوی هم تالار ته نه حاضرېږي. دوی ډېر نور شیان د کولو له پاره لري: له مؤکلینو سره لیدنه کتنه او له هغوي سره مرسته کول، له ډینفغو گروپو سره خبرې اترې او د پارلمان په بېلابېلو کمېټو کې برخه اخیستل هغه کارونه دي چې دوی یې باید سر ته ورسوي. په عمومي تالار کې کبېنېستل او ویناوو ته غوږ نیول د دوی له پاره ګټه نه لري. ویناوي د چا په نظر کې بدلون نه سي راوستلای او یوازې د میډیا له پاره دي.

ځینې غړي حتی د رایې ورکولو پر وخت، چې د دوی حضور ته اړتیا سته، هم غیر حاضر وي. د برتانیې په پارلمان کې د ګوند مشران کولای سي وکیلان د مهمې رایې گیری پر وخت حاضر کړي. په سویډن کې، کله چې په پارلمان کې ویناوي پای ته ورسېږي، یو ډول الیکټرونیکی سیستم د ریکسداګ Riksdag ټول غړي احضاروي. دوی په دې الیکټرونیکی سیستم کې د ja یا nej (مثبت یا منفي رایې) تکه د ګوند له غوښتنې سره سمه کبېکاري او بیر ته وزی. د ریکسداګ تالار یوازې د پنځو یا لسو دقیقو له پاره ډک وي.

په ځینو پارلمانو کې، د غړو د غیر حاضری په وخت کې هم د دوی د رایو د ثبتولو لارې چارې وجود لري. د فرانسې د ملي اسامبلې د رایې ورکولو پر وخت، د هر ګوند یو څو غړي د خپلو غیر حاضر و غړو مېزونو ته ورځي او د هغوی د رایې ورکولو سویچ، د ګوند له دریغ سره سم، د pour یا contre [مثبت یا منفي] پر خوا کبېکاري. وروسته په مطبوعاتو کې خبر خپور سي چې، د مثال په توګه، پلانی لایحه په ۳۰۰ موافقو او ۲۰۰ مخالفو رایو تصویب سوه. دا احصائیه تېرايستونکې ده ځکه چې یوازې څو محدود غړي د رایې ورکولو پر وخت په اسامبله کې حاضر وي. د تیوری له مخې، د فرانسې په پارلمان کې د هر ګوند د یوه غړي حضور هم کفایت کوي.

نمایندگان په مجموع کې د اجرائیه قوې خبره ورغبر کوي او حتی د جمهور رئیس ویتو باطلوي. (د امریکې جمهور رئیس د کانګرس د هر رنگه فیصلې د ویتو حق لري). د کانګرس غړي ځینې وختونه د ناخوښۍ د څرګندولو له پاره له یوه ګوند څخه بل ته وراوړي. مګر سر بېره پر دې ټولو خبرو، حتی د امریکې په متحده ایالاتو کې، قدرت د اجرائیه قوې پر لوري ورلغښتی دی. جمهور رئیس په یوه آواز خبرې کوي، مګر کانګرس په کمېټو او جرګه کې اخته وي چې مشران یې د میډیا د توجه جلبولو هڅې کوي او دا کار د فیصلو د ځنډېدلو سبب ګرزي. کانګرس توقع لري او حتی ځینې وختونه غوښتنه کوي چې جمهور رئیس لیدر شپ په لاس کې واخلي. کانګرس تر یو څه مخالفت او مشاجرې وروسته د جمهور رئیس غوښتنې ته غاړه اېږدي.

د متخصصینو کمېټو:

لر. نمایندگان په تخنیکي، نظامي، اقتصادي او یا هم اجتماعي چارو کې د تخصص لرونکي وي. د امریکې کانګرس له ۵۳۵ غړو تقریباً تر نیمایي زیات حقوق پوهان دي. اروپایي پارلمانونه لر. حقوق پوهان او زیات معلمان، ژورنالستان او دایمي ګونډي کارکوونکي لري. ډېر لر. داسې پېښې چې یو تخنیکي متخصص پارلمان ته انتخاب سي او د پارلمان ډېر لر. غړي دومره مسلکي وړتیا لري چې مثلاً د روغتیا، د بهرنیو اسعارو د **نوسان** او یا هم د محیط د کثافت په مسایلو پوره وپوهېږي. له دې امله نو د پارلمان غړي باید د اجرائیه قوې پر متخصصینو تکیه وکړي. هسې هم زیات قوانین او لایحې د دغو متخصصینو له خوا منځته راځي او دوی دي چې د پارلمان کمیسیونو ته د توضیحاتو له پاره استحضار یږي. کمیسیونونه د خپلو فیصلو په صادرولو کې د دې متخصصینو تخصصي نظریاتو او وړانیزونو ته په درنه سترګه ګوري.

زیاتره پارلمانونه د مستقل ریسرچ ملاتړ هیڅ او یا لر. لري، ځکه نو د حکومت او یا هم د شخصي ګروپونو پر ډېټا data تکیه کوي. یوازې د امریکې د متحده ایالاتو کانګرس، د قواوو د تفکیک له امله، کولای سي خپله مستقلة ډېټا ولري. د حکومت د حساب ورکولو دفتر Government Accountability Office د کانګرس د ریسرچ سرویس Congressional Research Service او د کانګرس د بودجې دفتر Congressional Budget Office د امریکې د

پارلماني سیسټمونه هم دا شان پر اېلمونه لري. لږ نوي کسان پارلمان ته راتلای سي او ډېر يې په پارلمان کي خپله چوکۍ دايمي بولي. که سیسټم تناسبی نمایندگي وي، د گوند مشران او پخواني غړي د لیست په سر کي راځي او د پارلمان د غړو په توگه ټاکل کېږي. د گوند ځوان او نوي غړي د لیست په پای کي وي او پارلمان ته يې د ټاکل کیدو چانس ډېر لږ وي. مگر، د تناسبی نمایندگۍ سیسټم دا گټه لري چې ځیني واره گوندونه هم پارلمان ته راتلای سي او په نتیجه کي ځوانان له نویو افکارو سره پارلمان ته ورننوزي. په ۱۹۸۰ کلونو کي گرین Greens (زرغون) د لوېدیځي اروپا ډېرو پارلمانو ته لاره وموندله او پخواني زاړه گوندونه يې مجبور کړل د محیط پر اېلمونو ته توجه وکړي.

عمده مفاهیم

د دولت رئیس او که د حکومت مشر :

د دولت او حکومت اصطلاحگانې ډېروخت زده کوونکو ته مغشوشې وي. د دولت رئیس په تیوریکي لحاظ د دولت په رأس کي واقع وي او زیات وختونه تشریفاتې وظایف سر ته رسوي، د انگلستان ملکه او د سوېډن پاچا يې مثالونه دي. دوی خارجي سفیران ځان ته مني او په ملي ورځو کي وطن پالونکي ویناوې ور کوي او په دې توگه د هیواد نمایندگي کوي. په جمهوري نظام کي د دوی معادل جمهور رئیس دی چې ځیني يې تشریفاتې بڼه لري. د مثال په توگه، د جرمني، هنگري او اسرائیلو په جمهوریتو کي جمهور رئیس د دولت رئیس وي، مگر دوی په عملي او ورځني سیاست کي ډېر لږ څه سر ته رسوي. (دوی چندانې څوک پېژني هم نه).

د حکومت مشر واقعي اجرائیه رئیس دی چې صدراعظم، وزیر اعظم، لومړي وزیر او یا چانسلر بلل کېږي. دوی په عمومي صورت د گوند مشري پر غاړه لري، انتخاباتي مبارزه مخته بیایي او د حکومت ورځنۍ چاري پر مخ بیایي. د امریکې په متحده ایالاتو کي دا دواړه مقامونه سره یو ځای سوي دي، د امریکې جمهور رئیس د دولت رئیس او هم د حکومت مشر دی.

دوه اطاقه او که یو اطاقه پارلمان :

د نړي د پارلمانو دوه پر دریمه برخه دوه اطاقه دي. یو یې لوړ اطاق وي

د امریکې د نمایندگانو او هم په سنا کي د غړو حضور لازم دی، مگر بیا هم یو غیر حاضر غړی کولای سي خپله رایه د بل غیر حاضر غړي سره چي مخالف نظر لري (جوړه) کړي. په دې ترتیب نو موافقي او مخالفی رایي یو او بل سره نفي کوي او د وړاندي سوي لایحې په تصویب یا نه تصویب کي تغیر نه راځي. نمایندغه یا سناتور بیا هم ادعا کولای سي چي په رایي گیری کي يې برخه اخیستې ده.

د پارلماني غړو غیر حاضرې بنایي داسي تعبیر سي چي دوی، لکه مخکي چي وویل سول، په نورو مهمو چارو بوخت وي. داسي بیا هم تعبیر بدلای سي چي دوی صرف ټنبل دي. مگر په یقیني توگه دا معنی لري چي نور نو مقننه غړي د قانون جوړول خپله اصلي وظیفه نه بولي. په غیر حاضرۍ سره دوی پر دې اعتراف کوي چي د قوانینو جوړول دوی ته ډېر مهم نه دي. د دې پر اېلم د حل لاره دا ده چي گوندي ډسپلین کمزوری سي او د گوندي تگلاري پر اساس رایه ور کول له منځه ولاړ سي چي په داسي یو حالت کي به څوک د رایي گیری اټکل ونه کولای سي. که یوه لایحه تالار ته وړاندي سي نو غړي به تالار ته حاضرېږي او پر لایحه باندي به تاوده بحثونه کېږي. البته د دې کار تاوان بیا په دې کي دی چي د قوانینو او لوايحو تصویب به بې نظمه او نه اټکل کېدونکی وي.

د تغیر او تبدیل کمبوت :

په ډیموکراتیکو پارلمانو کي، ټول غړي هڅه کوي د پارلمان غړیتوب خپل دايمي مسلکي کار وگزرزي. یو ځل چي انتخاب کړه سو، بیا دوباره انتخابېږي او تر هغو پوري چي زړه يې غواړي په پارلمان کي پاتېږي. د دې معنی دا ده چي لږ تازه او ځوان غړي له نویو ایډیاگانو سره پارلمان ته راځي. په اوسط ډول، د پارلمان غړي تر پنځوسو کلونو زیات عمر لري. د امریکې د نمایندگانو د مجلس په سلو کي تر ۹۰ زیات غړي دوهم وار بیا انتخابېږي. دوی ځکه دوباره انتخابېږي چي خلگ يې پېژني، له خلگو سره يې مرستي کړي وي او د میدیا توجه هم دوی ته زیاته وي. که نمایندگان په کوم تور تورن نه سي او رسوایي ته راونه وزی نو چندانې څوک په انتخاباتو کي ماته نه سي ور کولای.

لکه د امریکې د سنا مجلس Senate، د برتانیې د لارډانو مجلس House of Lords، د فرانسې سناټ Senat، د جرمني بوندسرات Bundesrat او (د افغانستان د مشرانو جرگه). بل بیا کښته اطاق وي لکه د امریکې د نمایندگانو مجلس House of Representatives، د برتانیې د عوامو مجلس House of Commons، د فرانسې ملي اسامبله National Assembly، د جرمني بوندیسټاګ Bundestag او (د افغانستان ولسي جرگه). دې ته دوه اطاقیز یا دوه مجلسیز پارلمان وایي. لوړ اطاق (لکه سنا او مشرانو جرگه) لږ قدرت لري. کله چې یو قانون په کښته اطاق کې، د مثال په توګه په ولسي جرگه کې، تصویب سي مګر په لوړ اطاق کې رد او یا انتقاد سي، کښته اطاق یې دوباره د رایو په ساده اکثریت تصویبولای سي. یوازې د امریکې په متحده ایالاتو کې دواړه اطاقونه مساوي قدرت لري.

ډېر لږ پارلمانونه یو اطاقه دي لکه د سویډن ریکسډاګ Riksdag، د چین د خلګو ملي کانګرس National People's Congress او د اسرائیلو کنست Knesset. جنوبي افریقا د یوې لنډې مودې له پاره دري اطاقیز پارلمان درلودی، یو اطاق یې د سپین پوستانو له پاره، بل یې د مخلوط نژاده خلګو لپاره او دریم یې د شرق الهند له پاره و. اکثریت تورپوستان په پارلمان کې د غږیتوب له حقه محروم وه. (د ۱۹۹۴ عیسوي کال راپه دېخوا جنوبي افریقا دوه اطاقیز پارلمان لري چې تورپوستان پکښې اکثریت تشکیلوي).

دوو لسم فصل

اجرائیه قوه:

اجرائیه قوه تر مقننه قوې له ډېر پخوا څخه وجود لرلی دی. د قبیلې مشران، پاچهان او امپراتوران د بشري تمدن له پیل څخه موجود وه او زیات وخت یې مقننه قوه چې د دوی دي پروا په ولسي نه درلوده. پارلمانونه په نسبي توګه نوي مؤسسات دي. حتی نن ورځ هم، قوي اجرائیه قوه مور ته د وېشل سوي او له جنجالونو ډک پارلمان په پر تله یو طبیعي شی برېښي. په رشتیا سره هم، د حکومت کلمه د نړۍ په ډېرو برخو کې د اجرائیه قوې معنی لري. په یورپ کې، حکومت له کابینې سره مساوي دی. مثلاً (براون حکومت) د برتانیې صدراعظم ګورډن براون Gordon Brown کابینه او تر کابینې رالاندي مرستیالانو په معنی دی. د امریکې په متحده ایالاتو کې دې ډول تشکیل ته اداره administration وایي. و امریکایانو ته حکومت یعنی ټولي حکومتي ادارې او ورسره مل بیروکراتان، چې په اروپا کې یې دولت بولي.

جمهور رئیس او صدراعظم:

لکه مخکې چې خبرې پر وسوې، په پارلماني سیستمونو کې د هیواد مقننه قوه یعنی پارلمان په غیرمستقیمه توګه د اجرائیه قوې مشر یعنی صدراعظم له خپلو غړو څخه ټاکي. دا ډول پارلمانونه د ملت د انتخابي هیئت په توګه د قوانینو د جوړولو او تصویبولو وظیفه پر غاړه لري. دوی همدارنګه کولای سي د عدم اعتماد له لاري صدراعظم او کابینه یې موقوفه کړي. که صدراعظم او کابینه یې په هغه ګوند پوري چې په پارلمان کې اکثریت لري، اړه ولري نو بیا یې د صدارت مقام تضمین دی او کولای سي خپل پروګرامونه بې له ستونزو په پارلمان ومني. د برتانیې یو صدراعظم چې د عوامو په مجلس

"ساختماني constructive عدم اعتماد" په جرمني کې:

د جرمني چانسلر Chancellor دغومره قوي دئ لکه د برتانيې صدراعظم. چانسلر هم په ولسي جرگه (Bundestag) کې د اکثریت د گوند مشر وي. چانسلر یوازې هغه وخت له وظيفې گوښه کېدای سي چې بوندستاگ د چانسلر د کابینې پر ځای بلي کابینې ته د اعتماد رایه ورکړي. ځکه نو دا (ساختماني عدم اعتماد) بولي چې د جرمني د حکومتونو په ثبات کې یې ډېر رول لوبولی دئ. د پارلمان له پاره د کابینې ښکېل (برطرفه کول) د کابینې تر تعویض ډېر مشکل کار دئ، ځکه نو ساختماني عدم اعتماد په جرمني کې یوازې په کال ۱۹۸۲ کې هغه وخت عملي سو چې آزاد ډیموکراتیک Free Democratic گوند د سوشیال ډیموکرات تر رهبرۍ لاندې ائتلاف څخه جلا سو او د مخالف کریسچن ډیموکراتانو سره یې ائتلاف وکړ.

(همزېستي) په فرانسه کې:

د فرانسې پخواني جمهور رئیس چارلز دوگول (۱۹۵۸ - ۱۹۶۹) یو ډول نیمه جمهوري سیستم رامنځته کړ، چې په هغه کې جمهور رئیس او صدراعظم دواړه فعاله برخه لري. جمهور رئیس د خلکو لخوا په مستقیمه توگه د اوو کلونو (چې اوس و پنځو کلونو ته راکښته سوي دي) او پارلمان د پنځو کلونو له پاره انتخابېږي. که دواړه له یوه گوند څخه وي نو بیا پر اېلېم وجود نه لري. جمهور رئیس د خپلې خوښې صدراعظم نوموي چې د جمهور رئیس او پارلمان تر مینځ ارتباطي کړۍ تشکیلوي. مگر په ۱۹۸۶ کال او بیا په ۱۹۹۳ کال د فرانسې سوشیالست جمهور رئیس، فرانسوا میتراند، چې د جمهوري ریاست د دورې دوه کاله یې لاپاته وه، له یوه نوي پارلمان سره چې د محافظه کارانو په کنترول کې و، مخامخ سو. په اساسي قانون کې د داسې یوه حالت له پاره لارښودنه نه وه. جمهور رئیس میتراند داسې حل کړه چې د مخالف گوايېست گوند څخه یې صدراعظم ونوماوه او دوی یې پرېښوول چې سوشیالستي اقدامات چې پخوا سر ته رسېدلي وه لغوه کړي. میتراند د ځان له پاره د خارجي سیاست چاري وساتلې. فرانسویانو دې کار ته د (همزېستي) نوم ورکړ، یعنې چې ښځه او نارینه بې له دې چې واده وکړي یو ځای ژوند سره کوي. په ۱۹۹۷ کال کې برعکس خبره پېښه سوه: گوايېست جمهور رئیس،

کې اکثریت چوکۍ ولري، دومره زیات قدرت لري چې د امریکې د جمهور رئیس به کست په کېږي.

که هیڅ کوم گوند په پارلمان کې اکثریت ونه لري، نو بیا د څو گوندونو له ائتلاف څخه حکومت تشکیلېږي چې د ائتلاف هر غړی گوند ته یو یا دوه وزارتونه په لاس ورځي. ځینې وختونه د ائتلاف غړي گوندونه پر ځینو پالیسیو باندي شخړي هم سره کوي او د ائتلاف د ماتولو گواښونه هم سره کوي. دا کار د صدراعظم د کمزورتیا سبب گوزي ځکه د هرې پالیسی له بدلون سره د ائتلاف د غړو تر منځ نوي شخړي رامنځته کېږي. دانه سو ویلای چې صدراعظم نو گویا تر جمهور رئیس (کمزوری) دئ، بلکې په دې پوري اړه لري چې صدراعظم په پارلمان کې ثابت اکثریت لري او کنه.

په جمهوري سیستم کې دا پر اېلېم ځکه نسته چې جمهور رئیس د پارلمان په وړاندي مسئول نه دئ او د خلکو لخوا په مستقیمه توگه د ټاکلي وخت له پاره انتخابېږي. د امریکې د متحده ایالاتو د کانگرس به ښایي د جمهور رئیس پالیسی خوښي نه وي او ممکن مخالفې رایې ورکړي، مگر نه سي کولای جمهور رئیس له کاره گوښه کړي. همدارنگه جمهور رئیس هم نه سي کولای کانگرس برطرفه کړي.

په برتانيه کې د (حکومت تشکیلول):

برتانيه د پارلماني سیستم یو داسې کلاسیک هیواد دئ چې تاریخ یې اوس هم روښانه دئ. ملکه الیزابیت Queen Elizabeth II د عوامو په مجلس کې د اکثریت لرونکي گوند مشر ته په رسمي توگه بلنه ورکوي چې نوی (حکومت تشکیل) کړي. صدراعظم خپل وزیران او نور تر کابینې را لاندې لوړ رتبه مأمورین ټاکي چې ټول یې د پارلمان غړي او د صدراعظم په گوند کې د بېلابېلو گروپونو نمایندگي کوي. د تیورۍ له مخې، صدراعظم primus inter pares (د کابینې په مساوي غړو کې لومړی) دئ چې کابینه د توافق او هم آهنگۍ پر لوري رهنمایي کوي. مگر په عمل کې، صدراعظم مشر دئ او کولای سي چې کوم وزیر له کاره گوښه کړي. له هغو وزیرانو څخه چې د حکومت له پالیسی سره موافق نه وي توقع کېږي چې استعفی وکړي او بېرته د عوامو په مجلس کې د غړي په توگه پاته سي.

وخت له پاره پر وظیفه پاتېږي ځکه ائتلافونه یې ډېر ژر سره شوپېږي. د جاپان صدراعظم، د لیبرال ډیموکرات ګوند په دننه کې د مبارزې له امله، په اوسط ډول تر دوه نیم کاله لږ پر وظیفه پاتېږي، ځینې خولا حتی یوازې څو میاشتې وروسته له کاره ګوښه کړه سي. د تیوري له مخې، صدراعظمان کولای سي د ډېر وخت له پاره خدمت وکړي، مګر په عمل کې د دوی د کار او خدمت موده په سیاسي شرایطو، انتخاباتو او د ائتلاف په ماتېدلو پورې اړه لري. په پارلماني سیستم کې صدراعظمان په اسانه راځي او په اسانه ځي. په جمهوري سیستم کې جمهور رئیسان تر یو حده پورې له سیاسي لوړو او ژورو څخه په امان وي. د عراق د جګړې له امله، د مثال په توګه، د امریکې جمهور رئیس بوش ته ډېر لږ محبوبیت ورپاته دی، مګر د ده د جمهوري ریاست د دورې تر پای ته رسېدلو پورې څوک هیڅ نه سي کولای.

د امریکې جمهور رئیس له مجرمیت impeachment سره مخامخ کېدای سي، مګر دا یوه اوږده او بې باوره پروسه ده چې د امریکې په تاریخ کې یوازې درې ځله مطرح سوې ده. جمهور رئیس اندریو جکسن Andrew Jackson په کال ۱۸۶۸ کې د نمایندګانو د مجلس لخوا مجرم وګڼل سو، مګر د سنا په یوه رایه باندي یې برائت حاصل کړ. جمهور رئیس ریچارډ نکسن Richard Nixon نژدې و چې د نمایندګانو د مجلس لخوا مجرم وګڼل سي، مګر ده تر رایې ګیرۍ دمخه استعفا وکړه. جمهور رئیس کلینټن Clinton مجرم وګڼل سو مګر محکوم نه سو. تر کومه ځایه چې د اجرائیه قوې د مشر په کرکټر پورې اړه لري، پارلماني سیستمونه د امریکې د سیستم په تناسب ځینې ښیګڼې لري. په پارلمان کې د ساده عدم اعتماد رایې له لارې، د اجرائیه قوې نامطلوب مشر ایسته کېدای سي.

د رئیس هیئت (د اجرائیه قوې مشر) رول:

ریچارډ نیوسټاډت Richard E. Neustadt لیکي چې: "یو جمهور رئیس له څو سړیو څخه جوړ دی، یا یو سړي دی چې څو بېلابېلي (خولۍ) لري یا په بل عبارت ډېر رولونه لري". په اوسني عصر کې زیاتره (د اجرائیه قوې) رئیسان تر یوې زیاتې خولۍ لري، مګر د امریکې جمهور رئیسان د زیات قدرت خاوندان دي ځکه دوی د مقننه قوې [کانګرس] څخه په مستقل ډول د

ژاک شیراک، تر وخت دمخه پارلماني انتخابات اعلان کړل، انتخابات یې بایلودل او د سوشیالستانو تر کنټرول لاندې ملي اسامبلې سره مخامخ سو. د حل لاره یې بیا هم (همزېستي) وه، شیراک د سوشیالست ګوند مشر د صدراعظم په توګه ونوماوه. دا ډول (همزېستي) په فرانسه کې کار ورکوي او فرانسویانو هم منلې ده.

د اجرائیه قوې دوره (د کار موده):

د جمهور رئیس د خدمت دوره ټاکل سوي وي. د امریکې، برازیل او روسیې د جمهوري ریاست دوره څلور کاله ده (چې د یوې بلي څلور کلني دورې له پاره بیا هم ځانونه کانډیدولای سي). د مکسیکو د جمهوري ریاست دوره بیا شپږ کاله ده. د فرانسې او ډېرو نورو هیوادونو جمهور رئیسان کولای سي هر څو واره ځانونه کانډید کړي. کله چې جمهور رئیسان تر ډېره وخته، که څه هم "انتخاب" سي، پر خپل مقام پاته سي فاسد کېږي او یو دیکتاتور ځني جوړېږي. د اندونیزیا جمهور رئیس سوهارتو یې ښه مثال دی چې د دودپرشو کلونو لپاره جمهور رئیس و او یوازې په ۱۹۹۷ کال کې هغه وخت له جمهوري ریاست څخه ګوښه کړه سو چې د اندونیزیا اقتصاد، چې سوهارتو او د ده کورنۍ لوټ او تالا کړ، راوښوېدی.

په پارلماني سیستم کې د صدراعظم د بیا انتخاب له پاره، که انتخابات وګټلای سي، کوم محدودیت وجود نه لري. په ۱۹۸۷ کال کې مارګریت تاجر د دریمې دورې له پاره د برتانیې د صدراعظمي په توګه انتخاب سو، مګر په ۱۹۹۰ کال کې یې د ډېرو سیاسي مشکلاتو له امله استعفا وکړه. د جرمني چانسلر هیلموټ کوهل پر له پسې څلور واره انتخابات وګټل او شپاړس کاله پر خپله چوکۍ پاته سو (۱۹۸۲ - ۱۹۹۸). ډېر صدراعظمان کولای سي پارلمان ړنګ کړي مګر د امریکې جمهور رئیس بیا دا کار نه سي کولای.

له بلي خوا، د برتانیې صدراعظم که په پارلمان کې اکثریت له لاسه ورکړي، ډېر ژر برطرفه کېدای سي. کله چې د کارګر ګوند صدراعظم په پارلمان کې صرف د یوولسو سکاتیش نیشنلسټ Scottish Nationalist غړو حمایت له لاسه ورکړه، ډیر ژر له کاره ګوښه کړه سو او پر ځای یې د مخالف ګوند مشر مارګریت تاجر پر قدرت راغله. د ایټالېي صدراعظمان د ډیر لږ

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۱۸۴﴾

دې. د امریکې او همدارنگه د روسیې جمهورو رئیسانو له وسله وال پوځ څخه په داسې لارو استفاده کړې ده چې د پارلمان منظوري یې تر لاسه کړې نه وه او هیڅ چاڅه کولای هم نه سوای.

معیوب جمهور رئیسان:

جمهوری سیستمونه یو بل پر اېلم لري چې پارلماني سیستمونه یې نه لري. که یو صدراعظم د خپل صدارت په دوران کې معیوب یا لیونی سي، پارلمان ډېر ژر کولای سي له کاره یې گوښه کړي. جمهوري سیستمونه په اسانۍ سره نه پوهېږي چې په ډېر سخت ناروغه جمهور رئیس (د اجرائیه قوې مشر) څه وکړي. اکوادور، د مثال په توگه، د ډېر سخت عصبي ناروغ جمهور رئیس له گوښه کولو سره قانوني پر اېلمونه درلودل. د امریکې اساسي قانون وایي کله چې جمهور رئیس "د قدرت او وظایفو د سر ته رسولو" کفایت و نه لري د جمهور رئیس مرستیال یې ځای نیسي، مگر دا بې کفایتی هیڅکله تعریف سوې نه ده. په نتیجه کې، ډېر جمهور رئیسان سره له دې چې ډېر ناتوانه وه پر خپل ځای پاته سوي دي. په فرانسه کې، جمهور رئیس میتراند د سرطان د ناروغۍ له امله د خپل څوارلس کلن جمهوري ریاست په ډېرو کلونو کې د تدریجي مرگ سره لاس وگرېوان و، مگر د ده ډاکترانو دا موضوع د ده تر مړینې وروسته په کال ۱۹۹۶ کې اعلان کړه.

د امریکې پر جمهور رئیس وودرو ویلسن (۱۹۱۳-۱۹۲۱) Woodrow Wilson په ۱۹۱۸ع کال کې، یعنی دمخه تر دې چې د ورسایلیس Versailles په غونډو کې برخه واخلي، مغزي حمله stroke راغلې وه. د ده ناروغۍ په غونډو کې د ده د سیاسي چنې وهلو قدرت کمزوری کړ. دی هغه مهال چې د ورسایلیس د معاهدې او همدارنگه د League of Nations Covenant له پاره یې د خلکو د حمایتي راجلبولو له پاره وینا کوله، راجپه سو. وروسته تر هغه یې میرمنې په دې نامه چې یوازي یې د جمهور رئیس غوښتنې پر ځای کولې، د جمهوري ریاست چاري پر مخ بېولې. کله چې جمهور رئیس فرانکلین روزویلټ د څلرمي دورې له پاره په کال ۱۹۴۴ع کې انتخاب سو، د زړه ناروغی او لوړ فشار یې درلود. ده چې کله په ۱۹۴۵ع کال کې د یالتا Yalta په غونډو کې برخه اخیستله، د مرگ په دروازه کې ولاړ و، بنایي په همدې

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۱۸۳﴾

خلکو له خوا ټاکل کېږي. د امریکې جمهور رئیس د دولت رئیس، د حکومت مشر، د گوند لیدر، د وسله والو قواوو اعلی قومندان، لوړ پوړی دیپلومات، او هم د اجرائیه قوې مشر وي. د ۱۷۸۹ راهیسي په امریکې کې د جمهور رئیس قدرت په زیاته اندازه ډېر سوی دی. د نړۍ په نورو هیوادونو کې هم د اجرائیه قوې د مشر قدرت زیات سوی دی.

د دولت مشر:

جمهور رئیسان د ملت ښکاره سمبولونه وي او د پاچاهانو یا په ځینو هیوادونو کې نمایشي جمهور رئیسانو په شان تشریفاتې وظایف سر ته رسوي. د مثال په توگه، دوی د نورو هیوادونو مشرانو ته ښه راغلي وایي او ملاقات ورسره کوي، سفیران ځانته مني او په نړۍ کې د خپل هیواد نمایندگي کوي.

د حکومت مشر:

د حکومتونو مشران (جمهور رئیسان، صدراعظمان او یا چانسلران) د پالیسیو د عملي کولو مسئولیت پر غاړه لري. دوی په ملي سطحه کې د ستر بیورو کراتیک ماشین څارنه کوي چې دا ډېر دروند کار دی. د امریکې جمهور رئیس، د پنځلسو لویو حکومتي ډیپارتمنتونو (وزارتونو) ۱۰۰ اجرائیه بیوروگانو، ۹۰۰ اداري دفترونو او ۶۰۰ حکومتي څانگو مسئول دی چې ټول دوه اعشاریه اته میلیونه مأمورین په بر کې نیسي.

اعلی قومندان:

د اجرائیه قوې (حکومت) مشران تقریباً په هر ځای کې د خپل هیواد د وسله والو قواوو اعلی قومندان هم وي. په هغو هیوادونو کې چې ډیموکراسي نوې وي دا کار یو پر اېلم دی. ځکه چې جمهور رئیسان او یا هم صدراعظمان بنایي له وسله والي قوې څخه غیرقانوني استفاده وکړي او خپل سیاسي مخالفین په ووهي او یا هم د قدرت په انحصار کې له هغه څخه کار واخلي. په ډېرو هیوادو کې، لږترلږه د کاغذ پر مخ، داسې کړنلاري او کومانډ سټر کچرونه وجود لري چې د هغو له مخې له وسله وال پوځ څخه د کار اخیستلو قانوني والی تعینېږي. جمهوري سیستمونو و جگړې ته د وسله والي قوې لیرل اسانه کړي

وزیران په عمومي صورت سياسي خلگ نه وي بلکي د حقوق، بزښ او يا هم له اکاډيمیکي ساحې څخه ټاکل کېږي. دوی ښايي د خپلو وزارتونو په هکله معلومات او سابقه ولري مگر لږ پېښېږي چي کوم انتخابي مقام يې د انتخاباتو له لاري گټلی وي. په دې وروستيو وختونو کي د امريکې ځينو جمهورو رئيسانو د کانگرس غړي په کابينه کي شامل کړي دي، مگر دوی د وزارت چوکۍ ته تر ټاکل کېدلو مخکي له کانگرس څخه بايد استعفی وکړي.

کوم سيستم ښه دی؟ هغه وزير چي په سياست کي فعاله برخه لري يعني د پارلمان غړي هم وي او که هغه وزير چي د دولت له حلقې څخه دباندې په کابينه کي شامل سي؟ د اروپايي پارلمانونو انتخابي غړي چي وزارت ته ټاکل کېږي، عموماً هم په سياست او هم د خپل مربوطه وزارت په چارو کي وارد وي. دوی د پارلمان غړي له نژدې پېژني او يو ځاي يې کار سره کړی وي. وزيران او پارلمان يو بل ته خصمانه نظر نه لري. په پارلمان کي پر وزيرانو باندي انتقادونه کېږي مگر دا انتقادونه د مخالف گوند د غړو لخوا کېږي او د حکومت موافق گوند په عمومي صورت د کابينې د غړو حمايت کوي.

هغه وزيران چي له پارلمان څخه دباندې کابينې ته داخل کړه سي، چي د امريکې عنعنې ده، ښايي نوي نظريات له ځانه سره راوړي، مگر دوی به ښايي په سياست کي دومره وارد نه وي. د دې امکان سته چي دوی به په پارلمان کي له مخالفتونو سره مخامخ سي او ښايي حتی خپل گوند يې هم ملاتړ ونه کړي. په خاصه توگه د امريکې په متحده ايالاتو کي، د کابينې اهميت ورځ په ورځ لږېږي. د کابينې غونډې ډېرې لږ وي او دومره زيات څه پر بنا هم نه وي. ډېر لږ امريکايان د کابينې د درو يا زياتو غړو نومونه ښوولای سي. د دې مشکل يو علت دا دی چي د کابينې ډېر لږ غړي مهم سياسي شخصيتونه وي. د کابينې غړي تر ډېره حده د خپلو مربوطه وزارتونو اداره چيان وي.

تر کابينې دباندې مشاورينو زياتېدل:

په اوسني عصر کي د حکومتونو يو اساسي پرابلم دا دی چي سرعت پکښې زيات دی. جمهور رئيس غواړي داسي خلگ پر راټول وي چي ده ته نوي ايډيا وي او د نوو پېښو په هکله چټک قضاوت وړاندي کړي. له دې امله په امريکا او ځينو نورو هيوادونو کي تر کابينې دباندې مشاورين (سلاکارن) مخ

علت ستالين ته تر ډېرو شيانو ورتېر سو. جمهور رئيس کينډي د اډيسن په نوم ناروغي درلوده او هم يې د درد او خوب گولۍ خوړلې. آیا دې دومره دواگانو به د مهمو پرېکړو په هکله د ده پر قضاوت اثر نه وي ښندلی؟

دا چي ولي د سپيني ماڼۍ ډاکترانو په دې هکله څه ونه ويل، يو علت يې دا و چي ډاکترانو د جمهوررئيس حفاظت کاوه ځکه چي په امريکا کي د مريض او ډاکتر تر منځ روابط ډېر سخت امتيازي شکل لري يعني ډاکتر حق نه لري د مريض حال افشا کړي، او بل دا چي ډاکترانو په رشتيا سره هم له جمهور رئيس سره علاقه درلوده او نه يې غوښتل چي د دوی خوښ جمهور رئيس قدرت له لاسه ورکړي. د دوی په انگېزه کي څه نقص موجود نه و، مگر د دوی هڅي چي يو ناروغ جمهور رئيس يې پر خپل حال پريښود، ښايي وطن ته تاوان پېښ کړی وای.

کابينه:

کابينه د اجرائيه قوې له مشر سره مرسته کوي. د کابينې غړي د اجرائيه قوې د يوې عمده څانگې، چي په امريکا کي ډيپارټمنت او په نوره نړۍ کي يې وزارت بولي، مشر توب پر غاړه لري. په امريکا کي د کابينې د غړو شمېر تر ۱۵ پوري محدود او د اروپا په ځينو هيوادونو کي بيا تر ۲۰ هم زيات دی. د وزارتونو شمېر د هيواد په داخلي سيستم او د خلگو په توقعاتو پوري اړه لري. د امريکې متحده ايالاتو هر وخت پر محدود حکومت باندي ټينگار کړی دی، مگر په دې وروستيو کلونو کي امريکا هم د يورپ پر لوري ور روانه ده.

څوک په کابينه کي برخه اخلي؟

د برتانيې او جرمني په شان پارلماني سيستمونو کي، وزيران له پارلمان څخه ټاکل کېږي او دوی خپلي پارلماني چوکۍ ساتي. دوی هم د مقننه قوې او هم د اجرائيه قوې غړي وي. دوی معمولاً د پارلمان په بېلابېلو کمېټو کي د غړيتوب او په پارلماني انتخاباتو کي د برياليتوب له پاره د ډېرو سياسي تجربيو لرونکي وي. د جرمني په بون ديستاک Bundestag کي د دفاعي کمېټې مشر ډېر چانس لري چي په کابينه کي د دفاع د وزير په توگه وټاکل سي. د امريکې د متحده ايالاتو او برازيل په شان جمهوري سيستمونو کي،

پر زیاتېدو دي چي ځیني وختونه تر وزیرانو لا هم مهم وي. (په افغانستان کي هم داسي ده).

عمده مفاهیم

په اسرائیل کي د صدراعظم مستقیم انتخاب:

په ۱۹۹۶ عیسوي کال کي اسرائیلو، د یوه نوي قانون له مخي، پارلمان او صدراعظم یو له بله بېل او په مستقیمه توگه انتخاب کړل. دا کار په نړۍ کي بېساري و او هیڅکله نه و سوی. هر اسرائیلي رایه ورکوونکي دوې رایي درلودې چي یوه یې د پارلمان او بله یې د صدراعظم د ټاکلو له پاره وه. د تعریف له مخي، په پارلماني سیستم کي صدراعظم، چي په اسرائیل کي عموماً د اکثریت گوند مشر وي، د غیرمستقیمي لاري یعنی د پارلمان لخوا ټاکل کېږي. په جمهوري سیستم کي بیا د اجرائیه قوې مشر د خلکو لخوا د انتخاباتو له لاري په مستقیمه توگه ټاکل کېږي. په دې توگه نو اسرائیل له سوچه پارلماني سیستم څخه جمهوري سیستم ته راواوښتی، مگر بیا هم پارلمان کولای سوای د عدم اعتماد له لاري صدراعظم له کاره گوښه کړي.

اسرائیلي رایو ورکونکو، په دې فکر چي گویا د خپلي یوې رایي په وسیله یې د صدراعظم چاره وکړه، خپله دوهمه رایه یې د وړو گوندونو تر مینځ ووېشله. دي کار د اسرائیلو پارلمان تر پخوا زیات پر ډېرو فراکسیونو (ډلو) ووېشي چي په نتیجه کي د ائتلاف جوړول نور هم پسې مشکل سول. دوه ځلي له دې ځانگړي مخلوط سیستم څخه کار واخیستل سو، مگر د اسرائیلو پارلمان په ۲۰۰۱ عیسوي کال کي دا سیستم لغوه کړ. تجربې وښودله چي د جمهوري او پارلماني سیستم تر کيب کار نه ورکوي.

دوولسم فصل

اجرائیه قوه:

اجرائیه قوه تر مقننه قوې له ډېر پخوا څخه وجود لرلی دی. د قبیلې مشران، پاچهان او امپراتوران د بشري تمدن له پیل څخه موجود وه او زیات وخت یې مقننه قوه چي د دوی دي پروا په وسي نه درلوده. پارلمانونه په نسبي توگه نوي مؤسسات دي. حتي نن ورځ هم، قوي اجرائیه قوه مور ته د وېشل سوي او له جنجالونو ډک پارلمان په پر تله یو طبیعي شی برېښي. په رشتیا سره هم، د حکومت کلمه د نړۍ په ډېرو برخو کي د اجرائیه قوې معنی لري. په یورپ کي، حکومت له کابینې سره مساوي دی. مثلاً (براون حکومت) د برتانیې صدراعظم گوردن براون Gordon Brown کابینه او تر کابینې رالاندي مرستیالانو په معنی دی. د امریکې په متحده ایالاتو کي دې ډول تشکیل ته اداره administration وایي. و امریکایانو ته حکومت یعنی ټولي حکومتي ادارې او ورسره مل بیروکراتان، چي په اروپا کي یې دولت بولي.

جمهور رئیس او صدراعظم:

لکه مخکي چي خبري پر وسوې، په پارلماني سیستمونو کي د هیواد مقننه قوه یعنی پارلمان په غیرمستقیمه توگه د اجرائیه قوې مشر یعنی صدراعظم له خپلو غړو څخه ټاکي. دا ډول پارلمانونه د ملت د انتخابي هیئت په توگه د قوانینو د جوړولو او تصویبولو وظیفه پر غاړه لري. دوی همدارنگه کولای سي د عدم اعتماد له لاري صدراعظم او کابینه یې موقوفه کړي. که صدراعظم او کابینه یې په هغه گوند پوري چي په پارلمان کي اکثریت لري، اړه ولري نو بیا یې د صدارت مقام تضمین دی او کولای سي خپل پروگرامونه بې له ستونزو په پارلمان ومني. د برتانیې یو صدراعظم چي د عوامو په مجلس

"ساختماني constructive عدم اعتماد" په جرمني کې:

د جرمني چانسلر Chancellor دغومره قوي دئ لکه د برتانيې صدراعظم. چانسلر هم په ولسي جرگه (Bundestag) کې د اکثریت د گوند مشر وي. چانسلر یوازې هغه وخت له وظيفې گوښه کېدای سي چې بوندستاگ د چانسلر د کابینې پر ځای بلي کابینې ته د اعتماد رایه ورکړي. ځکه نو دا (ساختماني عدم اعتماد) بولي چې د جرمني د حکومتونو په ثبات کې یې ډېر رول لوبولی دئ. د پارلمان له پاره د کابینې ښکېل (برطرفه کول) د کابینې تر تعویض ډېر مشکل کار دئ، ځکه نو ساختماني عدم اعتماد په جرمني کې یوازې په کال ۱۹۸۲ کې هغه وخت عملي سو چې آزاد ډیموکراتیک Free Democratic گوند د سوشیال ډیموکرات تر رهبرۍ لاندې ائتلاف څخه جلا سو او د مخالف کریسچن ډیموکراتانو سره یې ائتلاف وکړ.

(همزېستي) په فرانسه کې:

د فرانسې پخواني جمهور رئیس چارلز دوگول (۱۹۵۸ - ۱۹۶۹) یو ډول نیمه جمهوري سیستم رامنځته کړ، چې په هغه کې جمهور رئیس او صدراعظم دواړه فعاله برخه لري. جمهور رئیس د خلکو لخوا په مستقیمه توگه د اوو کلونو (چې اوس و پنځو کلونو ته راکښته سوي دي) او پارلمان د پنځو کلونو له پاره انتخابېږي. که دواړه له یوه گوند څخه وي نو بیا پر اېلېم وجود نه لري. جمهور رئیس د خپلې خوښې صدراعظم نوموي چې د جمهور رئیس او پارلمان تر مینځ ارتباطي کړۍ تشکیلوي. مگر په ۱۹۸۶ کال او بیا په ۱۹۹۳ کال د فرانسې سوشیالست جمهور رئیس، فرانسوا میتراند، چې د جمهوري ریاست د دورې دوه کاله یې لاپاته وه، له یوه نوي پارلمان سره چې د محافظه کارانو په کنترول کې و، مخامخ سو. په اساسي قانون کې د داسې یوه حالت له پاره لارښودنه نه وه. جمهور رئیس میتراند داسې حل کړه چې د مخالف گواالیست گوند څخه یې صدراعظم ونوماوه او دوی یې پرېښوول چې سوشیالستي اقدامات چې پخوا سر ته رسېدلي وه لغوه کړي. میتراند د ځان له پاره د خارجي سیاست چاري وساتلې. فرانسویانو دې کار ته د (همزېستي) نوم ورکړ، یعنې چې ښځه او نارینه بې له دې چې واده وکړي یو ځای ژوند سره کوي. په ۱۹۹۷ کال کې برعکس خبره پېښه سوه: گواالیست جمهور رئیس،

کې اکثریت چوکۍ ولري، دومره زیات قدرت لري چې د امریکې د جمهور رئیس به کست په کېږي.

که هیڅ کوم گوند په پارلمان کې اکثریت ونه لري، نو بیا د څو گوندونو له ائتلاف څخه حکومت تشکیلېږي چې د ائتلاف هر غړی گوند ته یو یا دوه وزارتونه په لاس ورځي. ځینې وختونه د ائتلاف غړي گوندونه پر ځینو پالیسیو باندي شخړي هم سره کوي او د ائتلاف د ماتولو گواښونه هم سره کوي. دا کار د صدراعظم د کمزورتیا سبب گزري ځکه د هرې پالیسی له بدلون سره د ائتلاف د غړو تر منځ نوي شخړې رامنځته کېږي. دانه سو ویلای چې صدراعظم نو گویا تر جمهور رئیس (کمزوری) دئ، بلکې په دې پوري اړه لري چې صدراعظم په پارلمان کې ثابت اکثریت لري او کنه.

په جمهوري سیستم کې دا پر اېلېم ځکه نسته چې جمهور رئیس د پارلمان په وړاندي مسئول نه دئ او د خلکو لخوا په مستقیمه توگه د ټاکلي وخت له پاره انتخابېږي. د امریکې د متحده ایالاتو د کانگرس به ښایي د جمهور رئیس پالیسی خوښي نه وي او ممکن مخالفې رایې ورکړي، مگر نه سي کولای جمهور رئیس له کاره گوښه کړي. همدارنگه جمهور رئیس هم نه سي کولای کانگرس برطرفه کړي.

په برتانيه کې د (حکومت تشکیلول):

برتانيه د پارلماني سیستم یو داسې کلاسیک هیواد دئ چې تاریخ یې اوس هم روښانه دئ. ملکه الیزابیت Queen Elizabeth II د عوامو په مجلس کې د اکثریت لرونکي گوند مشر ته په رسمي توگه بلنه ورکوي چې نوی (حکومت تشکیل) کړي. صدراعظم خپل وزیران او نور تر کابینې را لاندې لوړ رتبه مأمورین ټاکي چې ټول یې د پارلمان غړي او د صدراعظم په گوند کې د بېلابېلو گروپونو نمایندگي کوي. د تیورۍ له مخې، صدراعظم primus inter pares (د کابینې په مساوي غړو کې لومړی) دئ چې کابینه د توافق او هم آهنگۍ پر لوري رهنمایي کوي. مگر په عمل کې، صدراعظم مشر دئ او کولای سي چې کوم وزیر له کاره گوښه کړي. له هغو وزیرانو څخه چې د حکومت له پالیسی سره موافق نه وي توقع کېږي چې استعفی وکړي او بېرته د عوامو په مجلس کې د غړي په توگه پاته سي.

وخت له پاره پر وظیفه پاتېږي ځکه ائتلافونه یې ډېر ژر سره شوپېږي. د جاپان صدراعظم، د لیبرال ډیموکرات ګوند په دننه کې د مبارزې له امله، په اوسط ډول تر دوه نیم کاله لږ پر وظیفه پاتېږي، ځینې خولا حتی یوازې څو میاشتې وروسته له کاره ګوښه کړه سي. د تیوري له مخې، صدراعظمان کولای سي د ډېر وخت له پاره خدمت وکړي، مګر په عمل کې د دوی د کار او خدمت موده په سیاسي شرایطو، انتخاباتو او د ائتلاف په ماتېدلو پورې اړه لري. په پارلماني سیستم کې صدراعظمان په اسانه راځي او په اسانه ځي. په جمهوري سیستم کې جمهور رئیسان تر یو حده پورې له سیاسي لوړو او ژورو څخه په امان وي. د عراق د جګړې له امله، د مثال په توګه، د امریکې جمهور رئیس بوش ته ډېر لږ محبوبیت ورپاته دی، مګر د ده د جمهوري ریاست د دورې تر پای ته رسېدلو پورې څوک هیڅ نه سي کولای.

د امریکې جمهور رئیس له مجرمیت impeachment سره مخامخ کېدای سي، مګر دا یوه اوږده او بې باوره پروسه ده چې د امریکې په تاریخ کې یوازې درې ځله مطرح سوې ده. جمهور رئیس اندریو جکسن Andrew Jackson په کال ۱۸۶۸ کې د نمایندگانو د مجلس لخوا مجرم وګڼل سو، مګر د سنا په یوه رایه باندي یې برائت حاصل کړ. جمهور رئیس ریچارډ نکسن Richard Nixon نژدې و چې د نمایندگانو د مجلس لخوا مجرم وګڼل سي، مګر ده تر رایې ګیرۍ دمخه استعفا وکړه. جمهور رئیس کلینټن Clinton مجرم وګڼل سو مګر محکوم نه سو. تر کومه ځایه چې د اجرائیه قوې د مشر په کرکټر پورې اړه لري، پارلماني سیستمونه د امریکې د سیستم په تناسب ځینې ښیګڼې لري. په پارلمان کې د ساده عدم اعتماد رایې له لارې، د اجرائیه قوې نامطلوب مشر ایسته کېدای سي.

د رئیس هیئت (د اجرائیه قوې مشر) رول:

ریچارډ نیوستاډت Richard E. Neustadt لیکي چې: "یو جمهور رئیس له څو سړیو څخه جوړ دی، یا یو سړي دی چې څو بېلابېلي (خولۍ) لري یا په بل عبارت ډېر رولونه لري". په اوسني عصر کې زیاتره (د اجرائیه قوې) رئیسان تر یوې زیاتې خولۍ لري، مګر د امریکې جمهور رئیسان د زیات قدرت خاوندان دي ځکه دوی د مقننه قوې [کانګرس] څخه په مستقل ډول د

ژاک شیراک، تر وخت دمخه پارلماني انتخابات اعلان کړل، انتخابات یې بایلودل او د سوشیالستانو تر کنټرول لاندې ملي اسامبلې سره مخامخ سو. د حل لاره یې بیا هم (همزېستي) وه، شیراک د سوشیالست ګوند مشر د صدراعظم په توګه ونوماوه. دا ډول (همزېستي) په فرانسه کې کار ورکوي او فرانسویانو هم منلې ده.

د اجرائیه قوې دوره (د کار موده):

د جمهور رئیس د خدمت دوره ټاکل سوي وي. د امریکې، برازیل او روسیې د جمهوري ریاست دوره څلور کاله ده (چې د یوې بلي څلور کلني دورې له پاره بیا هم ځانونه کانډیدولای سي). د مکسیکو د جمهوري ریاست دوره بیا شپږ کاله ده. د فرانسې او ډېرو نورو هیوادونو جمهور رئیسان کولای سي هر څو واره ځانونه کانډید کړي. کله چې جمهور رئیسان تر ډېره وخته، که څه هم "انتخاب" سي، پر خپل مقام پاته سي فاسد کېږي او یو دیکتاتور ځني جوړېږي. د اندونیزیا جمهور رئیس سوهارتو یې ښه مثال دی چې د دودپرشو کلونو لپاره جمهور رئیس و او یوازې په ۱۹۹۷ کال کې هغه وخت له جمهوري ریاست څخه ګوښه کړه سو چې د اندونیزیا اقتصاد، چې سوهارتو او د ده کورنۍ لوټ او تالا کړ، راوڼږدی.

په پارلماني سیستم کې د صدراعظم د بیا انتخاب له پاره، که انتخابات وګټلای سي، کوم محدودیت وجود نه لري. په ۱۹۸۷ کال کې مارګریت تاچر د دریمې دورې له پاره د برتانیې د صدراعظمي په توګه انتخاب سو، مګر په ۱۹۹۰ کال کې یې د ډېرو سیاسي مشکلاتو له امله استعفا وکړه. د جرمني چانسلر هیلموټ کوهل پر له پسې څلور واره انتخابات وګټل او شپاړس کاله پر خپله چوکۍ پاته سو (۱۹۸۲ - ۱۹۹۸). ډېر صدراعظمان کولای سي پارلمان ړنګ کړي مګر د امریکې جمهور رئیس بیا دا کار نه سي کولای.

له بلي خوا، د برتانیې صدراعظم که په پارلمان کې اکثریت له لاسه ورکړي، ډېر ژر برطرفه کېدای سي. کله چې د کارګر ګوند صدراعظم په پارلمان کې صرف د یوولسو سکاتیش نیشنلسټ Scottish Nationalist غړو حمایت له لاسه ورکړه، ډیر ژر له کاره ګوښه کړه سو او پر ځای یې د مخالف ګوند مشر مارګریت تاچر پر قدرت راغله. د ایټالېي صدراعظمان د ډیر لږ

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۱۸۴﴾

دې. د امریکې او همدارنگه د روسیې جمهورو رئیسانو له وسله وال پوځ څخه په داسې لارو استفاده کړې ده چې د پارلمان منظوري یې تر لاسه کړې نه وه او هیڅ چاڅه کولای هم نه سوای.

معیوب جمهور رئیسان:

جمهوری سیستمونه یو بل پر اېلم لري چې پارلماني سیستمونه یې نه لري. که یو صدراعظم د خپل صدارت په دوران کې معیوب یا لیونی سي، پارلمان ډېر ژر کولای سي له کاره یې گوښه کړي. جمهوري سیستمونه په اسانۍ سره نه پوهېږي چې په ډېر سخت ناروغه جمهور رئیس (د اجرائیه قوې مشر) څه وکړي. اکوادور، د مثال په توګه، د ډېر سخت عصبي ناروغ جمهور رئیس له گوښه کولو سره قانوني پرابلمونه درلودل. د امریکې اساسي قانون وایي کله چې جمهور رئیس "د قدرت او وظایفو د سر ته رسولو" کفایت و نه لري د جمهور رئیس مرستیال یې ځای نیسي، مګر دا بې کفایتی هیڅکله تعریف سوې نه ده. په نتیجه کې، ډېر جمهور رئیسان سره له دې چې ډېر ناتوانه وه پر خپل ځای پاته سوي دي. په فرانسه کې، جمهور رئیس میتراند د سرطان د ناروغۍ له امله د خپل څوارلس کلن جمهوري ریاست په ډېرو کلونو کې د تدریجي مرګ سره لاس وګرېوان و، مګر د ده ډاکترانو دا موضوع د ده تر مړینې وروسته په کال ۱۹۹۶ کې اعلان کړه.

د امریکې پر جمهور رئیس وودرو ویلسن (۱۹۱۳-۱۹۲۱) Woodrow Wilson په ۱۹۱۸ع کال کې، یعنی دمخه تر دې چې د ورسایلیس Versailles په غونډو کې برخه واخلي، مغزي حمله stroke راغلې وه. د ده ناروغۍ په غونډو کې د ده د سیاسي چنې وهلو قدرت کمزوری کړ. دی هغه مهال چې د ورسایلیس د معاهدې او همدارنگه د League of Nations Covenant له پاره یې د خلکو د حمایتي راجلبولو له پاره وینا کوله، راجپه سو. وروسته تر هغه یې میرمنې په دې نامه چې یوازي یې د جمهور رئیس غوښتنې پر ځای کولې، د جمهوري ریاست چاري پر مخ بېولې. کله چې جمهور رئیس فرانکلین روزویلټ د څلرمي دورې له پاره په کال ۱۹۴۴ع کې انتخاب سو، د زړه ناروغی او لوړ فشار یې درلود. ده چې کله په ۱۹۴۵ع کال کې د یالتا Yalta په غونډو کې برخه اخیستله، د مرګ په دروازه کې ولاړ و، ښایي په همدې

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۱۸۳﴾

خلکو له خوا ټاکل کېږي. د امریکې جمهور رئیس د دولت رئیس، د حکومت مشر، د ګوند لیدر، د وسله والو قواوو اعلی قومندان، لوړ پوړی دیپلومات، او هم د اجرائیه قوې مشر وي. د ۱۷۸۹ راهیسي په امریکې کې د جمهور رئیس قدرت په زیاته اندازه ډېر سوی دی. د نړۍ په نورو هیوادونو کې هم د اجرائیه قوې د مشر قدرت زیات سوی دی.

د دولت مشر:

جمهور رئیسان د ملت ښکاره سمبولونه وي او د پاچاهانو یا په ځینو هیوادونو کې نمایشي جمهور رئیسانو په شان تشریفاتې وظایف سر ته رسوي. د مثال په توګه، دوی د نورو هیوادونو مشرانو ته ښه راغلي وایي او ملاقات ورسره کوي، سفیران ځانته مني او په نړۍ کې د خپل هیواد نمایندګي کوي.

د حکومت مشر:

د حکومتونو مشران (جمهور رئیسان، صدراعظمان او یا چانسلران) د پالیسیو د عملي کولو مسئولیت پر غاړه لري. دوی په ملي سطحه کې د ستر بیورو کراتیک ماشین څارنه کوي چې دا ډېر دروند کار دی. د امریکې جمهور رئیس، د پنځلسو لویو حکومتي ډیپارتمنتونو (وزارتونو) ۱۰۰ اجرائیه بیوروګانو، ۹۰۰ اداري دفترونو او ۶۰۰ حکومتي څانګو مسئول دی چې ټول دوه اعشاریه اته میلیونه مأمورین په بر کې نیسي.

اعلی قومندان:

د اجرائیه قوې (حکومت) مشران تقریباً په هر ځای کې د خپل هیواد د وسله والو قواوو اعلی قومندان هم وي. په هغو هیوادونو کې چې ډیموکراسي نوې وي دا کار یو پرابلم دی. ځکه چې جمهور رئیسان او یا هم صدراعظمان ښایي له وسله والي قوې څخه غیرقانوني استفاده وکړي او خپل سیاسي مخالفین په ووهي او یا هم د قدرت په انحصار کې له هغه څخه کار واخلي. په ډېرو هیوادو کې، لږترلږه د کاغذ پر مخ، داسې کړنلاري او کومانډ سټر کچرونه وجود لري چې د هغو له مخې له وسله وال پوځ څخه د کار اخیستلو قانوني والی تعینېږي. جمهوري سیستمونو و جګړې ته د وسله والي قوې لیرل اسانه کړي

وزیران په عمومي صورت سياسي خلگ نه وي بلکي د حقوق، بزښ او يا هم له اکاډيمیکي ساحې څخه ټاکل کېږي. دوی ښايي د خپلو وزارتونو په هکله معلومات او سابقه ولري مگر لږ پېښېږي چي کوم انتخابي مقام يې د انتخاباتو له لاري گټلی وي. په دې وروستيو وختونو کي د امريکې ځينو جمهورو رئيسانو د کانگرس غړي په کابينه کي شامل کړي دي، مگر دوی د وزارت چوکۍ ته تر ټاکل کېدلو مخکي له کانگرس څخه بايد استعفی وکړي.

کوم سيستم ښه دی؟ هغه وزير چي په سياست کي فعاله برخه لري يعني د پارلمان غړي هم وي او که هغه وزير چي د دولت له حلقې څخه دباندې په کابينه کي شامل سي؟ د اروپايي پارلمانونو انتخابي غړي چي وزارت ته ټاکل کېږي، عموماً هم په سياست او هم د خپل مربوطه وزارت په چارو کي وارد وي. دوی د پارلمان غړي له نژدې پېژني او يو ځاي يې کار سره کړی وي. وزيران او پارلمان يو بل ته خصمانه نظر نه لري. په پارلمان کي پر وزيرانو باندي انتقادونه کېږي مگر دا انتقادونه د مخالف گوند د غړو لخوا کېږي او د حکومت موافق گوند په عمومي صورت د کابينې د غړو حمايت کوي.

هغه وزيران چي له پارلمان څخه دباندې کابينې ته داخل کړه سي، چي د امريکې عنعنه ده، ښايي نوي نظريات له ځانه سره راوړي، مگر دوی به ښايي په سياست کي دومره وارد نه وي. د دې امکان سته چي دوی به په پارلمان کي له مخالفتونو سره مخامخ سي او ښايي حتی خپل گوند يې هم ملاتړ ونه کړي. په خاصه توگه د امريکې په متحده ايالاتو کي، د کابينې اهميت ورځ په ورځ لږېږي. د کابينې غونډې ډېرې لږ وي او دومره زيات څه پر بنا هم نه وي. ډېر لږ امريکايان د کابينې د درو يا زياتو غړو نومونه ښوولای سي. د دې مشکل يو علت دا دی چي د کابينې ډېر لږ غړي مهم سياسي شخصيتونه وي. د کابينې غړي تر ډېره حده د خپلو مربوطه وزارتونو اداره چيان وي.

تر کابينې دباندې مشاورينو زياتېدل:

په اوسني عصر کي د حکومتونو يو اساسي پرابلم دا دی چي سرعت پکښې زيات دی. جمهور رئيس غواړي داسي خلگ پر راټول وي چي ده ته نوي ايډيا وي او د نوو پېښو په هکله چټک قضاوت وړاندي کړي. له دې امله په امريکا او ځينو نورو هيوادونو کي تر کابينې دباندې مشاورين (سلاکارن) مخ

علت ستالين ته تر ډېرو شيانو ورتېر سو. جمهور رئيس کينيډي د اډيسن په نوم ناروغي درلوده او هم يې د درد او خوب گولۍ خوړلې. آیا دې دومره دواگانو به د مهمو پرېکړو په هکله د ده پر قضاوت اثر نه وي ښندلی؟

دا چي ولي د سپيني ماڼۍ ډاکترانو په دې هکله څه ونه ويل، يو علت يې دا و چي ډاکترانو د جمهوررئيس حفاظت کاوه ځکه چي په امريکا کي د مريض او ډاکتر تر منځ روابط ډېر سخت امتيازي شکل لري يعني ډاکتر حق نه لري د مريض حال افشا کړي، او بل دا چي ډاکترانو په رشتيا سره هم له جمهور رئيس سره علاقه درلوده او نه يې غوښتل چي د دوی خوښ جمهور رئيس قدرت له لاسه ورکړي. د دوی په انگېزه کي څه نقص موجود نه و، مگر د دوی هڅي چي يو ناروغ جمهور رئيس يې پر خپل حال پريښود، ښايي وطن ته تاوان پېښ کړی وای.

کابينه:

کابينه د اجرائيه قوې له مشر سره مرسته کوي. د کابينې غړي د اجرائيه قوې د يوې عمده څانگې، چي په امريکا کي ډيپارټمنت او په نوره نړۍ کي يې وزارت بولي، مشر توب پر غاړه لري. په امريکا کي د کابينې د غړو شمېر تر ۱۵ پوري محدود او د اروپا په ځينو هيوادونو کي بيا تر ۲۰ هم زيات دی. د وزارتونو شمېر د هيواد په داخلي سيستم او د خلگو په توقعاتو پوري اړه لري. د امريکې متحده ايالاتو هر وخت پر محدود حکومت باندي ټينگار کړی دی، مگر په دې وروستيو کلونو کي امريکا هم د يورپ پر لوري ور روانه ده.

څوک په کابينه کي برخه اخلي؟

د برتانيې او جرمني په شان پارلماني سيستمونو کي، وزيران له پارلمان څخه ټاکل کېږي او دوی خپلي پارلماني چوکۍ ساتي. دوی هم د مقننه قوې او هم د اجرائيه قوې غړي وي. دوی معمولاً د پارلمان په بېلابېلو کمېټو کي د غړيتوب او په پارلماني انتخاباتو کي د برياليتوب له پاره د ډېرو سياسي تجربيو لرونکي وي. د جرمني په بون ديستاک Bundestag کي د دفاعي کمېټې مشر ډېر چانس لري چي په کابينه کي د دفاع د وزير په توگه وټاکل سي. د امريکې د متحده ايالاتو او برازيل په شان جمهوري سيستمونو کي،

پر زیاتېدو دي چي ځيني وختونه تر وزیرانو لا هم مهم وي. (په افغانستان کي هم داسي ده).

عمده مفاهيم

په اسرائیل کي د صدراعظم مستقیم انتخاب:

په ۱۹۹۶ عيسوي کال کي اسرائیلو، د یوه نوي قانون له مخي، پارلمان او صدراعظم یو له بله بېل او په مستقیمه توگه انتخاب کړل. دا کار په نړۍ کي بېساري و او هیڅکله نه و سوی. هر اسرائیلي رایه ورکوونکي دوې رایي درلودې چي یوه یې د پارلمان او بله یې د صدراعظم د ټاکلو له پاره وه. د تعریف له مخي، په پارلماني سیستم کي صدراعظم، چي په اسرائیل کي عموماً د اکثریت گوند مشر وي، د غیرمستقیمي لاري یعنی د پارلمان لخوا ټاکل کېږي. په جمهوري سیستم کي بیا د اجرائیه قوې مشر د خلکو لخوا د انتخاباتو له لاري په مستقیمه توگه ټاکل کېږي. په دې توگه نو اسرائیل له سوچه پارلماني سیستم څخه جمهوري سیستم ته راواوښتی، مگر بیا هم پارلمان کولای سواي د عدم اعتماد له لاري صدراعظم له کاره گوښه کړي.

اسرائیلي رایو ورکونکو، په دې فکر چي گویا د خپلي یوې رایي په وسیله یې د صدراعظم چاره وکړه، خپله دوهمه رایه یې د وړو گوندونو تر مینځ ووېشله. دي کار د اسرائیلو پارلمان تر پخوا زیات پر ډېرو فراکسیونو (ډلو) ووېشي چي په نتیجه کي د ائتلاف جوړول نور هم پسې مشکل سول. دوه ځلي له دې ځانگړي مخلوط سیستم څخه کار واخیستل سو، مگر د اسرائیلو پارلمان په ۲۰۰۱ عيسوي کال کي دا سیستم لغوه کړ. تجربې وښودله چي د جمهوري او پارلماني سیستم تر کيب کار نه ورکوي.

دوولسم فصل

اجرائیه قوه:

اجرائیه قوه تر مقننه قوې له ډېر پخوا څخه وجود لرلی دی. د قبیلې مشران، پاچهان او امپراتوران د بشري تمدن له پیل څخه موجود وه او زیات وخت یې مقننه قوه چي د دوی دي پروا په وسي نه درلوده. پارلمانونه په نسبي توگه نوي مؤسسات دي. حتي نن ورځ هم، قوي اجرائیه قوه مور ته د وېشل سوي او له جنجالونو ډک پارلمان په پر تله یو طبیعي شی برېښي. په رشتیا سره هم، د حکومت کلمه د نړۍ په ډېرو برخو کي د اجرائیه قوې معنی لري. په یورپ کي، حکومت له کابینې سره مساوي دی. مثلاً (براون حکومت) د برتانیې صدراعظم گورډن براون Gordon Brown کابینه او تر کابینې رالاندي مرستیالانو په معنی دی. د امریکې په متحده ایالاتو کي دې ډول تشکیل ته اداره administration وایي. و امریکایانو ته حکومت یعنی ټولي حکومتي ادارې او ورسره مل بیروکراتان، چي په اروپا کي یې دولت بولي.

جمهور رئیس او صدراعظم:

لکه مخکي چي خبري پر وسوې، په پارلماني سیستمونو کي د هیواد مقننه قوه یعنی پارلمان په غیرمستقیمه توگه د اجرائیه قوې مشر یعنی صدراعظم له خپلو غړو څخه ټاکي. دا ډول پارلمانونه د ملت د انتخابي هیئت په توگه د قوانینو د جوړولو او تصویبولو وظیفه پر غاړه لري. دوی همدارنگه کولای سي د عدم اعتماد له لاري صدراعظم او کابینه یې موقوفه کړي. که صدراعظم او کابینه یې په هغه گوند پوري چي په پارلمان کي اکثریت لري، اړه ولري نو بیا یې د صدارت مقام تضمین دی او کولای سي خپل پروگرامونه بې له ستونزو په پارلمان ومني. د برتانیې یو صدراعظم چي د عوامو په مجلس

"ساختماني constructive عدم اعتماد" په جرمني کې:

د جرمني چانسلر Chancellor دغومره قوي دئ لکه د برتانيې صدراعظم. چانسلر هم په ولسي جرگه (Bundestag) کې د اکثریت د گوند مشر وي. چانسلر یوازې هغه وخت له وظيفې گوښه کېدای سي چې بوندستاگ د چانسلر د کابینې پر ځای بلي کابینې ته د اعتماد رایه ورکړي. ځکه نو دا (ساختماني عدم اعتماد) بولي چې د جرمني د حکومتونو په ثبات کې یې ډېر رول لوبولی دئ. د پارلمان له پاره د کابینې ښکېل (برطرفه کول) د کابینې تر تعویض ډېر مشکل کار دئ، ځکه نو ساختماني عدم اعتماد په جرمني کې یوازې په کال ۱۹۸۲ کې هغه وخت عملي سو چې آزاد ډیموکراتیک Free Democratic گوند د سوشیال ډیموکرات تر رهبرۍ لاندې ائتلاف څخه جلا سو او د مخالف کریسچن ډیموکراتانو سره یې ائتلاف وکړ.

(همزېستي) په فرانسه کې:

د فرانسې پخواني جمهور رئیس چارلز دوگول (۱۹۵۸ - ۱۹۶۹) یو ډول نیمه جمهوري سیستم رامنځته کړ، چې په هغه کې جمهور رئیس او صدراعظم دواړه فعاله برخه لري. جمهور رئیس د خلکو لخوا په مستقیمه توگه د اوو کلونو (چې اوس و پنځو کلونو ته راکښته سوي دي) او پارلمان د پنځو کلونو له پاره انتخابېږي. که دواړه له یوه گوند څخه وي نو بیا پر اېلېم وجود نه لري. جمهور رئیس د خپلې خوښې صدراعظم نوموي چې د جمهور رئیس او پارلمان تر مینځ ارتباطي کړۍ تشکیلوي. مگر په ۱۹۸۶ کال او بیا په ۱۹۹۳ کال د فرانسې سوشیالست جمهور رئیس، فرانسوا میتراند، چې د جمهوري ریاست د دورې دوه کاله یې لاپاته وه، له یوه نوي پارلمان سره چې د محافظه کارانو په کنترول کې و، مخامخ سو. په اساسي قانون کې د داسې یوه حالت له پاره لارښودنه نه وه. جمهور رئیس میتراند داسې حل کړه چې د مخالف گوايېست گوند څخه یې صدراعظم ونوماوه او دوی یې پرېښوول چې سوشیالستي اقدامات چې پخوا سر ته رسېدلي وه لغوه کړي. میتراند د ځان له پاره د خارجي سیاست چاري وساتلې. فرانسویانو دې کار ته د (همزېستي) نوم ورکړ، یعنې چې ښځه او نارینه بې له دې چې واده وکړي یو ځای ژوند سره کوي. په ۱۹۹۷ کال کې برعکس خبره پېښه سوه: گوايېست جمهور رئیس،

کې اکثریت چوکۍ ولري، دومره زیات قدرت لري چې د امریکې د جمهور رئیس به کست په کېږي.

که هیڅ کوم گوند په پارلمان کې اکثریت ونه لري، نو بیا د څو گوندونو له ائتلاف څخه حکومت تشکیلېږي چې د ائتلاف هر غړی گوند ته یو یا دوه وزارتونه په لاس ورځي. ځینې وختونه د ائتلاف غړي گوندونه پر ځینو پالیسیو باندي شخړي هم سره کوي او د ائتلاف د ماتولو گواښونه هم سره کوي. دا کار د صدراعظم د کمزورتیا سبب گوزي ځکه د هرې پالیسی له بدلون سره د ائتلاف د غړو تر منځ نوي شخړي رامنځته کېږي. دانه سو ویلای چې صدراعظم نو گویا تر جمهور رئیس (کمزوری) دئ، بلکې په دې پوري اړه لري چې صدراعظم په پارلمان کې ثابت اکثریت لري او کنه.

په جمهوري سیستم کې دا پر اېلېم ځکه نسته چې جمهور رئیس د پارلمان په وړاندي مسئول نه دئ او د خلکو لخوا په مستقیمه توگه د ټاکلي وخت له پاره انتخابېږي. د امریکې د متحده ایالاتو د کانگرس به ښایي د جمهور رئیس پالیسی خوښي نه وي او ممکن مخالفې رایې ورکړي، مگر نه سي کولای جمهور رئیس له کاره گوښه کړي. همدارنگه جمهور رئیس هم نه سي کولای کانگرس برطرفه کړي.

په برتانيه کې د (حکومت تشکیلول):

برتانيه د پارلماني سیستم یو داسې کلاسیک هیواد دئ چې تاریخ یې اوس هم روښانه دئ. ملکه الیزابیت Queen Elizabeth II د عوامو په مجلس کې د اکثریت لرونکي گوند مشر ته په رسمي توگه بلنه ورکوي چې نوی (حکومت تشکیل) کړي. صدراعظم خپل وزیران او نور تر کابینې را لاندې لوړ رتبه مأمورین ټاکي چې ټول یې د پارلمان غړي او د صدراعظم په گوند کې د بېلابېلو گروپونو نمایندگي کوي. د تیورۍ له مخې، صدراعظم primus inter pares (د کابینې په مساوي غړو کې لومړی) دئ چې کابینه د توافق او هم آهنگۍ پر لوري رهنمایي کوي. مگر په عمل کې، صدراعظم مشر دئ او کولای سي چې کوم وزیر له کاره گوښه کړي. له هغو وزیرانو څخه چې د حکومت له پالیسی سره موافق نه وي توقع کېږي چې استعفی وکړي او بېرته د عوامو په مجلس کې د غړي په توگه پاته سي.

وخت له پاره پر وظیفه پاتېږي ځکه ائتلافونه یې ډېر ژر سره شوپېږي. د جاپان صدراعظم، د لیبرال ډیموکرات ګوند په دننه کې د مبارزې له امله، په اوسط ډول تر دوه نیم کاله لږ پر وظیفه پاتېږي، ځینې خو لا حتی یوازې څو میاشتې وروسته له کاره ګوښه کړه سي. د تیوري له مخې، صدراعظمان کولای سي د ډېر وخت له پاره خدمت وکړي، مګر په عمل کې د دوی د کار او خدمت موده په سیاسي شرایطو، انتخاباتو او د ائتلاف په ماتېدلو پورې اړه لري. په پارلماني سیستم کې صدراعظمان په اسانه راځي او په اسانه ځي. په جمهوري سیستم کې جمهور رئیسان تر یو حده پورې له سیاسي لوړو او ژورو څخه په امان وي. د عراق د جګړې له امله، د مثال په توګه، د امریکې جمهور رئیس بوش ته ډېر لږ محبوبیت ورپاته دی، مګر د ده د جمهوري ریاست د دورې تر پای ته رسېدلو پورې څوک هیڅ نه سي کولای.

د امریکې جمهور رئیس له مجرمیت impeachment سره مخامخ کېدای سي، مګر دا یوه اوږده او بې باوره پروسه ده چې د امریکې په تاریخ کې یوازې درې ځله مطرح سوې ده. جمهور رئیس اندریو جکسن Andrew Jackson په کال ۱۸۶۸ کې د نمایندګانو د مجلس لخوا مجرم وګڼل سو، مګر د سنا په یوه رایه باندي یې برائت حاصل کړ. جمهور رئیس ریچارډ نکسن Richard Nixon نژدې و چې د نمایندګانو د مجلس لخوا مجرم وګڼل سي، مګر ده تر رایې ګیرۍ دمخه استعفا وکړه. جمهور رئیس کلینټن Clinton مجرم وګڼل سو مګر محکوم نه سو. تر کومه ځایه چې د اجرائیه قوې د مشر په کرکټر پورې اړه لري، پارلماني سیستمونه د امریکې د سیستم په تناسب ځینې ښیګڼې لري. په پارلمان کې د ساده عدم اعتماد رایې له لارې، د اجرائیه قوې نامطلوب مشر ایسته کېدای سي.

د رئیس هیئت (د اجرائیه قوې مشر) رول:

ریچارډ نیوستاډت Richard E. Neustadt لیکي چې: "یو جمهور رئیس له څو سړیو څخه جوړ دی، یا یو سړي دی چې څو بېلابېلي (خولۍ) لري یا په بل عبارت ډېر رولونه لري". په اوسني عصر کې زیاتره (د اجرائیه قوې) رئیسان تر یوې زیاتي خولۍ لري، مګر د امریکې جمهور رئیسان د زیات قدرت خاوندان دي ځکه دوی د مقننه قوې [کانګرس] څخه په مستقل ډول د

ژاک شیراک، تر وخت دمخه پارلماني انتخابات اعلان کړل، انتخابات یې بایلودل او د سوشیالستانو تر کنټرول لاندې ملي اسامبلې سره مخامخ سو. د حل لاره یې بیا هم (همزېستي) وه، شیراک د سوشیالست ګوند مشر د صدراعظم په توګه ونوماوه. دا ډول (همزېستي) په فرانسه کې کار ورکوي او فرانسویانو هم منلې ده.

د اجرائیه قوې دوره (د کار موده):

د جمهور رئیس د خدمت دوره ټاکل سوي وي. د امریکې، برازیل او روسیې د جمهوري ریاست دوره څلور کاله ده (چې د یوې بلي څلور کلني دورې له پاره بیا هم ځانونه کانډیدولای سي). د مکسیکو د جمهوري ریاست دوره بیا شپږ کاله ده. د فرانسې او ډېرو نورو هیوادونو جمهور رئیسان کولای سي هر څو واره ځانونه کانډید کړي. کله چې جمهور رئیسان تر ډېره وخته، که څه هم "انتخاب" سي، پر خپل مقام پاته سي فاسد کېږي او یو دیکتاتور ځني جوړېږي. د اندونیزیا جمهور رئیس سوهارتو یې ښه مثال دی چې د دودپرشو کلونو لپاره جمهور رئیس و او یوازې په ۱۹۹۷ کال کې هغه وخت له جمهوري ریاست څخه ګوښه کړه سو چې د اندونیزیا اقتصاد، چې سوهارتو او د ده کورنۍ لوټ او تالا کړ، راوښوېدی.

په پارلماني سیستم کې د صدراعظم د بیا انتخاب له پاره، که انتخابات وګټلای سي، کوم محدودیت وجود نه لري. په ۱۹۸۷ کال کې مارګریت تاچر د دریمې دورې له پاره د برتانیې د صدراعظمي په توګه انتخاب سو، مګر په ۱۹۹۰ کال کې یې د ډېرو سیاسي مشکلاتو له امله استعفا وکړه. د جرمني چانسلر هیلموټ کوهل پر له پسې څلور واره انتخابات وګټل او شپاړس کاله پر خپله چوکۍ پاته سو (۱۹۸۲ - ۱۹۹۸). ډېر صدراعظمان کولای سي پارلمان ړنګ کړي مګر د امریکې جمهور رئیس بیا دا کار نه سي کولای.

له بلي خوا، د برتانیې صدراعظم که په پارلمان کې اکثریت له لاسه ورکړي، ډېر ژر برطرفه کېدای سي. کله چې د کارګر ګوند صدراعظم په پارلمان کې صرف د یوولسو سکاتیش نیشنلسټ Scottish Nationalist غړو حمایت له لاسه ورکړه، ډیر ژر له کاره ګوښه کړه سو او پر ځای یې د مخالف ګوند مشر مارګریت تاچر پر قدرت راغله. د ایټالېي صدراعظمان د ډیر لږ

دې. د امریکې او همدارنگه د روسیې جمهورو رئیسانو له وسله وال پوځ څخه په داسې لارو استفاده کړې ده چې د پارلمان منظوري یې تر لاسه کړې نه وه او هیڅ چاڅه کولای هم نه سوای.

معیوب جمهور رئیسان:

جمهوری سیستمونه یو بل پر اېلم لري چې پارلماني سیستمونه یې نه لري. که یو صدراعظم د خپل صدارت په دوران کې معیوب یا لیونی سي، پارلمان ډېر ژر کولای سي له کاره یې گوښه کړي. جمهوري سیستمونه په اسانۍ سره نه پوهېږي چې په ډېر سخت ناروغه جمهور رئیس (د اجرائیه قوې مشر) څه وکړي. اکوادور، د مثال په توگه، د ډېر سخت عصبي ناروغ جمهور رئیس له گوښه کولو سره قانوني پر اېلمونه درلودل. د امریکې اساسي قانون وایي کله چې جمهور رئیس "د قدرت او وظایفو د سر ته رسولو" کفایت و نه لري د جمهور رئیس مرستیال یې ځای نیسي، مگر دا بې کفایتی هیڅکله تعریف سوې نه ده. په نتیجه کې، ډېر جمهور رئیسان سره له دې چې ډېر ناتوانه وه پر خپل ځای پاته سوي دي. په فرانسه کې، جمهور رئیس میتراند د سرطان د ناروغۍ له امله د خپل څوارلس کلن جمهوري ریاست په ډېرو کلونو کې د تدریجي مرگ سره لاس وگرېوان و، مگر د ده ډاکترانو دا موضوع د ده تر مړینې وروسته په کال ۱۹۹۶ کې اعلان کړه.

د امریکې پر جمهور رئیس وودرو ویلسن (۱۹۱۳-۱۹۲۱) Woodrow Wilson په ۱۹۱۸ع کال کې، یعنی دمخه تر دې چې د ورسایلیس Versailles په غونډو کې برخه واخلي، مغزي حمله stroke راغلې وه. د ده ناروغۍ په غونډو کې د ده د سیاسي چنې وهلو قدرت کمزوری کړ. دی هغه مهال چې د ورسایلیس د معاهدې او همدارنگه د League of Nations Covenant له پاره یې د خلکو د حمایتي راجلبولو له پاره وینا کوله، راجپه سو. وروسته تر هغه یې میرمنې په دې نامه چې یوازي یې د جمهور رئیس غوښتنې پر ځای کولې، د جمهوري ریاست چاري پر مخ بېولې. کله چې جمهور رئیس فرانکلین روزویلټ د څلرمي دورې له پاره په کال ۱۹۴۴ع کې انتخاب سو، د زړه ناروغی او لوړ فشار یې درلود. ده چې کله په ۱۹۴۵ع کال کې د یالتا Yalta په غونډو کې برخه اخیستله، د مرگ په دروازه کې ولاړ و، بنایي په همدې

خلکو له خوا ټاکل کېږي. د امریکې جمهور رئیس د دولت رئیس، د حکومت مشر، د گوند لیدر، د وسله والو قواوو اعلی قومندان، لوړ پوړی دیپلومات، او هم د اجرائیه قوې مشر وي. د ۱۷۸۹ راهیسي په امریکې کې د جمهور رئیس قدرت په زیاته اندازه ډېر سوی دی. د نړۍ په نورو هیوادونو کې هم د اجرائیه قوې د مشر قدرت زیات سوی دی.

د دولت مشر:

جمهور رئیسان د ملت ښکاره سمبولونه وي او د پاچاهانو یا په ځینو هیوادونو کې نمایشي جمهور رئیسانو په شان تشریفاتې وظایف سر ته رسوي. د مثال په توگه، دوی د نورو هیوادونو مشرانو ته ښه راغلي وایي او ملاقات ورسره کوي، سفیران ځانته مني او په نړۍ کې د خپل هیواد نمایندگي کوي.

د حکومت مشر:

د حکومتونو مشران (جمهور رئیسان، صدراعظمان او یا چانسلران) د پالیسیو د عملي کولو مسئولیت پر غاړه لري. دوی په ملي سطحه کې د ستر بیورو کراتیک ماشین څارنه کوي چې دا ډېر دروند کار دی. د امریکې جمهور رئیس، د پنځلسو لویو حکومتي ډیپارتمنتونو (وزارتونو) ۱۰۰ اجرائیه بیوروگانو، ۹۰۰ اداري دفترونو او ۶۰۰ حکومتي څانگو مسئول دی چې ټول دوه اعشاریه اته میلیونه مأمورین په بر کې نیسي.

اعلی قومندان:

د اجرائیه قوې (حکومت) مشران تقریباً په هر ځای کې د خپل هیواد د وسله والو قواوو اعلی قومندان هم وي. په هغو هیوادونو کې چې ډیموکراسي نوې وي دا کار یو پر اېلم دی. ځکه چې جمهور رئیسان او یا هم صدراعظمان بنایي له وسله والي قوې څخه غیرقانوني استفاده وکړي او خپل سیاسي مخالفین په ووهي او یا هم د قدرت په انحصار کې له هغه څخه کار واخلي. په ډېرو هیوادو کې، لږترلږه د کاغذ پر مخ، داسې کړنلاري او کومانډ سټر کچرونه وجود لري چې د هغو له مخې له وسله وال پوځ څخه د کار اخیستلو قانوني والی تعینېږي. جمهوري سیستمونو و جگړې ته د وسله والي قوې لیرل اسانه کړي

وزیران په عمومي صورت سياسي خلگ نه وي بلکي د حقوق، بزنس او ياهم له اکاډيمیکي ساحې څخه ټاکل کېږي. دوی بنایي د خپلو وزارتونو په هکله معلومات او سابقه ولري مگر لږ پېښېږي چي کوم انتخابي مقام يې د انتخاباتو له لاري گټلی وي. په دې وروستيو وختونو کي د امریکې ځينو جمهورو رئیسانو د کانگرس غړي په کابینه کي شامل کړي دي، مگر دوی د وزارت چوکۍ ته تر ټاکل کېدلو مخکي له کانگرس څخه باید استعفی وکړي.

کوم سیستم ښه دی؟ هغه وزیر چي په سیاست کي فعاله برخه لري يعني د پارلمان غړي هم وي او که هغه وزیر چي د دولت له حلقې څخه دباندې په کابینه کي شامل سي؟ د اروپايي پارلمانونو انتخابي غړي چي وزارت ته ټاکل کېږي، عموماً هم په سیاست او هم د خپل مربوطه وزارت په چارو کي وارد وي. دوی د پارلمان غړي له نژدې پېژني او يو ځاي يې کار سره کړی وي. وزیران او پارلمان يو بل ته خصمانه نظر نه لري. په پارلمان کي پر وزیرانو باندي انتقادونه کېږي مگر دا انتقادونه د مخالف گوند د غړو لخوا کېږي او د حکومت موافق گوند په عمومي صورت د کابینې د غړو حمايت کوي.

هغه وزیران چي له پارلمان څخه دباندې کابینې ته داخل کړه سي، چي د امریکې عنعنه ده، بنایي نوي نظريات له ځانه سره راوړي، مگر دوی به بنایي په سیاست کي دومره وارد نه وي. د دې امکان سته چي دوی به په پارلمان کي له مخالفتونو سره مخامخ سي او بنایي حتی خپل گوند يې هم ملاتړ ونه کړي. په خاصه توگه د امریکې په متحده ایالاتو کي، د کابینې اهميت ورځ په ورځ لږېږي. د کابینې غونډې ډېرې لږ وي او دومره زیات څه پر بنا هم نه وي. ډېر لږ امریکایان د کابینې د درو یا زیاتو غړو نومونه ښوولای سي. د دې مشکل يو علت دا دی چي د کابینې ډېر لږ غړي مهم سياسي شخصیتونه وي. د کابینې غړي تر ډېره حده د خپلو مربوطه وزارتونو اداره چیان وي.

تر کابینې دباندې مشاورینو زیاتېدل:

په اوسني عصر کي د حکومتونو يو اساسي پرابلم دا دی چي سرعت پکښې زیات دی. جمهور رئیس غواړي داسي خلگ پر راټول وي چي ده ته نوي ایدیاوي او د نوو پېښو په هکله چټک قضاوت وړاندي کړي. له دې امله په امریکا او ځینو نورو هیوادونو کي تر کابینې دباندې مشاورین (سلاکارن) مخ

علت ستالین ته تر ډېرو شیانو ورتېر سو. جمهور رئیس کینیډي د اډیسن په نوم ناروغي درلوده او هم يې د درد او خوب گولۍ خوړلې. آیا دې دومره دواگانو به د مهمو پرېکړو په هکله د ده پر قضاوت اثر نه وي ښندلی؟

دا چي ولي د سپیني ماڼۍ ډاکترانو په دې هکله څه ونه ويل، يو علت يې دا و چي ډاکترانو د جمهوررئیس حفاظت کاوه ځکه چي په امریکا کي د مریض او ډاکتر تر منځ روابط ډېر سخت امتیازي شکل لري يعني ډاکتر حق نه لري د مریض حال افشا کړي، او بل دا چي ډاکترانو په رشتیا سره هم له جمهور رئیس سره علاقه درلوده او نه يې غوښتل چي د دوی خوښ جمهور رئیس قدرت له لاسه ورکړي. د دوی په انگېزه کي څه نقص موجود نه و، مگر د دوی هڅي چي یو ناروغ جمهور رئیس يې پر خپل حال پرېښود، بنایي وطن ته تاوان پېښ کړی وای.

کابینه:

کابینه د اجرائیه قوې له مشر سره مرسته کوي. د کابینې غړی د اجرائیه قوې د یوې عمده څانگې، چي په امریکا کي ډیپارټمنت او په نوره نړۍ کي يې وزارت بولي، مشر توب پر غاړه لري. په امریکا کي د کابینې د غړو شمېر تر ۱۵ پوري محدود او د اروپا په ځینو هیوادونو کي بیا تر ۲۰ هم زیات دی. د وزارتونو شمېر د هیواد په داخلي سیستم او د خلگو په توقعاتو پوري اړه لري. د امریکې متحده ایالاتو هر وخت پر محدود حکومت باندي ټینگار کړی دی، مگر په دې وروستيو کلونو کي امریکاهم د یورپ پر لوري ور روانه ده.

څوک په کابینه کي برخه اخلي؟

د برتانیې او جرمني په شان پارلماني سیستمونو کي، وزیران له پارلمان څخه ټاکل کېږي او دوی خپلي پارلماني چوکۍ ساتي. دوی هم د مقننه قوې او هم د اجرائیه قوې غړي وي. دوی معمولاً د پارلمان په بېلابېلو کمېټو کي د غړیتوب او په پارلماني انتخاباتو کي د بریالیتوب له پاره د ډېرو سياسي تجربیو لرونکي وي. د جرمني په بون دیستاک Bundestag کي د دفاعي کمېټې مشر ډېر چانس لري چي په کابینه کي د دفاع د وزیر په توگه وټاکل سي. د امریکې د متحده ایالاتو او برازیل په شان جمهوري سیستمونو کي،

پر زیاتېدو دي چي ځیني وختونه تر وزیرانو لا هم مهم وي. (په افغانستان کي هم داسي ده).

عمده مفاهیم

په اسرائیل کي د صدراعظم مستقیم انتخاب:

په ۱۹۹۶ عیسوي کال کي اسرائیلو، د یوه نوي قانون له مخي، پارلمان او صدراعظم یو له بله بېل او په مستقیمه توگه انتخاب کړل. دا کار په نړۍ کي بېساري و او هیڅکله نه و سوی. هر اسرائیلي رایه ورکوونکي دوې رایي درلودې چي یوه یې د پارلمان او بله یې د صدراعظم د ټاکلو له پاره وه. د تعریف له مخي، په پارلماني سیستم کي صدراعظم، چي په اسرائیل کي عموماً د اکثریت گوند مشر وي، د غیرمستقیمي لاري یعنی د پارلمان لخوا ټاکل کېږي. په جمهوري سیستم کي بیا د اجرائیه قوې مشر د خلکو لخوا د انتخاباتو له لاري په مستقیمه توگه ټاکل کېږي. په دې توگه نو اسرائیل له سوچه پارلماني سیستم څخه جمهوري سیستم ته راواوښتی، مگر بیا هم پارلمان کولای سواي د عدم اعتماد له لاري صدراعظم له کاره گوښه کړي.

اسرائیلي رایو ورکونکو، په دې فکر چي گویا د خپلي یوې رایي په وسیله یې د صدراعظم چاره وکړه، خپله دوهمه رایه یې د وړو گوندونو تر مینځ ووېشله. دي کار د اسرائیلو پارلمان تر پخوا زیات پر ډېرو فراکسیونو (ډلو) ووېشي چي په نتیجه کي د ائتلاف جوړول نور هم پسې مشکل سول. دوه ځلي له دې ځانگړي مخلوط سیستم څخه کار واخیستل سو، مگر د اسرائیلو پارلمان په ۲۰۰۱ عیسوي کال کي دا سیستم لغوه کړ. تجربې وښودله چي د جمهوري او پارلماني سیستم تر کيب کار نه ورکوي.

دوولسم فصل

اجرائیه قوه:

اجرائیه قوه تر مقننه قوې له ډېر پخوا څخه وجود لرلی دی. د قبیلې مشران، پاچهان او امپراتوران د بشري تمدن له پیل څخه موجود وه او زیات وخت یې مقننه قوه چي د دوی دي پروا په وسي نه درلوده. پارلمانونه په نسبي توگه نوي مؤسسات دي. حتي نن ورځ هم، قوي اجرائیه قوه مور ته د وېشل سوي او له جنجالونو ډک پارلمان په پر تله یو طبیعي شی برېښي. په رشتیا سره هم، د حکومت کلمه د نړۍ په ډېرو برخو کي د اجرائیه قوې معنی لري. په یورپ کي، حکومت له کابینې سره مساوي دی. مثلاً (براون حکومت) د برتانیې صدراعظم گوردن براون Gordon Brown کابینه او تر کابینې رالاندي مرستیالانو په معنی دی. د امریکې په متحده ایالاتو کي دې ډول تشکیل ته اداره administration وایي. و امریکایانو ته حکومت یعنی ټولي حکومتي ادارې او ورسره مل بیروکراتان، چي په اروپا کي یې دولت بولي.

جمهور رئیس او صدراعظم:

لکه مخکي چي خبري پر وسوې، په پارلماني سیستمونو کي د هیواد مقننه قوه یعنی پارلمان په غیرمستقیمه توگه د اجرائیه قوې مشر یعنی صدراعظم له خپلو غړو څخه ټاکي. دا ډول پارلمانونه د ملت د انتخابي هیئت په توگه د قوانینو د جوړولو او تصویبولو وظیفه پر غاړه لري. دوی همدارنگه کولای سي د عدم اعتماد له لاري صدراعظم او کابینه یې موقوفه کړي. که صدراعظم او کابینه یې په هغه گوند پوري چي په پارلمان کي اکثریت لري، اړه ولري نو بیا یې د صدارت مقام تضمین دی او کولای سي خپل پروگرامونه بې له ستونزو په پارلمان ومني. د برتانیې یو صدراعظم چي د عوامو په مجلس

"ساختماني constructive عدم اعتماد" په جرمني کې:

د جرمني چانسلر Chancellor دغومره قوي دئ لکه د برتانيې صدراعظم. چانسلر هم په ولسي جرگه (Bundestag) کې د اکثریت د گوند مشر وي. چانسلر یوازې هغه وخت له وظيفې گوښه کېدای سي چې بوندستاگ د چانسلر د کابينې پر ځای بلي کابينې ته د اعتماد رایه ورکړي. ځکه نو دا (ساختماني عدم اعتماد) بولي چې د جرمني د حکومتونو په ثبات کې یې ډېر رول لوبولی دئ. د پارلمان له پاره د کابينې ښکېل (برطرفه کول) د کابينې تر تعویض ډېر مشکل کار دئ، ځکه نو ساختماني عدم اعتماد په جرمني کې یوازې په کال ۱۹۸۲ کې هغه وخت عملي سو چې آزاد ډیموکراتیک Free Democratic گوند د سوشیال ډیموکرات تر رهبرۍ لاندې ائتلاف څخه جلا سو او د مخالف کریسچن ډیموکراتانو سره یې ائتلاف وکړ.

(همزېستي) په فرانسه کې:

د فرانسې پخواني جمهور رئیس چارلز دوگول (۱۹۵۸ - ۱۹۶۹) یو ډول نیمه جمهوري سیستم رامنځته کړ، چې په هغه کې جمهور رئیس او صدراعظم دواړه فعاله برخه لري. جمهور رئیس د خلکو لخوا په مستقیمه توگه د اوو کلونو (چې اوس و پنځو کلونو ته راکښته سوي دي) او پارلمان د پنځو کلونو له پاره انتخابېږي. که دواړه له یوه گوند څخه وي نو بیا پر اېلېم وجود نه لري. جمهور رئیس د خپلې خوښې صدراعظم نوموي چې د جمهور رئیس او پارلمان تر مینځ ارتباطي کړۍ تشکیلوي. مگر په ۱۹۸۶ کال او بیا په ۱۹۹۳ کال د فرانسې سوشیالست جمهور رئیس، فرانسوا میتراند، چې د جمهوري ریاست د دورې دوه کاله یې لاپاته وه، له یوه نوي پارلمان سره چې د محافظه کارانو په کنترول کې و، مخامخ سو. په اساسي قانون کې د داسې یوه حالت له پاره لارښودنه نه وه. جمهور رئیس میتراند داسې حل کړه چې د مخالف گوايېست گوند څخه یې صدراعظم ونوماوه او دوی یې پرېښوول چې سوشیالستي اقدامات چې پخوا سر ته رسېدلي وه لغوه کړي. میتراند د ځان له پاره د خارجي سیاست چاري وساتلې. فرانسویانو دې کار ته د (همزېستي) نوم ورکړ، یعنې چې ښځه او نارینه بې له دې چې واده وکړي یو ځای ژوند سره کوي. په ۱۹۹۷ کال کې برعکس خبره پېښه سوه: گوايېست جمهور رئیس،

کې اکثریت چوکۍ ولري، دومره زیات قدرت لري چې د امریکې د جمهور رئیس به کست په کېږي.

که هیڅ کوم گوند په پارلمان کې اکثریت ونه لري، نو بیا د څو گوندونو له ائتلاف څخه حکومت تشکیلېږي چې د ائتلاف هر غړی گوند ته یو یا دوه وزارتونه په لاس ورځي. ځینې وختونه د ائتلاف غړي گوندونه پر ځینو پالیسیو باندي شخړي هم سره کوي او د ائتلاف د ماتولو گواښونه هم سره کوي. دا کار د صدراعظم د کمزورتیا سبب گزري ځکه د هرې پالیسی له بدلون سره د ائتلاف د غړو تر منځ نوي شخړي رامنځته کېږي. دانه سو ویلای چې صدراعظم نو گویا تر جمهور رئیس (کمزوری) دئ، بلکې په دې پوري اړه لري چې صدراعظم په پارلمان کې ثابت اکثریت لري او کنه.

په جمهوري سیستم کې دا پر اېلېم ځکه نسته چې جمهور رئیس د پارلمان په وړاندي مسئول نه دئ او د خلکو لخوا په مستقیمه توگه د ټاکلي وخت له پاره انتخابېږي. د امریکې د متحده ایالاتو د کانگرس به ښایي د جمهور رئیس پالیسی خوښي نه وي او ممکن مخالفې رایې ورکړي، مگر نه سي کولای جمهور رئیس له کاره گوښه کړي. همدارنگه جمهور رئیس هم نه سي کولای کانگرس برطرفه کړي.

په برتانيه کې د (حکومت تشکیلول):

برتانيه د پارلماني سیستم یو داسې کلاسیک هیواد دئ چې تاریخ یې اوس هم روښانه دئ. ملکه الیزابیت Queen Elizabeth II د عوامو په مجلس کې د اکثریت لرونکي گوند مشر ته په رسمي توگه بلنه ورکوي چې نوی (حکومت تشکیل) کړي. صدراعظم خپل وزیران او نور تر کابينې را لاندې لوړ رتبه مأمورین ټاکي چې ټول یې د پارلمان غړي او د صدراعظم په گوند کې د بېلابېلو گروپونو نمایندگي کوي. د تیورۍ له مخې، صدراعظم primus inter pares (د کابينې په مساوي غړو کې لومړی) دئ چې کابینه د توافق او هم آهنگۍ پر لوري رهنمایي کوي. مگر په عمل کې، صدراعظم مشر دئ او کولای سي چې کوم وزیر له کاره گوښه کړي. له هغو وزیرانو څخه چې د حکومت له پالیسی سره موافق نه وي توقع کېږي چې استعفی وکړي او بېرته د عوامو په مجلس کې د غړي په توگه پاته سي.

وخت له پاره پر وظیفه پاتېږي ځکه ائتلافونه یې ډېر ژر سره شوپېږي. د جاپان صدراعظم، د لیبرال ډیموکرات ګوند په دننه کې د مبارزې له امله، په اوسط ډول تر دوه نیم کاله لږ پر وظیفه پاتېږي، ځینې څو لا حتی یوازې څو میاشتې وروسته له کاره ګوښه کړه سي. د تیوری له مخې، صدراعظمان کولای سي د ډېر وخت له پاره خدمت وکړي، مګر په عمل کې د دوی د کار او خدمت موده په سیاسي شرایطو، انتخاباتو او د ائتلاف په ماتېدلو پورې اړه لري. په پارلماني سیستم کې صدراعظمان په اسانه راځي او په اسانه ځي. په جمهوري سیستم کې جمهور رئیسان تر یو حده پورې له سیاسي لوړو او ژورو څخه په امان وي. د عراق د جګړې له امله، د مثال په توګه، د امریکې جمهور رئیس بوش ته ډېر لږ محبوبیت ورپاته دی، مګر د ده د جمهوري ریاست د دورې تر پای ته رسېدلو پورې څوک هیڅ نه سي کولای.

د امریکې جمهور رئیس له مجرمیت impeachment سره مخامخ کېدای سي، مګر دا یوه اوږده او بې باوره پروسه ده چې د امریکې په تاریخ کې یوازې درې ځله مطرح سوې ده. جمهور رئیس اندریو جکسن Andrew Jackson په کال ۱۸۶۸ کې د نمایندګانو د مجلس لخوا مجرم وګڼل سو، مګر د سنا په یوه رایه باندي یې برائت حاصل کړ. جمهور رئیس ریچارډ نکسن Richard Nixon نژدې و چې د نمایندګانو د مجلس لخوا مجرم وګڼل سي، مګر ده تر رایې ګیرۍ دمخه استعفا وکړه. جمهور رئیس کلینټن Clinton مجرم وګڼل سو مګر محکوم نه سو. تر کومه ځایه چې د اجرائیه قوې د مشر په کرکټر پورې اړه لري، پارلماني سیستمونه د امریکې د سیستم په تناسب ځینې ښیګڼې لري. په پارلمان کې د ساده عدم اعتماد رایې له لارې، د اجرائیه قوې نامطلوب مشر ایسته کېدای سي.

د رئیس هیئت (د اجرائیه قوې مشر) رول:

ریچارډ نیوستاډت Richard E. Neustadt لیکي چې: "یو جمهور رئیس له څو سړیو څخه جوړ دی، یا یو سړي دی چې څو بېلابېلي (خولۍ) لري یا په بل عبارت ډېر رولونه لري". په اوسني عصر کې زیاتره (د اجرائیه قوې) رئیسان تر یوې زیاتي خولۍ لري، مګر د امریکې جمهور رئیسان د زیات قدرت خاوندان دي ځکه دوی د مقننه قوې [کانګرس] څخه په مستقل ډول د

ژاک شیراک، تر وخت دمخه پارلماني انتخابات اعلان کړل، انتخابات یې بایلودل او د سوشیالستانو تر کنټرول لاندې ملي اسامبلې سره مخامخ سو. د حل لاره یې بیا هم (همزېستي) وه، شیراک د سوشیالست ګوند مشر د صدراعظم په توګه ونوماوه. دا ډول (همزېستي) په فرانسه کې کار ورکوي او فرانسویانو هم منلې ده.

د اجرائیه قوې دوره (د کار موده):

د جمهور رئیس د خدمت دوره ټاکل سوي وي. د امریکې، برازیل او روسیې د جمهوري ریاست دوره څلور کاله ده (چې د یوې بلي څلور کلني دورې له پاره بیا هم ځانونه کانډیدولای سي). د مکسیکو د جمهوري ریاست دوره بیا شپږ کاله ده. د فرانسې او ډېرو نورو هیوادونو جمهور رئیسان کولای سي هر څو واره ځانونه کانډید کړي. کله چې جمهور رئیسان تر ډېره وخته، که څه هم "انتخاب" سي، پر خپل مقام پاته سي فاسد کېږي او یو دیکتاتور ځني جوړېږي. د اندونیزیا جمهور رئیس سوهارتو یې ښه مثال دی چې د دودپرشو کلونو لپاره جمهور رئیس و او یوازې په ۱۹۹۷ کال کې هغه وخت له جمهوري ریاست څخه ګوښه کړه سو چې د اندونیزیا اقتصاد، چې سوهارتو او د ده کورنۍ لوټ او تالا کړ، راوښوېدی.

په پارلماني سیستم کې د صدراعظم د بیا انتخاب له پاره، که انتخابات وګټلای سي، کوم محدودیت وجود نه لري. په ۱۹۸۷ کال کې مارګریت تاجر د دریمې دورې له پاره د برتانیې د صدراعظمي په توګه انتخاب سو، مګر په ۱۹۹۰ کال کې یې د ډېرو سیاسي مشکلاتو له امله استعفا وکړه. د جرمني چانسلر هیلموټ کوهل پر له پسې څلور واره انتخابات وګټل او شپاړس کاله پر خپله چوکۍ پاته سو (۱۹۸۲ - ۱۹۹۸). ډېر صدراعظمان کولای سي پارلمان ړنګ کړي مګر د امریکې جمهور رئیس بیا دا کار نه سي کولای.

له بلي خوا، د برتانیې صدراعظم که په پارلمان کې اکثریت له لاسه ورکړي، ډېر ژر برطرفه کېدای سي. کله چې د کارګر ګوند صدراعظم په پارلمان کې صرف د یوولسو سکاتیش نیشنلسټ Scottish Nationalist غړو حمایت له لاسه ورکړه، ډیر ژر له کاره ګوښه کړه سو او پرځای یې د مخالف ګوند مشر مارګریت تاجر پر قدرت راغله. د ایټالېي صدراعظمان د ډیر لږ

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۱۸۴﴾

دې. د امریکې او همدارنگه د روسیې جمهورو رئیسانو له وسله وال پوځ څخه په داسې لارو استفاده کړې ده چې د پارلمان منظوري یې تر لاسه کړې نه وه او هیڅ چاڅه کولای هم نه سوای.

معیوب جمهور رئیسان:

جمهوری سیستمونه یو بل پر اېلم لري چې پارلماني سیستمونه یې نه لري. که یو صدراعظم د خپل صدارت په دوران کې معیوب یا لیونی سي، پارلمان ډېر ژر کولای سي له کاره یې گوښه کړي. جمهوري سیستمونه په اسانۍ سره نه پوهېږي چې په ډېر سخت ناروغه جمهور رئیس (د اجرائیه قوې مشر) څه وکړي. اکوادور، د مثال په توگه، د ډېر سخت عصبي ناروغ جمهور رئیس له گوښه کولو سره قانوني پر اېلمونه درلودل. د امریکې اساسي قانون وایي کله چې جمهور رئیس "د قدرت او وظایفو د سر ته رسولو" کفایت و نه لري د جمهور رئیس مرستیال یې ځای نیسي، مگر دا بې کفایتی هیڅکله تعریف سوې نه ده. په نتیجه کې، ډېر جمهور رئیسان سره له دې چې ډېر ناتوانه وه پر خپل ځای پاته سوي دي. په فرانسه کې، جمهور رئیس میتراند د سرطان د ناروغۍ له امله د خپل څوارلس کلن جمهوري ریاست په ډېرو کلونو کې د تدریجي مرگ سره لاس وگرېوان و، مگر د ده ډاکترانو دا موضوع د ده تر مړینې وروسته په کال ۱۹۹۶ کې اعلان کړه.

د امریکې پر جمهور رئیس وودرو ویلسن (۱۹۱۳-۱۹۲۱) Woodrow Wilson په ۱۹۱۸ع کال کې، یعنی دمخه تر دې چې د ورسایلیس Versailles په غونډو کې برخه واخلي، مغزي حمله stroke راغلې وه. د ده ناروغۍ په غونډو کې د ده د سیاسي چنې وهلو قدرت کمزوری کړ. دی هغه مهال چې د ورسایلیس د معاهدې او همدارنگه د League of Nations Covenant له پاره یې د خلکو د حمایتي راجلبولو له پاره وینا کوله، راجپه سو. وروسته تر هغه یې میرمنې په دې نامه چې یوازي یې د جمهور رئیس غوښتنې پر ځای کولې، د جمهوري ریاست چاري پر مخ بېولې. کله چې جمهور رئیس فرانکلین روزویلټ د څلرمي دورې له پاره په کال ۱۹۴۴ع کې انتخاب سو، د زړه ناروغی او لوړ فشار یې درلود. ده چې کله په ۱۹۴۵ع کال کې د یالتا Yalta په غونډو کې برخه اخیستله، د مرگ په دروازه کې ولاړ و، بنایي په همدې

پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه

﴿۱۸۳﴾

خلکو له خوا ټاکل کېږي. د امریکې جمهور رئیس د دولت رئیس، د حکومت مشر، د گوند لیدر، د وسله والو قواوو اعلی قومندان، لوړ پوړی دیپلومات، او هم د اجرائیه قوې مشر وي. د ۱۷۸۹ راهیسي په امریکې کې د جمهور رئیس قدرت په زیاته اندازه ډېر سوی دی. د نړۍ په نورو هیوادونو کې هم د اجرائیه قوې د مشر قدرت زیات سوی دی.

د دولت مشر:

جمهور رئیسان د ملت ښکاره سمبولونه وي او د پاچاهانو یا په ځینو هیوادونو کې نمایشي جمهور رئیسانو په شان تشریفاتې وظایف سر ته رسوي. د مثال په توگه، دوی د نورو هیوادونو مشرانو ته ښه راغلي وایي او ملاقات ورسره کوي، سفیران ځانته مني او په نړۍ کې د خپل هیواد نمایندگي کوي.

د حکومت مشر:

د حکومتونو مشران (جمهور رئیسان، صدراعظمان او یا چانسلران) د پالیسیو د عملي کولو مسئولیت پر غاړه لري. دوی په ملي سطحه کې د ستر بیورو کراتیک ماشین څارنه کوي چې دا ډېر دروند کار دی. د امریکې جمهور رئیس، د پنځلسو لویو حکومتي ډیپارتمنتونو (وزارتونو) ۱۰۰ اجرائیه بیوروگانو، ۹۰۰ اداري دفترونو او ۶۰۰ حکومتي څانگو مسئول دی چې ټول دوه اعشاریه اته میلیونه مأمورین په بر کې نیسي.

اعلی قومندان:

د اجرائیه قوې (حکومت) مشران تقریباً په هر ځای کې د خپل هیواد د وسله والو قواوو اعلی قومندان هم وي. په هغو هیوادونو کې چې ډیموکراسي نوې وي دا کار یو پر اېلم دی. ځکه چې جمهور رئیسان او یا هم صدراعظمان بنایي له وسله والي قوې څخه غیرقانوني استفاده وکړي او خپل سیاسي مخالفین په ووهي او یا هم د قدرت په انحصار کې له هغه څخه کار واخلي. په ډېرو هیوادو کې، لږترلږه د کاغذ پر مخ، داسې کړنلاري او کومانډ سټر کچرونه وجود لري چې د هغو له مخې له وسله وال پوځ څخه د کار اخیستلو قانوني والی تعینېږي. جمهوري سیستمونو و جگړې ته د وسله والي قوې لیرل اسانه کړي

وزیران په عمومي صورت سياسي خلگ نه وي بلکي د حقوق، بزښ او يا هم له اکاډيمیکي ساحې څخه ټاکل کېږي. دوی ښايي د خپلو وزارتونو په هکله معلومات او سابقه ولري مگر لږ پېښېږي چي کوم انتخابي مقام يې د انتخاباتو له لاري گټلی وي. په دې وروستيو وختونو کي د امريکې ځينو جمهورو رئيسانو د کانگرس غړي په کابينه کي شامل کړي دي، مگر دوی د وزارت چوکۍ ته تر ټاکل کېدلو مخکي له کانگرس څخه بايد استعفی وکړي.

کوم سيستم ښه دی؟ هغه وزير چي په سياست کي فعاله برخه لري يعني د پارلمان غړي هم وي او که هغه وزير چي د دولت له حلقې څخه دباندې په کابينه کي شامل سي؟ د اروپايي پارلمانونو انتخابي غړي چي وزارت ته ټاکل کېږي، عموماً هم په سياست او هم د خپل مربوطه وزارت په چارو کي وارد وي. دوی د پارلمان غړي له نژدې پېژني او يو ځاي يې کار سره کړی وي. وزيران او پارلمان يو بل ته خصمانه نظر نه لري. په پارلمان کي پر وزيرانو باندي انتقادونه کېږي مگر دا انتقادونه د مخالف گوند د غړو لخوا کېږي او د حکومت موافق گوند په عمومي صورت د کابينې د غړو حمايت کوي.

هغه وزيران چي له پارلمان څخه دباندې کابينې ته داخل کړه سي، چي د امريکې عنعنه ده، ښايي نوي نظريات له ځانه سره راوړي، مگر دوی به ښايي په سياست کي دومره وارد نه وي. د دې امکان سته چي دوی به په پارلمان کي له مخالفتونو سره مخامخ سي او ښايي حتی خپل گوند يې هم ملاتړ ونه کړي. په خاصه توگه د امريکې په متحده ايالاتو کي، د کابينې اهميت ورځ په ورځ لږېږي. د کابينې غونډې ډېرې لږ وي او دومره زيات څه پر بنا هم نه وي. ډېر لږ امريکايان د کابينې د درو يا زياتو غړو نومونه ښوولای سي. د دې مشکل يو علت دا دی چي د کابينې ډېر لږ غړي مهم سياسي شخصيتونه وي. د کابينې غړي تر ډېره حده د خپلو مربوطه وزارتونو اداره چيان وي.

تر کابينې دباندې مشاورينو زياتېدل:

په اوسني عصر کي د حکومتونو يو اساسي پرابلم دا دی چي سرعت پکښې زيات دی. جمهور رئيس غواړي داسي خلگ پر راټول وي چي ده ته نوي ايډيا وي او د نوو پېښو په هکله چټک قضاوت وړاندي کړي. له دې امله په امريکا او ځينو نورو هيوادونو کي تر کابينې دباندې مشاورين (سلاکارن) مخ

علت ستالين ته تر ډېرو شيانو ورتېر سو. جمهور رئيس کينډي د اډيسن په نوم ناروغي درلوده او هم يې د درد او خوب گولۍ خوړلې. آیا دې دومره دواگانو به د مهمو پرېکړو په هکله د ده پر قضاوت اثر نه وي ښندلی؟

دا چي ولي د سپيني ماڼۍ ډاکترانو په دې هکله څه ونه ويل، يو علت يې دا و چي ډاکترانو د جمهوررئيس حفاظت کاوه ځکه چي په امريکا کي د مريض او ډاکتر تر منځ روابط ډېر سخت امتيازي شکل لري يعني ډاکتر حق نه لري د مريض حال افشا کړي، او بل دا چي ډاکترانو په رشتيا سره هم له جمهور رئيس سره علاقه درلوده او نه يې غوښتل چي د دوی خوښ جمهور رئيس قدرت له لاسه ورکړي. د دوی په انگېزه کي څه نقص موجود نه و، مگر د دوی هڅي چي يو ناروغ جمهور رئيس يې پر خپل حال پريښود، ښايي وطن ته تاوان پېښ کړی وای.

کابينه:

کابينه د اجرائيه قوې له مشر سره مرسته کوي. د کابينې غړي د اجرائيه قوې د يوې عمده څانگې، چي په امريکا کي ډيپارټمنت او په نوره نړۍ کي يې وزارت بولي، مشر توب پر غاړه لري. په امريکا کي د کابينې د غړو شمېر تر ۱۵ پوري محدود او د اروپا په ځينو هيوادونو کي بيا تر ۲۰ هم زيات دی. د وزارتونو شمېر د هيواد په داخلي سيستم او د خلگو په توقعاتو پوري اړه لري. د امريکې متحده ايالاتو هر وخت پر محدود حکومت باندي ټينگار کړی دی، مگر په دې وروستيو کلونو کي امريکا هم د يورپ پر لوري ور روانه ده.

څوک په کابينه کي برخه اخلي؟

د برتانيې او جرمني په شان پارلماني سيستمونو کي، وزيران له پارلمان څخه ټاکل کېږي او دوی خپلي پارلماني چوکۍ ساتي. دوی هم د مقننه قوې او هم د اجرائيه قوې غړي وي. دوی معمولاً د پارلمان په بېلابېلو کمېټو کي د غړيتوب او په پارلماني انتخاباتو کي د برياليتوب له پاره د ډېرو سياسي تجربيو لرونکي وي. د جرمني په بون ديستاک Bundestag کي د دفاعي کمېټې مشر ډېر چانس لري چي په کابينه کي د دفاع د وزير په توگه وټاکل سي. د امريکې د متحده ايالاتو او برازيل په شان جمهوري سيستمونو کي،

پر زیاتېدو دي چي ځیني وختونه تر وزیرانو لا هم مهم وي. (په افغانستان کي هم داسي ده).

عمده مفاهیم

په اسرائیل کي د صدراعظم مستقیم انتخاب:

په ۱۹۹۶ عیسوي کال کي اسرائیلو، د یوه نوي قانون له مخي، پارلمان او صدراعظم یو له بله بېل او په مستقیمه توگه انتخاب کړل. دا کار په نړۍ کي بېساري و او هیڅکله نه و سوی. هر اسرائیلي رایه ورکوونکي دوې رایي درلودې چي یوه یې د پارلمان او بله یې د صدراعظم د ټاکلو له پاره وه. د تعریف له مخي، په پارلماني سیستم کي صدراعظم، چي په اسرائیل کي عموماً د اکثریت گوند مشر وي، د غیرمستقیمي لاري یعنی د پارلمان لخوا ټاکل کېږي. په جمهوري سیستم کي بیا د اجرائیه قوې مشر د خلکو لخوا د انتخاباتو له لاري په مستقیمه توگه ټاکل کېږي. په دې توگه نو اسرائیل له سوچه پارلماني سیستم څخه جمهوري سیستم ته راواوښتی، مگر بیا هم پارلمان کولای سواي د عدم اعتماد له لاري صدراعظم له کاره گوښه کړي.

اسرائیلي رایو ورکونکو، په دې فکر چي گویا د خپلي یوې رایي په وسیله یې د صدراعظم چاره وکړه، خپله دوهمه رایه یې د وړو گوندونو تر مینځ ووېشله. دي کار د اسرائیلو پارلمان تر پخوا زیات پر ډېرو فراکسیونو (ډلو) ووېشي چي په نتیجه کي د ائتلاف جوړول نور هم پسې مشکل سول. دوه ځلي له دې ځانگړي مخلوط سیستم څخه کار واخیستل سو، مگر د اسرائیلو پارلمان په ۲۰۰۱ عیسوي کال کي دا سیستم لغوه کړ. تجربې وښودله چي د جمهوري او پارلماني سیستم تر کيب کار نه ورکوي.

د یار لسم فصل

حقوقی سیستمونه او محاکم:

د امریکې متحده ایالات په دې ویاړي چي د (قانون حکومت) پکښې حکفرما دی. د دې خبري یوه نښانه په امریکا کي د قانوني وکیلانو [lawyers] د شمیر زیاتوالی دی. په امریکا کي پر هر و سلو زرو تنو باندي ۲۸۱ قانوني وکیلان موجود دي، په مقایسوي توگه دا شمېره په انگلستان کي ۹۴، په فرانسه کي ۳۳ او په جاپان کي ۷ تنو ته رسېږي. قانون په دې سیستمونو کي بیلابېل رولونه لوبوي. په امریکا کي د قانوني وکیلانو پراخ لښکر د خلکو د آزادی او انفرادیت ښکارندوی دی. په ډېر و لږو هیوادونو کي کمزوری سړی په زورور سړي دوه کولای سي. په امریکا کي ډېر خلگ شکایت کوي چي په دې هیواد کي بیخي ډېري دعوې اقامه کېږي، مگر ډېر لږ خلگ به د جاپان سیستم ته غاړه کښېږدي، چي په هغه کي له خلکو څخه د حکومت د اطاعت او همکاری غوښتنه کېږي. قانون بې له قانوني وکیلانو داسي معنی لري چي قانون به د بیوروکراتانو په ولکه کي وي. د قانون تر سایې لاندي آزادي ډېرو قانوني وکیلانو ته اړتیا لري.

د قانون ډولونه:

موږ دلته پر مثبت قانون باندي چي انسانانو د پېږیو په اوږدو کي تصنیف کړی دی، تمرکز کوو. د طبیعي قانون په خلاف، مثبت قانون د صحیح او غلط د معلومولو له پاره د حقوقو کتابونو ته مراجعه کوي. زموږ پرله پېچلې بشري ټولنه د قانون بېلابېلو ډولونو ته اړتیا لري چي لاندي څلور یې عمده دي:

جنایي قانون:

څرنگه چي تقریباً دوه ملیونه خلگ د امریکې په بنديخانو کي پراته دي،

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**